

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TARTALOMJEGYZÉK

305 TARTALOMJEGYZÉK

INHALTSVERZEICHNIS (Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende)

Bartha Dénes: Csapody István köszöntése <i>Dénes Bartha: Begrüßung von István Csapody</i>	307
EZRED-FORDULÓ I. JAHRTAUSENDWENDE I.	
Ezredek és fordulók (Szerkesztőségi beköszöntő) <i>Jahrtausende und Wenden (Vorwort der Redaktion)</i>	309
Szöke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling-korban (A petőházi Cundpald kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe) <i>Béla Szöke: Die Anfänge der Christianisierung in Pannonien in der karolingischen Epoche. (Der Cundpald Kelch aus Petőháza und die Lage und Rolle des Friedhofes von Sopronkőhida)</i>	310
Gömöri János: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán <i>János Gömöri: Ödenburg und Umgebung in der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung. Gedanken über die neue archeologische Ausstellung</i>	343
Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében <i>Csaba Robotka: Militärische Hilfsvölker in der Arpadenzeit in den Komitaten Ödenburg und Wieselburg</i>	374
MŰHELY KLEINE MITTEILUNGEN	
Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez <i>Andrea Kiss–István Paszternák: Wo befand sich Urkony? Angaben zu der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Neusiedlersee-Gebietes</i>	402
Horváth László: Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról <i>László Horváth: Angaben zu der Tätigkeit des Szentmiklóser Predigers István Klaszekovics vor 1596</i>	420

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

- Szemán Attila: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása 426
Attila Szemán: Die neue Ausstellung des Bergbaumuseums
- Molnár László: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján 431
László Molnár: Festrede am Tag der Helden
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről 433
Mihály Kubinszky: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Verschönerungsvereines im Jahre 1999

SOPRONI ARCOK

GESICHTER AUS ÖDENBURG

- Szentkúti Károly: Dr. Környei Attila nagycenki munkássága 435
Károly Szentkúti: Die Tätigkeit von Dr. Attila Környei in Nagycenk
- Horváth Dénes: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000) 439
Dénes Horváth: Erinnerung an Dr. Károly Nikolics
- Lipták József: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve 442
József Lipták: Dr. Károly Nikolics (1918–2000) Erinnerung an den Ehrenbürger von Ödenburg
- Kubinszky Mihály: Dr. Langer Herbert (1907–2000) 444
Mihály Kubinszky: Dr. Herbert Langer (1907–2000)
- Közlemények 446
Mitteilungen

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BÜCHERSCHAU

- Turbuly Éva: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története 447
Éva Turbuly: János Bán: Die politische, wirtschaftliche, Kirchen- und Kulturgeschichte von Fertőrákos
- Szende Katalin: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza 448
Katalin Szende: Jenő Házi: Die mittelalterliche Geographie des Komitates Pressburg
- Fülöp Éva Mária: Kiss Tamás (szerk.): A Győri Egyházmegye Ezer Éve 451
Éva Fülöp: Tamás Kiss: Tausend Jahre der Raaber Diözese

306 Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár, a Németh Villamossági Kft., valamint:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta
Hírlapelőfizetési és Elektronikus

Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a),
a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal
kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.).
Előfizetési díj 2000-re egy évre 720 Ft, egyes szám ára 200 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok
(1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány
kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket
adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand
Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Köszöntő

Köszöntő

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Köszöntő / Bartha Dénes: Csapody István köszöntése

307 Bartha Dénes: Csapody István köszöntése

Dr. Csapody István 70 évvel ezelőtt, 1930. február 26-án született Sopronban, ahol elemi és középiskolai

tanulmányait is végezte. 1948-ban a bencés gimnáziumban kitüntetéssel érettségizett, s még ebben az évben érte az első nagy kudarc, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Természettudományi Karára beadott jelentkezését – világnézeti okokból – elutasították. A soproni Erdőmérnöki Főiskolán 1949-ben kezdte meg tanulmányait, a kieső egy évet dr. Fehér Dániel világhírű professzor Növénytan Intézetében töltötte el. Az 1953-ban szerzett erdőmérnöki diplomával rövid ideig a Főiskola Tanulmányi Osztályán előadóként, majd az immár Fehér Dánielt nélkülözni kényszerülő Növénytan Tanszéken egyetemi tanársegédként dolgozott. 1956 őszén áthelyezték az Erdőműveléstan Tanszékre, miközben ideiglenesen a Botanikus Kert vezetését is ellátta. Ekkor, 1958. tavaszán élte meg a második nagy kudarcot, „szilárd világnézete” miatt egyetemi állásából eltávolították. Ezt követően a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságnál kapott munkát, ahol a Termelőhelyfeltáró Csoport vezetőjévé nevezték ki. Ebben a beosztásban 1975-ig ténykedett itt, az Erdőgazdaságtól megválva az Országos Természetvédelmi Hivatal Nyugat-Dunántúli Természetvédelmi Felügyelőségén helyezkedett el, ahol és ennek jogutódjánál botanikai főfelügyelő, természetvédelmi főtanácsos, végül botanikai főtanácsadó munkaköröket töltött be. 1991 végén nyugállományba vonult, de a Fertő-Hanság Nemzeti Park botanikai ügyeit még egy évig intézte.

Csapodi István a scientia amabilis, a botanika tudományának művelésével már ifjú korában elkötelezte magát. A növények iránti érdeklődésére – többekkel együtt – már gimnazista korában felfigyelt a szintén soproni születésű botanikaprofesszor, dr. Kárpáti Zoltán. Első önálló, tudományos dolgozata elsőéves korában, 1949-ben jelent meg az Erdőmérnöki Főiskola Közleményeiben. Dr. Fehér Dániel professzor tehetségét és szorgalmát felismerve ugyanettől az évtől kezdve növénytan gyakorlatok vezetésével is megbízta, így már évfolyamtársai is tőle tanulhatták a növényfajok ismeretét. Tudományos érdeklődése és munkássága a botanika több szakterületére, így a florisztikára, növényföldrajzra, fitocönológiára, botanika- és erdészettörténetre terjed ki, melyekben nemzetközi mércével mérve is jelentőset alkotott. Ezt támasztja alá a napjainkig megjelent 4 könyv, közel 200 tudományos és ismeretterjesztő közlemény, az 1962-ben summa cum laude megvédett doktori értekezés, valamint Európa sok botanikusával és intézményével kialakított tartós szakmai kapcsolat. A sors furcsa fintora, hogy az egyetemi katedrától, a botanika hivatásszerű művelésétől megfosztva Csapody István választott tudományterületén a kutatómunkát oly magas fokon végezte, hogy kül- és belföldön egyaránt évtizedek óta őt tekintik az erdészeti botanika elsőszámú reprezentánsának. A 80-as évektől a felsőfokú oktatásban is egyre több lehetőséget (és talán kárpótlást) kapott, előadott a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán, az Erdészeti és Faipari Egyetemen pedig posztgraduális és doktori tantárgyakat gondozott. Utóbbi intézmény 1991-ben címzetes egyetemi tanárának választotta, 2000 szeptemberében pedig tiszteletbeli doktor (dr. honoris causa) címmel tüntette ki.

308 Külön kell szólni Csapody István – elkötelezettségéből táplálkozó – természetvédelmi tevékenységéről. Ez a szemlélet kezdő kutató kora óta egész munkásságát átszövi és fémjelzi. 8 tájvédelmi körzet (Soproni-hegység, Fertő-tó, Hanság, Sághegy, Kőszegi, Őrségi, Szentgyörgy-völgyi, Szigetközi) és az országhatáron átnyúló Fertő-Neusiedler see magyar-osztrák közös nemzeti park védetté nyilvánításának előkészítésében tevékenyen részt vett. A természeti értékek megóvása érdekében mindig bátran hallatta a hangját, harcos elszántsága nem egy természeti értéket mentett meg a pusztulástól.

A Sopron környéki növényvilág legavatottabb ismerőjeként napjainkig 75 tanulmányt jelentetett meg az itteni flóra és vegetáció kutatása során szerzett eredményeiből, melyek önálló kötetbe való ötvözése most van folyamatban. Lokálpatriotizmusát mi sem jelzi jobban, hogy az újraindított Soproni Szemlében eddig 14 nagyobb tudományos dolgozata és 18 kisebb tanulmánya, könyvismertetése látott napvilágot. A Soproni Szemle Szerkesztőbizottságának 1989-től, a Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének 1980-tól tagja.

Sopron városához születése vagy munkálkodása folytán több neves, az élő természettudományokkal foglalkozó tudós neve fűződik. Így büszkeséggel említhetjük Fridelius János antropológust, Gensel János Ádám orvosbotanikust, Deccárd Kristóf János fűvészt, Kitaibel Pál, Gombocz Endre, Kárpáti Zoltán botanikusokat, Varga Lajos zoológust, Fehér Dániel mikrobiológust, Roth Gyula, Majer Antal erdészprofesszorokat. Munkásságuk nem csak a képviselt tudomány, hanem a város hírnevét is öregbítik, még ha a nekik kijáró tisztelet olykor-olykor el is maradt. A fenti természettudósok sorába méltán illik dr. Csapody István, akit a Soproni Szemle hasábjain köszöntünk 70. születésnapja alkalmából. Kívánunk neki sok, alkotóerőben eltölthető évet, s bizakodunk benne, hogy a magyar botanikát és Sopron városát munkálkodásával tovább tudja még gazdagítani. Ehhez adjon az Isten neki erőt és egészséget.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I.

---

309 Ezred-forduló I.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szerkesztőségi beköszöntő: Ezredek és fordulók

Szerkesztőségi beköszöntő: Ezredek és fordulók

Az idei esztendő a Millennium jegyében telt. Sokan már 1999 szilveszterén az új évezred beköszöntét várták és ünnepelték, bár a 20. század csak 2000. december 31-ével ér véget. Az ezredforduló az összegzésre, a visszatekintésre és a mérlegkészítésre is alkalmat ad. Ezt szolgálta országosan és szűkebb környezetünkben számos ünnepi program és reprezentatív kiadvány is. Mi a magunk részéről a megemlékezésnek azt a módját választottuk, hogy a "nagy pillanatot" közrefogó két számunkban szólunk Sopron eddigi két ezredfordulójáról. Ebben a számban zömmel a tágabban értelmezett első ezredfordulóhoz kapcsolódó írásokat jelentetünk meg, az ezt követő 2001/1. számban pedig az ezer évvel későbbi eseményekkel, a város és a megye 20. századi történetének főbb csomópontjaival foglalkozunk.

Hogy Sopron környékének ezer évvel ezelőtti lakossága hogyan élte meg az ezredfordulót, csak találgatni tudjuk. Naptárral vagy az időszámításhoz szükséges ismeretekkel olyan kevesen rendelkeztek, hogy a legtöbb ember a nevezetes napról aligha szerezhette tudomást; a tőlünk nyugatra és keletre széles körök képzetét és hitvilágát megmozgató világvége-várás a Kárpát-medence nyugati határvidékén kevesek kedélyét borzolhatta fel. Még István király megkoronázásáról sem valószínű, hogy a legtöbben azonnal értesültek. Jelen volt már viszont az az eszmerendszer, amely az első ezredforduló eseményeinek szellemi háttéréül szolgált: a kereszténység. Cikkeink egy része az új hit megjelenésével, terjesztésével és a hozzá kapcsolódó tárgyi emlékekkel foglalkozik, amelyek elterjedése és formai sajátosságai elválaszthatatlanok a régió határszéli helyzetétől.

A másik fő téma még szorosabban kapcsolódik a határvidékhez: az ország határának védelme, az ebben résztvevő népesség helyzete Sopron és a megye történetének szinte minden korszakában meghatározó jelentőségű volt. Még különösebb hangsúlyt kapott abban a korban, amikor egy-egy terület értékét nem

annyira földrajzi kiterjedése, mint a rajta élő, gazdálkodó, iparúzó, katonáskodó népesség adta meg. Településeikről az oklevelek, régészeti leletek és a helynévanyag együttes kutatása adhat számot, ahogy ez több itt közölt írásból is kiviláglik.

Közelebb kerülhet hozzánk az ezredforduló világa tárgyi ismereteink növekedésével? Elképzelhető, hogy inkább a különbségeket, a maitól gyökeresen eltérő viszonyokat látjuk tisztábban. Nagyon kevesen vannak a határszáron, akik az ezer évvel ezelőtt itt élt népesség leszármazottainak mondhatják magukat, és jóval többen, akiknek felmenői, vagy ők maguk valamely későbbi népmozgás, történelmi vihar vagy békés vándorlás során kötöttek ki itt. Egy helytörténeti folyóiratnak a feladata egyebek mellett ennek a sokféleségnek a feltárása, bemutatása és dokumentálása. A távolabbi vagy közelebbi múlt szereplőinek, eseményeinek, helyszíneinek megismerése nem szabad, [310](#) hogy öncélú ismeretek felhalmozása legyen csak. A Soproni Szemle a maga eszközeivel ahhoz is hozzá szeretne járulni, hogy jobban otthon érezzük magunkat, jobban megtaláljuk saját helyünket szűkebb vagy tágabb környezetünkben. Reméljük, lesz erőnk és lehetőségünk erre az elkövetkező évezredben is.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)*

Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)*⁽¹⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / Előzmények

Előzmények

A késő római Pannonia tartomány ókeresztény közösségei a városok és belső erődök falai mögé húzódva jórészt sikerrel védték meg integritásukat a korai népvándorlásokkor alig néhány évtizedre megtelepülő, egymást gyorsan váltó barbár törzseivel szemben.¹⁽²⁾ Eleinte sikeresen működött ez a védekezési mechanizmus az avarok ellenében is, sőt a korai időszakban bizonyos fellendülés is észlelhető (ld. a 7. század elején épülő II. bazilikát Keszthely-Fenekpusztán).²⁽³⁾ A még helyben maradt keresztények azonban a 8. század elejére – párhuzamosan az avarság kárpát-medencei berendezkedésének befejeződésével, politikai és kulturális egységesülésével – egyre inkább magukra maradtak, elszigetelődtek, sajátosan barbarizálódtak (ld. az ún. Keszthely-kultúra fejlődését).³⁽⁴⁾ A kései avar korban egyházi szervezet, templom működésére már egyáltalán nincs adat, [311](#) a régészeti hagyatékban sincs keresztény emlék.⁴⁽⁵⁾ Ezért kérdés, hogy 796-ban, amikor Nagy Károly fia, Pippin Észak-Itália és Friaul felől az avarok ellen vonult és a szervezettség különböző szintjén álló keresztényeket talált, a kaganátus törzsterületén bukkant-e keresztény hitű alattvalókra, vagy inkább valamely, annak csak hatalmi szférájába tartozó peremterületen.⁵⁽⁶⁾ E vonatkozásban a kaganátus délnyugati határvidéke, a Dráva-Száva köze, vagy Délnyugat-Dunántúl avar-szláv népessége sokkal kevésbé jöhet szóba,⁶⁽⁷⁾ mint a Karintia és Krajna, a Steyer- és a Juliai-Alpok nehezen megközelíthető völgyeiben és jól védett magaslati erődjeiben megtelepült *romani* és szláv népcsoportok, akik a 6.-7. században épített templomaikban sikerrel őrizték késő

antik–keresztény műveltségük maradványait.⁷⁽⁸⁾ Így tehát amikor Salzburg, Passau és Aquileia püspökei 796-ban a Duna partján [*Ad ripas Danubii*] tartott egyházi konferencián Pannónia térítési körzeteinek határai, a térítés módja és az alkalmazható eszközök kérdésében döntöttek, egy származásában és hitében sokféle, de a keresztény tanoktól érintetlen pogány lakosság jövőjéről határoztak.⁸⁽⁹⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / A Cundpald-kehely mint művészeti emlék

A Cundpald-kehely mint művészeti emlék

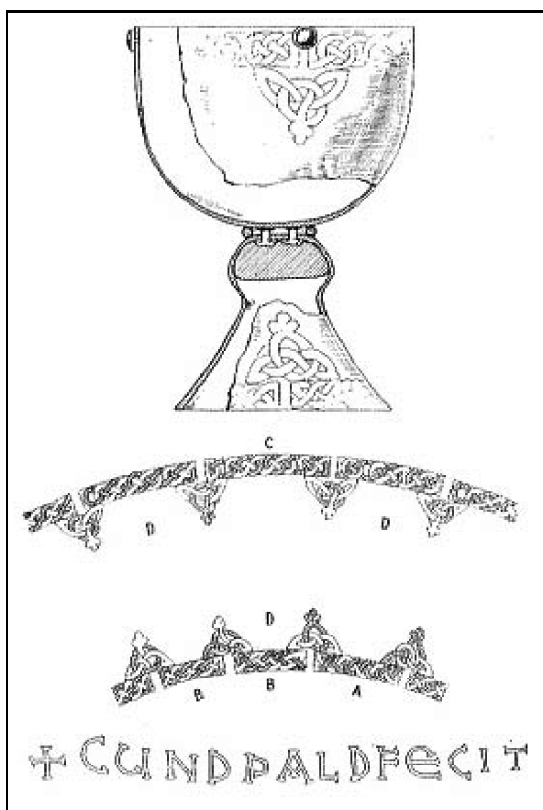
A keresztény térítés kezdeti időszakának kiemelkedő tárgyi emlékeként tartja számon a kutatás azt a kis aranyozott vörösréz kelyhet, amit 1879-ben Petőháza és Fertőendréd között, az Ikva patakánál, az ekkor alapított cukorgyár építéskor találtak. A későbbi leírások és visszaemlékezések alapján valószínűsíthető, hogy egy sírt megbolygatva bukkantak rá.⁹⁽¹⁰⁾ A kehely Paur Iván gyűjteményébe került, aki már 1884-ben, ^{312a} magyar történeti ötvösmű-kiállításon a tudományos világ elé tárta, majd hamarosan (1885) a soproni Városi Múzeumnak adományozta azt, ahol ma is őrzik.

A mindössze 11,8 cm magas kelyhet két 0,2 cm vastag rézlemezről nyújtották. Az egyikből a szokatlanul nagy *cuppat* (M: 6,1 cm, átm: 8,8-9,1 cm), a másikkól a *nodust* és a tölcselesen kiszélesedő *pest* egyben kalapálták ki (M: 5,5 cm, átm: 7,0-7,3 cm); a két külön darabot négy szegeccsel erősítették egymáshoz, aminek helyét bronzból öntött gyöngykoszorúval takarták el, majd az elkészült kelyhet tűzaranyozással vonták be. Még a kehely összeállítása előtt szalagfonatdíszítést kapott a *cuppa* és a *pes*, amit előbb vékonyan előrajzolt, majd gravírozott a mester, aki nevét is a *nodus*ba véste: + CUNDPALD FECIT. Később, már a használat idején, a *cuppa* pereméhez kis szegeccsel három – a lenyomatok alapján valószínűleg kerek (átm: 0,6 cm) – drágakő(?)-foglatot erősítettek.

A kelyhet már Bella Lajos¹⁰⁽¹¹⁾ a kremsmünsteri kolostorban őrzött Tassilo kehellyel hozta összefüggésbe, s ennek, no meg a *nodus*ba vésett “német” névnek az alapján salzburgi vagy passauai munkának vélte, feltételezve, hogy a kehely az avar uralom idején egy térítő révén jutott el Nyugat-Magyarországra. Bella véleményét Hampel József¹¹⁽¹²⁾ újabb párhuzamokkal (így a werdeni Liudger-kehelyre utalással) erősítette meg és először irányította a figyelmet a szalagfonat-díszítésre, utalva annak Meroving-kori párhuzamaira, míg Foerk Ernő¹²⁽¹³⁾ a kalocsai székesegyház sírjaiban talált hasonló méretű ezüst és réz kelyhek alapján először hangsúlyozta ki a petőházi lelet “sírkehely” jellegét. A tudományos kutatás ezzel nagyjából le is zárta a Cundpald-kehely problematikáját, a külföldi szakirodalom pedig csak a Tassilo-kehely kapcsán tett róla említést.¹³⁽¹⁴⁾

A korai Karoling időszak e kiemelkedő hazai leletének igazi jelentőségét először Bóna István ismerte fel, aki az 1959-ben elvégzett, új részleteket is feltáró restaurálást kihasználva monográfia méretű tanulmányban elemezte a kelyhet.¹⁴⁽¹⁵⁾ Először hívta fel a figyelmet arra, hogy a valószínűleg közös előképre visszavezethető formai hasonlóság ellenére a Cundpald-kehely alapvetően eltér a Tassilo-kehelytől. Míg az részben, vagy egészben öntött,¹⁵⁽¹⁶⁾ a Cundpald-kehely rézlemezről kalapált, csak a mindkettő *nodus*ánál alkalmazott gyöngykoszorút öntötték azonos módon. Méretben és funkcióban is döntő a különbség köztük: a Tassilo-kehely nagysága alapján (M. ca. 27 cm) ún. ³¹³adománykehely (*calix ministerialis*, *calix maior*) – hasonló funkciójú a Karoling-korban mindössze még egy ismert, az Ursus-kehely (Lamon/Feltre), ám az kivételében jelentősen eltér a Tassilo-kehelytől,¹⁶⁽¹⁷⁾ – míg a jóval kisebb Cundpald-kehely (M. ca. 12 cm) ún. misekehely (*calix quotidianus*, *calix minor*), mint az ismert

korabeli kelyhek többsége.¹⁷⁽¹⁸⁾

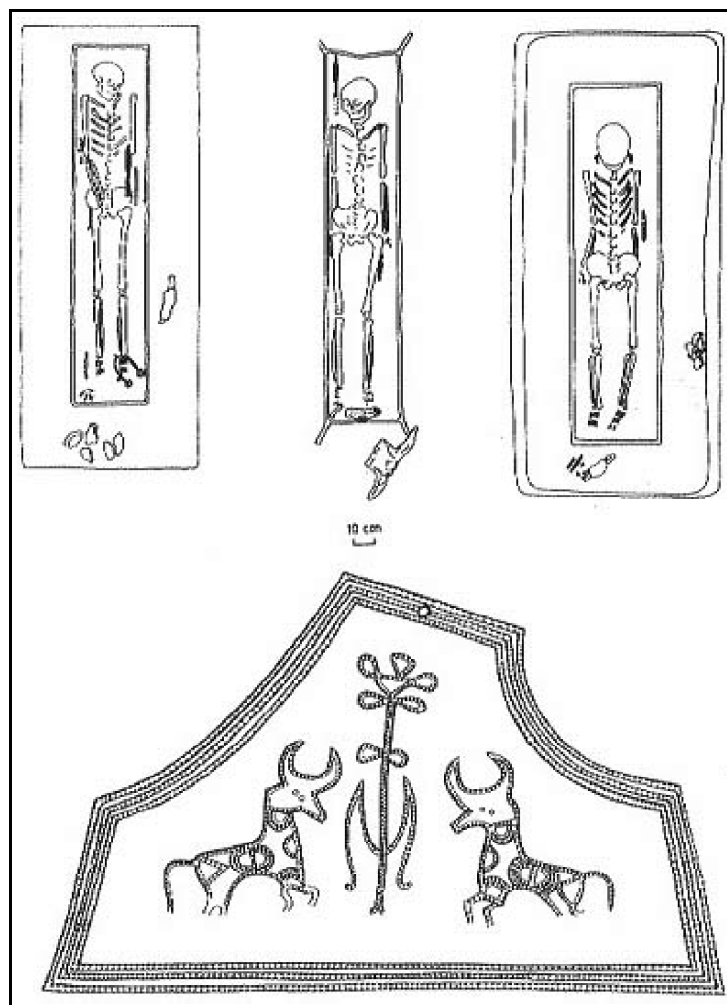

A Cundpald-kehely szerkezeti rajza, ornamentikája és felirata. (Bóna, Cundpald 1966 alapján)

A restaurálás során egyértelművé vált a petőházi kelyhet készítő mester nevének korábban másként is feloldott (Scindpald, Gundpald) olvasata: CUNDPALD; a név ³¹⁴egyértelműen bajor eredetű, s szabályos 8. századi hangalakot mutat.¹⁸⁽¹⁹⁾ A felirat betűtípusát Bóna jellegzetes angolszász majuskula-nak tartotta, amit szerinte német nyelvterületen ekkor csak egy helyen használhattak, Bajorországban. Ezzel a véleménnyel szemben Bernard Bischoff, a kora középkori írástípusok közelmúltban elhunyt kiváló szakértője szerint ez az írásmód nem angolszász jellegű, hanem ahhoz a Karoling-kor előtti, 6.-7. századi kontinentális írástípushoz tartozik, amit a frank birodalomban egészen a Rajna-vidékig és ÉK-Franciaország területéig általánosan ismertek és gyakoroltak. A 8. századtól azonban gyorsan elenyészik, mert az angolszász-Karoling stílusújítás ideáljának nem felelt már meg. Mivel nem valószínű, hogy esetünkben a 8. század végének spontán újításáról van szó, ezért olyan frank tradíciónak tartja, aminek egyelőre nem ismertek a köztes tagjai.¹⁹⁽²⁰⁾

Ugyancsak eltérő nézetet képvisel Bóna István és *Joachim Werner* a kehely díszítését, készülésének helyét és idejét illetően. Bóna, aki elsőként elemezte mélyrehatóbban a Cundpald-kehely fonatdíszítését, úgy vélte, hogy az valójában még a Meroving-kor formanyelvének megfelelő tiszta szalagfonat, annak egyik utolsó, 8. század közepi megfogalmazásában, míg a Tassilo-kehely már a “kontinentális megfogalmazású insuláris stílus”,²⁰⁽²¹⁾ egy sajátos növényi és szalagállat-ornamentika egyik első példája, sőt vezérlete.²¹⁽²²⁾ Mivel a Tassilo-kehely legvalószínűbben 777-ben, a kremsmünsteri kolostor alapítására III. Tassilo és felesége kegyúri ajándékaként készült,²²⁽²³⁾ a Cundpald-kehely azonban stílusjegyei alapján korábbi, ezért Bóna

szerint azt ötvöse 760-780 között valahol a salzburgi püspökség területén készíthette.²³⁽²⁴⁾ Werner azonban a Cundpald-kehely szalagfonatát nem a tiszta Merowing, hanem több vonásában is már a “kontinentális megfogalmazású insuláris stílus”- hoz köti. Ilyen elem pl. az az egyszerű szőlőmotívum, ami a háromszög-alakban lecsüngő fonatdízst végéig zárja le, s amihez Bóna nem talált analógiát, ezért a Cundpald-kehely egyedi jellegzetességének vélte. Ám ez Werner szerint nemcsak egy sor, már Haseloff által is idézett emléken található meg, de megvan a Kremsmünsterben készült egyik legszebb kézirat, a Codex Millenarius Q iniciáléjában is, s mint az égi “Paradicsom” növénye, felbukkanása egy misebornak szolgáló kelyhen világos és mély értelmű utalás a kehely rendeltetésére.²⁴⁽²⁵⁾ ³¹⁵De ilyen új elem szerinte a szalagfonat négyszögletes mezőbe rendezése is, ami a könyvillusztrációk jellegzetessége, miként a Codex Millenarius és a Mondsee-ben készült, ma Montpellierben őrzött psaltérium hasonló formái mutatják.²⁵⁽²⁶⁾ Ezek a kéziratok a 780 körüli évekből származnak, ezért Werner a készítés idejét Bónával ellentétben a 780-800 közötti időre helyezi és a készülés helyét Mondsee vagy Kremsmünster kolostoraiban jelöli meg.²⁶⁽²⁷⁾

Csonkolt marhakoponyás temetkezések a sopronkőhidai temetőben és a 48. sír “sótartójának” kiterített rajza.
(Török, 1973 alapján)

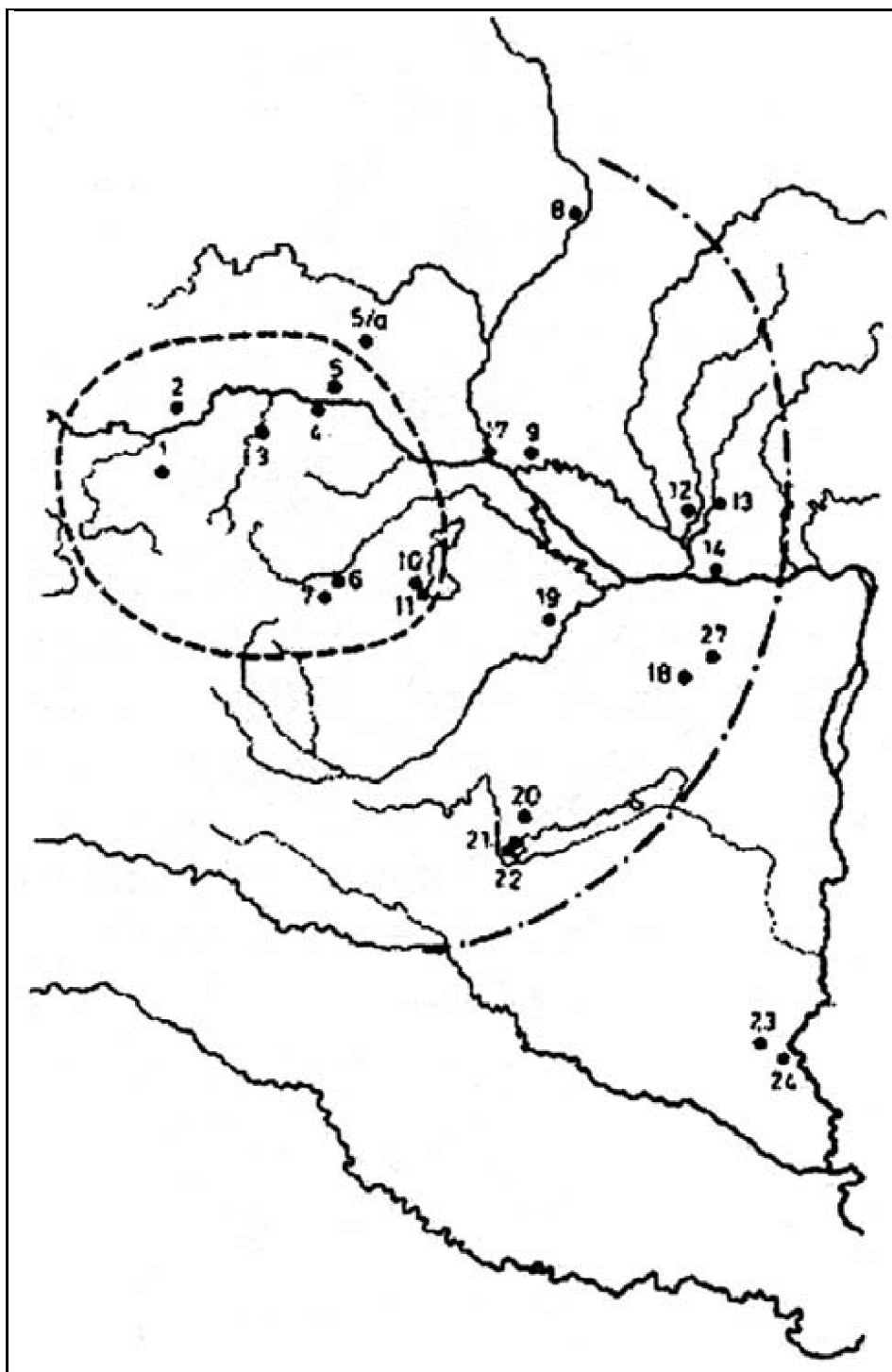
³¹⁶Tartózkodóbb álláspontot képvisel *Volker Bierbrauer*,²⁷⁽²⁸⁾ aki szerint az insularis hatás (eltekintve a szőlőfürt motívumtól) nem mutatható ki, s hangsúlyozottan utal a felirat Karoling-kor előtti, nyugati frank jellegére. Ezért kizártnak tartja, hogy a neve alapján bajor Cundpald az insuláris művészet egyik központjának számító Salzburgban tevékenykedett volna, s a kehely készítési helyének Mondsee ill. Kremsmünster mellett ugyanolyan jól el tudja képzelni a többi bajor kolostort (Freising, Benediktbeuren, Regensburg, Tegernsee) is.

Más hangsúlyokkal, de hasonló véleményen volt legutóbb *Egon Wamers*²⁸⁽²⁹⁾ is, aki értékelésében különösen a kehely itáliai vonatkozásaira figyel: itáliai tradíciójú formáját, a salzburgi térség könyvfestészetének fentebb idézett művei (Codex Millenarius, montpellier-i psaltérium) révén pedig erős felső-itáliai kapcsolatait emeli ki, míg a szőlőfürt motívumban a northumbriai tradíciójú “Tassilo kehely stílus” szőlőfürt díszítésének reliktumát látja. Ezért a kehelyt a “Salzburg központú insuláris művészeti provincia”²⁹⁽³⁰⁾ széles spektrumába helyezi, amit Salzburg, Mondsee vagy Kremsmünster kolostori műhelyeinek egyikében készítettek, s a salzburgi püspökségből a Nagy Károlyi hadjáratokat követő misszió révén került Petőházára.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / A Cundpald-kehely mint történeti forrás

A Cundpald-kehely mint történeti forrás

Bóna István szerint az aranyozott, drágakő-berakásos kehely³⁰⁽³¹⁾ csakis egy előkelőbb egyházi személy birtokában lehetett, aki az avar-frank háborúk alatt/után térített az avarok között. Valószínű tehát, hogy egy térítő püspök sírját bolygatták meg. A püspököt meg is nevezi, szerinte a *Conversio*-ból ismert Theodericus-szal azonos.³¹⁽³²⁾ Működésének ³¹⁷központja pedig az az “*inter Sabariam et Carnuntum*” (Szombathely és Petronell között) fekvő terület lehetett, amit 805-ben Nagy Károly jelölt ki a tőle a szlávok zaklatásai miatt új területet kérő Theodor capcan és avarjai részére, s ahol Bóna szerint utóbb Ábrahám kagán új kagáni székhelyét felépítette. Ennek közelében, Petőházán kellett legyen Theodericus püspök térítő központja is.³²⁽³³⁾

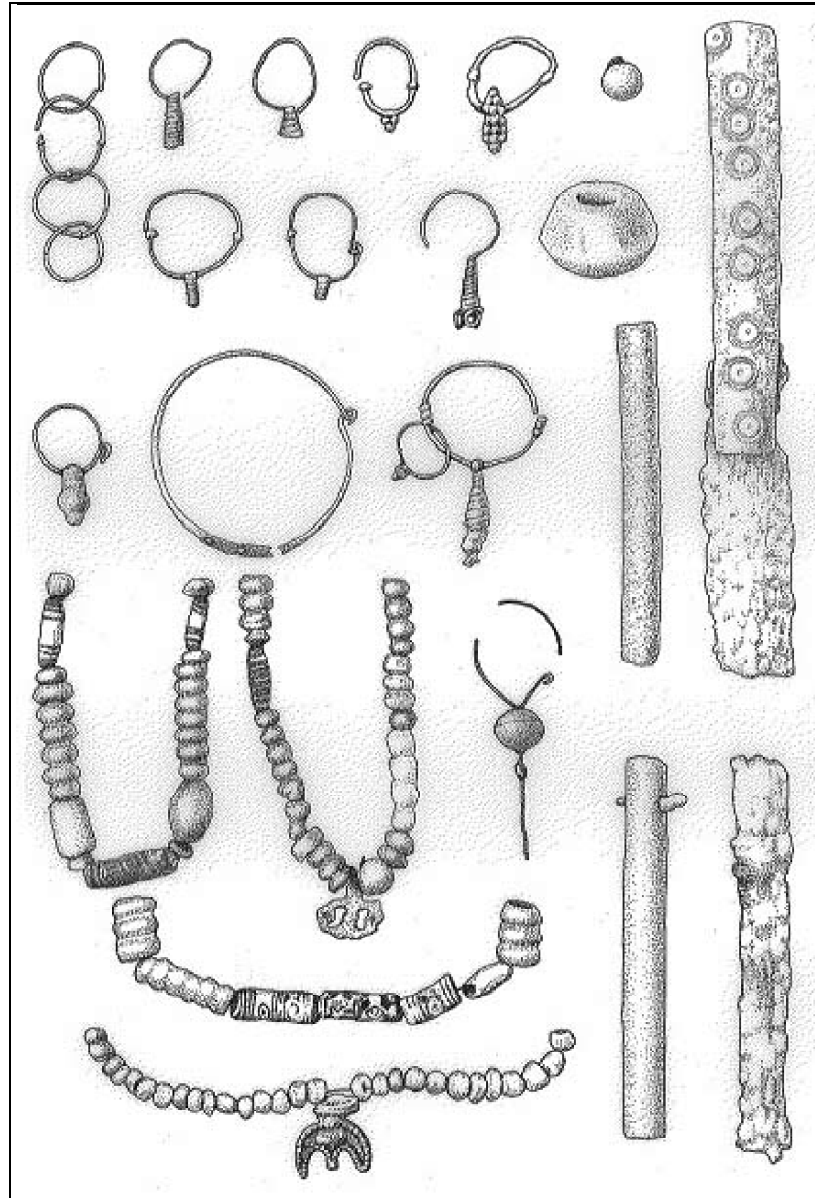

A csonkolt marhakoponyás temetkezések elterjedési területe.
 (Szőke, Zur Problematik 1979 alapján) Szaggatott vonal: elterjedési terület, pont-vonal: a sopronkőhidai típusú temetkezési mód kisugárzási területe.

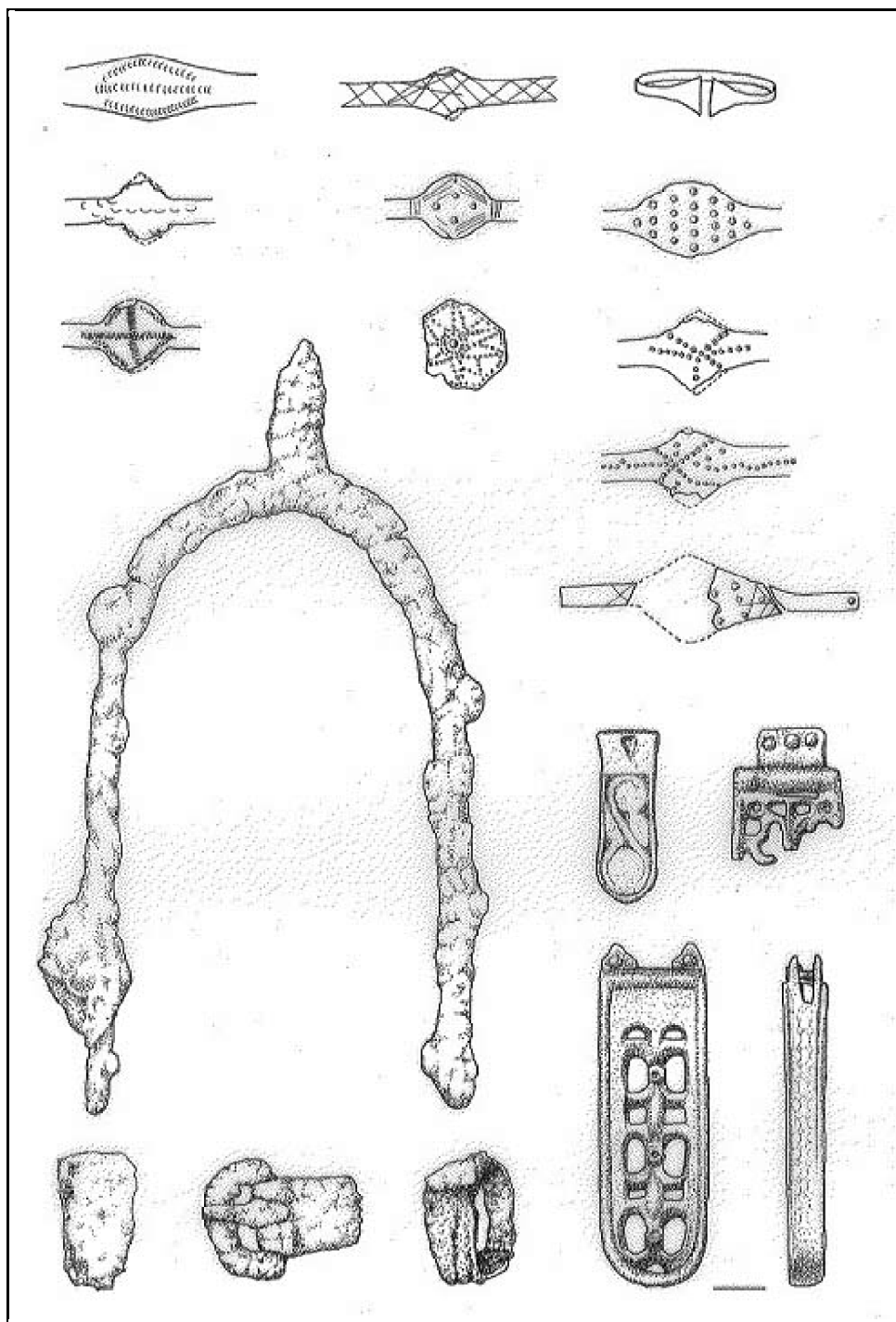
318Az eredeti forrás, az *Annales regni Francorum* 805. évnél³³⁽³⁴⁾ így írja le az eseményeket: “*Nem sokkal ezután [ti. III. Leo pápa Nagy Károlynál tett látogatása, 805. jan. 6-14. után] megjelent a capcan, a hunok [= avarok] fejedelme a császár előtt és kérte, népének fenyegetettsége miatt engedje át neki a Savaria [=Szombathely] és Carnuntum [=Petronell] közötti lakóhelyeket, mivel eddigi lakhelyeiken a szlávok támadásai miatt nincs tovább maradásuk. A császár kegyesen fogadta őt – mivel a Theodornak nevezett capcan keresztény volt – meghallgatta kérését, és gazdagon megajándékozva hazaengedte. De röviddel azután, hogy népéhez visszatért, meghalt. És [erre fel] a kagán előkelői egyikét küldte, magának kérve a régi tisztséget, amit a kagán a hunoknál mindig is bírt. A császár méltányolta kérését és elrendelte, hogy a kagán a hunok régi szokása szerint az egész országban gyakorolja uralmat.*” Ebben egyáltalán nincs meghatározva, hogy a két határpont közti vonaltól merre terjedhet az avarok új szállásterülete (tehát hogy pl. attól csak keletre települhettek le, ld. még alább), nincs szó arról, hogy ott egyúttal a maradvány avarok egyfajta vazallus kaganátust alakítottak ki,³⁴⁽³⁵⁾ de arról sem, hogy erre a Nagy Károly által kijelölt területre valóban át is költöztek a segítséget kérő avarok. A forrás szerint Theodor capcan ugyanis még a segélykérés évében meghalt, Ábrahám kagán pedig nemcsak a menekültek, hanem egész népe és országa feletti hatalom visszaállítását kérte és kapta meg a császártól.³⁵⁽³⁶⁾ Legalább ennyire kérdéses a Cundpald-kehely Theodericus térítő püspök sírjához kötése is. Ebben az esetben ugyanis a püspök földi maradványainak – a kor szokásának megfelelően – egy gondosan megépített sírkamrában, s feltétlenül egy templom szentélye környékén, az oltár közelében, vagy az apszishoz csatlakozó kriptában, esetleg a bejárat ³²⁰közelében kellett volna feküdnie,³⁶⁽³⁷⁾ maga a püspöki templom pedig – márcsak presztízs okokból is – kőből, téglából kellett épülni, nem pedig (mint Bóna valószínűsíti) fából.³⁷⁽³⁸⁾ Éppen Nagy Károly korában, a “Karoling reneszánsz” idején vált általános gyakorlattá mind a birodalomban, mind az újonnan meghódított provinciák földjén, hogy a templomokat, különösen a püspöki székhelyeken, kőből építik, méreteik pedig jelentősek: nem ritka az 50-100 m hosszú templom.³⁸⁽³⁹⁾ Itt pedig a püspök sírján kívül a püspöki (kagáni?) székhely jelentős számú szolgáló népességének is végső nyughelyt kellett volna találni, azaz itt egy kiterjedt, többretegű temetőnek kellett volna létesülni.³⁹⁽⁴⁰⁾ Ezzel szemben sem templomépületnek, sem többretegű temetőnek, sem az ugyanitt feltételezett kagáni székhely épületeinek nem sikerült a cukorgyári építkezések során nyomára akadni. Holott – miként maga Bóna sorolja fel –, a terület az őskortól kezdve folyamatosan lakott hely, régészetileg jól adatolt, számos lelet ismert a kehely lelőhelyéről és közvetlen környékéről.

319

A női sírok jellegzetes ékszerei és használati eszközei. (Török, 1973 alapján)

Korszakunkra csak egyetlen, ám annál elgondolkoztatóbb adat vonatkozik: a Cundpald-kehely előkerülési helyének közvetlen közelében ugyanis éppenséggel nem többretegű, templom körüli temetkezések, hanem pogány rítusú, késő avar kori sírokra bukkantak!⁴⁰⁽⁴¹⁾ A kehely tehát sokkal prózaibb körülmények között kerülhetett sírba: nem Theodericus püspök sírjának volt a melléklete, hanem egy avar vitéz sírjának a (a szó szoros értelmében is vett) “tárgyi emléke”.⁴¹⁽⁴²⁾

Gyűrűk, bronz szíjvégek és sarkantyúgarnitúra. (Török, 1973 és a szerző [gyűrűk rajzai] alapján)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető

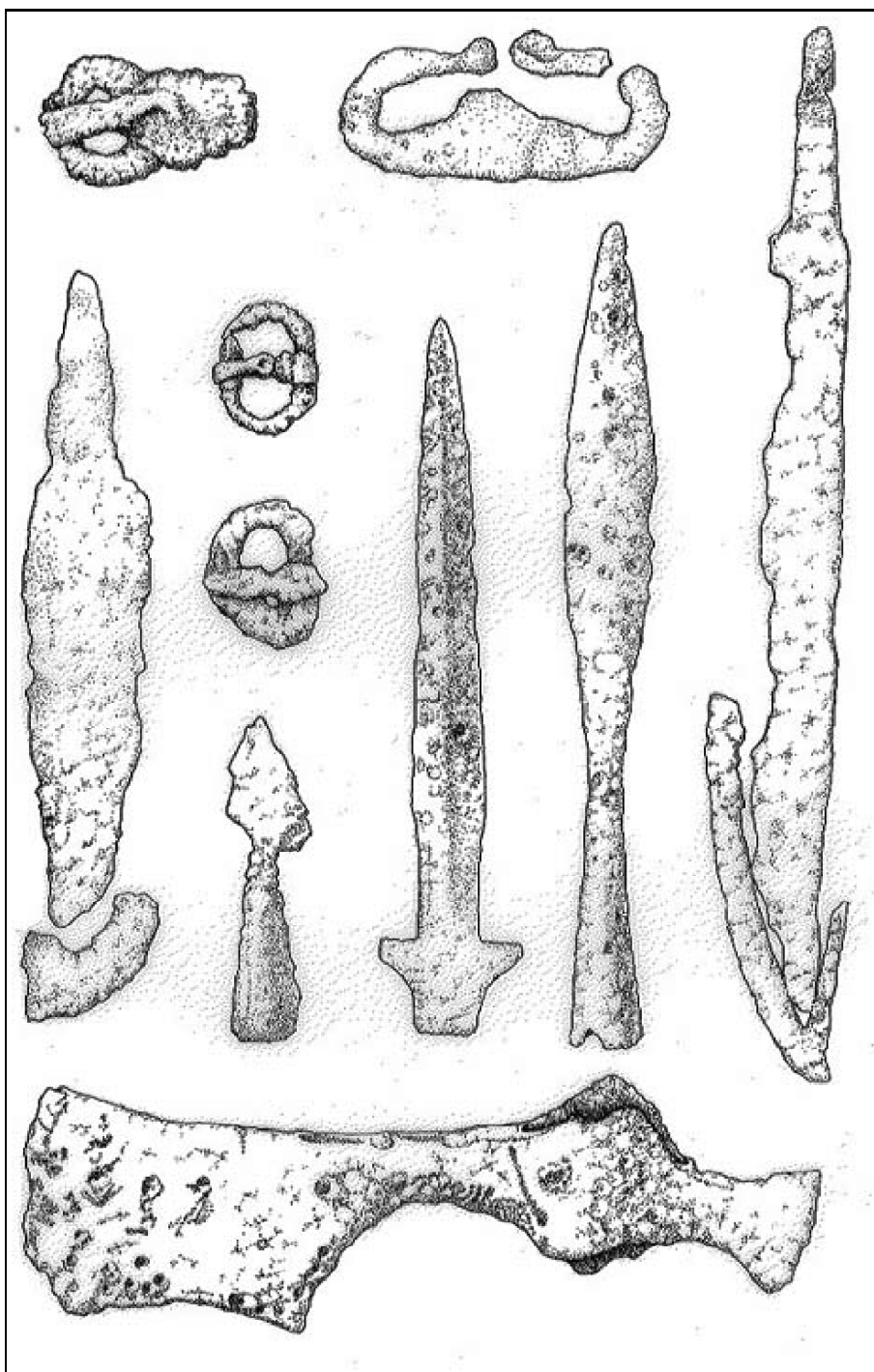
322A sopronkőhidai temető mint régészeti forrás

Magyar földön először éppen a feltételezett kagáni és püspöki székhely közelében, Sopronkőhidán sikerült teljesen feltárni egy Karoling-kori közösség temetkezőhelyét. A temető első 11 sírját Szőke Béla mentette meg 1951-ben,⁴²⁽⁴³⁾ majd 1956-1960 között Török Gyula folytatta és fejezte be az ásatást, további 134 sírt hozva napvilágra.⁴³⁽⁴⁴⁾

A Rákos patak partján, a Teich-dűlő lejtős domboldalán egy É-D tengely mentén három nagyobb csoportba rendeződött a 145, nagyjából Ny-K tájolású sír. A sírok lekerekedő sarkú négyszögletesek, mintegy 10 %-uk a lábvég felé szűkülő, trapéz alakú, mélységük 100-235 cm, alapterületük 1,2-2,6 m² között egyenletesen oszlik meg,⁴⁴⁽⁴⁵⁾ de néhány nő és fegyveres férfi (pl. 16, 78. sírok) számára jóval nagyobb (3,9 m²) sírgödöröt ástak.⁴⁵⁽⁴⁶⁾ A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű halottakat ácsolt deszkakoporsóban vagy félbevágott fatörzsből kivájt (?) koporsóban temették el, néhány esetben nagyobb köveket helyeztek a koporsóra.⁴⁶⁽⁴⁷⁾ A sírok egyötöde teljesen melléklet nélküli,⁴⁷⁽⁴⁸⁾ a többi sírban rituális, azaz étel-ítalmelléklet (agyagedény, állatcsont, tojás) és/vagy viseleti- és használati tárgyak, fegyverek voltak a halottal eltemetve.

A rituális mellékletek közül a temető legjellegzetesebb lelete a szarvcsapos csonkolt marhakoponya.⁴⁸⁽⁴⁹⁾ A szarvak alatt homlokban keresztben elvágott marhakoponya minden esetben a sírgödör lábfelőli végében, a medencecsontok és lábvég közötti térségben feküdt, mellette vagy alatta pedig gyakran más állatcsont (tyúk, disznó, juh/kecske) és edény is előkerült. A temető középső csoportjában az utolsó, keleti sírsorig jellemző a csonkolt marhakoponya eltemetése, az északi és déli csoportokban csak a nyugati (kezdő) sírsorban található meg, később már nem temetik el a halottal. Úgy látszik, mintha a temetkezések megkezdése között különbség lenne a középső és a két szélső csoport között.

323

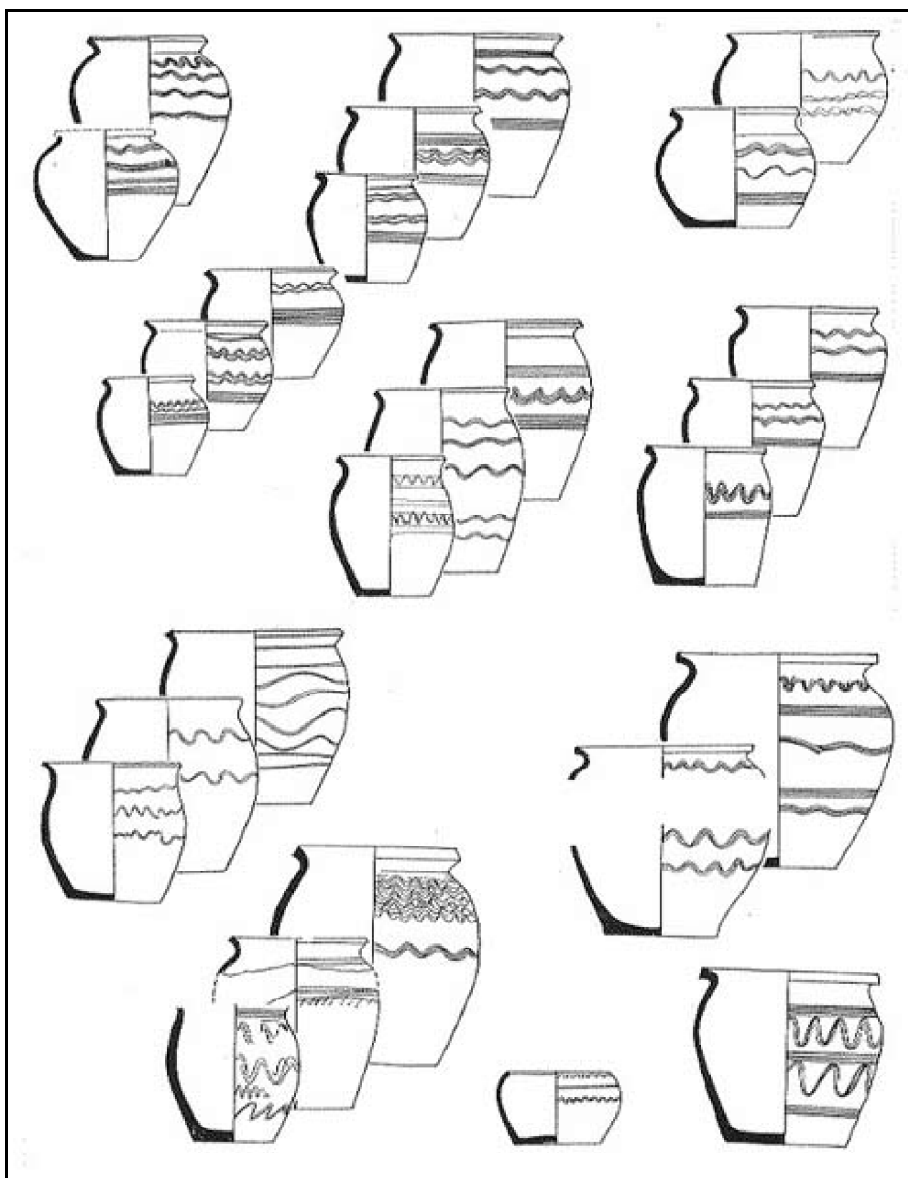

A férfi sírok viseleti tárgyai és fegyverei. (Török, 1973 alapján)

Ebben az összefüggésben érdekes lehet, hogy míg a középső csoportban az elhunytak általában 40. életévük előtt sírba kerültek, a két szélső csoportban az ennél idősebb korú halottak a jellemzőek. Jellemző a csonkolt marhakoponyák és a tyúksontvázak kapcsolata a sírokban. Sopronkőhidán eléggé gyakori az

együttes előfordulás, [324](#)ám a kései fázisban, a temető keleti szélén már csak tyúkot temettek a halott mellé.[49\(50\)](#) Míg azonban a marhakoponya a korábbi, avar kori szokás egy változataként halotti áldozatként került sírba, a többi állatsont és/vagy edény a halott útravalóját jelképezte.[50\(51\)](#) A halott túlvilági útjára legtöbbször házityúkot adtak, 43 sírban, a sírok 30 %-ában találták meg – túlnyomórészt az egész – tyúksontvázat,[51\(52\)](#) s viszonylag gyakori volt (12 sírban) a juh/kecske és sertécsont is.[52\(53\)](#) A temetkezések egész időszakában tettek valamilyen folyékony vagy pépes ételt is a sírba, néha két edényben is (főleg a középső sírcsoportban) – érdekes módon azonban az ebben az időszakban gyakori vaspántos favödörben egyetlen esetben sem. Jellemző, hogy az agyagedények szinte kizárólag nagyobb méretű, vállas, bő szájú fazekak, ritkább a kisebb szilke, bögre és behúzott peremű, mély tál; utóbbiakat gyermekekkel temették el vagy második edényként tették a sírba. A fazekak egy új, jellegzetesen Karoling-típust képviselnek, meghatározó vonásuk, hogy nagyobb a szája-, mint a fenéktátmérőjük, testük legnagyobb átmérője pedig az élesen megtörő vállban mérhető.[53\(54\)](#)

[325](#)

Kerámia a sopronkőhidai temetőben, formai jegyek alapján csoportosítva. (Török, 1973 alapján)

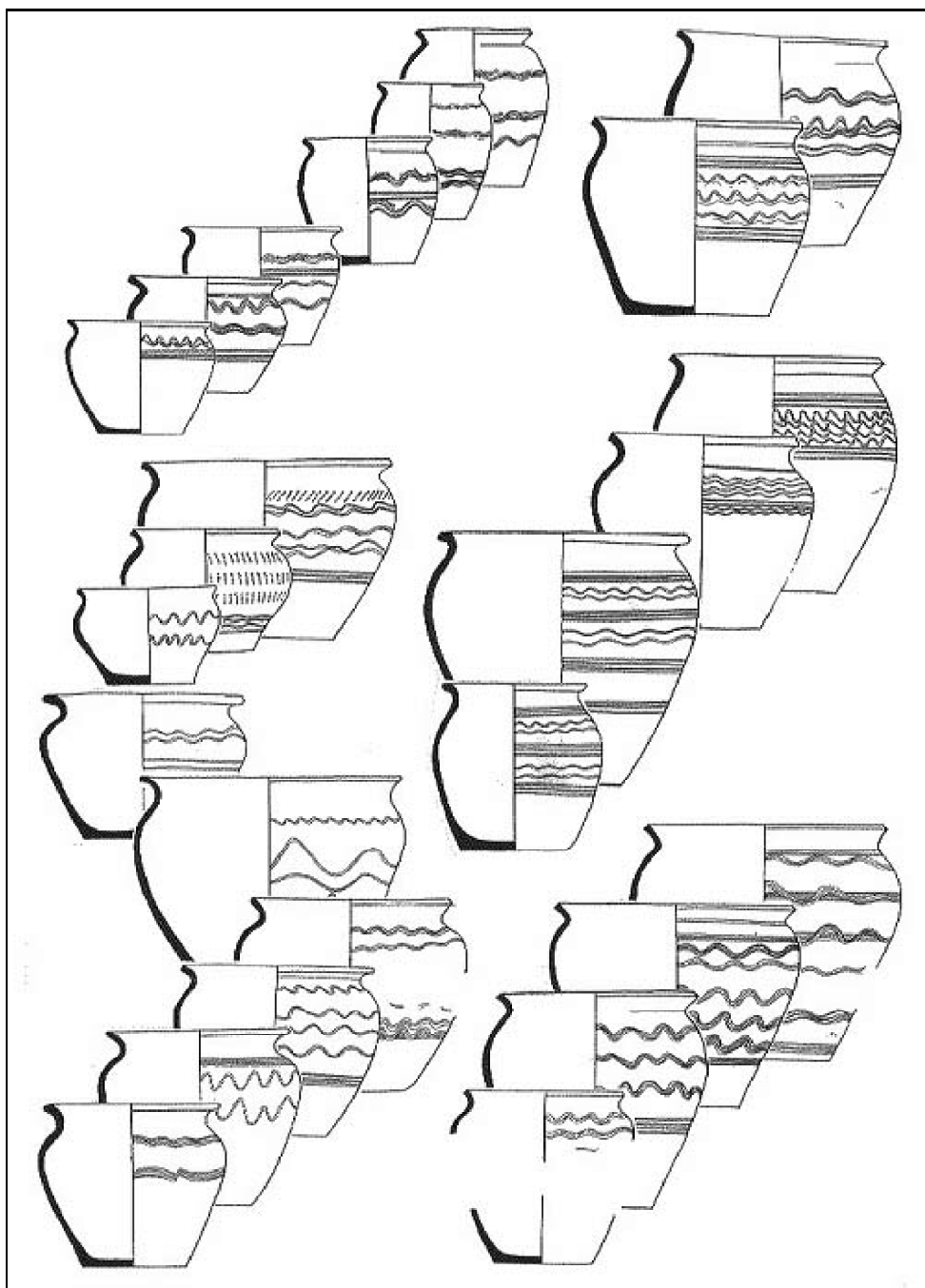
Míg a rítusok, szokások egy népesség kulturális tradícióiba engednek bepillantást, a viselet tárgyai, a használati eszközök és a fegyverek lakóhelyük kulturális környezetét, kapcsolatrendszerét tükrözik vissza. Különösen érzékenyek ebből a szempontból a női ékszerek. A felnőtt nők viseletében meghatározóak a fejét díszítő ékszerek. Ezeket egy homlokpántról a halántéknál két oldalt alácsüngő szalagokhoz erősítve viselték. Többségük [326](#)drótkész: leggyakoribb az egyszerű, nyitott végű bronz karika (16 sírban), kevesebb a kétpántos (3, 11, 102, 129, 142. sírok), a hurkos-kampós záródású (95, 129. sírok), a lefelé hegyesedő (25. sír?) és lefelé szélesedő spirálcsőngős (25, 126. sírok) fülkarika. [54\(55\)](#) Ezek mellett megjelenik az egyszerű (80, 88, 103. sír) és a kétoldalas, öntött szőlőfürtcsőngős (11, 53. sírok) függő. [55\(56\)](#) A temető keltezése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a temető nyugati szélén egy kislány sírjában (120. sír) még egy késő avar típusú, gúla alakú üveggyöngycsőngős fülkarika is felbukkan. [56\(57\)](#) A

Dunától északra (Morva-völgy és DNy-Szlovákia) élő morva-szlávok felé a kétpántos, öntött dróttekeres-csüngős függők (2, 41, 61. sírok),⁵⁷⁽⁵⁸⁾ a Kelet-Alpokvidék (Stájerország, Karintia, Krajna) folyóvölgyeit benépesítő karantán szlávokhoz pedig a lengő drótfonatcsüngővel díszített függők mutatnak kapcsolatot. Utóbbiakhoz sorolható a hurkosan tekert aljú, lefelé szélesedő spirálcüngős drótekszer (54, 129. sírok), a hurkos-kampós záródású, egy lemezgömb-csüngős (101, 119. sírok) és a hasonló záródású, alsó karikaívén szélesre kalapált és a lengőcsüngők részére három helyen átfúrt karikaékszer (111. sír).⁵⁸⁽⁵⁹⁾ Végül a Karoling *Oriens* tartomány (Felső-Dunavölgy és Dunántúl) korai időszakból származó, jellegzetes ékszere a különböző alakúra préselt lemezcüngős fülkarika (bordázott, bikónikus csüngő: 111. sír, „amfora” alakú csüngő: 59, 62, 65. sírok).⁵⁹⁽⁶⁰⁾

³²⁷A sopronkőhidai közösségben kevesen viseltek gyöngynyakláncot (25, 59, 67, 88, 107, 110, 111, 115, 130. sírok).⁶⁰⁽⁶¹⁾ Jellegzetes a gyöngyök formája és készítménye: kizárólag a Karoling-birodalom Rajna-vidéki műhelyeiben készített gyöngytípusok, többtagú rúdgyöngyök,⁶¹⁽⁶²⁾ fűjt, üreges gyöngyök, színes szemes mozaikgyöngyök és kék szemes gyöngyök alkotják a nyakláncot,⁶²⁽⁶³⁾ a korábbi, avar időszak gyöngyei már elvétve sem bukkannak fel – de fűznek helyettük avar övveret-csüngőt (25. sír), vagy ólomból öntött, holdsarló alakú csüngőket (115. sír)⁶³⁽⁶⁴⁾ a gyöngyök közé. Ebben a közösségben (már) nem volt szokás karperecet viselni – szemben a Felső-Duna medence nyugati végével.⁶⁴⁽⁶⁵⁾ Huzal-, pánt és pajzsosan kiszélesedő fejű gyűrűt azonban eléggé gyakran húztak – nemtől és életkortól függetlenül – a kéz egyik, vagy több ujjára.⁶⁵⁽⁶⁶⁾ A felsőruhát csak egyetlen esetben fogták össze vasfülű üveggommbal (80. sír), a keleti frank peremvidék köznépi anyagi műveltségének e sajátos termékével.⁶⁶⁽⁶⁷⁾ A női sírokban gyakori melléklet a „munkaeszköz”: az orsógomb (10 sírban),⁶⁷⁽⁶⁸⁾ a madárcsontból (25, ³²⁸79, 80. sírok) és a vas- és bronzlemezről készített tűtartó (129. sír),⁶⁸⁽⁶⁹⁾ továbbá az esztergált pontkörökkel díszített, agancsnyelű vaskés (11, 25, 59, 62, 103. sírok).⁶⁹⁽⁷⁰⁾ Egy sírban az elhunyt nő hasán sarlót fektettek keresztbe (111. sír).⁷⁰⁽⁷¹⁾

³²⁹

Kerámia a sopronkőhidai temetőben, formai jegyek alapján csoportosítva. (Török, 1973 alapján)

A férfiak viseletét a puritán egyszerűség jellemezte. Derekon a ruhát textil- vagy könnyű bőrvvel kötötték össze, csak ritkán szereltek rá vascsatot.⁷¹⁽⁷²⁾ Az övhöz gyakran egy falemezzel merevített bőrtokot erősítettek a vaskés számára,⁷²⁽⁷³⁾ néha pedig még egy bőrtarsolyt is, amiben tűzacélt és tűzköveket (8 sírban), néha borotvát, ⁷³⁽⁷⁴⁾ árt, római pénzt, stb. tartottak.⁷⁴⁽⁷⁵⁾ Bár három sírban is késő avar kori öntött bronz szíjvég feküdt, kérdéses, hogy azokat ténylegesen is felszerelték-e az övre.⁷⁵⁽⁷⁶⁾ Már

az új idők hírnöke, a ³³⁰Karoling birodalomból hozott viselet eleme a csatban és szíjvégben végződő bőr lábszártekerces (30.sír),⁷⁶⁽⁷⁷⁾ és még inkább a sarkantyú (1, 92, 100. sírok). A sarkantyúk ún. lemezes szíjbefogós példányok, azon belül – Vilém Hrubý és Borivoj Dostál tipológiája szerint – a II. típusba tartoznak, amelyeket az egész 9. században, leginkább a század utolsó harmadában használtak.⁷⁷⁽⁷⁸⁾ A sarkantyúk azonban – hasonlóan a lábszártekerceses lábbelihez – az eltérő keleti nomád tradíciók miatt nem tudtak igazán meggyökerezni a hajdani avar kaganátus területén.⁷⁸⁽⁷⁹⁾

Feltűnően sok sírba tettek fegyvert.⁷⁹⁽⁸⁰⁾ Egy sírban ún. hosszú harci kés (Langsax – 37. sír),⁸⁰⁽⁸¹⁾ háromban szárnyas lándzsa, további kilenc (!) sírban egyszerű köpűjű, keskeny, fűzfa- vagy babérlevél pengéjű lándzsa,⁸¹⁽⁸²⁾ egy sírban ún. szakállas balta (52. sír),⁸²⁽⁸³⁾ végül háromban köpűs nyílhegyek (18, 20, 33. sírok)⁸³⁽⁸⁴⁾ feküdtek. Használati eszköz – egy agancsból faragott ún. sőtartón kívül – nem került férfi sírjába.⁸⁴⁽⁸⁵⁾

³³¹A nyugati határ menti temetőkből a 7. század végéig, majd újra az avar kor végén tettek – viszonylag gyakran – fegyverként Langsaxot a sírba.⁸⁵⁽⁸⁶⁾ Az Alpok vidékén ugyancsak a 8. század utolsó harmadában és a 9. század első évtizedeiben használták ezt a fegyvert.⁸⁶⁽⁸⁷⁾ A volt kaganátus területén a Karoling-korban újonnan nyitott temetőkre azonban ez már nem volt igazán jellemző.⁸⁷⁽⁸⁸⁾ Míg az Alpok-vidéken ezek mellett és után a kétélű kardok terjedtek el vágófegyverként, a volt avar kaganátus térségében már nem tudtak meghonosodni – amíg ugyanis a Langsaxot hasonló módon lehetett forgatni, mint a szablyát és az egyélű, szablyaszerű kardot (az ún. palašt), a kétélű kard egészen más harcmodort, kardforgatási technikát kívánt meg.⁸⁸⁽⁸⁹⁾

A szárnyas lándzsa a Karoling birodalomban is új fegyverforma, a 8. század első felében alakult ki,⁸⁹⁽⁹⁰⁾ ahonnan – a kísérő leletek alapján – már a 8. század utolsó és a 9. század első harmadában⁹⁰⁽⁹¹⁾ mind az avar kaganátus törzsterületének nyugati határánál,⁹¹⁽⁹²⁾ mind pedig a gyeptű túlsó, nyugati szélénél megjelent.⁹²⁽⁹³⁾ Elterjedése nyugatról kelet felé haladva a távolság növekedésével egyenes arányban csökkent, nagyobb számban utoljára éppen a még a felső-Dunavölgyi régióhoz tartozó Sopronkőhidán fordult elő.⁹³⁽⁹⁴⁾ Jóval kevesebbet tudunk az egyszerűbb köpűjű, különböző levelű lándzsákról,⁹⁴⁽⁹⁵⁾

³³²pedig ilyen nagy számban egyetlen más Karoling-kori temetőben sem került elő lándzsa!⁹⁵⁽⁹⁶⁾ A szakállas balta (Dostál-féle I. b-c. típus) jellegzetesen avar kor végi, korai Karoling-kori újítás (az avar kori keskeny és széles baltákból = Dostál II-III. típusokból), ami a Felső-Dunavidéken és a morva fejedelemség területén jött létre és terjedt el.⁹⁶⁽⁹⁷⁾

A temető kelezése, etnikai-kulturális kapcsolatainak kérdése kezdettől fogva élénken foglalkoztatja a kutatókat. Az első sírok alapján Szőke Béla⁹⁷⁽⁹⁸⁾ avar kultúrájú, de elszlávosodott (morva-szlovák etnikumú) népességet tételezett fel, akik halottaikat a 9. század utolsó harmadában temették el itt. Török Gyula⁹⁸⁽⁹⁹⁾ a temető használatát az egész 9. századra kiterjesztette azzal a megkötéssel, hogy a magyar honfoglalás előtt azonban már felhagyták (mivel a jellegzetesen magyar leletek hiányoztak a sírokból). Úgy vélte, a frankok két avar nagycsaládot telepítettek itt le, hogy a Rába-Duna vonaltól keletre élő avarokkal szemben védjék a határt: az egyik családot a kisalföldi avar, a másikat a nyugati, délnyugati avar-szláv határterületek lakosai közül verbuválták, azon egymás között is viszálykodó avarok közül, akik “a nyugat-európai politikához igazodtak”. Cs. Sós Ágnes⁹⁹⁽¹⁰⁰⁾ pedig egy, a *limes Saxoniae*hez hasonlóan *limes Pannonicus*nak nevezett, a Lajtától a Balatonig húzódó frank védvonalat tételezett fel, melynek a védelmét olyan, “részben idegen, frank szolgálatban álló harcosok” látták el, mint a sopronkőhidai temetőben nyugvók.

Bóna István volt az első, aki a temető tágabb összefüggéseit is felismerte. Úgy vélte, ez a leletanyag az

egész keleti Karoling “peremkultúrára” jellemző, “ezért önálló régészeti egységként fogható fel, amely a Dunántúl egyre nagyobb területein igazolni látszik, hogy a griffes-indás késő avar kultúra a 9. század elején valóban véget ért, hiszen ilyen mértékben különböző két régészeti kultúra nem képzelhető el egy és ugyanazon területen és népnél.... Ez egy új régészeti kultúra, mellyel a kutatás korábban nem számolhatott.”¹⁰⁰⁽¹⁰¹⁾ Herwig Friesinger¹⁰¹⁽¹⁰²⁾ nevet is adott ennek a kultúrának. Az azonos leletanyag és temetkezési mód alapján összetartozó temetőket “Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn” ³³³típusúnak nevezte el.¹⁰²⁽¹⁰³⁾ Ez a csoport a Duna déli oldalán az Ennstől a dunántúli területekig nyúlik, és jól elkülönül a Dunától északra fekvő másik két csoporttól: egyrészt a halomsíros temetkezési szokást követő felső-ausztriai Waldviertel és Mühlviertel, másrészt a morva jellegű Weinviertel temetőitől. A “Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn” csoportot szinte olyan “dunai szlávok” hozták létre, akik részben még az avar fennhatóság alatt itt élt népességből kerültek ki, részben a dél-morva és szlovákiai területekről költöztek ide. A temetkezések kezdetének idejét még az avar jellegű leletanyag határozza meg, amit Friesinger a Pitten 43a, vagy Pottenbrunn 42. sírok leletanyagával jellemez (sőt Pittenben még hamvasztásos rítusú temetkezés is volt), a végét pedig olyan nyugati eredetű viseleti jellegzetességek, mint a fém csattal és szíjvéggel ellátott lábszártekerces, vagy a nyugati fegyverek, nyílhegyek. Úgy véli, hogy a 9. század közepétől a kereszténység terjedésének hatására szűnik meg az étel-ital mellékletadás (agyagedény, állatcsont, tojás) szokása, és a templomépítések megkezdésével a temetők is átköltöznek azok köré. Jó példa erre a Duna melletti Mautern temetője, ahol a nyugati fegyverekben gazdag, ételmellékletet sem nélkülöző temetőt hagyják fel az Agapit-templomnál létesített temető kedvéért.¹⁰³⁽¹⁰⁴⁾

Tomka Péter a “Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn” csoportot a földrajzi határok után inkább “kelet-alpi Lajta-Fertő vidéki”-nek nevezi, de azért bátran hozzá sorolja még a Kisalföld közepéről a Győr-sárápusztai, 60 év alatt teljesen elpusztult temetőt is.¹⁰⁴⁽¹⁰⁵⁾ A csoport etnikai, kulturális vonatkozásában elegendőnek véli a Karoling-kori peremkultúra jelleget hangsúlyozni, s azt, hogy “a kultúra változása nem jár szükségszerűen együtt a genetikai állomány drasztikus változásával vagy nyelvváltással.”¹⁰⁵⁽¹⁰⁶⁾ A kelezésben egyensúlyt próbál teremteni a különböző vélemények között. Sopronkőhida és “rokonai” vonatkozásában inkább a 9. század második felére, 10. század elejére gondol, míg Pitten esetében megfontolandónak tartja, hogy akár már a 8. században is elkezdődhetett a temetkezés.¹⁰⁶⁽¹⁰⁷⁾

Magam először a csonkolt marhakoponyás temetkezés kor- és térbeli elterjedését¹⁰⁷⁽¹⁰⁸⁾ vizsgálva foglalkoztam a kérdéssel. Nemeskéri János klasszikus antropológiai és Lengyel Imre szerológiai vizsgálatait régészeti elemzéssel kiegészítve¹⁰⁸⁽¹⁰⁹⁾ a Török Gyula által ³³⁴javasolt – a temetőt sematikusan három generációra bontó és ez alapján a használat idejét mintegy száz évre széthúzó – kelezéssel szemben a temető relatív használati idejét mintegy 40-45 évre szűkítettem. Ezt azután Szőke Béla kelezési javaslata és Tomka Péter Sopron-présháztelepi temetőelemzése¹⁰⁹⁽¹¹⁰⁾ alapján abszolút időben a 9. század második felére helyeztem.¹¹⁰⁽¹¹¹⁾ Az időközben ismertté vált új leletegyüttesek és az avar kor végi, korai Karoling-kori női ékszerek¹¹¹⁽¹¹²⁾ elmélyültebb elemzése azonban ma már árnyaltabb fogalmazásra késztetnek.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / A sopronkőhidai temető tér- és idő-kontextusai

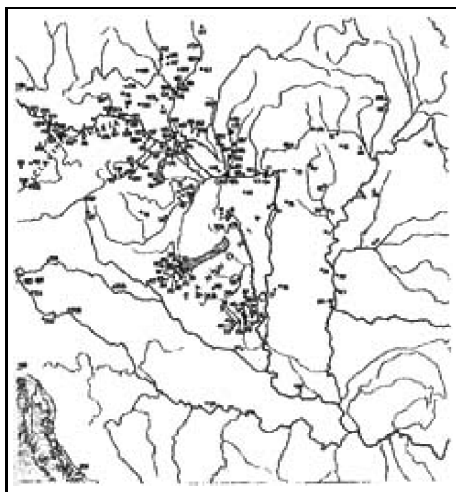
A sopronkőhidai temető tér- és idő-kontextusai

Fél évszázaddal az első sopronkőhidai sírok ismertté válása után – majd az ennek nyomán megélénkült kutatásnak és jelentősre felszaporodott szakirodalomnak köszönhetően – mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy a sopronkőhidai temető nem magányos jelenség, hanem egy olyan önálló műveltségi csoport tagja, ami két karakterisztikus kultúra, a morva fejedelemség¹¹²⁽¹¹³⁾ és az Alpok-vidéki karantán szlávok műveltsége, az ún. Kottlach-kultúra¹¹³⁽¹¹⁴⁾ közötti térséget tölti ki. Ezt a műveltséget Herwig Friesinger “Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn”, Tomka Péter pedig “kelet-alpi Lajta-Fertő” csoportnak nevezi, pontosabb tér- és időbeli lehatárolás nélkül.

1) A csoport pontosabb *földrajzi határait* néhány, először éppen a sopronkőhidai temetőben ismertté vált temetkezési szokás és tárgytypus segít meghatározni. Ezek egyike a csonkolt marhakoponyás temetkezési szokás, ami – mivel a rítusok, temetkezési szokások egy közösséget mint kulturális csoportot jóval valóságosabban tartottak össze, mint egy-egy általa használt ékszer vagy tárgy – a tradíciót ápoló népességet, s ezáltal annak szállásterületét is meghatározza. Ez a terület a *Felső-Duna medencének az Ybbstől* (a csonkolt marhakoponyás temetkezések legnyugatibb lelőhelyei Mühling-Hart és Wimm), *a Fertő-tó környékéig* terjedő szakasza. Keleti irányban nem olyan markáns a határvonal, szórványosan ugyanis a Dunától északra fekvő Kisalföldön, illetve Mosaburg/Zalavár környékén is felbukkan ez a temetkezési mód. Ugyanezt mondhatjuk el a speciális használat miatt kulturálisan az átlagosnál érzékenyebben kötődő agancsnyelű vaskésekről is, amelyek nyugaton valamivel messzebb, az Enns környékén, északon pedig a Morva völgyében is fel-felbukkannak.

2) Sokáig hiányoztak, s részben még ma is hiányoznak a sopronkőhidai temető *abszolút keltezéséhez* szükséges *régészeti* támpontok. Többféle nehézséggel kell megküzdeni.

335

Avar kor végi és korai Karoling-kori temetők a 9. század első feléből és a korai Karoling-közigazgatás egységei. (Szőke, Beziehungen 1992 alapján)

a) Nehezíti a keltezést, hogy a műveltségi csoportban kétségtelenül jelen lévő *avar hagyaték* megítélése – elsősorban a történeti események újraértékelése következtében – sokat változott az elmúlt évtizedekben. Amíg ugyanis általánosan elfogadott volt, hogy Nagy Károly 791. évi hadjáratával véget ért az avar kaganátus, megszűnt kultúrája, sőt maga a nép is, egyszerűen lehetett ezzel a dátummal *‘post quem’* keltezni (az osztrák, cseh és szlovák kutatók egy része máig ezt is teszi). Az írásos források

felülvizsgálata¹¹⁴⁽¹¹⁵⁾ azonban kétségessé tett egy sor történeti “közhelyet”. Bebizonyosodott, ³³⁶hogy az avar és frank seregek között egyetlen komoly ütközetre sem került sor, a kaganátus népességét nem érte katasztrofális vérvesztés, s a belső küzdelmek (pl. 795-ben a kagán és a jugurru között kitört háború, vagy a tudun körüli események 796-803 között) is inkább csak a felső vezető rétegben okozhattak veszteségeket.¹¹⁵⁽¹¹⁶⁾ A kaganátus fokozatosan bomlott fel, s vált közvetett vagy közvetlen módon a Karoling-birodalom részévé. Elsőnek a hajdani nyugati gyeű és gyeűelve került közvetlen Karoling közigazgatás alá *Avaria* és *Sclavinia* néven.¹¹⁶⁽¹¹⁷⁾ Majd amikor 811-re nyilvánvalóvá vált, hogy az első hadjárat óta eltelt két évtized hadi eseményei és belpolitikai fejleményei a kaganátus szétesésének folyamatát visszafordíthatatlanná tették, Nagy Károly hadvezérei révén Aachenbe hívta az összes érdekelt felet, hogy az újonnan kialakult status quo-t szentesítsék.¹¹⁷⁽¹¹⁸⁾ Ekkor *Pannonia provincia(e)* közvetlen Karoling-közigazgatás alá került, a Dunától északra (ómorva, nyitrai) és a Szávától délre (óhorvát) pedig vazallus-fejedelemségek jöttek létre.¹¹⁸⁽¹¹⁹⁾ *Pannonia provincia(e)* kezdetben a Dráva-Száva közét (*Pannonia inferior*) és Alsó-Ausztria egy részét is magába foglalta (*Pannonia superior*), Ljudevit lázadásának (818-822) és az ezt követő bolgár terjeszkedésnek (827) köszönhetően azonban a Dráva-Száva köze hamarosan örökre elveszett a birodalom számára (828). Ettől kezdve a Dráva-Rába-Duna közti terület ³³⁷*Pannonia inferior*, a Rábától északra fekvő pedig *Pannonia superior* lett.¹¹⁹⁽¹²⁰⁾ A tartomány(ok)on belül lassan kialakultak az első grófságok is, a Duna és a Rába mentén, Savaria környékén csakúgy (*Ratpoti et Rihharii comitatus*),¹²⁰⁽¹²¹⁾ mint Alsó-Pannóniában. Utóbbi területen, a “Sala folyó környékén” 838-840 között Priwina, a Nyitráról 833 táján elűzött fejedelem (*dux*) és fia Chezil kapott előbb hűbér-, majd 847-től teljes tulajdonú birtokot.¹²¹⁽¹²²⁾

Az avar kaganátus megszűnése és a térség Karoling érdekszférába vonása tehát több évtizeden keresztül zajló, területileg és időben is változó, lassú folyamat volt. Hasonló mozgások jellemezhették a népesség kulturális kapcsolataiban, viseletében, éleviségében és még inkább világszemléletében, az ünnepekhez kapcsolódó rítusokban és tradíciókban történt változásokat. Ám az a fajta egyöntetűség, ami a késő avar kaganátus kulturális megjelenését különösen jellemezte, ekkor már a múlté. Okozta ezt részben az, hogy azok a kézműves műhelyek, amelyek eddig egy-egy térséget termékeikkel elláttak, megszűntek, vagy a változásokra rugalmasan reagálva, gyorsan alkalmazkodtak az új igényekhez, elvárásokhoz, viseleti szokásokhoz, s többé nem állították elő megszokott termékeiket. Jelentős területek tehát a megszokott szolgáltatások nélkül, magukra maradtak. De okozta ezt az is, hogy persze a népesség sem egyformán reagált az új helyzetre. Másként viselkedhetett egy olyan faluközösség, amelyik addigi lakhelyét elhagyva új szállásterületre költözött és igyekezett – már csak jól felfogott önös érdekből is – új urai követelményeinek maximálisan megfelelni; másként az, amely helyben maradt, s tradícióiból, szokásaiból a lehető legtöbbet sértetlenül átvéve igyekezett az új kívánalmakhoz idomulni; s megint másként az, akinek még az ura sem változott meg. Végül pedig megint csak más reakciókat váltottak ki a változások azokból a közösségekből, amelyek az avaroktól hatalmi, politikai függésben álltak s esetleg addig is csak formálisan, vagy még úgy sem követték az avar kulturális ³³⁸magatartást.¹²²⁽¹²³⁾ A sopronkőhidai típusú temetők avar eredetű vagy jellegű szokásait és tárgyait ezeknek a lehetőségeknek a mérlegelése után érdemes elemezni és keltezni .

b) Meglehető bizonytalanság jellemzi az *emlékanyag* nyugati eredetű részének keltezését is. Kevés tárgycsoport esetében támaszkodhatunk ugyanis csak az anyaország, azaz a Karoling birodalom területére, hiszen a 8. század végére, 9. század elejére ott már teljesen felhagytak a pogány rítusokkal, temetkezési szokásokkal, általánossá vált a keresztény vallás puritán előírásait követő templom köré temetkezés.¹²³⁽¹²⁴⁾ De a birodalom határain kívül más térségekben, így a szászok, frízek, thüringek és a nyugati szláv törzsek földjén, vagy a “Landesausbau” révén ekkor bekebelezett ÉK-Bajorországban is szokás még a pogány módra temetés, ahol a nálunk felbukkanó nyugati tárgytypusok gyakran szerencsésebb körülmények között,

jobban keltezett kísérő leletekkel együtt kerültek elő.

Az így keltezett tárgyakkal egyelőre biztosabb támpontokkal rendelkezünk a keltezéshez, mint az avarral.¹²⁴⁽¹²⁵⁾

c) A sopronkőhidai temető keltezése pusztán *régészeti adatok* alapján a következő:

A *temetkezési szokások alapján* egyértelmű, hogy a temetőben a kereszténységtől még érintetlen, pogány családok temetkeztek. A szárnyas (házityúk) és/vagy edénymellékletből álló túlvilági útravaló-együttes a Kárpát-medence kései avar és avar kor végi temetőire jellemző – a sírba tett széles szájú fazéktípus azonban már nyugati hatásra megjelenő új forma. Speciális jelenség az állatáldozat egy sajátos formája, a csonkolt marhakoponya, amit – néhány bizonytalan kivételtől eltekintve – úgy látszik, nem a megnyúzott állat bőrében hagyva tettek a sírba.¹²⁵⁽¹²⁶⁾ Ennek a temetkezési szokásnak nincs ugyan sem helyben, sem a volt avar kaganátusban egy adott helyhez köthető előzménye, az analógiák alapján mégis avar eredetűnek látszik.¹²⁶⁽¹²⁷⁾

A *temető ékszeranyagában* egyetlen késő avar kori ékszer volt, egy erősen elhasznált állapotú üvegyöngyecsüngős fülkarika. A többi ékszer kizárólag olyan típusokhoz tartozott, amelyek vagy a volt kaganátus nyugati felének avar kor végi női viseletét jellemzik, így a drótékszerek sorozata (bár a legkorábbi típusok hiányoznak már), a lemezgyöngyecsüngős fülkarikák, a pánt- és kis pajzsos fejű gyűrűk és az – egyébként Karoling műhelyekből származó gyöngyökből fűzött – üvegyöngynyákláncok, vagy ³³⁹attól idegen, karantán- és morva szláv környezetre jellemzők (pl. lengő drótfonat- és dróttekercs-csüngős függők). Speciálisan a sopronkőhidai típusú temetők térséghez kötődik az agancsnyelű vaskés, s korhatározó, a 9. század első harmadára jellemző a nyugati mintára fémlemezéből készült tütartó.

A *férfiak viselete* Karoling mintára igencsak egyszerű, a soktagú avar öv helyett már csak egyetlen vascsat vagy még az sem fogta össze az övet. A három sírban talált öntött bronz szíjvég egyikéről sem bizonyítható, hogy az öv szerelékéhez tartozott, pusztán jelenlétük mégis azt jelzi, hogy időben nem távolodhatunk el túlságosan az avar kor végétől.¹²⁷⁽¹²⁸⁾ A *fegyverek* az egyetlen baltától eltekintve nyugati típusúak, közülük a Langsax és a szárnyas lándzsák (s feltehetően az egyszerűbb köpűjűek egy része is) viszonylag korai, a 9. század első harmadának végéig terjedő részét adják a leletanyagának. Relatív kései, inkább a század közepére jellemzőek ugyanakkor a sarkantyú és a lábszártekercs (nem is véletlen, hogy a temető utolsó sírsorában fekszenek).

3) A régészeti emléktárhely kronológiai tanulságai mellett érdemes a *történeti forrásadatokat* is mint kronológiai támpontokat számba venni.

Kezdetben, amíg a sopronkőhidai temető párhuzam nélküli magányos jelenség volt, az *inter Sabariam et Carnuntum* telepítés 805. évi dátumát hívták segítségül, hogy ezt az új, még avar jegyeket is felmutató, de alapvetően már Karoling műveltséget a szlávok zaklatásai elől ide telepített avar népességgel kössék össze. A hasonló temetők sokasodásával, elterjedési területük növekedésével s mind nyugatabbra tolódásával azonban egyre nehezebben lehetett azt a nézetet megvédeni, hogy a sopronkőhidai temetőben egy Szombathely-Petronell közti vonaltól keletre letelepült, határvédő avar *foederati* – mi több, üldözött “sámán”-családokból verbuválódott – népesség halottai nyugszanak.¹²⁸⁽¹²⁹⁾

Ahogy a sopronkőhidai típusú temetők elterjedési területe mind határozottabban körvonalazódott, úgy nyert egyre inkább jelentőséget egy másik történeti adat, hogy a Nagy Károly vezette 791. évi hadjáratig lakatlan gyepeként használt Felső-Dunavölgyet a hadjáratot követően fokozatosan benépesítik, sőt a volt gyeptől és

gyepűelvét hamarosan külön névvel is megkülönböztetik (*Avaria* [808/836] –*Sclavinia* [799/837]).¹²⁹⁽¹³⁰⁾ Tanulságos, s a véletlen egybeesésnél többet jelenthet, hogy a sopronkőhidai típusú temetkezések pontosan azt az Ybbs és Fertő-tó közti Felső Duna-medenceszakaszt, azaz a hajdan lakatlan avar gyepű térségét lelik el, ami a 9. század elején *Avaria* néven ^{340a} Karoling-birodalom formálódó új keleti tartományának egyik önálló területi egységként bukkant fel az írott forrásokban.¹³⁰⁽¹³¹⁾

A keltezés szempontjából fontos dátum még Mosaburg/Zalavár alapításának időpontja. Priwina a 840-es évek elején ugyanis egy olyan szigeten építette ki grófi székhelyét, ahol a korai középkor korábbi időszakában semmiféle település vagy temető nem létesült (ezt immár fél évszázad ásatásai bizonyítják), az itt előkerült Karoling-kori leletanyag tehát – még ha egy-egy tárgy korábban is készült –, földbe csak 840 után kerülhetett. Az itt hiányzó vagy itt már meglévő tárgytípusok azért is fontosak, mivel segítenek abban, hogy a Karoling-időszakon belüli szűkebb időközökben is pontosan keltezhessünk. Ennek pedig a sopronkőhidai temető szempontjából azért van különös jelentősége, mert az ebben felbukkanó tárgytípusok eléggé jelentős része a mosaburgi települési agglomeráció temetőiből már hiányzik, vagy csak annak kezdő sírsoraira jellemző (ilyen vonatkozásban az egyes tárgytípusokról ld. fentebb).

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / Összefoglalva

Összefoglalva

1) A sopronkőhidai temetőt legkorábban akkor létesítették, amikor a gyepű, mint a nyugati határ védelmét biztosító terület, jelentőségét elveszítette, benépesítésének nem volt többé mesterséges akadálya. A temetőbe egy pogány közösség temetkezett, melynek sajátos, avar tradíciókon nyugvó temetkezési szokása, az áldozati állatot jelképező csonkolt marhakoponya eltemetése területileg jól körülhatárolható: az *Ybbs-tól a Fertő tó környékéig terjedő Felső Duna völgye*. Ez a terület feltűnően egybeesik az írott forrásokban a 9. század elejétől a század második harmadának elejéig külön néven emlegetett *Avaria* területével.

2) A temető régészeti leleteinek döntő része az avar emléktárgyak legkésőbbi, ún. avar kor végi fázisához tartozik (főleg ékszerek), ill. a Karoling birodalomban készült, s a 8–9. század fordulójára, a 9. század első harmadára jellemző (fegyverek, gyöngyök, használati tárgyak egy része). A legkésőbbi leletek körét azok alkotják, amelyek a század közepéig, második harmadának végéig voltak használatban – vagy ekkor kezdték őket viselni (pl. sarkantyú, karantán és morva típusú ékszerek, bizonyos gyöngyök). Mindezek alapján a sopronkőhidai temető a 9. század elejétől a század második harmadának végéig lehetett használatban. –Mivel azonban az embertani adatok szerint a relatív használat ideje nem lehetett 40-45 évnél hosszabb,¹³¹⁽¹³²⁾ igen valószínű, hogy a temetkezéseket csak a 9. század tízes éveiben kezdték el, és az ötvenes-hatvanas években hagytak fel velük.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / A sopronkőhidai temető mint történeti forrás

A sopronkőhidai temető mint történeti forrás

A fentiek fényében érdemes még egyszer megvizsgálni a 805. évi *inter Sabariam et Carnuntum* telepítés kérdését. A Cundpald-kehely vizsgálata során meggyőződhattünk ³⁴¹arról, hogy Petőháza környékén semmiféle vazallus fejedelmi vagy kagáni székhely és/vagy püspöki központ nem jött létre, s arról is, hogy a Szombathely-Petronell közötti vonaltól keletre nem mutatható ki olyan régészeti emlékcsoport, ami ezzel a telepítéssel összefüggésbe hozható. A forráshely lehetőségei azonban ezzel még nem merültek ki. Az elmúlt néhány évtized régészeti és történeti kutatásai egy nem várt további értelmezési lehetőségre nyitnak ablakot. A sopronkőhidai temető ugyanis egy olyan kulturális csoport reprezentánsa, amelynek elterjedési területe éppen a Sopron-kőhidát is magába foglaló Szombathely-Petronell vonaltól nyugatra kezdődik s a Felső Duna völgyben az Ybbs-ig terjed. Ez a terület azonos a korábbi gypével, amit az írott források *Avaria* néven emlegetnek (míg ettől nyugatra a gypéüelvét *Sclavinia* néven). Fontos további adalék, hogy míg *Avaria* éppen 805-806 tájáig tág értelemben az egész avar kaganátus területét, addig 808 és 836 között már csak szűkebb értelemben, a volt gypű területét jelölte.

A fentiek logikus sorrendbe állításával a következő eseménysor rekonstruálható. Amikor a capcan, aki már keresztény volt és Theodornak hívták, ¹³²⁽¹³³⁾ 805 első felében Nagy Károlytól maga és népe számára a szlávok zaklatásai miatt új területet kért, a császár *inter Sabariam et Carnuntum* jelölte ki azt. Mivel a császár személyesen is jól ismerte ezt a vidéket, jól tudhatta, miről beszél. A határvonal két végpontjának megnevezésével azonban nem – mint eddig gondolták – egy ettől keletre kezdődő, hanem ellenkezőleg, egy itt végződő, azaz ettől *nyugatra* kezdődő szállásterületet jelölt ki. Azt a termékeny Duna völgyszakaszt, amit a közelmúltig az avarok határvédelmi okokból lakatlan gypűnek használtak, de amit az új lakosok miatt (is) hamarosan *Avaria* néven kezdenek emlegetni. A császár ezzel az igencsak praktikus lépésével nemcsak egy addig elvadult és lakatlan területet tett újra művelté, de egy újabb konfliktus lehetőségét is elkerülte: nem egy másik népcsoport “nyakára”, azok által már lakott területre telepítette őket (ez történt volna, ha a Szombathely-Petronell vonaltól keletre teszi ezt!), hanem a birodalomnak is hasznot hozóan egy addig lakatlan, vagy csak igen gyéren lakott területre. Arra a kérdésre, hogy honnan is települhettek ide ezek az “avarok”, már sokkal nehezebb a választ megadni. Viseletük, kultúrájuk tárgyi emlékei az Ennstől DNy-Dunántúlra az avar kor végi – korai Karoling köznépre általánosan jellemzőek. Egyedül sajátos, mélyebb összetartozását kifejező temetkezési szokásuk, az áldozati állatot jelképező csonkolt marhakoponya sírba tétele lehetne megbízható támpontunk. Ez *Avaria* területén belül feltűnően egységes szokás, de határain kívül elszórtan és több helyen mutatható ki, azaz nem nyújt kellően biztonságos kiindulópontot a származás bizonyításához. Ezért vagy abban bízunk, hogy a jövőben sikerül majd egy eddig kevésbé kutatott területen elegendő bizonyítékot gyűjteni (ld. éppen a sopronkőhidai temető kutatásának sikertörténetét), vagy soha nem is sikerül, mert olyan népcsoport jelent itt meg, amely korábban elhamvasztotta halottait. Ez az időpont, a 8–9. század fordulója ugyanis az, amikor a szomszédos morva-szlávok, délen pedig az óhorvátok is tömegesen térnek át a hamvasztásról a korhasztásos ³⁴²(=csontvázas) temetkezésre, s amikor több, addig feltehetően ún. szórt hamvasztással temetkező (s ezért régészetileg szinte megfoghatatlan) alpi szláv törzs is hirtelen felbukkan, régészetileg kimutathatóvá válik. Elméletileg nem kizárt, hogy az egyik ilyen törzs a több évszázados avar együttélésnek köszönhetően az állatáldozatnak ezt a fajtáját saját rítusává tette, ami azonban csak most, a csontvázas temetkezésre áttérés után vált láthatóvá. ¹³³⁽¹³⁴⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Szőke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban (A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)* / Összegzés

Összegzés

Röviden a következő tanulságokat vonhatjuk le a fenti vizsgálatokból:

1) A Cundpald-kehely egy erős itáliai vonásokat mutató, “kontinentális megfogalmazású insuláris stílus” művészi terméke, amit CUNDPALD mester egy bajor – nem feltétlenül salzburgi – kolostorban készített 780-800 között. Petőházára egy Nagy Károly 791. évi hadjáratát kísérő püspök útipoggyásza részeként, mint misekehely jutott el, amiből ismeretlen körülmények között került – nagy valószínűség szerint egy avar harcos sírmellékleteként – földbe. Semmilyen közvetett vagy közvetlen bizonyíték nem szól amellett, hogy ez a művészeti emlék a kisalföldi avarság 9. század eleji keresztény térítésének bármiféle bizonyítéka lehetne.

2) A sopronköhidaai temetőt a régészeti emléktárgyak elemzésre alapján a 9. század első évtizedétől kezdve mintegy fél évszázadig használták. Nagy valószínűséggel a 805-ben Nagy Károlytól *inter Sabariam et Carnuntum* kijelölt területen letelepült népesség egyik temetője. A capcan és népe azonban nem (ahogy eddig gondolták) a Szombathely-Petronell vonaltól keletre, hanem ellenkezőleg, nyugatra, a hajdani gyeptől a Felső Duna-völgy Ybbs és Fertő tó közötti részén települt le, amit hamarosan *Avaria* néven különböztetnek meg. A capcan népe – bár ő maga keresztény volt – pogány maradt, csonkolt marhakoponyás temetője szokása szállásterületére szignifikáns.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Gömöri János: Sopron és környéke a magyar hon-foglalás és államalapítás korában Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán

343 Gömöri János: Sopron és környéke a magyar hon-foglalás és államalapítás korában

Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán

A múzeum nem cél, hanem eszköz, hasznosítandó értékek tárháza, bázis, amelyen belül és amelyből kiindulva el lehet mélyíteni a régi időről megszerzett tudást, hogy annak eredményei írásokban, ismeretterjesztő előadásokban, vagy kiállításokon¹⁽¹³⁵⁾ kinyíljának a nagyközönség előtt is. Régészeti Gyűjteményünk koncepciója, hogy tevékenységünk három szilárd pilléren kell, hogy nyugodjon:

1. Az “eszköz” használhatóságának biztosítása a múzeumi rend megőrzésével (folyamatos gyarapítás ásatásokkal és a vonatkozó dokumentumokkal, jól kezelhető nyilvántartás, biztonságos tárolás), hogy a kiállítandó leletek hozzáférhetőek legyenek a sok tízezernyi raktári tárgy között.

2. A múzeumot tudományos kutatóbázissá fejleszteni, ezzel hozzájárulni a soproni “konferencia turizmus” megalapozásához is. Esetünkben – a kiállítás előtt – egyes korszakok és kiemelkedő leletcsoportok tudományos értékelésének pontosítása volt napirenden, azzal a céllal, hogy a leghitelesebb történeti háttérrel festhessük a tárlókban látható leletek mögé. E célból három nemzetközi konferenciát rendeztünk Sopronban: 1994-ben az MTA Régészeti Intézetével és a bécsi egyetem Régészeti Intézetével (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien) közösen a Hallstatt kultúráról,²⁽¹³⁶⁾ 1995-ben a Közép-Európai Kezdeményezés Kulturális Bizottsága “Boros-tyánkő út”-programja keretében a kismartoni Burgenländisches Landesmuseummal és az alsó-ausztriai Carnuntum Régészeti Parkkal (Archäologischer Park, Carnuntum) együttműködve a római régészeti emlékek kulturális turisztikai jelentőségéről,³⁽¹³⁷⁾

1997-ben pedig a Duna-ferr-Archaeometriai Alapítvánnyal közösen a korai középkori vaskohókról.⁴⁽¹³⁸⁾

3. Nyitás a közönség felé. Megteremteni a régészeti eredmények befogadásának és a további kutatás támogatásának helyi és nemzetközi bázisát. A helyi szervezett bázist a Scarbantia Társaság jelenti, nemzetközi bázist főleg a Borostyánkő út menti kulturális turizmusra felfűződő kapcsolatrendszer. Ennek megfelelően a tudományos eredmények olyan többszintű megjelenítésére törekedtünk a kiállításon, hogy azok érthetőek és élvezhetőek legyenek a különböző képzettségű turistáknak, vagy a történelemórán ³⁴⁴múzeumba látogató iskolai csoportoknak, de új információkhoz jussanak a leleteket tanulmányozó szakemberek is.⁵⁽¹³⁹⁾ A kiállítás főrendezője és a művészeti tervező a kiemelkedő leletek fókuszba állításával és a művészi színvonalú installációval igyekezett megfelelő atmoszférát teremteni az érdeklődés folyamatos szinten tartásához. Hogy mennyi valósulhatott meg a koncepcióból, az az anyagi és szervezeti lehetőségek függvénye volt.

1999. június 21-én Dr. Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitotta meg, és Ivanics Ferenc, Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének elnöke vette át a régészeti kiállítást, amelynek címe: *“Évezredek a Borostyánkő út mellett”*. A korábbi (1977-ben rendezett⁶⁽¹⁴⁰⁾) kiállítás címét szinte változatlanul megtartottuk, mert van ami állandó: azok a geográfiai adottságok, amelyek következtében két évezrede ott vezetett az Adriai tenger vidékét a Balti tenger borostyánkő lelőhelyeivel összekötő kereskedelmi út fő vonala, ahol a mai város főterén ez a kiállítás megnyílt. Jól érzékelteti vidékünk távolsági kapcsolatait, hogy egy – a soproni Jereván városrész alatt (Krautacker lelőhely) feltárt – korai vaskori női sírban déli eredetű kauri-kagyló nyakláncot, északi borostyán gyöngyfüzérrel együtt találtak a régészek. Kiállításunkon egymás mellett szerepelnek az utóbbi két évtizedben feltárt kiemelkedő leletek gyűjteményünk európai hírű, régi szerzeményeivel. A hét kiállítási terem szinte mindegyikében található olyan régészeti műtárgy, amely meghatározó jelentőségű valamelyik korszak kutatásában, és mint kölcsöntárgy gyakori “vendége” egy-egy európai kitekintésű, nagy külföldi gyűjteményes kiállításnak. Stockholm, Frankfurt, Athén, Milánó, Brescia stb. tárlatain szerepeltek a közelmúltban Sopron környéki leletek. Az új kiállítás vendégkönyvének bejegyzése szerint pedig szinte a “világ minden részéről” érkeznek látogatók Sopronba, akik nem hagyják ki a város legszebb gótikus polgárházában, a középkori városfal mellé épített Fabricius-házban berendezett régészeti múzeum megtekintését sem. Éppen erre a “globális turizmus”-ra számítva angol nyelven is olvashatók a kiállítási feliratok, és elkészítettük a “Borostyánkő út. Időutazás egy római kori kereskedelmi úton” c. három (magyar, angol, német) nyelvű CD-ROM-ot.⁷⁽¹⁴¹⁾

Mind a hét teremben helyet kapott egy-egy kiemelkedő leletről készült ábrázolás, lehetőleg életfa,⁸⁽¹⁴²⁾ mint teremszimbólum. Korszakonként bemutatjuk azokat a távolsági ³⁴⁵hatásokat, amelyek meghatározók voltak Sopron és vidéke, a Borostyánkő út melletti települések életében. A kereskedelmi áruk cseréjével terjedő kulturális hatások mellett a fegyveres hódításokkal, népek vándorlásával együtt járó határozott változások is jól nyomon követhetők a kiállított leletanyagban.

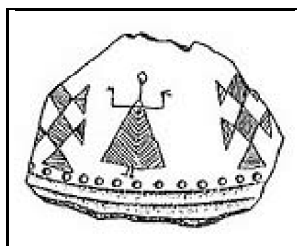
Abban a reményben, hogy rövidesen megjelenhet a kiállítási vezető, itt csak egészen vázlatos tájékoztatást adunk a Fabricius-ház hátsó szárnyának I. és II. emeletén berendezett régészeti tárlatról⁹⁽¹⁴³⁾. Kiállítási fotókat sem mellékelünk ehhez a rövid ismertetéshez, hadd érje kellemes meglepetés a látogatót. Inkább a bemutatott leletekre és témakörökre vonatkozó régészeti-történeti irodalomra hívjuk fel a figyelmet. A magyar államalapítás millenniumára való tekintettel részletesebben foglalkozunk az V. és VI. teremben látható 7–11. századi kiállításrészszel. Kiemelünk néhány fontosabb – csak részben összefüggő – témát, mint pl. az onogur kolonizáció kérdését, a magyar honfoglaláskor soproni kutatástörténetét, illetve a vasérc-bányászat jelentőségét a soproni ispáni vár gazdasági szervezetében. Ezekhez kapcsolódva

vizsgáljuk az alábbi kérdéseket:

1. Kiket találhattak a honfoglaló magyarok 900 körül a mai Sopron környékén?
2. Hasonló társadalmi, gazdasági, kulturális színvonalat tükröznek-e Sopron megye honfoglalás-kori leletei mint az ország belsejéből ismert leletanyag?
3. Az Árpád-kori temetkezési szokásokból és a mellékletekből, pl. egy mellkeresztből levonható tanulságok.
4. Mit tudunk a soproni ispáni vár építésének idejéről, módjáról, az erődítmény határvédelmi, gazdasági és ideológiai központ szerepéről?
5. Vannak-e hiteles adataink a Szent István-kori ispáni vár gazdasági szervezetébe illeszkedő vaskohásatról?
6. Hol találhatók a várnépek település-maradványai, milyen volt az Árpád-kori lakáskultúra?
7. Milyen szerepe volt a római-kori és államalapítás-kori épített örökségnek a városszerkezet alakulásában?

A fenti kérdésekre természetesen itt nem adhatunk kimerítő válaszokat, mielőtt azonban vizsgálatukban elmélyednénk és felvázolnánk az általunk valószínűnek tartott megoldásokat, haladjunk át a kiállítási termekben bemutatott korszakokon, a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző, Karoling korig!

346

Az I. teremben csak dokumentálni kívánjuk kevés, válogatott újkőkori, rézkori és bronzkori lelettel, hogy Sopron környéke már a Kr. e. VI. évezredben településekkel benépesített vidék volt. Ezután szinte folyamatosnak mondható a Fertő-vidék, az Alpokalja és a Soproni síkság lakottsága. A későbbi korokból három témára összpontosítottunk: a terem közepén kiállított – a Kr. e 1000 körüli időszakból származó – hasfalvi (Haschendorf) bronzkorong¹⁰⁽¹⁴⁴⁾ a dokumentációban mellé helyezett dél-svédországi (Balkíkra)¹¹⁽¹⁴⁵⁾ másával együtt bizonyítja, hogy a Borostyánkő út már ebben az időben betöltötte kultúrák közvetítő szerepét. A második leletcsoportot a még részleteiben közöletlen Sopron-Krautacker lelőhelyen (Jereván városrész alatt) feltárt későbronzkori Urnamezős kultúra (Kr.e. 13–9. század) gazdag sírleleteinek bemutatása jelenti, végül a Várhely¹²⁽¹⁴⁶⁾ halomsírjaiban talált Kr. e. 7. századi, plasztikus díszítésű edények, hold-idolok, ékszerek segítségével érzékeltetjük a korai vaskori ember tárgyi kultúráját, amiből az akkori társadalomra és gazdaságra is levonhatók következtetések.¹³⁽¹⁴⁷⁾

A II. teremben az előbb látottak folytatásaként az európai hírű soproni vaskori urnákat láthatjuk, az edényekre karcolt szövőszék, kocsi, vadászat, áldozati jelenetek, tánc, küzdősport stb. ábrázolásokkal, amelyekkel megörökítették a 2600 éve itt élt emberek [347](#) mindennapi életének és ünnepeinek jeleneit. A szomszédos tárlókban a Hallstatt-kori települések feltárásának eredményei tűnnek a látogató szemébe, vaskori ház makettjével, a falvak környezetének (az egykori növényzetnek és állatvilágnak) a rekonstrukciójával. [14\(148\)](#) Itt mutatjuk be Európa egyik legnagyobb felületen feltárt vaskori települését, a Jereván városrész alatt kiásott kelta falut. Az itteni fazekaskemencékből [15\(149\)](#) kikerült pecsételt edények, a legkorábbi magyarországi vaskohó [16\(150\)](#) fűjtatótéglái mellett a kelta női- illetve férfiviselethez tartozó ékszerek és fegyverek kaptak helyet.

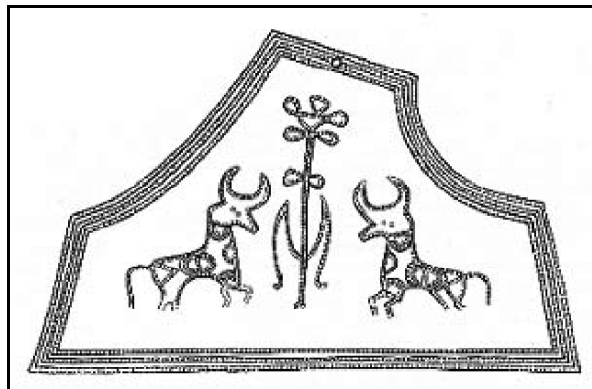
A III. teremben Sopron római kori elődjét mutatjuk be. A kereszténység kétezredik évében emlékeztetünk arra, hogy *oppidum Iulium Scarbantia*-t – ahogy városunk első, Tiberius császár korából való (14–37) említését ismerjük – a betlehemi Jézus gyermekkorában (10–15 körül) alapították. Ebben a korban hatalmas változások játszódtak le térségünkben is. Új, eddig ismeretlen áruk tömegesen érkeztek erre a vidékre, háttérbe szorítva a léteért még évtizedekig küzdő helyi kelta fazekasipart. Fellendült a kereskedelem, a pénzforgalom, az írásbeliség alapjait is megvetették. Hatalmas értéket képviseltek a baltikumi eredetű, de jórészt Aquileiában faragott scarbantiai borostyánkő ékszerek, [17\(151\)](#) amelyeket egy külön tárlóban állítottunk ki. Szembetűnően megváltozott az építkezési technika is a római korban, az I. század 2. felében már Scarbantiaiban is kőházakat kezdtek emelni. Az itt feltárt építészeti töredékeket és faragott köveket [18\(152\)](#) pompeji vörösre festett fal előtt állítjuk ki. A Magyarország területéről ismert egyetlen tipikus római fórumot [19\(153\)](#) a mai soproni Fő tér közvetlen szomszédságában [348](#) tártuk fel. A II. századi amphitheatrum és a római kori fürdő [20\(154\)](#) ásatainak eredményeit is bemutatja a kiállítás. A scarbantiai déli temető egyik feltárt részletének rekonstrukciója a különböző temetkezési típusokat ismerteti meg a látogatóval.

A IV. teremben kiállított leletek a későrómai népesség és a beköltözött germán csoportok együttélését dokumentálják. A Diocletianus császár (284–305) uralkodása idején épített scarbantiai útelzáró erőd – a mai soproni belvárost övező városfal középső vonalában – egy birodalmi stratégiai terv részeként jött létre. Analógiái: Beda (Trier előtt)²¹⁽¹⁵⁵⁾ és Bassianae (Sirmium előtt),²²⁽¹⁵⁶⁾ Az erőd falain belül 568-ig, a langobardok Itáliába költözéséig laktak emberek. A hegykői²³⁽¹⁵⁷⁾ langobard kori temető gazdag leletanyaga mellett a fertőszentmiklósi²⁴⁽¹⁵⁸⁾ kisebb temető sírmellékleteit és a veszkényi²⁵⁽¹⁵⁹⁾ hercegnői temetkezés aranyozott lószerszámvereteit is kiállítottuk. A scarbantiai fórum melletti, ókeresztény ábrázolást őrző padlóteglás helyiségben langobard S-fibulát tárt fel a régészeti kutatás. Az avar korban lakatlan, omladozó romváros állt Scarbantia helyén. A magyar honfoglalásig (900) eltelt 332 év alatt a város neve is feledésbe merült.²⁶⁽¹⁶⁰⁾

349

Az V. teremben az avar kori leletek mellett négy nagy tárlót töltenek meg a 9. század 2. felére keltezett sopronkőhidai temető sírmellékletei. Külön hangsúlyt kap a 800 körül készült petőházi Cundpald kehely²⁷⁽¹⁶¹⁾ bemutatása, amely a hagyományos álláspont szerint az avarok keresztény hitre való térítésének emléke volt. Mellette a nagyjából korabeli nemeskéri vasolvasztó telep ásatási felméréseit és az egyik restaurált kohót láthatjuk. Ez utóbbival kapcsolatban térjünk ki röviden a továbbélő avarság kérdésére, vagyis arra, hogy kiket találhattak²⁸⁽¹⁶²⁾ a honfoglaló magyarok 900 körül a mai Sopron környékén?

A jelentős Árpád-kori vastermelésnek említésre méltó avar kori²⁹⁽¹⁶³⁾ előzményei voltak. A korábbi kutatás

– nyelvészeti alapon (vö. kovács, kalapács, acél szavak eredete) – korábban kizárólag csak szláv hatást feltételezett. A Soproni Múzeum és az Iparrégészeti Munkabizottság ásatásai egy jellegzetes vasolvasztó műhelytípust határoztak meg, hozzávetőlegesen azon a területen, ahol 804-ben a szlávok üldözései elől menekülő avarok “*inter Sabariam et Carnuntum*”³⁰⁽¹⁶⁴⁾ letelepedhettek. Az u.n. “Avar-” és “Nemeskéri típus”-hoz tartozó vasipari lelőhelyek között megfigyelhetők nagy kiterjedésűek, mint Iván-Dudásdűlő, Tarjánpuszta-Vasasföld, Nemeskér-Tüskésrét, (távolabb Somogyban: Zamárdi-Kútvölgy és Magyaratád-Kéri határra dűlő) és kisebb telepek, mint Tömörd, Dénesfa-Szíkas dűlő, Sopron-Magashíd, Harka-Kányaszurdok, továbbá a burgenlandi Déröld (Dörfl), Derecske (Draßmarkt). A kohótelepek szerkezetében, azaz a vaskohászat munkaszervezésében bizonyos különbségek mutatkoznak: egyes esetekben faszénégető boksák, ércpörkölő tűzhelyek, kovácsműhelyek; máskor házak, kenyérsütő kemencék is előkerülnek a kohók közelében. A kohók 30-35 ³⁵⁰cm belső átmérőjűek, félig földbe mélyesztettek, vagy magas felépítésűek, előttük kifolyt vassalak található, és jellegzetességük a fúvókat magukba foglaló agyag mellfalazatok.

A régészeti és fizikai módszerekkel³¹⁽¹⁶⁵⁾ a 7–9. századra keltezett pannóniai vasolvasztó telepek abból a korszakból valók, amikor a közeli – avar befolyás alatt álló – morvaországi³²⁽¹⁶⁶⁾ vasérclelőhelyeken még nem mutathatók ki kohászati műhelyek. A legkorábbi kohók Morvaországban 8. századiak, de azok egy része más (Želehovicei) típusba tartozik, másik csoportjuk formailag a magyarországi korai Árpád-kori (Imolai típusú) kemencékkel egyezik meg.

Itt térünk ki egy lényeges kérdésre, amely túlmutat az avar-kori kohók működésének technikai rekonstrukcióján. Ha figyelembe vesszük az onogur-bolgárok 7. század második felére keltezett pannóniai beköltözésével kapcsolatos kutatások eredményeit, halványan felvázolhatjuk leleteink történeti háttérét is. Történészek, régészek tényként ismerik el, hogy kelet felől jelentős embertömegek áramlottak ekkor az Avar Birodalomba, az ezt követő változások következményei azonban még nem eléggé ismertek. A viselet-, fegyverzet-, kultúra-váltás a korszak régészetével foglalkozó kutatók szemébe tűnik a temetők leletanyagának tanulmányozásakor. Emlékeztetnünk kell arra, hogy az első vaskohótelepek is ekkor jelennek meg Pannoniában. Nem kerülhetjük el a kérdés feltevését: minek nevezhető az a folyamat, amelynek következtében az Avar Birodalom a földművesek, kézművesek, és szabad harcosok beköltözése után úgy átalakult, hogy külső háborúk nélkül is megerősödhetett, határait az Enns folyóig tolhatta előre? Legismertebb változatában László Gyula a (sokat vitatott) kettős honfoglalás³³⁽¹⁶⁷⁾ elméletével kapcsolatban fejtette ki több tanulmányban is az onogurok 670 utáni betelepülésének kérdéseit.

Figyelembe véve az újabban megtalált kohászati lelőhelyeket, fel kell tételeznünk, hogy hasonló folyamat játszódott le a 7. századi Avarországban, mint a régészeti és történeti kutatás által vaskori “kelta kolonizáció”-nak, 6–9. századi “szláv kolonizáció”-nak,³⁴⁽¹⁶⁸⁾ vagy 9. és 11–13. századi “frank-bajor, vagy német kolonizáció”-nak³⁵⁽¹⁶⁹⁾ meghatározott ³⁵¹folyamatokban. Az onogurok behívása, beáramlása, letelepítése másrésztől hasonlít az Árpád-kori besenyők, jászok, kunok beengedéséhez is, a szabad és kiváltságokkal ellátott fegyveresek kíséretként, határőrséggént való alkalmazásához, nemzetségek, esetleg törzsek szerinti felfogadásához és földhöz juttatásához. A tatárjárás és törökdúlás utáni telepítések is ugyanilyen indítatásúak voltak, hiszen hasonlóképpen földműveseket és mesterembereket hívtak be az országba, határőrvidékeket szerveztek egész országrészek benépesítésével. Figyelembe véve az eltérő történeti körülményeket, fel kell tételeznünk, hogy valami hasonló telepes hullámmal érkezhettek az avar kori kohászok is, akiknek nyomait egyelőre csak a Dunántúlon, elsősorban az avar tudun területén találtuk meg.

A 670 körüli nagy váltást munkahipotézisként “onogur kolonizáció”-nak nevezhetjük. Analógiáink

természetesen csak megfelelő kritikával alkalmazhatók, kétségtelen azonban, hogy az avar kornak a 7. század második felére eső szakaszában két irányból is jelentkezett az igény ennek a folyamatnak a beteljesítésére. A krízisen átesett Avar Birodalomnak munkás kezekre és haderejének megerősítésére volt szüksége. A Dnyeper vidékén Kuvrát (Kobratos) kagán öt részre bomlott Onogur-Bolgár Birodalmának³⁶⁽¹⁷⁰⁾ népei viszont a kazárok támadása következtében kényszerű mozgásba lendültek. Egyik bolgár csoportjuk Aszparuch vezetésével délnyugatra vándorolva létrehozta a dunai Bulgáriát, amely mindmáig megőrizte nevét. De vajon nem volt-e ugyanolyan jelentős nagyságú Kuvrát negyedik fia, Kuber³⁷⁽¹⁷¹⁾ bolgár herceg “saját (onogur) népe”, amely “hadát” követve, beköltözött a Kárpát-medencébe? A nép nevének a magyarság (külföldön használt³⁸⁽¹⁷²⁾) nevéként való fennmaradásából arra kell következtetnünk, hogy “az Avarországhoz tartozó Pannóniában” letelepedett onogurok a birodalomalapító (Aszparuch vezette) bolgárokkal azonos erőt képviselhettek. A Kubert követő (beengedett, behívott) onogur törzsek vezetői nemcsak megváltoztatták a második avar kaganátus belső berendezkedését és külső képét, hanem valamilyen szerződéssel meghagyták ugyan az állam irányítását a kagán hatalma alatt, az avar nemesség kezében, de a vezetésben mind fontosabb pozíciókat szereztek. Ahogy korábban onogur-bolgár birodalomban éltek, most újra onogur-avar szövetséget hoztak létre.

Hogy miért neveznek bennünket, magyarokat a környező népek az onogurok nevén? Nyilván a késői avar koriak is nagyrészt így nevezték magukat és onogurokként, onogur-avarokként tartották szomszédaikkal a kapcsolatot. Mint az egykori (korai) Avar Birodalom keleti részének lakói, hűségükről biztosították az avar kagánt, ugyanakkor vezetőrétegük talán a felbomlott Onogur(-Bolgár) Birodalomban megszerzett pozícióinak valamiféle jogfolytonosságát kívánta elismertetni. Kuber fontos helytartói ³⁵²kinevezéshez jutott.³⁹⁽¹⁷³⁾ Lábadása után, hada egy részével és a több mint 60 évvel azelőtt elhurcolt, keresztény hadifoglyok leszármazottaival – és egyes feltevések szerint a kagáni kincstár⁴⁰⁽¹⁷⁴⁾ egy részével – harcok közben visszavonult Thessaloniké felé.

Ez az onogur-bolgár és avar vezetőréteget megosztó, több, mit egy évszázadra visszanyúló ellentét, a legkritikusabb helyzetben, a 8. és 9. század fordulóján véres belháborúba torkollott. Az egyik fél a frankoknak hódolt be, majd lehettek, akik a pannóniai onogur nemzetségbeli Krum bolgár kán (803–814) segítségét kérték, aki 803-ban lerothanva az Avar Birodalom nagyalföldi részeit, mintegy újra egyesítette Kuvrát két fiának népeit. Néhány kutató feltételezi, hogy 804-ben a bolgár-szlávok elől elmenekült avarok kérhettek letelepedési engedélyt a Fertő, a Rába és a Lajta-hegység közötti területre. A bolgár kán rövidesen helytartókat, tárkányokat küldött Avaria általa meghódított körzeteinek élére. Az egyik Tisza vidéki tárkány (Onogeban) a Küviár nemből, tehát az avar kagánnal szembenálló, Görögországba menekült Kuber (Küver) nemzetségéből származott. Az előzményekre visszatérve, a hiteles történeti forrásokra támaszkodó és régészeti bizonyítékokkal is megerősíthető fenti hipotézissel érzékeltethetjük, hogy az onogurok lassan fölénybe kerülhettek az Avar Birodalomban. Ennek következtében olyan új gazdasági rendszert építhettek ki, amelyben más újítások mellett a vaskohászatnak is fontos szerep jutott a Birodalom önellátásának megszervezésében, hasonlóan egyébként a szlávokra telepedett dunai bolgárok vaskohászatához.⁴¹⁽¹⁷⁵⁾

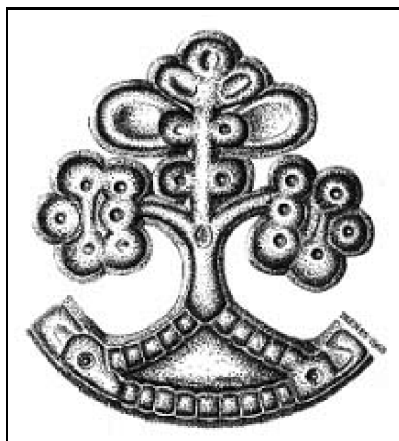
A vaskohótelepek megjelenése és huzamos üzemeltetésük olyan bizonyítékok az avar birodalom onogur kolonizációjának vonatkozásában, amely arra kell hogy készítse a kutatást, hogy új szempontokat is figyelembe vegyen a Kárpát-medence 7–10. századi régészetének és történetének vizsgálatában. A korszak történeti tablóján mind információdúsabb háttérrel képeznek a jól kutatott avar kori települések, amelyek sorában kohóink távoli izzó pontokként világítanak, felhívva a figyelmet a technikatörténeti problémákon túlmutató kérdésekre.

Hogy milyen etnikumú népcsoportok rejlettek a tíz ogur törzs elnevezése alatt, s közülük melyek jutottak el Pannóniába, az nem a kohászat-régészeti kutatások tárgyát kell, hogy képezze. Egy tény azonban le kell szögeznünk: eddig megismert “avar” kohótelepeink gyakran törzsi helynevek (Kér, Tarján), mellett találhatók, magyar honfoglalás-kor előtti leletanyaggal.

Ezek után talán feltételezhetjük, hogy a “kettős honfoglalás” kérdésének egyik kulcsa “vasból van”, azaz a vaskohó-kutatás előre viheti a kérdés megválaszolását is. Kétségtelen, hogy ez a leletcsoport – a kombinált régészeti-fizikai datálások segítségével – előbb-utóbb pontosabb kormeghatározásokra ad lehetőséget. Ezenkívül kohászati [353](#)előhelyeken felbukkanhat olyan agyagba rótt üzenet (mint a 10. századi bodrog-alsóbüi rovásfelirat-töredék⁴²⁽¹⁷⁶⁾), amely segíthet az üzenethagyó nyelvének (etnikumának?) meghatározásában. A kohók mellett ugyanis agyaggal dolgoztak a kemencék, mellfalazatok és fúvók készítői, az elsimított agyagfelület pedig szinte kínálta magát, hogy valamit ráfirkáljanak. A 15. századi székelyderzsi rovásírást is téglába karcolták. Az agyagba égetett feliratok pedig a kőbe vésettekhez és csontba karcoltakhoz hasonlóan megmaradtak, nem pusztultak el, mint a fára róttak.

Összefoglalva a fentieket, feltételezhetjük, hogy Kuvrat Batbajan nevű fiának és utódainak, a kazárok befolyása alá került Fekete Bulgáriája, Onoguriája részben fedte Etelköz területét, ahol később a honfoglaló magyar törzsek szövetségre léptek. Részben népileg, nyelvileg és etnikailag is átfedhette egymást a magyarság, valamint a keleti és kárpát-medencei onogurság. Ebből a kettősségből azonban nem kettős magyar honfoglalásra következtethetünk vissza, hanem egy közel azonos területről, Onoguriából és Etelközből kiinduló korábbi (évtizedekig tartó, békés) onogur kolonizációra, majd az ott maradt törzsek, nemzetségek egy későbbi nagy (hadi) vállalkozására, a magyar honfoglalásra. Ha a fenti szemszögből nézzük a kérdést, akkor a korábbi kolonizáció vaskohászokat is áttelepítő része az onogur (részben elő-magyar) szállásterületek északi részéről⁴³⁽¹⁷⁷⁾ indult ki (mivel vaskohászat jobbra csak ezen a területen folyhatott (a faszén-szükséglet a füves sztyeppén nehezen biztosítható).⁴⁴⁽¹⁷⁸⁾ A kérdés kutatásának történetét⁴⁵⁽¹⁷⁹⁾ (Vámbérytól az 1990-es évekig) legutóbb Makkay János tekintette át, elfogadva a kettős honfoglalás elméletét, végkövetkeztetésével – amely szerint török etnikumú vezetőrétegek által többször megszervezett “szolgarétegek”, “szolganépek”⁴⁶⁽¹⁸⁰⁾ (ilyennek tekinti finnugor nyelvű magyarságot is) [354](#)költöztek be a Kárpát- medencébe – nem tudunk egyetérteni, helyette a kolonizáció és/majd honfoglalás fentebb vázolt modelljét ajánljuk.

A kevés frank-bajor földesúr (és részben szláv kísérei) feltehetően elmenekültek 900-ban, a magyarok bejövetelkor, helyben maradt viszont a K-i Alpokalja területén a késői avar, jórészt onogur eredetű⁴⁷⁽¹⁸¹⁾ népesség és a kisebb létszámú szláv csoportok.

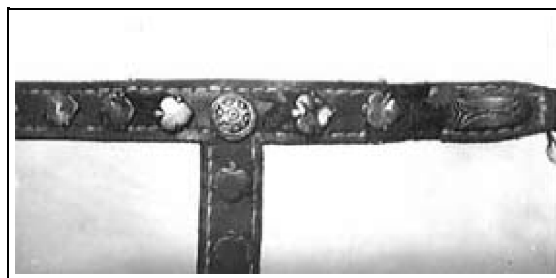
A VI. teremben a honfoglalás-kori és Árpád-kori temetők és a gyepűvidék erődítményeinek bemutatása mellett előtérbe helyezzük a kereszténység terjedésének emlékeit, bemutatjuk a legkorábbi templomok rajzait vagy fotóit, és a várbirtokokhoz tartozó köznép leletanyagát, pl. a soproni “Kovácsi”-hoz tartozó vasolvasztó műhelyet. A szakonyi, röjtökmuzsaji és sopronbánfalvi 10–11. századi temetők közelében kiásott vasolvasztó műhelyek esetleg a fenti közösségek néhány tagjának munkahelyei lehettek. A terem 1. tárlójában a szakonyi honfoglalás-kori temetőből származó, tipikus aranyozott ezüst lószerszámvereteket, ezüstlemezekkel díszített nyerget és ékszereket állítottunk ki (1–3. képek). Felmerülhet a kérdés, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban 1996-ban bemutatott milicentenáriumi kiállításon – hazánk minden tájáról összegyűjtött remek ötvösmunkák között – miért nem láthattuk ezeket a Sopron környéki leleteket is. A választ Nyugat-Magyarország honfoglaláskorának kutatástörténetében találjuk meg. A régi Sopron megye 10. századi emlékei közül eddig csak a csornai régiségeket publikálták, több, mint egy évszázaddal ezelőtt. A leletek nagy része azóta elkallódott, néhány megmaradt darabot a szombathelyi Savaria Múzeum régiségtárából kaptunk kölcsön kiállításunkhoz. Pedig megyénkben is régi hagyománya van a honfoglalás- és az államalapítás kora régészeti kutatásának. 2000-ben mintegy 40 különböző, 10–11. századi lelőhelyet sorolhatunk fel a Soproni Múzeum több mint egy évszázadnyi régészeti kutatásának eredményeként (az Ausztriához csatolt régi Sopron [355](#) megyei részeket, a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum kutatásait is számítva). 1847-ben akkor rendezték városunkban az első régiség-kiállítást, amikor Sopronban tartotta VIII. nagygyűlését a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága. Az archeológiai szekcióban két előadás is elhangzott a város és környéke történetéről és régiségeiről. A nagygyűlésen résztvevő archeológusok [48\(182\)](#) már ismerhették a Pest megyei Ladánybene-benepusztai honfoglaló vitéz sírleleteit, amelyeket Wadassi Jankovich Miklós még a megtalálás évében, 1834-ben publikált, és amelyeket rövidesen a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában helyeztek el. [49\(183\)](#)

1. kép – Szakony-Kavicsbánya. 6. női sír. Ezüstveretes nyereg. 10. század 1. fele. Dienes István ásatása.

2. kép – Szakony-Kavicsbánya. 7. női sír. Lószerszám aranyozott ezüst szügyelőverete. 10. század 1. fele. Dienes István ásatása.

3. kép – Szakony-Kavicsbánya. 1. férfi sír. Ezüstveretes kantár részlete. 10. század 1. fele. Nováki Gyula ásatása

“Sopron történeteinek ezen homályos időszaká”-ról értekezve⁵⁰⁽¹⁸⁴⁾ Töpler Károly – “szabad királyi Sopron város főorvosa” – még nem számolhatott be hasonló, Sopron megyei honfoglalás-kori leletekről. Csak idézte Nagy Károly unokájának, Német Lajosnak azt az oklevelét, amelyben egy “Odinburch”⁵¹⁽¹⁸⁵⁾ nevű települést említene és a helynevet Sopron középkori német (Ödenburg) nevének Karoling kori előzményeként értékelte, hozzáfűzve, hogy “az utolsó frank, ki Pannoniában uralkodott Arnulf volt (+899.dec.8.). Mindjárt halála után a magyarok, minekutána öt év alatt (894-900) már csak nem az egész országot hatalmukba kerítették, felső Pannóniát is elfoglalták (900). Tőlük kapta a város Sopron nevét...” Töplernek feltűnt, “hogy még Anonymus Belae Notarius sem tesz említést sem Sopronról, sem Sopron megyéről, holott a szomszédos ³⁵⁶Vasvármegyét megnevezi”.⁵²⁽¹⁸⁶⁾ Az első soproni régészeti kiállítás és az ezzel kapcsolatos kiadványok megjelenése után jó emberöltőnyi időt kellett még arra várni, hogy Sopron megyében is felfigyeljenek a földmunkáknál megbolygatott honfoglalás-kori temetkezések maradványaira. 1878-ban a Csorna melletti Csatári majorban “föveny-vájók egy lovára ültetett vitéz csontvázát ásták ki”, amely “általános érdekeltséget keltett” a megyében.⁵³⁽¹⁸⁷⁾ Ezért Paúr Iván⁵⁴⁽¹⁸⁸⁾ ásatást kezdett a lelőhelyen és további 6 sírt tárt fel, tipikus honfoglalás-kori, általa besenyőnek tartott leletekkel, amelyeket először a Sopron című újságban,⁵⁵⁽¹⁸⁹⁾ majd 1885-ben az Archaeológiai Értesítő hasábjain ismertetett. 1884-ben a helyi lap arról cikkezett, hogy Török Aurél antropológus a boroszlói (Wroclaw) tudós-kongresszuson fog előadást tartani a “csornai besenyő koponyáról”, amelyet Paúr Iván a Csatári majorban emelt ki a földből.⁵⁶⁽¹⁹⁰⁾

Paúr Iván 1884 őszén kezdeményezte, majd 1886-ban megalakította a *Sopronvármegyei Régészeti Társulatot*. Gazdag gyűjteményét, (amely magában foglalta többek között az általa feltárt kelta sírleleteket a soproni Bécsi dombról, római kori tárgyakat, a 9. századi petőházi Cundpald kelyhet, a csornai 10.

századi temető megmentett leleteit) “térden állva” ajánlotta fel a vármegye közönségének, egy Sopron megyei múzeum létesítésére.

1883-ban Sopronban tartotta ülését a Magyar Történelmi Társulat. Az előkészítő bizottság tagjai voltak Paúr Iván, a gróf Széchenyi család nemzeti levéltárnoka és Bella Lajos⁵⁷⁽¹⁹¹⁾ főreáliskolai tanár is. Az augusztus 22-i díszbéd után a küldöttség több ³⁵⁷tagja megtekintette a megyeháza nagytermében kiállított Paúr gyűjteményt, amely “*a hajlott kora dacára a megye területén ásó,...sáskaszemű gyűjtőtől összeszedett, kis kincshalmaznak mondható, rendesen felállított, az évek és lelethelyek feljegyzésével ellátott régészeti készlet...volt*”. Paúr Iván mutatta be a gyűjteményt, amiről az Emlékkönyv⁵⁸⁽¹⁹²⁾ írója megjegyzi, hogy a “*...népvándorlási kor*” legérdekesebb tárgyai a csorna-csatári, maga a gyűjtő által vezetett ásatások alkalmából, az ottani sírokból szedettek. A népfaj mely itt temetkezett, Paúr szerint, a Besenyő volna, ez lakta a Rábaközt. A koponyák mind a hat sírból felállítvák és mutatóul egy lókoponya, mert minden egyes embercsontváz mellett balról az illetőnek lova is el volt temetve. Zabláék, kengyelvasak, ezek igen kis lábra mutatnak, csatok stb. fölösen mutatkoznak, és egy torques...”.

Ugyanebben az emlékkönyvben olvashatunk arról, hogy 1863-ban a Sopron megyei Répceszemerén alakult meg a Dunántúli Történetkedvelők Társulata. Sopron múltjáról⁵⁹⁽¹⁹³⁾ szólva Szopori Nagy Imre, a Társulat alapító tagja, a helynevek és oklevelek alapján besenyőket vélte felfedezni a soproni vár közvetlen közelében, a “*sagittarii de villa Luer*”, azaz a Lövérek⁶⁰⁽¹⁹⁴⁾ egykori íjásaiban is. De az egész gyepűvidéket, a Vas megyei Őrségig besenyőkkel népesítette be. “*Nem tartom valószínűnek, hogy a honfoglaláskor őseink megletelepedési helyül azonnal a mai Sopron vármegyét is kiszemelték volna* – írta máshol Nagy Imre⁶¹⁽¹⁹⁵⁾ – valószínűbb az, hogy ezen a meghódolt vidéken az előbbi lakosok uraikkal együtt megmaradtak, ... a nem magyarnak tartott Osl nemzettség beköltözéséről sem krónikáink, sem okleveleink nem emlékeznek meg.” Hasonlóképpen vélekedett a Veszékény nemzetsegről, amelynek férfitagjai a legkorábbi ismert okleveles adatok szerint nem magyar hangzású neveket viseltek: Brondelez ³⁵⁸vagy Barandrez (1247), illetve fia Corrad (1267–1303). Paúr Iván az Ordód-Babót határában talált 60 lépés hosszú és ugyanolyan széles földvárat is a besenyők hagyatékának sejtette.⁶²⁽¹⁹⁶⁾ Ezeket a – besenyőkkel kapcsolatos – feltételezéseket ma már kritikával kell fogadnunk.

1884-ben “*szintén sírokat találtak Dénesfán egy kövecs veremben, de a csontvázak nem méltattak figyelemre, hanem el lettek kaparva...*” A sírokban hullámvonalas díszű agyag edény,⁶³⁽¹⁹⁷⁾ lándzsacsúcs, harcibárd és kalapács kerültek elő. “*Korai volna azonban határozottan már előre kimondani a véleményét, hogy a lelet ősmagyar-e, besenyő-e mint némelyek szeretnék hinni*” – olvashatjuk a jelentésben.⁶⁴⁽¹⁹⁸⁾

Miközben Sopron és a megye római kori történetének kutatásában jelentős előrelépések történtek,⁶⁵⁽¹⁹⁹⁾ a “Sopronmegyei Régészeti Társulat” első évkönyve 1887-ben bemutatta az első honfoglalás-kori leleteket is a csornai Csatári major melletti Eperjes-dombról.⁶⁶⁽²⁰⁰⁾ Csorna határában, a Sülyhegyen rövidesen újabb 10. századi temetőben bolygatták meg a honfoglaló őseink földi maradványait. 1888-ban homokverem nyitáskor “*sajnos szakértő jelenléte nélkül*” ástak ki 20 honfoglalás-kori sírt, amelyeket rövidesen Lackner Ambró premontrei kanonok (1898) szép leletrajzokkal illusztrálva ismertetett.⁶⁷⁽²⁰¹⁾ Cikkéhez Bella Lajos és a szerkesztő, Hampel József szakzerű leletleírást csatolt. A csornai Sülyhegy egyik “vezérkori” sírját nyolc pénzlelet a kalandozások korába keltezte. A dolgozatot 1891-ben – újabb közlésre – Pulszky Ferenc is átvette.⁶⁸⁽²⁰²⁾

1891-ben értesült Bella a Kapuvártól 7 kilométernyire északra, a Hanságban, a Gyümölcs-dombon talált “*lovon ülő nagy ember*” csontvázáról, “*mely jobbájában hosszú pallofélé kardot tartott. Alkalmasint egyik honfoglaló ősiünk lehetett, kit teljes fegyverzetével együtt ide temettek*” - írta jelentésében, a 20 évvel

azelőtt, *“homokvételek közben”* talált leletről.⁶⁹⁽²⁰³⁾

A Sopron Megyei Régészeti Társulat bizottsági tagja, Nagy Károly, okkai plébános 1892-ben azt indítványozta, hogy a millennium megünneplésére a társulat készítse el Sopron megye történeti térképét. *“Ezen térképen a titkár már két év óta dolgozik”* – írják az évi jelentésben, külön kiemelve, hogy a csornai leletek *“...honfoglaló őseinktől erednek”*.⁷⁰⁽²⁰⁴⁾ Ugyanebben az évben a Sopronmegyei Régészeti Társulat megkereste a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot *“hogy a társulat főtitkárát fölmentvén az 359iskolai teendőktől, a megye területére nézve archaeológiai biztossá kinevezni kegyeskedjék”*. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága is igen kedvezően nyilatkozott erről a kezdeményezésről, de a minisztérium *“bár méltánylólag szól a társulati titkár régészeti kutatásainak sikereiről, a kérvényt pénzügyi okokból ez idő szerint nem teljesítheti”*.⁷¹⁽²⁰⁵⁾ Bella Lajos ettől függetlenül lankadatlan ügybuzgalommal végezte régészeti feltárásait.

1894–1895-ben – immár a millenniumi előkészületek jegyében – Bella Csornán folytatta a sülyhegyi ásást, további 16 sírt feltárva.⁷²⁽²⁰⁶⁾ Korábban (1891-ben⁷³⁽²⁰⁷⁾) a Csatári major melletti Eperjes-dombon is újabb 10–11. századi sírokat ásott ki. Eredményei azonban már nem kerülhettek be a magyar honfoglalás kútforrás kiadott nagy millenniumi összeállításba,⁷⁴⁽²⁰⁸⁾ ahol Hampel József Lackner első közleményét idézte a rajzos táblákkal együtt, kiegészítve a pénzleletek részletes ismertetésével.⁷⁵⁽²⁰⁹⁾ A soproni és a megyei sajtóban annál nagyobb visszhangot kapott a csornai honfoglalás-kori leletek felfedezése.⁷⁶⁽²¹⁰⁾ Bella megállapította, hogy *“honfoglaló őseinktől eredő emlékeknek is gazdag mezeje e vidék, ezért kiváló gondot kell fordítanunk rája”*.⁷⁷⁽²¹¹⁾

1896-ban Bella Lajos kezdeményezésére átalakult a régészeti társulat.⁷⁸⁽²¹²⁾ Ezekben az években figyelt fel Bella Lajos a soproni, Szent István kori ispáni vár égett sáncának részleteire⁷⁹⁽²¹³⁾ a város négy különböző pontján: a régi városháza bontásakor az Előkapu közelében, az Orsolya-rend iskolája mögött, a reáliskolánál (Széchenyi gimnázium) és az ev. iskolánál (ma bíróság). A hasonló fa-föld szerkezetű locsmándi és darufalvi várat is említette Bella, de korukat – hazai várkutatási tapasztalatok hiányában – még nem ismerhette, így a soproni sáncot kelta eredetűnek tartotta. 1899-ben Bella már a honfoglalás-kori temetkezések szakszerű feltárásának menetét is közzétette: *“...A lábak szára mentén is vigyázzunk; honfoglaló őseinknél itt gyakran sorban találjuk az átlukasztott ezüstpénzeket, míg a lábak közt, főleg a térdek táján nyílscsúcs fordul elő. A lábak fején is nyerhetünk pitykeféle szögecskéket.”*⁸⁰⁽²¹⁴⁾

1902-ben Darufalvától északra ezüstleletet fordított ki a szántásból Pinterits József boronája. A díszes ötvöstárgyak 2 m² -nyi területen szétszórva, edénycserepekkel vegyesen ³⁶⁰hevertek a humuszban. A jó minőségű ékszerek nyilván egy durva megmunkálású agyagedényben voltak elrejtve, és a szántás során szóródott szét az összesen 0,4 kg ezüst. A kincs darabjai 34 cm mélységig, a sárga agyagos talajig megtalálhatók voltak. Bella Lajos, a Sopronmegyei Régészeti Társulat titkára rövidesen tudomást szerzett a leletről és sikerült azt megvásárolnia a múzeum számára. Kugler Alajos két év múlva, mintaszerű közleményben ismertette a darufalvi kincset, fényképek és egy rajz kíséretében. A leletet keleti eredetűnek és egy ember hagyatékának határozta meg; készítésének, használatának idejét 890-1075 közé keltezte, elvetve azt a lehetőséget, hogy úgynevezett “törtezüst” lelet, vagyis csak feldolgozásra szánt ezüst nyersanyag lenne.⁸¹⁽²¹⁵⁾ Bóna István az ékszerek készítési idejét a 10. század utolsó harmadára keltezte, legkésőbbi időpontként a 10–11. század fordulóját határozta meg. Feltételezte, hogy a kincs egy magas rangú személyé, talán a darufalvi vár parancsnokának feleségéé volt. Nagy valószínűséggel III. Henrik 1044. évi támadásakor rejtették el a kincset.⁸²⁽²¹⁶⁾

Sopron megyében sokáig Csorna volt az egyetlen ismert honfoglalás-kori lelőhely. Pulszky⁸³⁽²¹⁷⁾ röviden,

analógiákat felsorolva, majd Hampel⁸⁴⁽²¹⁸⁾ részletesen, német nyelven is leírták a csornai leleteket összefoglaló munkáikban. Megyénk helytörténészei körében lassan váltak közkinccsé a honfoglaláskor kutatásának a századforduló éveiben közzétett eredményei.⁸⁵⁽²¹⁹⁾ Miután Bella Lajos 1911-ben Budapestre költözött, hosszú évtizedekig – egészen az 1950-es évekig – nem volt a megyének ásató régész szakembere. A honfoglalás- és az Árpád-kor nyugat-magyarországi vonatkozású kérdéseit az 1930-40-es években a történészek tartották napirenden. A téma első átfogó összefoglalása Belitzky János 1938-ban megjelent megyetörténeti munkájában olvasható.⁸⁶⁽²²⁰⁾ Feltételezte, hogy Sopron vármegye földjén a Kér-, Megyer-, Tarján- és Nyék törzsek emlékét őrzik helynevek, és a terület tényleges birtokbavétele csak a bajorok fölött 907. június 6-án aratott győzelem után indult meg. A későbbi Sopron megye területét a honfoglalás előtt főleg avarok lakták. Belitzky azt is megállapította, hogy a nyugati kalandozó harcok háttérbázisául, felvonulási területéül szolgált a Balaton délnyugati vidékétől Sopron megyéig terjedő terület, amely a harkák felügyelete alatt állott.⁸⁷⁽²²¹⁾ Belitzky a csornai honfoglalás-kori leletek példáján mutatta be a pogány magyarság temetkezési szokásait, viseletét.⁸⁸⁽²²²⁾

361 1942 és 1944 között Bottyán Árpád⁸⁹⁽²²³⁾ régész és Nemeskéri János antropológus a Teleki Pál Tudományos Intézet és a Magyar Történeti Múzeum megbízásából nyugat-dunántúli falvakban kezdtek ásatásokat, a Vas megyei Sorokpolány⁹⁰⁽²²⁴⁾, a Moson megyei Oroszvár⁹¹⁽²²⁵⁾ és Mosonmagyaróvár,⁹²⁽²²⁶⁾ valamint a Sopron megyei Sopronbánfalva Árpád-kori temetőiben.⁹³⁽²²⁷⁾ 1948-ban Héjj Miklós folytatta a sopronbánfalvi ásatásokat, amelyeknek antropológiai anyagát két évtizeddel később Bottyán Olga tette közzé.⁹⁴⁽²²⁸⁾

1951-ben végre – Nováki Gyula személyében – szakképzett régész került a soproni múzeumba, ami rövidesen a leletanyag gyarapodásában is megmutatkozott. Hogy csak a 10–11. századi lelőhelyeket és az esetleg idesorolható sírokat említsük: 1953-ban Csapod határában a Rozmony nevű földön, a Szolgagyőr major melletti Cser-erdő szélén három csontvázat találtak egy 1 m magas, 15 m átmérőjű mesterséges halomban. Az egyik csontváz mellett deréktájon két vasnyílhegy volt. Igaz, a leletek a múzeumba kerültek, de a lelőköörülményekről már csak a sírokat megbolygató diákoktól értesülhetett a régész. Ebben az évben Nováki Gyula és Szőke Béla több levélváltással igyekezett tisztázni a Paúr, Bella és Lackner ásatásaiból származó, 19. század végi és 20. század elején feltárt csornai és dőri honfoglalás-kori tárgyak lelőköörülményeit.⁹⁵⁽²²⁹⁾ Az első hitelesen dokumentált honfoglalás-kori sírok 1958-ban Veszékenyben, homokbányászás közben láttak napvilágot.⁹⁶⁽²³⁰⁾ A leletmentést Nováki Gyula végezte, aki 1961-ben az első szakonyi 10. századi temetkezés maradványait is megmentette.⁹⁷⁽²³¹⁾ A szakonyi temető kutatását Dienes István⁹⁸⁽²³²⁾ fejezte be. Sopron megye honfoglalás-kori leletei **362** hasonló társadalmi, gazdasági, kulturális színvonalat tükröznek a ország belsejéből ismert leletanyaggal, a csornai és szakonyi temetőben talált nyergek szinte pontos másait tárták fel a bodrogi Karoson.⁹⁹⁽²³³⁾ A veszékenyi és szakonyi honfoglalás-kori temetők egyes kiemelkedő tárgyait a korszak szakértői gyakran idézték összefoglaló munkáik illusztrációiként, illetve analógiákként, a temetők teljes anyagának közzétételére azonban eddig nem kerülhetett sor. A szakonyi 10. századi, kiscsaládi temető csontvázleleteinek antropológiai feldolgozását 1978-ban publikálták.¹⁰⁰⁽²³⁴⁾

4. kép – Szakony-Tsz major. Bronz mellkereszt. 11. század. A szerző ásatása.

1971–1972-ben a szakonyi honfoglalás-kori temető közelében egy nagyobb sírszámú, 10–11. századi köznépi temetőt bolygattak meg, a leletmentés során e sorok írójának 52 sírt sikerült felmérnie.¹⁰¹⁽²³⁵⁾ Az Árpád-kori temetkezési szokásokból és a mellékletekből levonható tanulságokat a szakonyi feltárás is gyarapította: Feltártunk például egy bronz mellkeresztet (4. kép), amely a Sopron környéki kereszténység legkorábbi emlékei közé tartozik és jól keltezhetően – a később szentté avatott – I. István (997-től nagyfejedelem, 1000–1038-ig király) korából származik.

³⁶³A hasonló, sorozatban előállított bronz mellkeresztek nem számítottak ritkaságnak a 11. század elején. Kelet-Magyarországtól az Alpokaljáig, a Magyar Királyság egész területén forgalomban voltak, amint azt a korabeli sírokból való, bár nem túl gyakori előkerülésük bizonyítja. A püspökségek, vagy fontosabb egyházi központok mellett készítették a kegytárgyakat a templomi felszerelésekkel együtt. A királyi székváros, Esztergom melletti Kovácsfaluban, továbbá a visegrádi ispáni vár egyik váraljai falujában, az esperesi templom közelében és a Heves megyei Feldebrő Árpád-kori templomának altemplomában fel is tárták a régészek a 11. századi műhelyeket, bronzöntő kemencékkel.¹⁰²⁽²³⁶⁾

A Soproni Múzeum régészeti kiállításán látható bronz keresztet a szakonyi TSz-major területén 1972-ben, egy férfi csontváz mellől ástuk ki, amikor egy karám építéskor megbolygatták az ottani korai Árpád-kori köznépi temető sírjait. A 9. sír közelében fekvő csontváz mellől egy ezüstdénár került elő, egyik oldalán + STEPHANUS REX (István király), a hátlapján a verde helye: + REGIA CIVITAS (királyi város, amely feltehetően Esztergomot jelöli) felirattal. Ismert tény, hogy megyénkben a soproni főesperesség mellett a rábaközi (Kapunvár) és a locsmándi (Lutzmansburg, ma Burgenlandban) esperességek voltak a korai keresztény térítés központjai. Mindhárom egyházi központ egy-egy fa-föld sánccal erősített vár mellett állott. Szakony a locsmándi földvártól 8 km-re található, a Szt. István-i törvények értelmében kezdetben

oda járhatott templomba a környező 10 falu, így Szakony népe is.

A függesztőfüllel ellátott, egy oldalasra öntött bronz mellkereszt hátoldala sima, előlapján nagyon stilizált Krisztus-ábrázolás látható. A 6,5 cm magas és a 4,2 cm széles, szélesedő szárú keresztben úgy ábrázolták Krisztus testét (a *corpus*-t), hogy nem megfeszített állapotban, hanem áldásra emelt kézzel (*orans* tartásban) látható. A dicsfény sugaraival övezett fejen csak a szemeket jelezték határozottan. A földig érő hosszú ruha (*colobium*) egészen stilizáltan jelenik meg. Ugyanakkor jól látható ponttal tüntették föl a köldököt, nagyjából a kereszt közepén. A keresztrefeszítést, amely központi helyet foglal el Krisztus szenvedéstörténetében koronként más-más megjelenítésben ábrázolták. A korai középkorban olykor felöltözötten, egyes esetekben fején királyi koronával ábrázolták Krisztust a kereszten.

Ha megvizsgáljuk az eddig megtalált 25-30 korabeli mellkeresztet, [103\(237\)](#) láthatjuk, hogy a szakonyi lelet különbözik a bizánci ereklyetartó keresztetől, az úgynevezett latin keresztnek közé sorolható. A formailag hozzá hasonló néhány Szabolcs megyei (Nyírkársz és Tiszaeszlár), vagy Hajdú-Bihar megyei (Püspökladány), illetve az Arad-Földvári pusztán (Arad m., Románia) talált mellkeresztben szintén hosszú ruhában ábrázolták az ugyancsak stilizált formában megjelenített Krisztust, azonban mégis valamivel részletesebb kidolgozásban, még a ruharedőket is feltüntetve. A szakonyi mellkereszt corpus-ábrázolása, teljesen elvont egyszerűsége ellenére – ma is modernnek mondható, művészi vezetésű vonalaival – egészen egyedi alkotás. Szinte nyomon követhetjük rajta az öntőmintát készítő ötvösmester begyakorlott kézmozdulatait, így [364](#)mintha a corpus vonalai összekötnék korunkat az ezer esztendővel ezelőtti emberekkel, Szt. István király szabadjaival.

1971-ben Fertőszentmiklóson is előkerült egy honfoglalás-kori sír, [104\(238\)](#) amelynek közelében a korabeli temető homokbányászat közben megsemmisült. 1989-ben a röjtökmuzsaji római villa nyomait kutatva Gabrieli Gabriella 10. századi sírokra bukkant. [105\(239\)](#) Az egyik gyepű-védő [106\(240\)](#) röjtői határőr mellé nyíltartó tegezét is eltemették, a tegeznek csak a vasalása maradt meg a sírban, két nyílscúccsal, a maradványok alapján azonban a tegezt rekonstruált formában mutathatjuk be.

A 10–11. századi temetkezési helyet jelölő, szórványos vásárosfalui ezüst hajkarika 1980. évi előkerülésétől eltekintve, sokáig nem ismertünk több korabeli temetőmaradványt az egykori Sopron megyének múzeumunk gyűjtőterületéhez tartozó részén. 2000 nyarán azonban a himódi középkori temető alsó sírrétegeiben Gabrieli Gabriella és Tomka Péter nyílhegyeket és S végű hajkarikákat is őrző, 10–11. századi sírokat talált. Ezek az egészen új leletek azonban még nem szerepelhetnek a kiállításunkon.

Megállapíthatjuk, hogy a történeti Sopron megye területén talált 10–11. századi temetőmaradványok, temetőrészletek szinte kivétel nélkül véletlenül (jobbára homok-, vagy kavicsbányában, földmunkáknál) került elő, és mire a szakszerű leletmentő ásatás megkezdődött, több sírt megsemmisítettek, a megmaradt sírmellékleteket pedig összekeverték, így ezek sokszor csak leletösszefüggések nélküli szórványként értelmezhetők. Felbecsülhetetlen tárgyi értékek és információk vesztek így el, amelyek pótolhatatlanok a régészettudomány számára. Ezért fontosak a gondosan dokumentált, hiteles sírleletek – mint a 10. századi veszkényi, röjtökmuzsaji, fertőszentmiklósi, valamint a 10. és 11. századi, szakonyi temetők – amelyek nem csak a honfoglaló magyarság egykori jelenlétét igazolják egy-egy mai település körzetében, hanem ezen túlmenően a honfoglalás és államalapítás korának embereire és közösségeire vonatkozóan is olyan információkat tartalmaznak, amelyek csak a régészettudomány módszereivel ismerhetők meg.

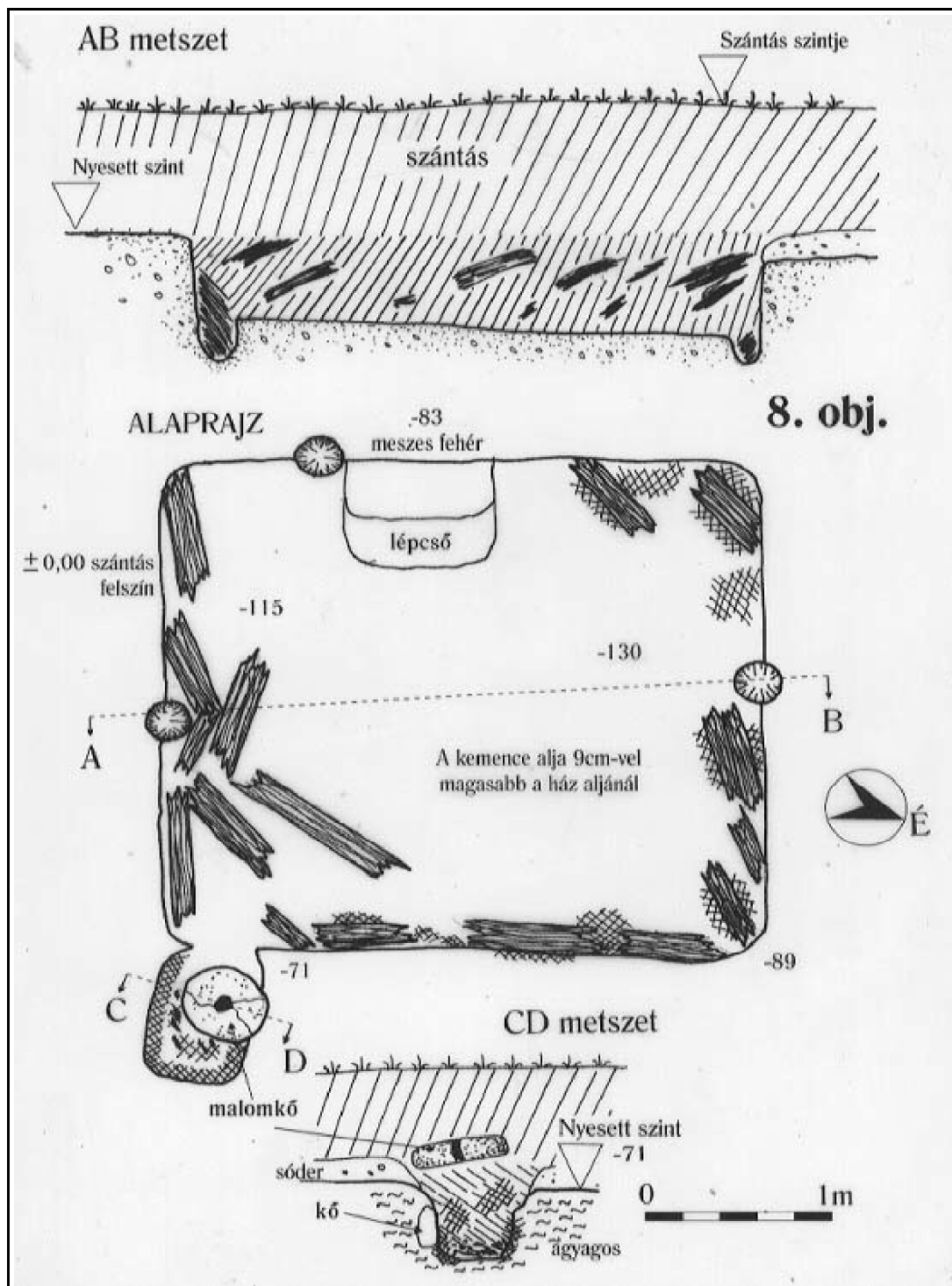
Hol találhatók a várnépek településeinek maradványai, milyen volt az Árpád-kori lakáskultúra? Ami az Árpád-kori települési maradványok felderítését illeti, az oklevelekből ismert – de mára szinte nyomtalanul

eltűnt – Fertő melléki falvak titkait már a múlt században kutatták a történészek.¹⁰⁷⁽²⁴¹⁾ Süttör (Fertőd) határában, a Hanságból kiemelkedő Jakab-szigeten Bella Lajos 1908-ban fel is tárta egy Árpád-kori templom alapfalait.¹⁰⁸⁽²⁴²⁾ 1943-ban Bottyán Árpád a bánfalvi Mária Magdolna kápolna közelében talált Árpád-kori házat¹⁰⁹⁽²⁴³⁾ és gabonásvermet. 1950-ben a soproni topográfiai ásatások keretében Radnóti Aladár és Alföldi Mária az Új u.- Szt. György u. sarkán *“durván összerótt 365űzhelyet is talált római épülettromokból összeállítva, előtte kb. 9. századi cserepekkel”*.¹¹⁰⁽²⁴⁴⁾ Répcevisen 1954-ben Nováki Gyula ásta ki egy Árpád-kori lakóház alapjait.¹¹¹⁽²⁴⁵⁾ Ugyanő vizsgálta meg először – nagy összehasonlító anyag ismeretében – a soproni ispáni vár sáncát,¹¹²⁽²⁴⁶⁾ és keltezte azt az államalapítás időszakára. 1952-ben Kapuvár-Földvárdombon és a baboti Feketevár-dűlőben, az Árpád-kori gyeplővonal egykori erődítményeinek a területén is végzett kisebb kutatásokat.¹¹³⁽²⁴⁷⁾ A soproni sáncokon belül Árpád-kori réteget¹¹⁴⁽²⁴⁸⁾ talált.

1964-ben a Kapuvár melletti Kistölgyfa-puszta határában¹¹⁵⁽²⁴⁹⁾ homokbányászattal bolygattak meg egy Árpád-kori falut, amelynek leletmentését Tomka Péter végezte el. Tipikus Árpád-kori agyagbográcsok- és fazekak töredékeit¹¹⁶⁽²⁵⁰⁾ számos más helyen is felszínre fordította az eke, megjelölve azokat a helyeket, ahol bízást kereshetnénk őseink egykori állandóbb jellegű falvait, vagy ideiglenes szálláshelyeit: Fertő-szentmiklós (5. kép), Osló, Hegykő, Fertőrákos stb. Az 1970-80-as években a soproni váron belül és sáncokon kívül is több helyen találtunk Árpád-kori településnyomokat.

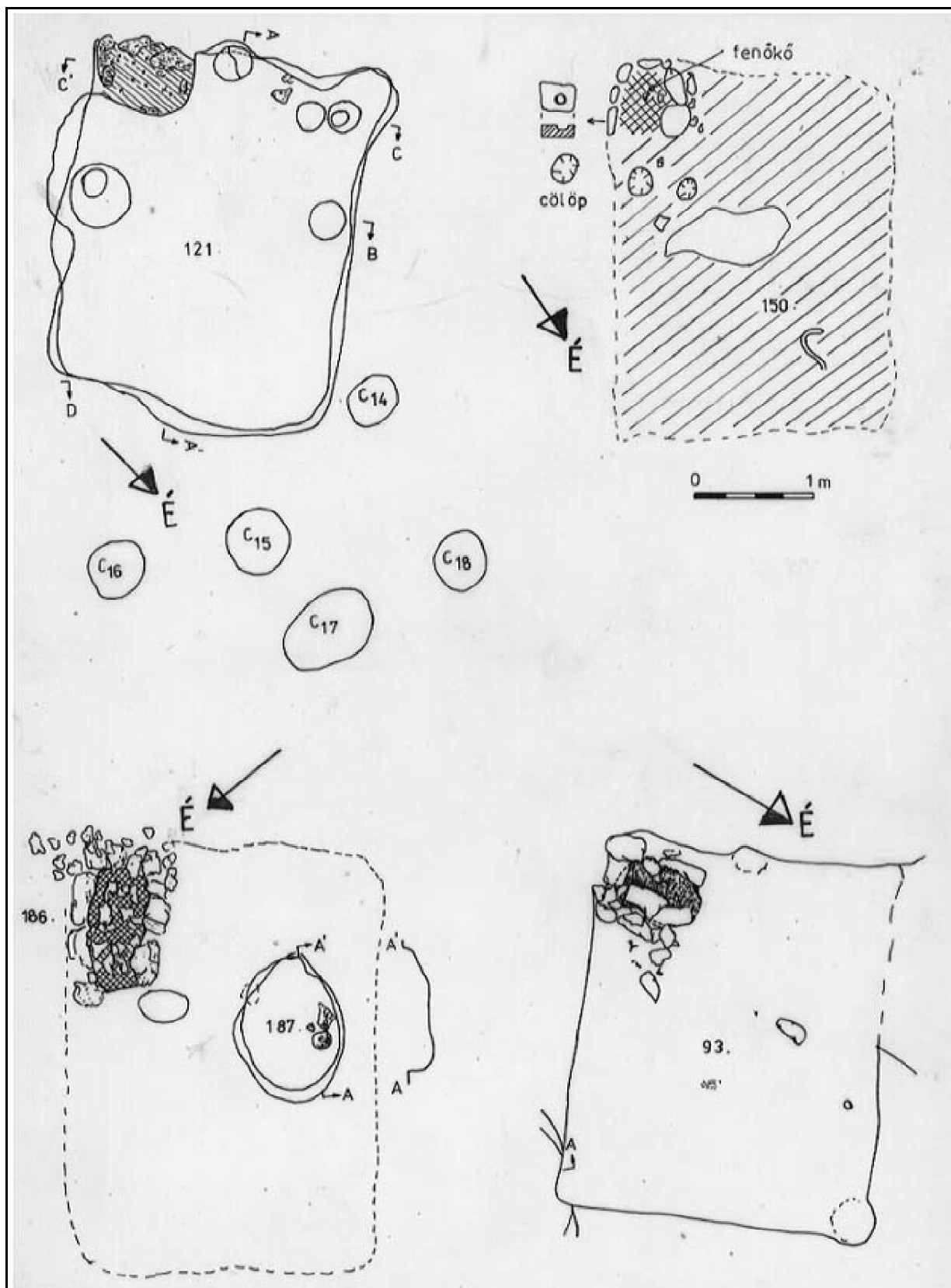
Egy-egy példán mutatjuk itt be az ispáni várban feltárt sövényfonatos faépületet,¹¹⁷⁽²⁵¹⁾ valamint az ettől korábbi (a 9–10. század fordulójára keltezhető) falumaradvány egyik házát, amely a mai Jereván városrész alatt, Sopron nyugati bejáratánál található. Az utóbbi lelőhely, a középkori Káposztáskertek (Krautacker) dűlőben azóta felépült lakótelep alatt található. Amint arról kiállításunk I–II. termének leletanyagával kapcsolatban már szó volt, jelentősebbek voltak itt a vaskori településmaradványok. A koraközépkori objektumok feltárását e sorok írója végezte. Az egymástól távoli kőkemencés házak és a szabadtéri kenyérsütő kemencék elhelyezkedéséből nagy telkekre, ritkán beépített településre következtethetünk. A feltárt szögletes alaprajzú, átlag 3 x 2,5 m területű házak alapja alig mélyed a földbe. Kőből épített kemencéjük általában a délkeleti, ritkábban az északnyugati sarokban található (6. kép). A hullámvonalkötegekkel és körbefutó csigavonalakkal díszített fazekak a Sopron melletti falu 10. századi keltezését teszik valószínűvé, de a 9. század második feléből származó sopronkőhidai¹¹⁸⁽²⁵²⁾ és Lajta melletti Sommerein¹¹⁹⁽²⁵³⁾ telepek kerámiájának hasonlósága alapján **368**nem zárhatjuk ki a helyi kerámia készítés hagyományának továbbélését, vagy a falu korábbi keltezésének lehetőségét sem.

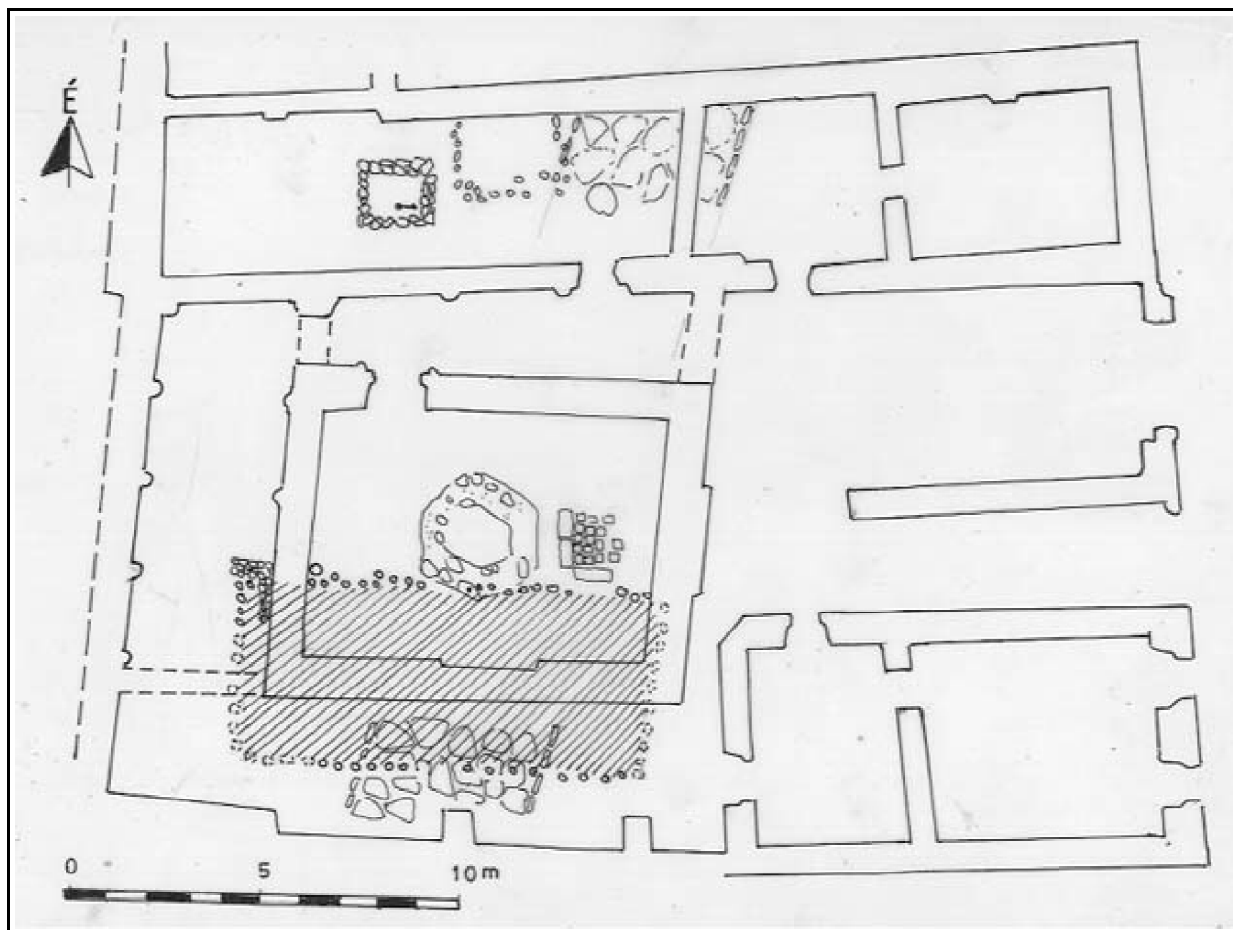
5. kép – Fertőszentmiklós. 11. századi ház alaprajza és metszete. A szerző ásatása.

6. kép – Sopron-Krautacker (Jereván városrész). A 10. századi falu feltárt 4 feltárt háza.
A szerző és Jerem Erzsébet ásatása.

Magában a korai soproni várban kenyérsütő kemencét tártunk fel a Szent György u. 1–3. udvarán. Faépületek maradványai kerültek elő az Új u.–Szent György u. sarkán és az Új u. 24. sz. telken (7. kép).

7. kép – Sopron, Új. u. 22. Árpád-kori raktár (felülete sávokkal jelölve) a zsinagóga alatti, és a római út fölötti rétegben. A szerző ásatása.

Utóbbi egy 11 x 5 méter alapterületű, Ny-K tájolású, vesszőfonatos falú építmény, amelynek döngölt járósíntje világos színű sóderrrel volt leterítve. Vastagabb faragott oszlopok közé állított, földbevert hántolatlan karókra fonták a vesszőt, amit feltehetően tapasztottak. Az épület nem leégett, hanem szisztematikusan lebontották, a karókat nem kihúzták, hanem baltával elvagdalták (8. kép). Feltehetően az ispáni vár egyik raktára, tárháza lehetett ez az épület, amely a 11. század második fele és a 12. század első fele közé keltezhető. Fölé egy kőalapozású, fából épült házat emeltek még a 12. században.

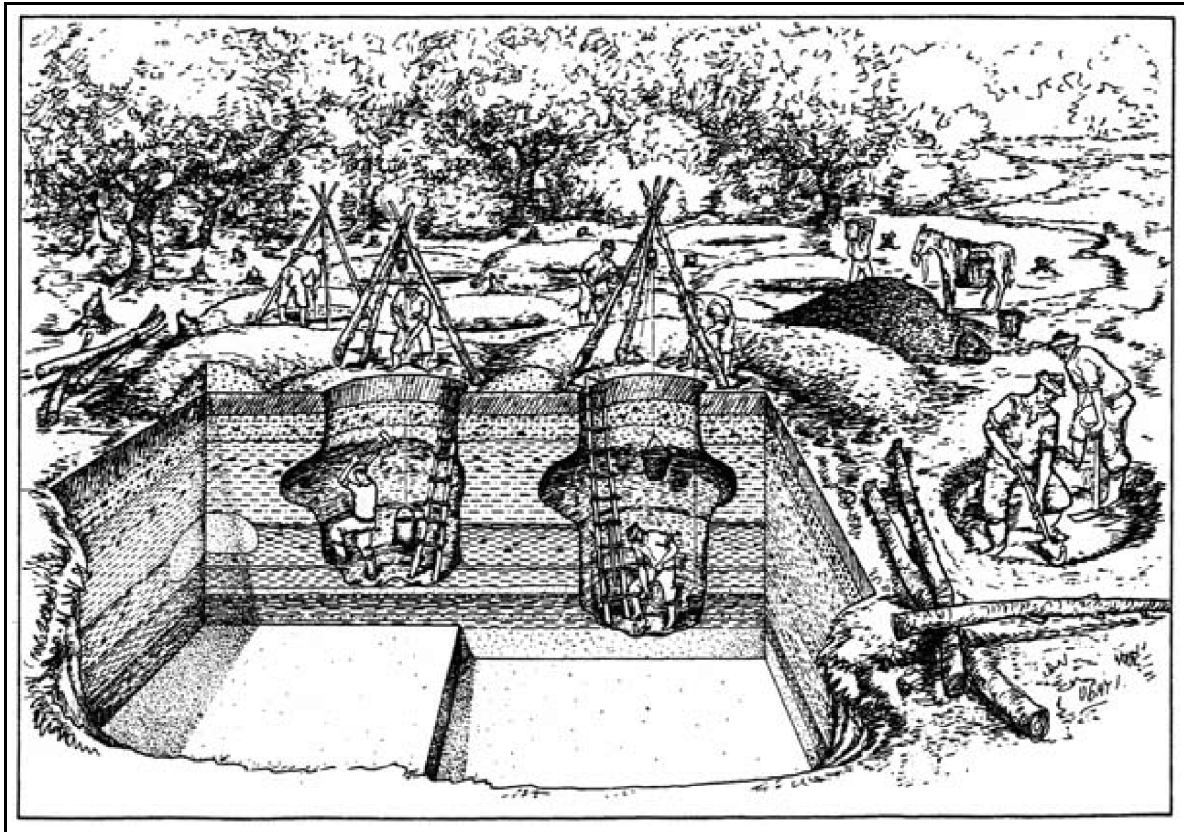
A soproni ispáni vár építésének ideje,¹²⁰⁽²⁵⁴⁾ módja, az erődítmény határvédelmi, gazdasági és ideológiai központ szerepe mind világosabban kezd kirajzolódni a kutatás előtt. A főesperesség templomának, a Várárok-menti Boldogasszony templomnak in ³⁶⁹situ maradványait nem sikerült még megfigyelnünk a Mária-oszlop környéki földmunkáknál, az Előkapu külső városfalán épült sarokbástyába befalazva azonban megtaláltuk az 1532-ben lebontott épület köveit.

A Szent István-kori ispáni vár gazdasági szervezetében a vaskohászat jelentőségét mutatják a Sopron környéki vasércbányák is. 1984-ben az Ausztria felé eső határsávban, a Kópháza falu melletti erdőben egy 30 000 m²-nyi, tölcser formájú mélyedésekkel, bányagödrökkel borított területet fedezett fel e sorok írója.[121\(255\)](#)

8. kép – Sopron, Új. u. 22. Az Árpád-kori raktár, vesszőfonatos D-i oldala. A szerző ásatása.

A kópházi bányák a szomszédos németkeresztúri (Deutschkreutz) és közeli alsópulyai (Unterpullendorf) bányamezők (Pingenfelder) legkeletebbi folytatásának tekinthetők a Keleti Alpok előterében. A gödrök átmérője 2 és 12 m között változik, legnagyobb mélységük 1,5 m. A teljes területen összesen 227 gödröt mértünk fel. Hogy tisztázzuk [370](#)a gödrök mélységét és stratigráfiáját – és hogy a bányászás technológiáját rekonstruálhassuk – rövidesen kisebb ásatást kezdett a Soproni Múzeum. A kutatást a Központi Bányászati Múzeum anyagilag is támogatta. Az 1. gödröt két kutatóórákkal vágtuk át. Ez a gödör a bányamező délkeleti szélén helyezkedik el, 1 m mély, meddőhalmokkal a déli és keleti szélén. A fő akna alját 6,7 m mélységben értük el. Az akna kb. 1 m széles volt, és ettől 1 m-re még egy másik függőleges aknát is megfigyelhettünk.

9. kép – Kópháza. 11–12. századi vasércbánya a szerző rekonstrukciója alapján rajzolta Ughy István.

A bányászás technológiája (9. kép) – a kb. 6 m mély, lefelé enyhén keskenyedő, kör keresztmetszetű akna – megegyezik a Felsőpulya (Oberpullendorf) melletti Djela-Wald és az Augsburgtól nyugatra található Dachsberg-Raucher Forst lelőhelyeken feltárt gödrökkel. További közös jellegzetesség, hogy az akna itt sem volt kidúcolva. Az akna ép falai mesterséges visszatöltésre engednek következtetni.

Ivancsics Jenő geológus helyszíni vizsgálatai szerint a Kópházától délre eső terület a Kisalföld határán fekszik, a kristályos kőzetekből álló Soproni hegység lábánál. Teraszos vetője mentén a bádeni agyag és a ráakódott pannon üledékek a felszínre bukkannak. Ettől a feltételezett vetőtől keletre a pleisztocén kavicsréteggel borított pannon üledékek néhány helyen a felszínre kerültek, többek között lelőhelyünk közelében. Itt a homokos iszapköben az ősmaradványokhoz (Congeriae, Limnocardia) kötött limonit konkréciók többé-kevésbé szilárd rétegeket képeznek. Keletkezésük a Pannon tórendszer pangó időszakában végbement kémiai és biológiai folyamatokhoz köthető. [371](#) Az érintett területen a pannon üledékek részben áthalmozódtak, pleisztocén homokos és agyagos üledékekkel keveredtek össze, és több, különböző mélységű rétegben helyezkedtek el. Ezért a különböző mélységekben fekvő limonitkonkréciók kinyerését aknás műveléssel lehetett a legjobban megoldani.

Ahhoz, hogy az itteni vasbányászat gazdasági jelentőségét tisztázzuk, megpróbáljuk megbecsülni a kitermelt vasérc mennyiségét, és hogy ebből mennyi vasat olvaszthattak: 1 m³ föld átlagosan 20-25 kg ércet tartalmazott, tehát egy 1 m széles, 6 m mély akna durván 150 kg ércet eredményezett, míg a teljes bányamező 227 gödréből 34 t vasércet tudtak kitermelni.

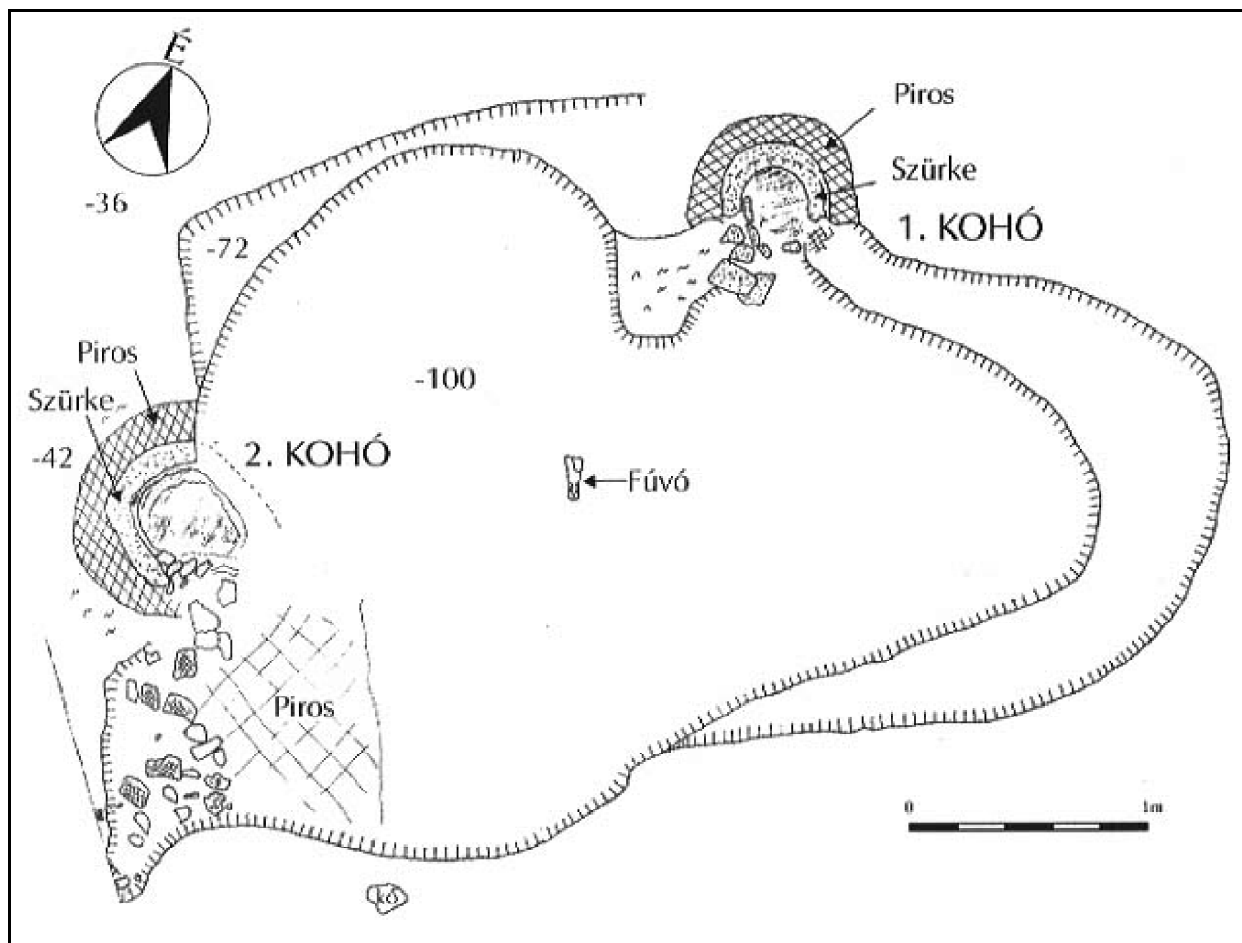
Frei és Schmid számításai alapján 1 t ércből 100-150 kg vasat lehetett kiolvasztani, így az itt bányászott nyersanyag 3-5 t vas előállításához volt elegendő. Feltéve, hogy egy kohóban egyszerre átlag 2 kg vasat tudtak olvasztani, 3-5 t vas előállításához 1500-2500 olvasztás kellett. Ennyi vas kiolvasztásához 150-250 vasolvasztó kohóra volt szükség, ha feltételezzük, hogy egy kis bucakemencében átlag 10-15 vasolvasztást végeztek. Ha figyelembe vesszük, hogy egyes lelőhelyeken 20-nál több kohó is előkerülhet (pl. Szakony, Somogyfajsz), akkor azt is feltételezhetjük, hogy hozzávetőleg 10 vasolvasztó telepet láthatott el vasércel a kópházi bánya. És legalább ennyi vassalaklelőhely ismert is a közelében.

Mivel az egész kópházi bánya-ásatás során csak egyetlen datáló értékű cserép került elő (egy barna, soványított anyagú fazék díszítés nélküli oldaltöredéke), az is 6 méternyire a bányagödörtől, fizikai módszerekkel, nevezetesen a C14 eljárással kellett az objektum korát meghatározni. A vizsgálandó anyag a bányagödörben és az 1. kohó munkagödörében talált faszén volt, az előbbi bükk- (*Fagus silvica*), az utóbbit tölgyfából (*Quercus quercus*) égették. Sz. Csongor Éva méréseinek eredményeképpen az MTA Atommagkutató Intézetének laboratóriumában Kr. u. 1190 ± 120 (Deb. 490), (Kr. u. 1120-1140, 1160-1300, 1360-1380). korokat adtak a bányagödörben talált faszénminták.

Néhány szórványos salaklelet nyomán terepbejárással, majd pontosító geofizikai mérés segítségével (Verő József, MTA Geofizikai Kutatóintézet) találtuk meg és tárhattuk fel a bányához tartozó vasolvasztó kemencék maradványait. A kohó faszeneinek C14 kora Kr. u. 990 ± 110 (Deb. 491) évben állapítható meg. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a feltárt bányagödör a bányamező déli részén fekszik, ahol a gödrök relatíve mélyebb tölcésrékkel mutatkoznak a mai felszínen, tehát nincsenek olyan alaposan visszatöltve.

Ebből következik, hogy a feltárt objektum egyike a legkésőbb használt bányagödröknek, ami egyben magyarázatát adhatja a kohó és a bányagödör C14-kora közötti két évszázadnyi időkülönbségnek. Ugyanakkor arra a következtetésre is feljogosítja a kutatót, hogy a bányamező használatának idejét kb. két évszázadnyi időszakban, az avar kor utolsó szakaszától az Árpád-kor első szakaszáig határozza meg. A kormeghatározás hibahatárai azonban annak lehetőségét is magukban rejtik, hogy a bányamezőt csak néhány évtizedig használták. A kérdés eldöntéséhez több bányagödörből vett faszénminta sorozatokat további C-14 vizsgálatoknak kellene alávetni.

Ennek alapján talán a legfontosabb kérdést is megválaszolhatnánk: tudniillik, hogy későavar kori onogurok (8. század vége), vagy valamelyik karoling-kori frank-bajor [372](#) curtis vassal adózói (9. század), vagy a nyugati hadjáratokat vezető (Bulcsú?) Harka kovácsai (10. század), vagy a soproni ispáni vár kovácsainak vasat adó kohászok (11. század) bányászták-e itt a vasércet? (figyelembe véve az abszolút kormeghatározások legtágabb hibahatárait, 870-től 1310-ig lenne tágítható ugyanis a Kópházára megadott fizikai kormeghatározás). Ehhez számítandók a környékbeli kohók keletkezései, mert azokban kópházi ércet dolgoztak fel. Így a korai harkai adatok az avarok felé tendálnak.

10. kép – Sopron-Potzmann dűlő. Vasolvasztó műhely. 10. század A szerző ásatása.

A bánya zárását tekintve, az 1200 utáni időszak vastermelésére kohászat-régészeti adatunk eddig nincs, itt van viszont *“Koachi... que fuit fabrorum castris Supruniensis”* 1268. évi okleveles említése, amely a soproni vár saját kovácsainak földjét éppen a bányamező közelében jelöli meg, igaz már a várszervezet felbomlásának időszakában. Két jelentősebb kohótelepen: Sopron mellett a Potzmann-dűlőben (10. kép) és a Bánfalvi úton a 10. század 2. felére keltezhető műhelyeket tártunk fel.

A VII. terem Sopron középkori régészeti emlékeit és fő műemléki értékeit mutatja be 1277-től, a városi rang elnyerésének idejétől a török korig és a reformáció kezdetének időszakáig. (A későbbi időszakok története a Stornó-házi helytörténeti kiállításon látható).

Hogy milyen szerepe volt a római kori városhatárnak és a Szent István-kori favázas sáncnak a középkori soproni városhatár felépítésében, a városszerkezet alakulásában, az a Fabricius-ház kertjében és pinchelyiségeiben végzett ásatások most kiállított felmérési rajzain tanulmányozható. A terem falát maga a 14. századi belső városhatár képezi, a falba vágott gótikus ablakon kitekintve a római városhatár egyik tornyát láthatjuk. A városszerkezet kutatásának történetéről a Soproni Szemle olvasói már több korábbi közleményből tájékozódhattak.¹²²⁽²⁵⁶⁾ A reprezentatív, gótikus terembe lépő látogatót a szemben lévő falon egy gótikus szoborcsoport (az 1500 körül, Veit Stoss körében faragott "Három királyok imádása" dombormű) fogadja, felette a város 1562-ből és 1700-ból származó kinagyított látképeit állítottuk ki. A tárlókban bemutatásra kerülő fő témakörök: Sopron Szabad Királyi Város középkori erődítései,¹²³⁽²⁵⁷⁾ építészeti emlékei, mesterségek,¹²⁴⁽²⁵⁸⁾ kereskedelem,¹²⁵⁽²⁵⁹⁾ a városi élet, a város és környéke, anyagi kultúra¹²⁶⁽²⁶⁰⁾ és kapcsolatai, egyház, iskola. A látogatónak nemzeti nyelvű világi költészetünk legrégebbi emlékével, a kijárat ajtó felett elhelyezett, 1490-ben lejegyzett soproni virágénekekkel¹²⁷⁽²⁶¹⁾ köszönünk viszontlátást.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében

374 Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében

Munkámban a nyugati végek 10–13. századi csatlakozott katonai segédnépeinek történeti vázlatát kívánom felállítani, ám a vizsgálódást – nyilvánvaló terjedelmi és anyagkezelési okok miatt – csupán a Lajta, a Mosoni-Duna, a Rába és a Répce folyók által behatárolt területre, a nyugati szállás- majd a későbbi országhatár azon szakaszára szűkítve, amelyen a 11. századra a soproni és mosoni királyi vármegye szerveződött meg.

A Dunántúl északnyugati pereme természetföldrajzi adottságai következtében a középkori Magyarország sajátosan védhető határterülete volt. A határok nem illeszkedtek magas, csak a szűk szorosokon átjárható

hegyvonulatokhoz, mint a keleti és az északi végeken, s nem zárták le a központi sík területet olyan viszonylag nagy, természetes akadályt képező folyók, mint a Dráva vagy a Duna alsó szakasza. E helyzet természetes következménye volt, hogy számos kereskedelmi és hadi út haladt a térségen keresztül a bronzkor óta mind észak–déli, mind kelet–nyugati irányban. Az előbbi összekötötte a Földközi-tenger partvidékét – az Alpokat keletről megkerülve – a Kelet-Európai síksággal, az utóbbi a Duna völgyén kapcsolatot teremtett – az Alpokat északról megkerülve – Európa nyugati és középső része között.

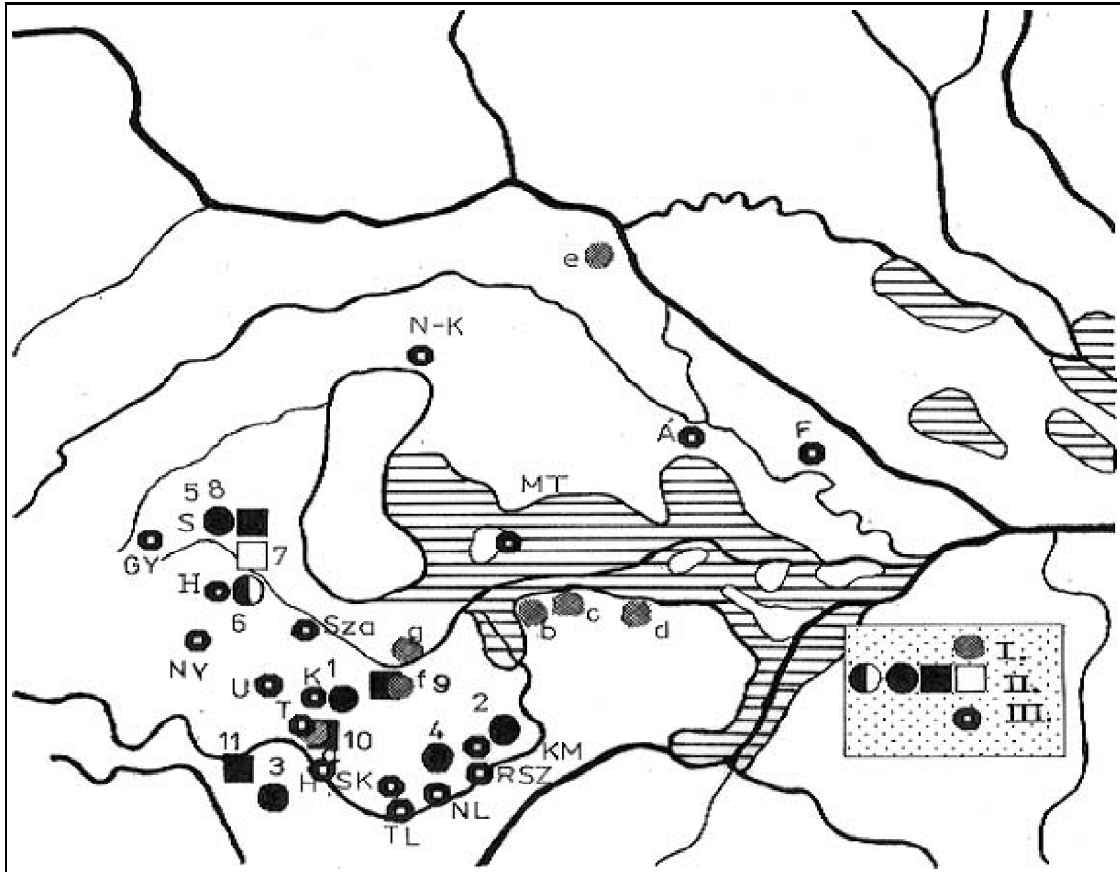
A táj a Keleti Alpoktól nyugat–keleti irányba erősen lejt; középhegységekbe (Lajta-, Rozália-, Soproni-, és Kőszegi-hegység), hegységelőtéri dombságba, majd hordalékkúpokba, legvégül sík, tágas medencébe hajlik. E terepet vízrajza tette katonai szempontból rendkívül fontossá a középkor folyamán. Domborzati viszonyai következtében a tájegység folyóvizeinek többsége nyugat–keleti (Ikva, Kardos, Répce, Lapincs stb.), délnyugat–északkeleti (Rába, Lajta[Sár], Fischa, Wulka [Seleg]), illetve északkeleti–délnyugati (Duna, Lajta) irányba halad. A Rába és a Duna közötti elterülő Fertő és az egykor csaknem Győrre húzódó lápvidék, a Hanság, szinte teljesen betöltötte a Kis-Kárpátok és a Keleti-Alpok közötti síkságot. A folyók gyakori kiöntései, az árterek és a mocsarak, olyan védelmi rendszer kiépítését tették lehetővé, amely felért a térségből hiányzó magashegység védelmi adottságaival.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Honfoglalók az északnyugat-Dunántúlon

Honfoglalók az északnyugat-Dunántúlon

A 8–9. század fordulóján honfoglaló őseink még használható római építésű utakat, ókori eredetű településszerkezetet találtak a morva–frank harcok következtében jelentősen elpusztított Dunántúlon. Az egykori északnyugat-Pannóniában a részben keresztény, igen heterogén etnikumú népesség jelentős számban érthette meg Árpád magyarjainak honfoglalását.¹⁽²⁶²⁾

³⁷⁵A régészeti leletek alapján²⁽²⁶³⁾ állítható, hogy a honfoglaló magyarság a Vág-völgy, a Csallóköz keleti szöglete és a Rába-mellék alkotta zónáig vette birtokba a Kárpát-medence északnyugati részét. Ettől nyugatra, a Hanság keleti és déli peremén még fel-felbukkan néhány fegyver- és pénzmelléklettel ellátott, tévedés nélkül a magyar honfoglalókkal azonosítható lovastemetkezés, de korántsem olyan tömörszerűen és nagy mennyiségben, mint az ország más vidékein, pl. a Felső-Tisza vidékén, vagy a Nyitra és a Vág völgyében.

A honfoglaló magyarságra utaló leletek (kb. 900–955) és helynevek.

I. Honfoglalás kori temetők – a. Szakony, b. Kapuvár, c. Veszékény–Homokbánya, d. Csorna, e. Oroszvár, f. Röjtökmuzsaly, g. Fertőszentmiklós

II. 10. századi kohók – 1. Nemeskér, 2. Dénesfa, 3. Tömörd, 4. Iván, 5. Sopron–Magashíd, 6. Harka, 7. Sopron–Pötzmann dűlő, 8. Sopronbánfalva, 9. Röjtökmuzsaly, 10. Szakony, 11. Répcevis

III. Törzs-, törzsfő- és vezérnevekből képzett nevű települések – N-K: Kaal (Nezsider–Neusiedel am See), F: Fajsz (Hédervár), Á: Árpádik (M.vár), Sza: Szabolcs (Nagycenk), NY: Sopronnyék (Neckenmarkt), Gy: Gyula (Loipersbach), U: Und, K: Nemeskér, T: Tormásliget, KM: Kürtösmegyer, SK: Sajtoskál, TL: Tompaládony, NL: Nemesládony, H: Hubuy (Csepreg)

376 Ez a határ szinte egybeesik a nomád állattartásra alkalmas éghajlati, növényföldrajzi és domborzati tényezők nyugati határával.³⁽²⁶⁴⁾ A jelenség magyarázatát a sztyeppei nomád hagyományok töretlen folyamatosságában kell keresni. A “belakott”, nomád állattartásra alkalmas központi területeket a Rábától kezdődő, s a Bécsi-medence nyugati feléig, az Ennsig terjedő lakatlan határövezet szegélyezte a 10. század közepéig.

A 9–10. század magyar történelmének egyik ma is megoldatlan problémája – számos kísérlet ellenére – a magyar törzsszövetség egyes törzsei, nemzetségei Kárpát-medencén belüli elhelyezkedésének rekonstruálása. Noha a Nyugat-Dunántúlon is egyes mai, és egykor volt települések nevei őriznek honfoglalás kori törzsi, törzsfői és egyéb személynévanyagot, mégis ez alapján lehetetlen a feltételezés szintjénél pontosabban felvázolni a honfoglalók lehetséges településrendjét.

A történeti irodalomban rendkívül színes és terjedelmes elméletek láttak napvilágot mind a kavarov, mind a

székelység eredetéről,⁴⁽²⁶⁵⁾ illetve a két népcsoport viszonyáról, a magyar törzsszövetséghez csatlakozásuk kérdéseiről. A leginkább elfogadott elképzelések⁵⁽²⁶⁶⁾ abban megegyeznek, hogy mind a székelyek, mind a kavarok csatlakozása a magyarság Etelközbe költözését megelőzően történhetett. A csatlakozott népesség törzsszövetségi szervezetben tagozódott a magyarsághoz, tehát a hét tagból álló magyar törzsszövetség kereteibe fogadott három tagból álló kavar törzs szövetségeként képzelhető el a körvonalazódó, majd a Kárpát-medencei honfoglalást végrehajtó magyar nomád állam.⁶⁽²⁶⁷⁾ A csatlakozott törzsek – a magyar törzsekhez hasonlatosan – egymással szemben is megőrizhették különállásukat, s csak kifelé alkottak egységet.⁷⁽²⁶⁸⁾ A segédnépek élén a Konsztantinosz által *arkhon* névvel nevezett fejedelem állt.⁸⁽²⁶⁹⁾

A nomád hagyományok értelmében a csatlakozást követően e segédnépre, ill. -népekre a hadjáratok során az elő- és hátvéd veszélyes szerepe hárult. (*“...háborúban elől jártak, az első törzs rangjára emelték őket...”*)⁹⁽²⁷⁰⁾ A honfoglalást követő letelepedés során a csatlakozott segédnépesség – katonai szerepéből adódóan – a megszállt terület peremén nyerhetett szállást.¹⁰⁽²⁷¹⁾ Jelentős részük a Kárpát-medence északnyugati, nyugati és délnyugati határzónájában helyezkedhetett el.¹¹⁽²⁷²⁾

A régészet a maga eszközeivel nem tudta izolálni a kavarokat, a székelyeket vagy a csatlakozott segédnépesség bármely csoportját – sem a 10. vagy a 11. századi leletanyagban, sem a Nyugat-Dunántúlon vagy a Kárpát-medence más pontján. Egyes antropológiai vizsgálatok eredményei azonban következtetni engednek a honfoglalást követő letelepedés egyes elemeire. Éry Kinga a Dunántúl északi, északnyugati és keleti ³⁷⁷sávját, valamint az Alfölddel határos dombvidéket megszálló, az általa 'C' csoportnak nevezett népességet megkülönbözteti a Kárpát-medence többi részét benépesítő 'A'-'B'-'E'-nek nevezett népességtől. A 'C' és az 'A'-'B'-'E' között a kutató meghatározó embertani különbséget lát. A keskeny koponyájúnak mondott 'C' csoporton belül alacsony az europa-mongolid vonások előfordulásának gyakorisága (6%); míg a széles koponyájú 'A'-'B'-'E' többség körében sűrűbben tapasztalhatók europa-mongolid jegyek (legalább 40 %-ban).¹²⁽²⁷³⁾ Eszerint azon a vidéken – tehát a Nyugat-Dunántúl dombosabb vidékein is – jelentkeznek a levédiai-etelközi eredetű, túlnyomóan europid jelleget viselő koponyák, ahová a történettudomány a kavar-székely csatlakozott segédnép egy részét feltételezte. Így a 'C'-csoport népességében¹³⁽²⁷⁴⁾ a magyarsághoz csatlakozott egyes népcsoportokat vélhetjük.¹⁴⁽²⁷⁵⁾

A honfoglalás lezárultával a határvidék népességének a sztyeppei módra lakatlanul hagyott, a lakott területeket a szomszédoktól elválasztó pusztaságok felügyelete tartozhatott feladataik körébe. A magyar törzsek által megszállt területek határvidékének külső vonala a Bécsi medence túlsó, nyugati felén húzódott. Belső, keleti vonalát a Duna, a Fertő és a Hanság alkotta. Ettől északra a Morva-völgy és a Kis-Kárpátok között is megvetették lábukat a magyar törzsek előőrsei. 950–955-ig ez a természetes akadályokra épülő védelmi övezet elegendőnek bizonyult a szállásterületek védelmére.

A 907-től induló kalandozó hadjáratok egyik legfontosabb, a keleti frankok területe felé irányuló felvonulási útvonala e területeken vezetett keresztül. Az itt élők jelentős szerepet játszhattak a katonai vállalkozásokban, hiszen a nyugat-európai zsákmányból származó pénzleletek java része a Dunántúlról került elő¹⁵⁽²⁷⁶⁾ – mint ahogy a szakonyi, a veszkényi, a csornai és a győri leletek is mutatják.¹⁶⁽²⁷⁷⁾ A katonai akciók előkészítésében is jelentős szerepet vállalt az itt élő népesség. A 10–11. századi vasbányászatra és -feldolgozásra utaló leletek nagy száma arra enged következtetni, hogy a térség lakosainak komoly része lehetett be a hadjáratokhoz szükséges szerszámok, fegyverek előállításában *“...a kemény tél egészét fegyverek készítésével, nyílhegyek köszörülésével .... töltik el ...”* – írja Liudprand.¹⁷⁽²⁷⁸⁾

A 930-es évektől lassú fordulat jelei mutatkoztak a katonai erőviszonyokban, s egy évtizeddel később

fordult a kocka. 950-ben – egyes szerzők szerint 951-ben – már a magyar területeket érte nyugat felől betörés. A bajor Henrik herceg vezetésével az Enns folyón átkelve német támadás jutott el egészen a Rába vidékéig. A számos nyugati forrás egybehangzóan töménytelen fogolyról és zsákmányról tesz említést.¹⁸⁽²⁷⁹⁾ E hadművelet leginkább a segédnépek szállásterületeit érte és pusztíthatta. A döntő fordulatot a magyar ellencsapás katasztrófába torkolló 955-es augsburgi összeomlása hozta. A 378 néhány év alatt bekövetkezett súlyos vereségek első számú vesztesei a nyugati peremvidék őrzői lehettek. Katonai erejük megfogyhatott, s nem lehetett elegendő sem hagyományos határvédő tevékenységük ellátására, sem a magyar törzsek között betöltött korábbi szerepük fenntartására.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon

A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon

“... a magyarok népét ... [amelyet] a győzhetetlen Ottó király ereje úgy megrémített, ... hogy mukkani sem mer ,... igen nehezen járható akadályok, melyeket a köznép klusáknak nevez, választották [el] ... tőlünk ...” – írja egy 10. századi nyugati krónikás.¹⁹⁽²⁸⁰⁾ Az augsburgi vereséget követően a várható nagyobb német támadástól tartva a magyar fejedelmek: Solt/Zolta, Taksony, majd Géza a nyugati végek megerősítésekhez láttak – *“a magyarok népe ... nem merészelt a királyságot megtámadni, ... a sajátját pedig a mocsaras helyeken árkokkal és cölöpökkel megerősítette...”*.²⁰⁽²⁸¹⁾ Ha hihetünk a Névtelennek, már ekkor megkezdődött a nyugati végek őrségének megerősítése orosz és besenyő népességgel.²¹⁽²⁸²⁾ A Pannónia elleni átütő bajor–német offenzíva az idők múltával ugyan elmaradt, ám a határok mentén állandósult a német terjeszkedés okozta konfliktushelyzet.

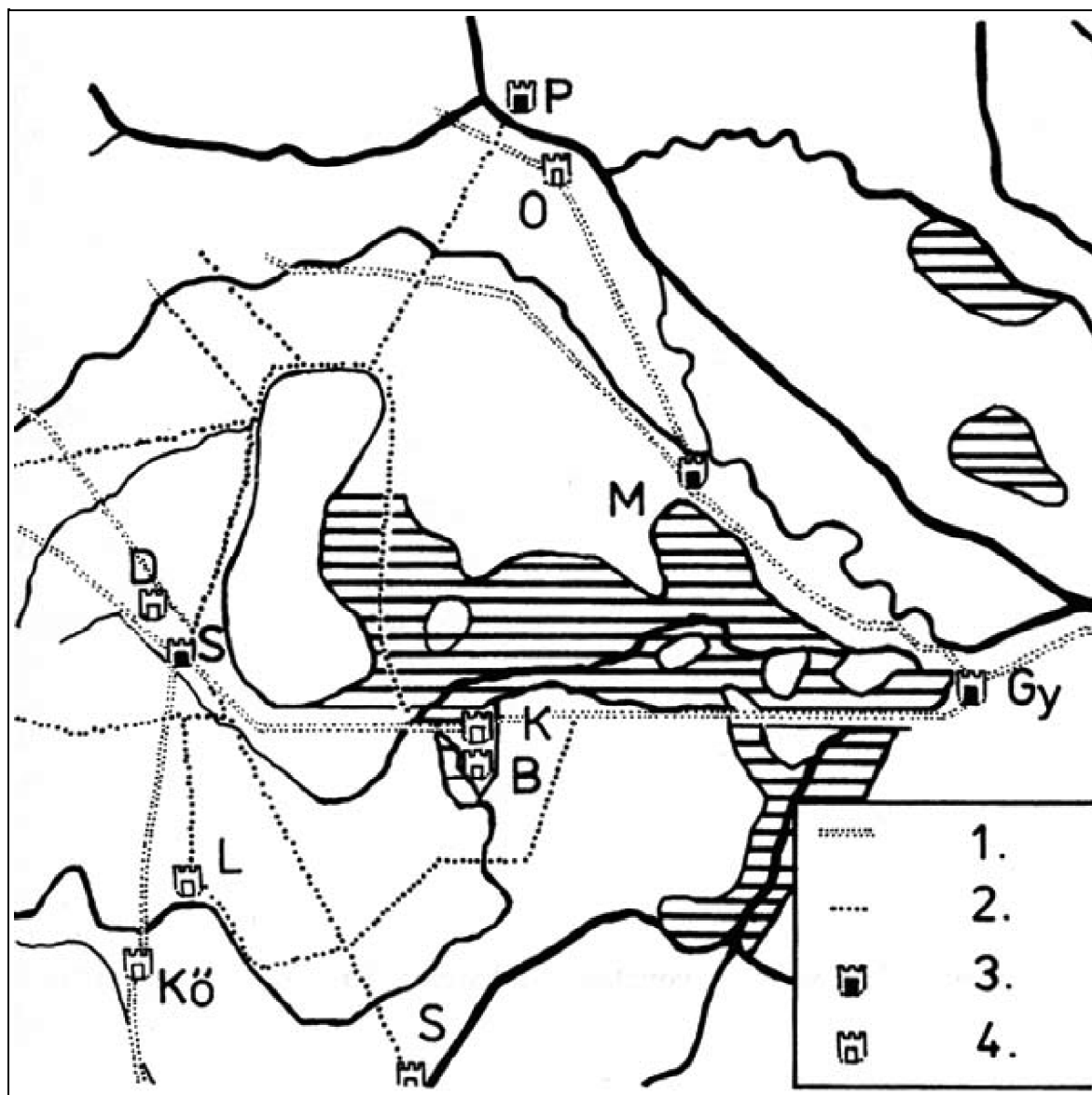
970 körül a magyar határok túlfelén megszerveződött az osztrák és karantán örgrófság. Lassú, de folyamatos területi harc indult meg a keletre nyomuló, későbbi *ostarrichi markt*, a passauai püspökség és a magyarok nyugati végeinek őrzői között. A harc ide-oda hullámlását néhány gyér adat mutatja. 983 és 985 között háromszor cserélt gazdát Melk vára. 985-ben a lorchi és a mauterni zsinat az Enns és a Wiener Wald közötti területről a tizedet a passauai püspökségnek ítélte.²²⁽²⁸³⁾ 991-ben Géza fejedelem kiűrtette a Lajtán túli területeket. Békére, s a nyugati határvonal megszilárdulására Civakodó Henrik halála (995) után nyílt csak lehetőség. A magyar végek az ezredforduló után már a Lajta–Morva vonalára húzódtak vissza, s az 1031–1043 közötti időszaktól eltekintve ez a vonal maradt a középkori magyar állam északnyugati határa.

A 10. század második felében szervezés alá fogott dunántúli határőrvédelem az ezredfordulót követően szervesen betagozódott az István által teremtett új struktúrába, s a vármegyerendszer 11–12. század fordulója utáni megszilárdult kereteiben nyerte el végső szervezeti formáját. Ez a 12. századra kiteljesedő, kifejezetten a német terjeszkedés feltartóztatására létrehozott közigazgatási–katonai–határvédelmi szisztéma aztán 13. századi felbomlásáig eredményesen funkcionált. Az ellenséges csapatoknak csak akkor sikerült a védelmi vonalakon áthatolni, ha a rendszert ismerő vezetők segítették a támadók hadműveleteit – mint ez történt 1044-ben.

A 10. század végén megszerveződő határvédő rendszer megszervezéséhez, illetve hatékony működtetéséhez megfelelő infrastruktúrát kellett létrehozni. Meg kellett teremteni, illetve fenn kellett tartani a defenzív taktikához megfelelő terepviszonyokat, ³⁷⁹objektumrendszert, mai vízügyi szakszóval élve olyan

műtárgyrendszert, ami a behatoló ellenség mozgását korlátozta, lassította, illetve a védők akarata szerinti irányba terelte. Létre kellett hozni az egyes körzetek szervezési-logisztikai központját, amely irányította, működtette a helyi és országos érdekeknek megfelelően a határvédelmet. Biztosítani kellett a rendszer – ismét 20. századi szóval élve – személyi feltételeit. Ez az állandóan készenlétben álló és folyamatosan tevékenykedő katonáskodó elemek, illetve a védművekkel kapcsolatos fenntartási tevékenységet ellátó munkavégző népesség jelenlétét tette szükségessé.

Útrendszer és a várak a Nyugat-Dunántúlon a 11–13. században.

O – Oroszvár, M – Mosonvár, Gy – Győr, K – Kapuvár, B – Babót, S – Sárvár, Kö – Kőszeg, L – Locsmánd, S – Sopron, D – Darufalva.

1. – országos út, 2. – helyi út, 3. – vármegye központja, 4. – vár

380 Természetesen nem csak a Nyugat-Dunántúlon jött létre ezen elvek alapján határvédelmi rendszer,

hanem a Kárpát-medence peremén, a határok teljes hosszában, egy-két vonalnyi mélységben. A bevezetőben felvázolt földrajzi adottságok következtében azonban a Nyugat-Dunántúlon a Morvától a Dráváig, mélységében oly erősen tagolt védelmi zóna alakult ki, amelyet méltán lehet határőrvidéknek is nevezni.²³⁽²⁸⁴⁾ A mai Nyugat-Dunántúl egyes területei – Őrvidék, Őrség – tájnevükben ma is őrzik az egykori határvédelmi körzet létét. A magyar nyelvben gyeplőnek nevezett határvédelmi rendszer nem statikus, és nem összefüggő képződményként létezett,²⁴⁽²⁸⁵⁾ elhelyezkedését térben és időben pontosan nehéz behatárolni. Régészetileg csak a védművek egyes elemei vizsgálhatók, a források a gyeplőrendszer születésének időszakáról szinte alig vannak. Az írásbeliség és az oklevelezési gyakorlat terjedése idejében, a 12–13. század fordulóján már a királyi hatalom hanyatlásával együtt sorvadó gyeplőről van oklevelekkel alátámasztott képünk.²⁵⁽²⁸⁶⁾

Az augsburgi sokk és az Ostarrichi mark keleti terjeszkedésére válaszul a kiépülő magyar gyeplővédelem az országba vezető főutakat erősítette meg, amelyeket a kalandozások idején korábban maguk is használtak. Olyan árkokat húztak, töltés- és cölöpakadályokat emeltek, amelyek egyéb utak használatát lehetetlenné tették, s a támadók haladását a védők által kívánt irányba terelték. A főutakon haladva – főleg az átkelőhelyeken – csak a várral megerősített kapuk (*porta*) érintésével lehetett az ország belsejébe jutni, s ha a helyzet úgy kívánta, ezeket is fadöntéssel (átvágással), bizonyos gátak és töltések megnyitásával keltett árvízzel a társzekerekkel haladó páncélos hadsereg számára órák alatt járhatatlanná lehetett tenni.²⁶⁽²⁸⁷⁾

Ha a várakat és a várak köré épített védelmi létesítményeket a kora-Árpád-kor úthálózatára²⁷⁽²⁸⁸⁾ vetítjük, nyomban kitűnik a határvédelemben betöltött kulcsszerepük, s érthetővé válik, hogyan volt képes a Magyar Királyság nyugati területeitől távol tartani a német terjeszkedést a 13. század végéig.

A gyeplőrendszer központi objektumai a várak voltak. Első váraink – ispánsági várak, határvárak – a 10–11. század fordulóján épülhettek. Létrejöttüknek egyaránt volt oka a várható bajor támadás elhárításának késztetése, illetve a mind nagyobb területet és népességet uralma alatt tartó központi államhatalom kialakulása, amelynek szüksége volt az ilyen létesítményekre, s nem utolsósorban képes volt megszervezni a várak építési munkálatait, majd védelmét.²⁸⁽²⁸⁹⁾

Első váraink falai rács- vagy kazetta-szerű gerendaszerkezetből emelt építmények voltak, melyeket a résekbe döngölt földdel, agyaggal vagy kővel erősítettek meg, majd ezen építményt egyharmadáig, feléig földdel borították be.²⁹⁽²⁹⁰⁾

³⁸¹A dolgozatunkban vizsgált térség területén, a Duna–Lajta–Répce–Rába által határolt területen hat olyan vár alkotta a határvédelem centrumát, amelyek minden bizonnyal a 10–11. század fordulójára körüli évtizedekben épülhettek. A hetedik, Darufalva (Drassburg) bizonyítottan korábbi, 9. századi építésű.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 1. Mosonvár

1. Mosonvár

A Duna–Lajta utat délről lezáró ispáni vár szláv eredetű elnevezése valószínűleg mocsárvár jellegére utal³⁰⁽²⁹¹⁾. A várfal a sopronihoz és a pozsonyihoz hasonló technikával épült.³¹⁽²⁹²⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai

segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 2. Oroszvár – Rusovce (ma Szlovákia)

2. Oroszvár – Rusovce (ma Szlovákia)

A Duna déli partján húzódó egykori limesből fennmaradt későrómai őrtorony (Gerulata) képezte annak a várnak a magját, mely Pozsonnyal szemben, a Duna déli partján ellenőrizte a Hainburg–Bécs főutat. [32\(293\)](#)

A vár illetve a későbbi település környékén található Nyugat-Dunántúl egyik legnagyobb, máig sem teljesen feltárt, publikálatlan honfoglalás-kori temetője.

A vár és környékének védelmére a kora-Árpád-kor idején orosz védőket telepíthettek – noha korántsem biztos, hogy úgy és akkor, ahogy ezt Anonymus lejegyezte. [33\(294\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 3. Sopron

3. Sopron

8,7 hektárnyi kiterjedésével a legnagyobb alapterületű fa-gerendavár volt a Kárpát-medencében. Az ispánsági vár falait az egykori későrómai városfalak romjaira építették a 10–11. század fordulóján. [34\(295\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 4. Darufalva–Drassburg/Taborác-hegy (ma Ausztria)

4. Darufalva–Drassburg/Taborác-hegy (ma Ausztria)

A homokbányászat miatt már nagyjából megsemmisült sáncvár a soproni és a mosoni várhoz hasonló szerkezetben készült, ám jóval hamarabb.

A sáncvár feltárását végző Karl Kaus a sáncban előkerült szerszámleletet alapul véve a vár építését a 9–10. század fordulójára határozta meg. [35\(296\)](#) A meglepően korainak tűnő datálást egy magyar kutatócsoport termoluminescens, archeomagnetikus és C14 kormeghatározással ellenőrizte, és eredményeik fedték a régészeti datálást. [36\(297\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 5. Locsmánd–Lutzmannsburg (ma Ausztria)

[382](#) 5. Locsmánd–Lutzmannsburg (ma Ausztria)

A locsmándi Várhegyen (Burg) álló, javarészt már elpusztult sáncvár eredeztetése adatok hiányában nehéz. [37\(298\)](#) Mindkét szomszédja, Darufalva és Pinkaóvár, igen korai építésű [38\(299\)](#), a 9–10. század fordulóján emelhették, ám Locsmánd ekkori építésére semmilyen adat nem utal. A határvár körül a 11–12. század során ispánság szerveződött. Oklevél említi 1171-ben a hospesekkel pereskedő ispánt. [39\(300\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 6. Kapuvár

6. Kapuvár

A egykori védelmi rendszerben igen fontos szerepet betöltő kapuvári várról feltárások hiányában igen keveset tudunk. A honfoglalás időszakából származó sírok jelzik a későbbi vár környékének igen korai birtokba vételét. A vár *Castrum Portae* néven szerepel a Képes Krónikában.⁴⁰⁽³⁰¹⁾ III. István egy 1162-os keltezésű donációs levelében találkozhatunk először nevének okleveles említésével⁴¹⁽³⁰²⁾. A vár és környéke a 11. század elején a határvédelem és a kialakuló közigazgatás egyik központja lehetett, de a soproni várispánság szerepének erősödésével Kapuvár vármegyévé válása megszakadt. A 14. században már *districtus Rabacuz* néven szerepelt.⁴²⁽³⁰³⁾ Feltehetőleg a mosoni, pozsonyi, győri és soproni sáncok építésének idején épülhetett, azokhoz hasonló technikával – állapította meg egy 1960-ban végzett leletmentés során előkerült gerendamaradványok alapján Nováki Gyula.⁴³⁽³⁰⁴⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / 7. Babot–Feketevár

7. Babot–Feketevár

A létesítmény központi helyzete miatt fontos szerepet játszott Nyugat-Dunántúl hadtörténetében. A szomszédos helységekben (Kapuvár, Veszvény) több honfoglalás kori harcos sírja került elő. A Képes Krónika több helyen említi 11. és 13. századi események kapcsán.⁴⁴⁽³⁰⁵⁾ A mezőgazdasági művelés miatt szinte már teljesen elpusztult vár régészeti feltárása még nem történt meg. Néhány terepbejárás és rövid kutatóásatás során szerzett ismeretek utalnak a vár 11–13. század közötti létezésére.⁴⁵⁽³⁰⁶⁾ A vár maradványaihoz egy – azóta elpusztult – töltés kapcsolódott, melynek északnyugat–délkelet irányú vonala egyrészt Kapuvárig, másrészt a Kis-Rába bal partján egészen Mihályiig húzódott a nyugati határvédelem részeként. Hasonló építményekről a Dunántúl több pontján van tudomásuk a kutatóknak. Ezen objektumok, illetve építésük nyomán jegyezték fel Freisingi Ottó és a kortárs krónikások a már idézett sorokat (*“terram suam vallo et palude munirent”*).

³⁸³3. számú térképmellékletünk a nyugati védelem bázisait jelentő várakat összekötő 11–13. századi gyeprüendszer lehetséges elemeinek vonulatát vázolja fel. A gyeprüket nem vonalaknak, hanem nyugat–keleti irányban mélységében tagolt zónának kell tekinteni, aminek csak egyes pontjait lehet a gyér források tükrében feltüntetni. Az azonosításhoz kizárólag azokat a településeket, vagy egyes települések részeit vettük figyelembe, amelyek minden kétséget kizáróan utalnak a gyeprük egykori létére. A terület lakosságának etnikai összetétele miatt a nevek a magyar mellett gyakran német és szláv nyelven maradtak fenn, a latin megnevezéseket pedig az írott források örökölték meg.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / a. Földrajzi nevek, határ- és folyóátkelők

a. Földrajzi nevek, határ- és folyóátkelők

kelet, kelő / Kiliti, Kelőd

csek, csekik~átkelő, gázló / Csekej, Csököly, Cséke, Cseklész

rév-, -réve

híd, -hida, -hídja, hídvég

hagen, hagenowe – gyepűerdő

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / b. Egyes védelmi építmények

b. Egyes védelmi építmények

száka, preszáka, szada, szád, bevágás – ad incidendas, indagines

száj / Szád, Szádvár

kapu / Kapu, Kapuvár (Porta)

szláv kifejezéssel Borona, Brána, Baranya, Barancs, Berencs, Barom

torok / Vastorok, Vajastorok

kulcs / Kulcs, Klucsó, Schlüssel

gyepűárok / Tolmáchárok, Magyarárok, Árki, Ároki, Csörszárka, Ördögárka, Rov, Rof

sövényfalak / Sövényháza

gyepűgátak, földhányások / Gát, Gáta, Káta

istro, eszteru, osztoru – folyóvíz útját elzáró gát, töltés ('claustrum aquae vulgo yztru'; clausura domini Regis; fossatum wlgo oztro)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon / c. Határőrök, határvédő tevékenység

c. Határőrök, határvédő tevékenység

Őr-, -őr, Ewr, Strázsa, Schütz – speculatores

Less, Lesháza, Lesvár, Röjtök/Rejtek, Röjtökőr – exploratores

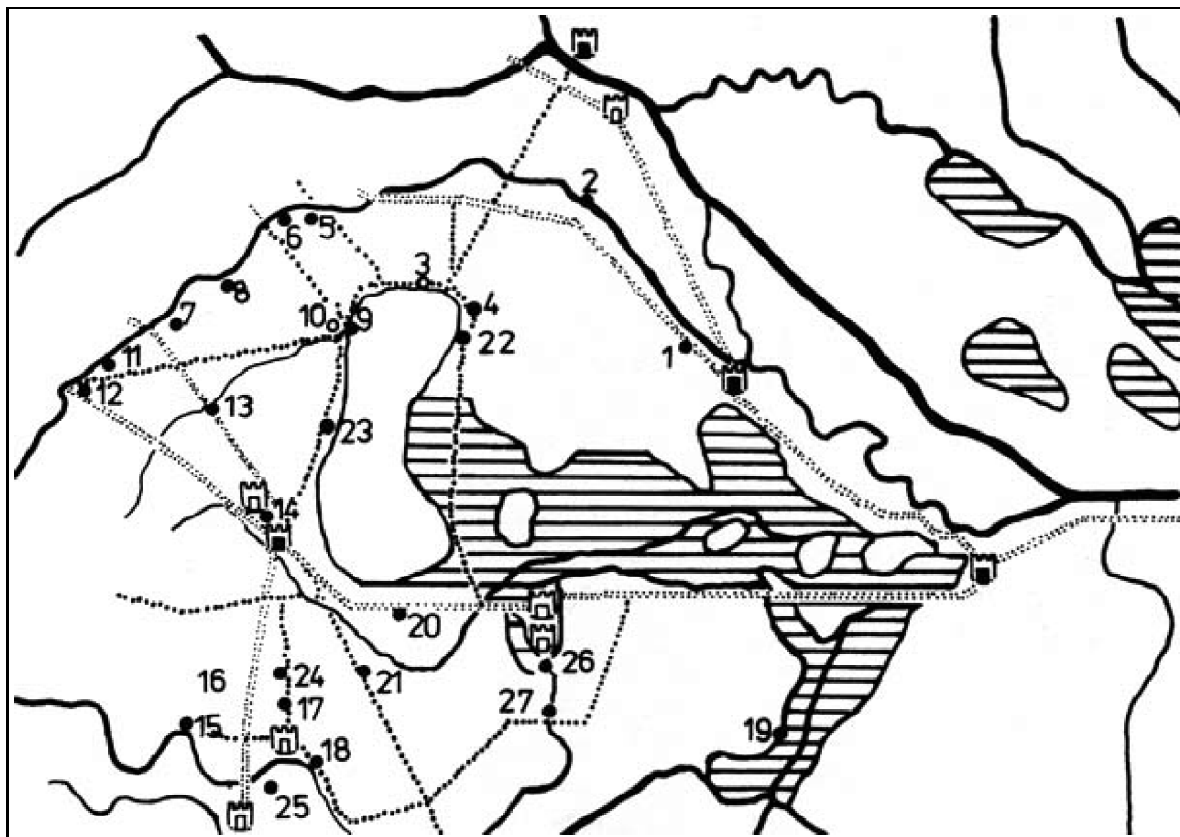
Lövő, Lövér, Lwer, Levél, Lévárd, Nyilas/Nyulas – sagittarius

1. Levél⁴⁶⁽³⁰⁷⁾ – Chaltenstain, alio nomine Lwer

2. Gáta / Lajtakáta⁴⁷⁽³⁰⁸⁾ – Katha (Gattendorf)
3. Nyulas⁴⁸⁽³⁰⁹⁾ / Nyilas – Iois (Lois)
4. Gálos (Gols)
5. Menhart
6. Hof – Curia Regis⁴⁹⁽³¹⁰⁾ – Hagenowe/Hagenau erdő említése mindhárom település körül
3847. Cseke / Vimpác – Cheky (Wimpassing)⁵⁰⁽³¹¹⁾
8. Pordány, Parda / Lajtapordány – Ewrpordan⁵¹⁽³¹²⁾ (Leithaprodersdorf) Joanne de villa Pordán spiculatore vestre regie maiestatis⁵²⁽³¹³⁾
9. Ravó / Rovó⁵³⁽³¹⁴⁾
10. Lövvő/Sérc – Fulseuluew (Gschliess; Schützen am Gebirge)⁵⁴⁽³¹⁵⁾
11. Hochstrass mellett 'magyarárok fossatum' említése⁵⁵⁽³¹⁶⁾
12. Rőjtőkör említése Ikka, Két-Ikka -Ecua/ Völgyfalva (Zillingtal) és Pecsényéd határában⁵⁶⁽³¹⁷⁾
13. Kőhídpordány, Wulkapordány / Ewrpordán, Kwhydpordan⁵⁷⁽³¹⁸⁾ (Wulkaprodesdorf)
14. Löverek, Lőörök – Leberre Sopron előterében⁵⁸⁽³¹⁹⁾
15. Csáva (Stoob)⁵⁹⁽³²⁰⁾
16. Barom – Zabadbarom⁶⁰⁽³²¹⁾
17. Száka – Scaka⁶¹⁽³²²⁾
18. Gyüleviz⁶²⁽³²³⁾
19. Edve mellett vstro, oztorov, Eztero ('clausulam domini Regis')⁶³⁽³²⁴⁾
20. Rőjtök⁶⁴⁽³²⁵⁾
21. Lövvő⁶⁵⁽³²⁶⁾
22. Pátfalu (Podesdorf) határában Lövér dülő (Leben oder Löwer)⁶⁶⁽³²⁷⁾
23. száka – Okka (Oggau) a Fertő partján⁶⁷⁽³²⁸⁾
24. Boron, később Borisfalva (Kleinwarasdorf)⁶⁸⁽³²⁹⁾
25. Priszaka /Peresznye⁶⁹⁽³³⁰⁾
26. Babót
27. Mihályi⁷⁰⁽³³¹⁾

385A határvédelem katonai és közigazgatási szervezetének megszerveződésére kevés közvetlen forrás áll

rendelkezésre. A rendszer bázisát a 10. században Nyugat-Dunántúlra települt csatlakozott népesség jelentette, amely a század közepén elszenvedett csapások következtében egyre jobban alárendelődött az Árpád-fiak vezette “uruszág”-nak. Feltételezhetően a kétnyelvűségüket mind jobban elveszítő kavar csoportok sajátos nemzetségi, egyben katonai szervezetüket megtartva, egy, a fejedelem által az élükre állított vezető uralma alatt láthattak neki a védelmi rendszer létrehozásához.

Az egykori gyepűvédelemre utaló települések a Lajta, a Fertő-Hanság, a Rápa, a Rába és a Mosoni-Duna térségében.

Sajnos erről a politikai aktusról nem áll forrás rendelkezésre, mindössze bizonyos párhuzamok alapján gondolhatjuk, hogy másképp nem volt lehetséges az uralom és a határvédelem biztosítása. Az Erdélyt végleg meghódított Erdőelvi Zoltán és az Ajtony uralmát felszámoló Csanád példája nyomán tételezzük fel az alávétés ilyen formáját, amire persze jóval korábban, körülbelül a 960–970-es években kerülhetett sor.

A 10. század végén szerveződő fejedelemség keretein belül a sztyeppei hagyományok egyes elemei tovább élhettek; az egykori csatlakozott népesség csoportjai megtarthatták etnikai különállásukat, nemzetségi szervezetüket, mint ahogy nomád állattartó gazdálkodásuk sem szenvedett jelentős változást. A 970–990 közötti határmenti harcok jelzik, hogy tevékenységük milyen fontos volt a dunántúli törzsi állam számára. A Bécsi medencéből stratégiai és diplomáciai okoktól vezérelve Géza fejedelem [386](#)vonta vissza a határvédő csoportokat a Lajta vonala mögé, a határvédő várak közvetlen körzetébe. A visszavonulás a nomád állattartás területének beszűkülését jelentette, és talán bizonyos ellenállással is kellett számolni Gézának, és később Istvánnak is. Mindenesre 998-ban Koppány testnegyede talán azért is kerülhetett a

győri vár kapujára,⁷¹⁽³³²⁾ hogy a jelentős katonai erőt képviselő határvédő népességnek eszébe ne jusson a fennálló helyzet bárminemű megkérdőjelezése.

Az etnikai és szervezeti különállásuk elemeit még őrző kavar csoportok mellett a későbbiekben betelepedett/betelepített besenyők és oroszok tevékenykedtek – mint a magyartól eltérő etnikai csoport – a határok őrizőiként a nyugati végek egyes pontjain. A 11. század első évtizedében megszerveződő területi alapú közigazgatás nem bontotta meg a határvédelem etnikai jellegét, ám megtette a kezdő lépést a territorialitás felé, amely aztán a kereszténység felvételével folytatódott.

A határvédelem intézményrendszere heterogén volt. Létrejöttét, szerkezetét, működését nagyban meghatározta az adott határszakasz stratégiai helyzete, a határ túloldalán élőkkel kialakított pillanatnyi viszony, a határvédelmet ellátó népesség jogi helyzete. A határvármegyék (*confinium*) várispánságai és határvárai mellett – főleg a kiemelten fontos vagy veszélyes területeken – határispánságok szerveződtek (*marchia*).⁷²⁽³³³⁾ Ezen területek vezetője, a határispán (*marchio*, örgről) közvetlenül a királyi udvar alá volt rendelve, s az általa irányított terület és népesség kívül maradt a vármegyék, a megyéispánok hatáskörén. A határispánság élén álló *marchio* személyesen irányította a határvédelem műszaki munkálatait, a határvédő tevékenységet, s a hadjáratokban vezette a *marchia* katonai alakulatait. Különösen fontos volt a határvidékkel kapcsolatos információk gyors továbbítása, melyet Könyves Kálmán törvényben szabályozott.⁷³⁽³³⁴⁾

A 11. századi forrásokból egy déli, szerémségi és egy – közelebből be nem azonosítható – nyugati *marchia* létét ismerjük. Mindkét terület határvédő népessége – izmaeliták, székelyek, besenyők, oroszok – a *marchia* fennállásáig egykori csatlakozott segédnépességi helyzetéből jelentős különállást őrzött meg.⁷⁴⁽³³⁵⁾ A kútfők a határvédelmi tevékenység ellátása kapcsán felderítőkről (*exploratores*), örökről (*custodes*, *speculatores*) és lövőkről, íjászokról (*sagittarii*) szólnak. A felderítők (kémek, lesők, *exploratores*) a gyeplővel, a határvédő zónán túli területek szemmel tartásával foglalkozó szolgálattevők lehettek. Az örök (*custodes*, *speculatores*) az átkelőhelyek, erősségek vigyázása mellett vámszedő tevékenységgel is foglalkoztak. A lövők (*sagittarii*) könnyűlovas íjászként járőröző feladatot láttak el, illetve a sztyeppei hadszervezet értelmében a fejedelmi, később királyi sereg elő- és utóvédjeként kapcsolódtak a hadhoz.

A 12. századra jelentős differenciálódás figyelhető meg a határispánságok rendszerében és a határvédelemmel foglalkozó csoportok társadalmában egyaránt. Ahogy a határvédelmi tevékenység a 11–12. század fordulójára fokozatosan betagozódott a vármegyerendszerbe, és a szolgálat ellátása területi alapon szerveződött meg, a ³⁸⁷segédnépesség funkciója úgy idomult a megváltozó társadalmi és gazdasági viszonyokhoz. A 12. század végén, az írásbeliség kibontakozásának idején elének táru-
ló társadalmi–katonai kép értelmezésekor nem lehet egyenlőségjelet vonni a székelyek és besenyők, valamint az örök és a lövők közé. A foglalkozásnév és az etnikumok neve nem egymás szinonimájaként jelentkezik.⁷⁵⁽³³⁶⁾ Úgy tűnik, hogy a gyeplő benépesülésével és a segédnépesség egy részének lassú vagyoni differenciálódásával a határőrzés egyes funkcióiban is változás történt. A század- és tizedszervezetbe osztott várnépi (*castrenses*) statusban lévő örök (*speculatores*) között nem említene a krónikák, törvények és oklevelek etnikai csoportokat: székelyeket, besenyőket, kálizokat. Ezen népességekhez mindig a lövő (*sagittarius*) kifejezést kapcsolják. Ez persze nem jelenti azt, hogy a magyar királyi haderő könnyűlovas íjász csapatai kizárólag ily népelemekből szerveződtek volna; mindössze annyit, hogy a csatlakozott segédnépesség azon elemei őrizték meg a 12. század végéig ősi státuszuk legtöbb elemét, amelyek ezen lovasíjász (*sagittarius*) alakulatokban teljesítettek szolgálatot. A szervezeti különállás oly szembe-
tűnő, hogy a 12. századi külföldi szemtanúk tudósításaikban nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az elővéd külön ispán vezetése alatt harcol (Freisingi Ottó); sőt idegen segédcsapatként különböztetik meg az előhadban

haladókat és küzdőket a magyar főhadtól (Cosmas Pragensis).[76\(337\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Székelyek a sopron–mosoni határvidéken

Székelyek a sopron–mosoni határvidéken

A székelyeket népként megnevező első magyar elbeszélő forrás II. István olsavai (1116) és II. Géza Fischa menti (1146) csatája kapcsán szól a nomád taktika szerint harcoló könnyűlovassági népcsoportról.[77\(338\)](#) A 'székely' név az oklevelekben előbb személynévként bukkan fel, etnikai csoportként a 13. század első évtizedében kelt dokumentumok említik.[78\(339\)](#) A 9. században csatlakozott, és a 11. század során már a nyelvi asszimiláción átesett népesség eredményesen őrizte meg a 12. századra etnikai–szervezeti különállását hordozó önelnevezését, melyet a magyarok, s tőlük a külföldiek is átvettek. A székelység a honfoglalás idején feltételezett dél- és nyugat-dunántúli szállásterületeik mellett a 10–11. században Pozsony, Nyitra, Ugocsa megyében, a 12. században Bihar megyében,[79\(340\)](#) majd a 12–13. század fordulóján Erdélyben jelent meg. Sajátságos kép rajzolódik elénk, ha a székelység nyugat-dunántúli elhelyezkedését akarjuk felvázolni. Szembetűnő, hogy a gyér, s viszonylag késői okleveles adatok egy kivételével Pozsony és Nyitra megyében mutatnak székely lakosságot, s egykori Lajta-menti előfordulásukra mindössze egyetlen írásbeli utalást lehet fellelni.

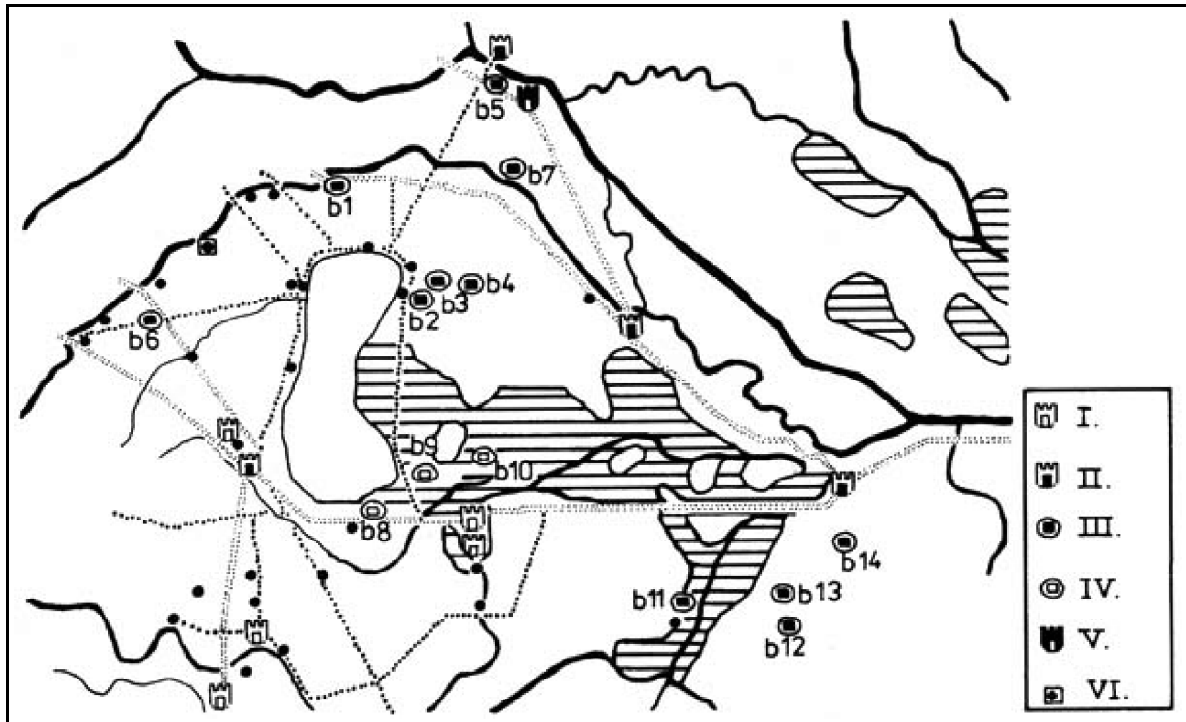
[388](#)Lajtapordány, 1314 (Sopron m.) – *Barandambe quam olim Siculi inhabitabant*[80\(341\)](#)

Sasvár, 1365 (Nyitra m.) – *Syculus de generatione de Saswar*

Székelyfalu, 1323 (Pozsony m.) – *Themus Zekule*

Nagylövő, 1323 (Pozsony m.) – *Syculum ... de Nagh Lweuu*

Boleraz, 1256 (Pozsony m.) – *Magnam Silvam versus syculos*[81\(342\)](#)

Székelyek, oroszok és besenyők a 11–13. században Sopron és Moson megyében.
I. váarak, II. vármegyei központok, III. besenyő települések, IV. feltételezett besenyő települések, V. orosz népesség központja, VI. székely népesség emlékét őrző település

Benkő Lóránd nyelvészeti–nyelvtörténeti kutatásai bizonyították be, hogy a Marossszék székely nyelvjárásának egyes szókincselei, helynévanyaga az Őrvidékről, valamint Pozsony és Moson megyéből származnak, melyeket az Erdélybe átköltöző székely csoportok származtatták át a Kárpát-medence nyugati feléből a Királyhágón túlra. (Poson, Moson, Zobor, Halom, Csík, Unyom, Bereck, Kotormán, stb.).⁸²⁽³⁴³⁾ Feltűnő, hogy a közvetített nyelvészeti anyagban Sopron megyei elemek nem szerepelnek, csak 389attól északra és délre fekvő vidékek nyelvjárására utaló szavak és kifejezések. A jelenség magyarázatára közvetlenül sem régészeti, sem történeti argumentáció nem áll rendelkezésre. A lehetséges választ a térség történetének meglehetősen zűrzavaros 11. századi viszonyaiban lehet keresni.

1029-től egy évszázadon keresztül tizenkét alkalommal – tehát átlagban minden évtizedben legalább egyszer – hadszíntérré vált a soproni, mosoni, kapuvári erődítmények által védett határterület. A harcokban rendre pusztult a régió javarészt határvédelemmel összefüggő tevékenységet űző lakossága, s annak vagyona.⁸³⁽³⁴⁴⁾ A peremterületek határvédő népe az egyre szűkülő keretek között továbbra is állattartással foglalkozott, melynek hasznát a folyamatos háborús pusztítás, a fegyverkezés állandó jelleggel megsemmisítette. A székelység fokozatos, de folyamatos elszegényedési folyamata – amely talán a soproni végéken zajlott a leggyorsabban – az etnikai különállás szétzilálódásához, társadalmi státuszuk devalválódásához vezetett. A határispánságok felszámolásával mind több határőr juthatott várispánsági fennhatóság alá, s került a várjobbágyok által irányított várnéphez hasonlatos helyzetbe.⁸⁴⁽³⁴⁵⁾ A lesüllyedés elkerülésére, az etnikai különállás maradványainak megőrzésére egyetlen út kínálkozott: a kelet-magyarországi áttelepedés a nyugatihoz képest kevésbé feudalizálódott viszonyok közé. A migráció feltehetőleg nem ütközött királyi ellenállásba – ellenkezőleg: a kelet-európai sztyeppékről érződő nyomás, majd a 12. század elejétől egyre erősödő keleti irányú magyar külpolitikai érdeklődés miatt szükség volt a

keleti határok mentén is gyorsan mobilizálható katonai népességre. Az átköltözés nyújtotta lehetőséget a soproni gyepek székelő lakossága valószínűleg már nem tudta felhasználni – létszámukat a német háborúk jelentősen megritkították, maradékuk elvesztette sajátos társadalmi helyzetét, s betagozódott a gyepek területére beköltöző lakosság soraiba. Egykori, e környéki emlékeiket egyetlen 14. századi oklevél őrizte meg, amelyben egy cisztercieknek adományozott birtokot jelölt így a király: “a hajdan székelők által lakott Barandambe birtok (*Barandambe quam olim Siculi inhabitabant*)”.⁸⁵⁽³⁴⁶⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Oroszok a mosoni határvidéken

Oroszok a mosoni határvidéken

A mosoni végek Árpád-kori történetének egy rövid szakaszában jelentős szerepet játszottak a sztyeppei eredetű népelemek mellett orosz határőrök is. A kapcsolatot a magyarság és a keleti szlávok között még a 9. században gyökerezett – az Orosz Évkönyvek (*Povesztyi vremennih let*) megemlékeznek a magyarok Kijev melletti vonulásáról.⁸⁶⁽³⁴⁷⁾ A magyar krónikairódalom is számon tartotta, hogy a magyarok, miután a sztyeppen bevert szokás értelmében jelentős mennyiségű ajándékot és túszoikat csikartak ki, békére léptek az oroszok vezéreivel.⁸⁷⁽³⁴⁸⁾

A 10. század során a Kijevi Rusz és a magyar nomádállam között a Bizánc-ellenesség teremtett kapcsolatot. 943–944-ben, a magyarok balkáni portyázásának köszönhetően ³⁹⁰Igor Olegovics orosz fejedelem igen előnyös békét kötött a Bizánci Császársággal. 965–967 között már egyszerre léptek fel a Bizánc-barát bolgár Péter cár ellen, s a koalícióvá szélesített katonai együttműködést 970-ben Bizánc ellen fordították.⁸⁸⁽³⁴⁹⁾ Mint tudjuk, az ekkor Arkadiupolis mellet elszenvedett vereség mindkét állam következő fejedelmének politikáját azonos irányba fordította – Géza és Jaropolk Szvjatoszlavics követői egyaránt hamarosan felbukkantak Quedlinburgban.⁸⁹⁽³⁵⁰⁾

Talán ezen kapcsolatok emléke a Névtelen gesztájában a mosoni Fertő térségében az oroszok által épített vár hagyománya.⁹⁰⁽³⁵¹⁾ Természetesen az sem zárható ki, hogy Zolta vagy Taksony uralkodásának idejében, valamelyik közös orosz–magyar katonai vállalkozás során csatlakozhatott egy csoport fegyveres, s telepedett a Lajta mellé, bár a határvonal a 10. század közepén Alsó-Ausztria és Morvaország területén húzódott, s a mosoni Oroszvár elhelyezkedése már a 11. századi állapotot tükrözi.

Keleti szláv kapcsolatokra gondolhatunk, ha Taksony másodági leszármazottainak neveit állítjuk sorba. Mihály – Géza öccse – és fiai, Vazul és Vladisláv (Szár László), a keleti egyház szentjeinek neveit viselik. Györfy György a neveket bolgár eredetűnek tartja, ám az orosz kapcsolat szerintünk nem zárható ki. Szár László a 980-ban trónra került, s a Kijevet megszerző Szent Vlagyimir leányát, Premiszlavát kapta feleségül. Unokaöccse, András herceg, utóbb Bölcs Jaroszláv fejedelem védelme alá helyezkedett, s kijevi felesége, Anasztazia Jaroszlavna oldalán és jelentős orosz segédcsapatok élén tért vissza 1046-ban.

Szent István békés kapcsolatokra törekedett keleti szomszédjával, amit a Bátor Boleszló elleni közös érdekek is diktáltak. Bölcs Jaroszláv 1016-ban II. Henrikkel kötött szövetsége sem képzelhető el István közvetítő szerepe nélkül. 1024-ben II. Konrád trónrajutásával dinasztia váltás történt a német-római császári trónon. A száli (frank) császárokkal radikális fordulat következett be a császárság külpolitikai vonalvezetésében. A mind agresszívebb lépésekre válaszul az agg István a nyugati határvédelem további erősítésébe kezdett. Valószínűleg ekkor telepíthetett – a Bölcs Jaroszlávval fenntartott jó viszonya

következtében – a Hainburg ellensúlyozására, a mosoni út és a Lajtaúg ellenőrzésére emelt vár védelmének erősítésére orosz katonaságot.

A hazánkba telepedett orosz népesség nem lehetett kis létszámú, jelentéktelen haderő. A későbbiek folyamán a különállásukat megőrző etnikai csoportok minden esetben ispán (*comes*) rangú vezetőt nyertek az uralkodótól – szászok, székelyek, szatmári németek stb. – ám e korábbi telepítés fontossága miatt magasabb szintű kezelést nyert. A mosoni oroszok élén hercegi rangban (*dux Ruizorum*) maga a trónörökös, Imre herceg állott – ha elfogadjuk a Hildesheimi Évkönyvek lakonikus közlését.⁹¹⁽³⁵²⁾ Kristó Gyula e vidéket, a Duna és a Lajta közötti területet azonosítja az oroszok határispánságával⁹²⁽³⁵³⁾ (*Marchia Ruthenorum*), egy száz évvel későbbi rövid nyugati utalás ³⁹¹kapcsán.⁹³⁽³⁵⁴⁾ Sajnos egyik információt sem erősíti meg semmilyen magyar forrás. Az oroszok mosoni jelenlétét mindössze Oroszvár neve, a mosoni Duna-szakasz toponímiájának egyes szláv elemei (*Olona vallis*),⁹⁴⁽³⁵⁵⁾ és Anonymus hagyománya őrizte meg.

Az oroszok gyalogküzdelemre alapozott harcmodora és nehezebb fegyverzete⁹⁵⁽³⁵⁶⁾ minden bizonnyal különbözött a székely, magyar és besenyő könnyűlovasokétól, de ezt a különbséget a hiányos régészeti feltárások következtében leletekkel nem lehet bizonyítani. Feltehetőleg az 1029–1030-as harcokban is derekasan kivehették részüket. Az 1031 utáni időkből – P. mestertől eltekintve – az oroszvári oroszokról semmi adatunk nincsen. Az egykori etnikai alapon szerveződő határvédelmi terület minden bizonnyal a 13. századra betagozódhatott az egységesülő Moson megyébe, s orosz lakosai – a székelyekhez hasonlóan – néhány emberöltő alatt asszimilálódhattak.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén

Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén

Anonymus munkájának utolsó, 57. fejezetében találhatóak azon híradások, amelyekben először esik szó a magyarok közé telepedett besenyő csoportokról. Anonymus értesülése szerint Zolta fejedelem a “dühösködő németek” várható támadásának elhárítására költöztetett a mosoni Fertőn túlra nem kevés besenyőt. Maszúdi leírásából ismerjük,⁹⁶⁽³⁵⁷⁾ hogyan arattak 934-ben a bizánciak felett fényes győzelmet az egykor egymásnak halálos ellenségének számító magyar és besenyő csapatok. Talán e közös vállalkozás következtében állhattak egyes besenyő csoportok magyar szolgálatba?

Az eredményes együttműködést szövetséggé fejlesztette Zolta fejedelem, amikor utóda és fia, Taksony számára “kun”, vagyis besenyő feleséget hozatott – írja P. mester. Géza fejedelem születésének idején, tehát a 950-es évek táján, újabb telepítéssel számolhatunk. A besenyők földjéről érkezett egy vezéri nemzetségből származó vitéz, s feltehetőleg kíséretével együtt a Tomaj nem ősapjának tartott Tanuzaba/Tonuzoba. A 10. században beköltözött besenyők valamely csoportjának, a Tolmács törzsnek jelenlétét a Dél-Stájerországban és Morvaországban található Tolmitsch, illetve Tolmacov⁹⁷⁽³⁵⁸⁾ elnevezések bizonyítják. A Lajtán túli területek feladása során Géza fejedelem a Bécsi-medencébe telepített besenyőket visszavonta az új határok mögé a többi magyar, kavar, székely és egyéb határőrző csatlakozott segédnéppel egyetemben.

Mi az oka a 10. századi besenyő migrációnak? A 10. századra a magyar nomádállam fejlődéséhez hasonlóan a besenyő törzsszövetség kohéziója is folyamatosan csökkent. A saját legelőterülettel és

állatállománnyal bíró, egyre inkább decentralizálódó törzsek meglehetősen nagy önállóságra tettek szert. Ezen időszakban fogtak többirányú, központi irányítást nélkülöző kalandozó hadjáratokba, majd azok kudarca után egyre több, törzsszövetségeiktől elvált csoportjuk bukkant fel Bizáncban, az orosz fejedelemségekben, a kazároknál, a lengyeleknél és a magyaroknál az idegenekből toborzott [392](#)testőrségekben és segédcsoportokban.[98\(359\)](#) Valószínűleg ilyen lehetett a Tonuzaba vezette csoport is, amelynek egy része a Tisza vonalán nyert szállást.

A nomadizáló gazdálkodás fennmaradása következtében a mind jobban széteső besenyő törzsszövetség a 11–12. század idejére sem jutott el az államiség szintjére. A törzsfőket alávetni nem tudó központi hatalom hiányában a laza szervezetben élő, egységesen fellépni nem tudó törzsek, nemzetségek képtelenek voltak feltartóztatni a keleti sztyeppékről előhelyükre irányuló, egyre erősödő úz–tork nyomást. Nem rendelkeztek elegendő katonai erővel egy lehetséges nyugati irányba történő továbbvándorlásra, honfoglalásra sem – noha a 11. század közepén megkísérelték, hogy fegyverrel vágjanak utat maguknak a Bizánci birodalom vagy a Magyar Királyság területére.

1048-ban, a válság mélypontján a hatalmi konfliktus a törzseket megosztó fegyveres harcként robbant ki a két fejedelem, Kegen és Tirak, és az őket támogató törzsek között. Valószínűsíthetően ettől az időponttól lehet számolni nagyobb tömegű csoportok elvándorlására az etelközi sztyeppékről. Minden vereség, amit a környező országoktól illetve népek haderejétől szenvedtek, egy-egy újabb törzsi vagy nemzetségi csoportot szakított le a besenyő szállásterületek népességéből, amelyek aztán katonai szolgálatot vállaltak a szomszédos népek haderejében és a határvidékeken. Az 1048-as testvérháború vesztesei ugyan bebocsáttatást nyertek a Bizánci birodalom területére, de nem állapodtak meg véglegesen a számukra lakóhelynek kijelölt Parisztrionban. A lázongásaikat követő véres megtorlások során innen is érkezhettek hazánkba menekülő népelemek.[99\(360\)](#)

A besenyők 10. századi beköltözése után a következő betelepülő hullám feltehetőleg 1050–1090 között érkezhettek Magyarországra. Ezen időszak a kalandozó besenyő hadjáratok elhárításának néphagyományokban megőrzött emlékezetű hőskora. Térésük, a Nyugat-Dunántúl számára sajátságos adalék Jan (Iwn) soproni ispán és csapatának hőstette. 1071-ben a Nándorfehérvárt ostromló magyar sereg ellen támadó, zsákmányra éhes besenyők rohamát visszaverte, s közülük sokakat fogságba hajtott.[100\(361\)](#) A dúló, fosztogató csoportokat ugyanazon belső problémák hajtották e vállalkozásokba, mint azokat, akik békés szándékkal, hadi szolgálatukat felajánlva érkeztek határainkhoz. Vezetőiket egy alkalommal éppen a magyar határőrök fosztották ki. Az eseményt a Szent István legendáját megfogalmazó Hartvik jegyezte le, de a szent király korába helyezve.[101\(362\)](#)

1122-ben a berrhoéi csatában II. Ioannesz Komnenosz bizánci császár súlyos vereséget mért a Birodalomra törő kun–besenyő csapatokra. Ezen ütközetben szólnak utoljára írásos források önálló népként a besenyőkről. Feltehetőleg ezen vereség kapcsán érkezett az a csoportjuk Magyarországra, amelyet II. István szerfelett megkedvelt, s oly sokat kedvezett nekik, hogy az kiváltotta a magyar urak elégedetlenségét.[102\(363\)](#) Valószínűleg ez lehetett az utolsó besenyő betelepülés a Magyar Királyság területére. A [393](#)későbbi hazai adatok már a magyarországi, egyre inkább asszimilálódó besenyőséggel kapcsolatosak. A keleti határok mellett élő besenyőket az időnkénti zsákmányoló hadjáratok visszaverésén túl is figyelemmel kellett kísérni a 11–12. századi magyar királyoknak. Politikai befolyásukat veszített személyiségek, trónkövetelők mindig menedéket kaphattak egy-egy besenyő csoport vezetőjénél. Vazul fiait, Leventét és Béla herceget a kumánok (besenyők) fogadták be,[103\(364\)](#) majd később a visegrádi fogságából szabadult Salamon is Moldvában tanyázó csoportjaikhoz menekült 1083-ban.[104\(365\)](#)

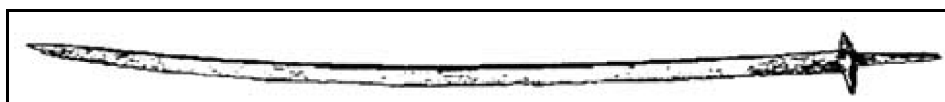

Az elbeszélő források kizárólag katonai események kapcsán szólnak a besenyőkről. Mérgezett nyilaikkal és éjszakai zaklatásukkal öldösték a császár hadait Bodajk környékén 1052-ben.¹⁰⁵⁽³⁶⁶⁾ 1074-ben arra kérték I. Gézát, hogy ajándékozza meg őket szabadsággal, aminek fejében megfékeznék a mosoni és pozsonyi várba zárkózott Salamont. Utóbb ezek a besenyők véres vereséget szenvedtek Salamon csapataitól.¹⁰⁶⁽³⁶⁷⁾ A székelyekkel egyetemben 1116-ban fő résztvevői voltak a csehek elleni olsavai csatának, és az 1146-os Fischa-menti ütközetnek. A krónikák tudósításából világosan kiderül, hogy a királyi csapatok elővédjeként, nomád harcmódban és fegyverzetben hadakoztak. Ezért kapták a hadviseléshez nem túl sokat értő krónikaírótól a *“pessimi”* (legrosszabb) és *“vilissimi”* (leghitványabb) jelzőt. Valójában a 11–12. századi magyar katonai sikerek éppen abban gyökereztek, hogy királyaink jól tudták kombinálni a 12. századra kifejlesztett – bár domináns szerepet nem játszó – páncélos lovas harcászatot a székelyek és besenyők, majd a 13. század második felében érkező kunok által őrzött és alkalmazott sztyeppe-i könnyűlovas-íjász hadviseléssel.¹⁰⁷⁽³⁶⁸⁾

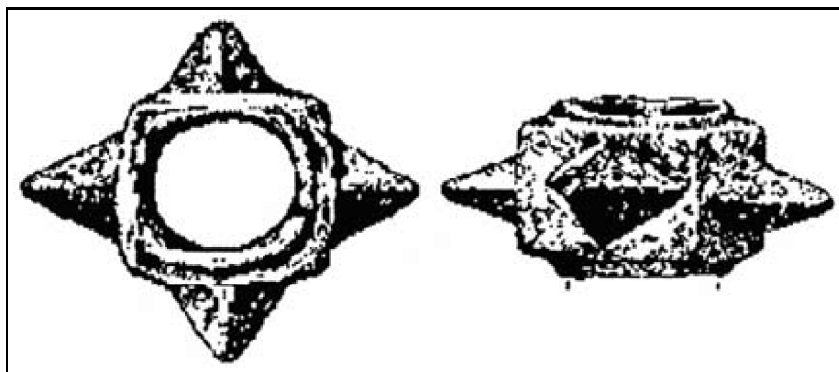
A besenyők nyugat-dunántúli szállásterületeit, különösen a 10–11. századi réteget, rendkívül nehéz behatárolni. A székelységhez hasonlóan a Nyugat-Dunántúlon nem lehet különválasztani a 10. században betelepült besenyő népesség régészeti anyagát az amúgy is gyér honfoglalás-kori leletanyagból. Az országban egykor létezett későbbi eredetű besenyő szállásterületeken viszont sikerült néhány olyan tárgyat definiálni az Árpád-kori régészeti anyagban, ami alapján nagy valószínűséggel állapítható meg a besenyő népesség egykori jelenléte. Az alábbi eszközök köthetők a besenyő etnikumhoz – de kizárólag a 12. században felbukkant csoportjaikhoz:

1. “tinódi” szablya – a sztyeppe-i szablya hosszabb és nehezebb, a sisak és páncél ellen használható késői változata
2. csillag alakú buzogány – a buzogány szavunk kipcsak–török eredetű (buzgan = törő, pusztító), a 12–13. században került a magyar szókincsbe, s ekkor vált a könnyűlovasság általános elterjedt fegyverévé
3. középcsukló nélküli, ún. egybekovácsolt csikózabla
4. kerek, ún. vállban kovácsolt fülű kengyel
5. harci bárd, balta.¹⁰⁸⁽³⁶⁹⁾

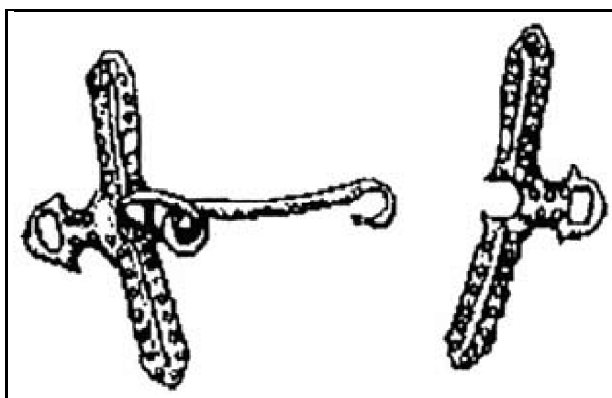
394

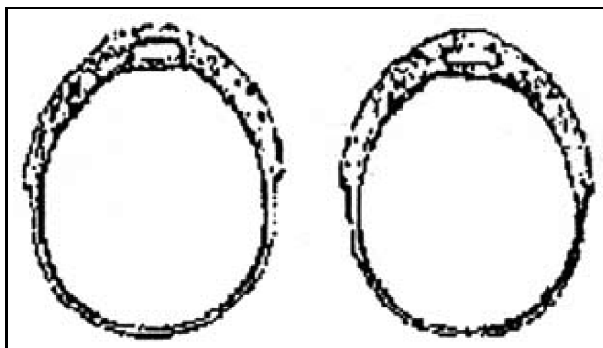
1. Szablya. Sárbogárd–Tinód. MNM.Ltsz.: 52/1878

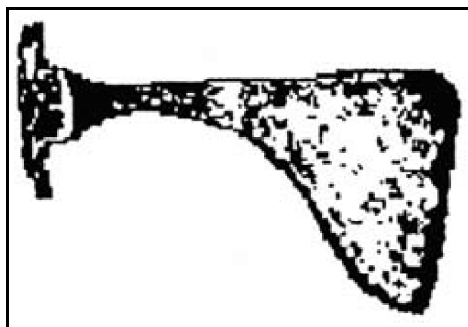
2. Csillag alakú buzogány. Ismeretlen magyar lelőhelyről. MNM.Ltsz.: FN 55.3651

3. Középcsukló nélküli, ún. egybekovácsolt csikózabla. Sárbogárd-Tinódpusztá. MNM.Ltsz.: 46 1877.2=97/1950.3, 65/1878=FN 52.40

4. Kerek, ún. vállban kovácsolt fülű kengyel. Sárszentágota–Felsőtöbörzsök lovassírból származó szórványlelet. IKM.Ltsz.: 61.117.1

5. Harci bárd (balta). Vitanesti (Románia)

³⁹⁵A felsorolt fegyverek és eszközök a sztyeppe késő-nomád népeinek kultúrájában igen nagy hasonlósággal fordulnak elő – a 13. századi kun és jász anyagban is feltűnnek, ezért csak az írott forrásanyaggal egyetemben alkalmasak a besenyők lokalizációjára. Ezen eszközök a 10–11. században a Fertő–Hanság vidékére vetődött besenyőknél még nem jelenhettek meg, míg a feltehetőleg későbbi eredetű, az Alsó-Rába mentén élt besenyők archeológiai meghatározása tudomásunk szerint még nem történt meg.

Okleveles anyag a 13. század előtt nem szól a határvidék besenyőiről. Az elbeszélő források utalásai inkább a hadi eseményekre, mintsem a besenyők szállásterületeire vonatkoznak. A fentiek mellett még a helynévi anyag és a középkori nemzetségek hagyományai nyújthatnának támpontot a nyugat-dunántúli besenyők történeti vázlatának összeállításához, ám ezen információk szakszerűtlen, körültekintés nélküli használata könnyen vakvágányra terelheti a kutatót – amire a Belitzky Jánossal vitázó Kniezsa István már 1937-ben felhívta a figyelmet.¹⁰⁹⁽³⁷⁰⁾

Nem tudni, a Zolta és Taksony idejében beköltözött besenyők hol nyertek szállásterületet, illetve leszármazottaik hova telepedtek a Lajtán túli gyepük felszámolása után. Egyes kutatók a Fertő keleti partján, a Salamon kapcsán említett Zoltán besenyő vezérben és népében azonosítják a korai besenyők leszármazottait,¹¹⁰⁽³⁷¹⁾ mások az alsó-Rába menti népességben.¹¹¹⁽³⁷²⁾ Közvetlen bizonyítékokat ezen állítások igen kevés számban tudnak felmutatni; csupán elgondolkodtató párhuzamok vonására nyílik lehetőség.

A Taksony idejében a Kárpát-medencébe költözött Tanuzaba fia, a Tomaj nem ősatya, Urkond/Urkund nevét a mai Fertőd Süttör kerületének a határában falu viselte (Eghazasurkun).¹¹²⁽³⁷³⁾ (4. térképvázlat, b9) Ha nem is hozható kapcsolatba az egykori település személyesen Tanuzoba krónikában említett fiával, maga a besenyő név vitathatatlan, hiszen a Sár-vidéki nagy besenyő területhez kapcsolódó személynévi anyagban sokszor előfordul.¹¹³⁽³⁷⁴⁾

Lajtakáta nevében (Gattendorf) a besenyő 'kataj' név rejtőzik. Bíborbanszületett Konsztantinosz “*A birodalom kormányzásáról*” című feljegyzéseinek 37. fejezetében e kifejezéssel (gatai) nevezi a besenyő várakat, őrhelyeket. Kátához az Árpád-korban határőrző tevékenység is kapcsolódott (*spiculatores de Katha de comitatu Mosoniensi*)¹¹⁴⁽³⁷⁵⁾. (b7)

A kerlési csata során fogságba esett Osul/Oslu személynévből vezeti le Belitzky a középkori Sopron megyében oly fontos szerepet játszott Osli nemzetséget, s épít erre a névazonosságra messzenyúló további következtetéseket (b10).

Még több falu- és határnév lenne alkalmas nyelvészeti-etimológiai elmegegyeztetésre: Acsalag, Inak,

(Babot)-Ordód, Beled, Dőr, Togunföldre stb., de egyetértünk Kniezsa Istvánnal, aki a Domanovszky- emlékkönyvben leszögezte: török köznevek nem szerepelnek 396a térség földrajzi neveiben, s a kétes értékű személynevek alapján nem lehet egy-egy település lakóinak etnikumát meghatározni.¹¹⁵⁽³⁷⁶⁾

Az egykori besenyő településeket kizárólag okleveles források alapján lehet lokalizálni. A dokumentumokat előbb Kniezsa István, majd Györffy György gyűjtötte össze, dolgozatunkban e munkákra támaszkodunk.¹¹⁶⁽³⁷⁷⁾ Térképvázlatunk is kettőjük kutatásaira alapozódik.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b1. Curia regis / Königshof / Királyudvar

b1. Curia regis / Königshof / Királyudvar

Császárkőbánya (Steinbruch, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

“...predium, quod bysseni quondam possidebant...” – 1203

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b2. Pothfalva

b2. Pothfalva

Pátfalu (Podersdorf, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

“...quod ipsam terram que Byssenorum erat et sine herede decesserunt, Poth Palatinus a domino rege Andrea...acquisivit...” – 1285

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b3. Leginthov / Novum Predium

b3. Leginthov / Novum Predium

Újlak, Barátudvar (Münchhof, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

“...terram quandam nomine Leginthov, quam Bisseni prius incolebant...” – 1217

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b4. terra Tene /Tenefalva

b4. terra Tene /Tenefalva

Féltorony (Halbturn, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

“...predicta terra esset Bissenorum et sufficiens ad duo aratra, que esset habitatoribus destituta” – 1278

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b5. Beseneusciget

b5. Beseneusciget

A Duna szigete, ma határnév Pozsonyligetfalu (Flaschendorf) és Köpcsény (Kittsee) határában.

“...In confinio Austriae iuxta Posonium predium Wlocendorf ... cuius meta ... currit ad duos monticulos, ubi quondam Bisseni domos habuerunt, inde vadit in Danubium ad caput insule que vocatur Mogorsciget, et abhinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas quamvis modicas: Mogorsciget, Beseneusciget, Nyassciget...” – 1225

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b6. villa Besenov; Besenew, al. nom. Pethynyed

b6. villa Besenov; Besenew, al. nom. Pethynyed

Besenyő, Pecsényéd (Pötsching, Sopron m., ma Burgenland, Ausztria) – 1223

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b8. Besenyő kuta (Hegykő község egyik dűlője, Sopron m.)

b8. Besenyő kuta (Hegykő község egyik dűlője, Sopron m.)

“...az délső felén nap kelettwel el kezdwen az Bessenýő kwtanal” – 1597]

A forrásból nem egyértelmű, hogy etnikum, vagy személynév alapján nevezték el kutat.

A Rába alsó szakasza mellett egykoron létezett besenyő kolónia területét a folyó ketté vágta. A települések nagyobbik fele ugyan Győr megye területén helyezkedett el, de a territórium feltételezhető központja Sopron megye területére esett – hiszen ide kötődik a besenyők társadalmi státuszára utaló egyetlen fennmaradt dokumentum, s ügyükben soproni ispán és Sopron megyei poroszló járt el. (Ld. a függelékben közölt oklevelet.)

397A témával foglalkozó kutatók véleménye erősen megoszlik a nyugat-dunántúli besenyő települések létrejöttének korát illetően. Pálóczi Horváth András szerint a Rába-menti besenyő körzet nem nagy számú, de nagy területen szétszórt csoportjai a későbbi betelepülés, a 12–13. század időszakában jöhettek létre.¹¹⁷⁽³⁷⁸⁾ Erre utalhatnak az árpádi oklevél egyes kitételeiből megállapítható társadalomszerkezeti sajátosságok is. Belitzky János véleménye szerint a besenyők már a 10–11. század óta lakták a Moson–Fertő vidékkel együtt a Rába-mentét is, hiszen a védelmi rendszer egyik magját adó Hanság összeért a Rába mocsaraival.¹¹⁸⁽³⁷⁹⁾ Nem szabad elfelejtkezni az itt található védelmi rendszerről, s a várakról sem. A jövőbeni régészeti feltárások talán kimondják a döntő szót a Rába-menti csoport datálását illetően.

A Rába-menti besenyő területre az alábbi oklevélrészletek utalnak:

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b11. Árpás (Sopron m.)

b11. Árpás (Sopron m.)

“...Ad universorum volumus notitam pervenire, quod Bisseni de Arpas ad nos, videlicet ad palatinum pertinentes...” – 1224

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b12. Kajár (Győr m.)

b12. Kajár (Győr m.)

E falu határa Besenyőtarlónál érintkezett a Szerecseny (Sarraceni) egykori nevű faluval *“...terre Cuyar secundum privilegium veritur ad rus Bissenorum quod vulgo dicitur Beseneutharlou” – 1234*

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b13.Tét (Győr m.)

b13.Tét (Győr m.)

“...tenens ubique metam cum Bissenis de Teth” – 1251

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén / b14. Telekbarát (Győr m.), a mai Nagybarát helyén.

b14. Telekbarát (Győr m.), a mai Nagybarát helyén.

“...domini regis in possessione Thelukbarath nominata in ... comitatu Jauriensi adiacente, in quibus Bisseni resedissent...” – 1341.[119\(380\)](#)

Minden bizonnyal kerülhettek a Lajta menti határvédők közé is besenyő csoportok (b6, b1). Sajnos ma már nem tudjuk, hogy ezek mikor, mely telepítés idejében költöztek ide, de feltehetőleg a besenyő migráció első, korai szakasza idején, a 10. században, a Géza-kori visszavonás idején, vagy a 11. században. Arról sincsenek biztos adataink, hogy a Duna és a Lajta közötti két település (b5, b7) az előzőekkel állt-e valamilyen kapcsolatban, vagy a későbbiek során, a 12. században érkeztek-e ide az oklevelekben említett besenyők. Szemben a többivel, ezek a települések (b1, b5, b6 b7) közvetlenül a határ mentén húzódtak. Ugyan nem alkottak zárt tömböt, de talán feltételezhetjük, hogy az egykori, a 10–11. század végén már biztosan funkcionáló, több népességből szerveződött határvédelem egyes besenyő településeinek az emlékét őrizték meg a később keletkezett oklevelek.

A Fertő keleti partján elhelyezkedő besenyő települési tömb (b2, b3, b4) minden bizonnyal a védelmi vonal belső zónájához köthető. A települések a Fertőt keletről megkerülő út mentén helyezkedtek el, szinte egyenlő távolságra a védelem gerincét jelentő váraktól (Oroszvár, Mosonvár, Kapuvár). Közvetlen környezetükben határvédő tevékenységgel együtt említett településekről tudunk (Gálos, Pátfalú). E tömb

lakóit ³⁹⁸hozta több kutató kapcsolatba a Salamon király elleni harcokkal, illetve Jan/Iwan soproni ispán foglyaival. Jól adatolt az Alsó-Rába vidékén élt csoport (b11–b14). Az alábbiakban róluk részletesebben szólnunk. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a három elemű csoportot sem, amely a későbbi kutatások tárgya lehet (b8–b10). Sem megbízható okleveles források, sem krónikai említések nem utalnak a Fertő délkeleti peremén besenyőkre, ám a falunévek (Urkony és Osli), a hegyközi besenyő kút említése alapján nem lehet teljességgel elvetni besenyők jelenlétét – főleg, ha e feltételezett szállásterületet a kapuvári védművek és az előterükben található utak vonalával vetjük egybe. A besenyőség életmódjára lakóhelyük elhelyezkedéséből lehet következtetni. A vázlatból kitűnik, hogy a Lajta, a Duna és a Rába árterében, vagy ahhoz közel, a Fertő-parton és a Hanság gorondjain vertek tanyát. E nedves, mocsaras vidékek, melyek az adományozás idején nem lehettek lakottak, alkalmatlanok voltak szántóföldi növénytermesztésre. Kizárólag a nomadizálás maradványainak felfogható nagyállattartó pásztorkodásra és a lápokban folytatott halász-pákász tevékenységre nyílt lehetőség. A nomád eredetű állattartás hagyományaira utal az a tény is, hogy az árpási besenyők 1224-ben kiállított kiváltságlevelében a ló mintegy adóalapként szerepelt: azok száma alapján szabták ki a bírságot, illetve az adót (*ld. a mellékletben közölt oklevelet*). A térség egyes vidékeinek lakossága a 18. században meginduló ármentesítésig üzte ezt a hagyományos életmódot. Az ország más területén élt besenyő kolóniákat is hasonló települési és gazdálkodási körülmények jellemezhették.¹²⁰⁽³⁸¹⁾

A besenyők katonai tevékenységének tényéhez nem fér kétség, ám – csakúgy, mint a székelyek esetében – minden besenyő csoportról sem lehet kijelenteni, hogy határvédő, vagy kizárólag határvédő tevékenységet folytatott. A középkori oklevelekben csak egyes besenyők szerepelnek határőr népként – a *sagittarius*, *speculator* kifejezéseket sohasem használják a *Bisseni* (*Bysseni*) szinonímával.¹²¹⁽³⁸²⁾ A besenyők katonai szerepének vizsgálata, az abból levonható társadalomszerveződési megállapítások talán közvetett választ adhatnak a mosoni-fertői és a rábaközi telepek datálása közti ellentmondásra is. A Jasomirgott Henrik ellen küzdő magyar had élén “szokás szerint” a székelyek és a besenyők harcoltak. A szemtanú freisingi püspök, Ottó, ezt nem ismervén csak azt a tényt állapítja meg, hogy a magyarok két elől harcoló íjász csapatát két ispán vezette. A székelyekhez hasonlatosan az uralkodók még nem látták el etnikai kiváltságokkal a betelepülő besenyőket, hanem a csatlakozott segédnépeknek kijáró elbánásban részesítették őket. Más csoportjaik már korábban a betagozódás árnyékába kerülhettek. A már több alkalommal idézett Zoltán vezér besenyői *közös akarattal* kérték I. Gézát, hogy szabadsággal ajándékozza meg őket, minek fejében megfékeznek a mosoni és pozsonyi várba húzódott Salamont. A kérést tolmácsoló, s a fegyveres szolgálatot felajánló Zoltán vezér minden bizonnyal népét a függésbe kerüléstől, a szolgálatba süllyedéstől akarta megóvni, amit a minél nagyobb jogokkal járó katonai szolgálattal lehetett a legbiztosabban elérni. Nem szabad elfelejteni, hogy a besenyők nem minden csoportja tudta megőrizni szabad társadalmi helyzetét. 1067-ben a százdi apátságnak 10 besenyő lovas szolgája volt már.¹²²⁽³⁸³⁾ Zoltán vezér kérése ³⁹⁹után egy évvel adományozta I. Géza a garamszentbenedeki apátságnak a besenyők (barsi) taszári és udvardi (ma Zsitvabesenyő) faluját. I. László az általa alapított somogyvári Szent Egyed apátságnak juttatta a besenyők faluját is “... *cum servis et territorio suo* ...”.¹²³⁽³⁸⁴⁾ A példák az sugallják: a 11. századi magyarországi besenyők sem etnikai kiváltságokkal nem rendelkeztek, sem egységes irányítás alatt nem állhattak. Egyes csoportjaik katonai segédnépként teljesítettek szolgálatot, mások viszont földesúri függésbe kerülve megindulhattak a társadalmi és etnikai asszimiláció útján.

Az oly hön áhított privilégiumot egyes csoportok később, a 12–13. század fordulóján már biztosan megkaphatták, mert az 1224-ben született árpási oklevelet a szabadságuk csorbításának panaszára állította ki a nádor “... *az ő ispánjuk, Lukács, ... az ő régtől fogva érvényben lévő szabadságukat nagyban szűkítette* ...”. A besenyők kérésére a nádor kötelmeiket is írásba foglalta. A kiváltság megadását mind a

besenyő, mind a székely népcsoport esetében – minthogy mindkét népcsoport jogi-társadalmi törekvésében, fejlődésében rokon vonások fedezhetők fel – a királyi haderő fentebb bemutatott összetétele és harcászata magyarázza, hiszen továbbra is igen nagy szükség volt a nehézfegyverzetű lovasok hadműveleteit kiegészítő mozgékony könnyűlovas íjászokra. Ám a 12. század végére lelassult, majd a jászok és kunok betelepődése után befejeződött a keleti népek bevándorlása a kelet-európai sztyeppékről, aminek következtében elapadt az említett időszakban a könnyűlovas fegyvernem természetes utánpótlása. A folyamat a székely és besenyő, aztán pedig a kun elemek társadalmi felértékelődéséhez vezetett. Érthető hát, hogy a magyar királyok az erdélyi székelyek mellett a besenyők fegyveres erejét is igyekeztek biztosítani a maguk részére. A privilégiumok megadása az etnikum fennmaradásának lehetőségét is jelentette az említett népcsoportok számára – a társadalmi süllyedés elkerülésén túl.

A Rába-vidéki besenyők szabadságjogait nagy pontossággal lehet felvázolni az árpási oklevél, ill. bizonyos egyéb adatok párhuzamba állítása vagy visszakövetkeztetés alapján. A királyi birtokon élő, kollektív szabadságjogot élvező besenyők kiváltságainak alapját katonai szolgálatuk jelentette. Aki nem tudott hadba szállni, adónak is felfogható szolgáltatással tartozott *“... minden ló után hat penzát fizetnek bírságként ...”*. Legfőbb előjárójuk a nádorispán volt, betöltvén a legfőbb bírósági fórum szerepét és a közigazgatás főségét is; ő nevezte ki a besenyők ispánját. Az ispán (*comes*) katonai és közigazgatási vezető lehetett, mint a kunok és a székelyek esetében. Háromévenként került sor beiktatására, illetve méltósága megújítására. Ekkor – talán bizonyos eljárási költségekre – adót is szedethetett (*“... minden harmadik esztendőben, a hivatala kezdetén tartoznak adni az ispánjuknak minden két ló után hat pensa bécsi dénárt ...”*). A jobbágyok (*jobagiones*) képezték a tehetősebb tisztségviselők rétegét, akik talán a székely székek lófőihez hasonlóan válthatták egymást az egyes tisztségekben, mint a besenyő had ispán alá beosztott csapatparancsnokai. Fontos tisztséget töltött be a jogszolgáltatást ellátó udvarispán (*curialis comes*), aki *“köteles évente többször körbejárni köztük, s az eléje vitt ügyekben ítélni”*. Akik önállóan szálltak hadba, mentesültek az udvarispán részére teljesítendő kötelezettségek alól. (*“azoknál, ... akik maguk mennek hadba az udvarispán nem szállhat meg”*). A libertas minden bizonnyal 400 nem a szolgálathoz, hanem a származáshoz, a közösséghez kötődött. Aki nem tudott valamilyen okból hadba vonulni, annak előjogai nem csorbultak, csak a bírságot kellett kifizetnie. Feltehetőleg a kunokhoz és a székelyekhez hasonlóan a besenyők is közös nemzetségi szállásbirtokkal rendelkeztek. Ezek felosztására idővel az életmód és a társadalmi szerkezet módosulásával bizonyára sor került.

Visszakanyarodva a fertői és a rábaközi besenyőséghez, valószínűnek tartjuk, hogy az Árpás központtal létrejött autonóm etnikai közösség a későbbiek, a 12. század során ideérkezett népességet foghatta össze. Ha a 10. századtól lakott volna a Rába-mentén csatlakozott katonai segédnépesség, a magyarsággal együtt feudalizálódott volna, s fel sem merülhetett volna egy asszimilált közösség sorain belül az etnikai kiváltság gondolata – mint ahogy a nyugati gyepek székely lakosai nem jutottak el idáig.

A besenyő szabadság kiváltságaiban a későbbben érkezettek részesülhettek elsősorban, s ezeknek a megszerzett előjogoknak a régebben itt élő közösségekre való kiterjesztése nem lehetett túl gyakori. Zoltán vezér besenyői, úgy tűnik, nem nyerték el a királyi kegyet, hiába pusztultak közülük oly sokan a Fertőbe a Salamon ellen vívott vesztes csata következtében. Származásuk emléke településeik nevében maradt csak fenn. Korai szállásterületeik a 11–12. században nem, vagy már alig mutathatók ki. A besenyő népesség az oroszokhoz és a székelyekhez hasonlóan nyom nélkül asszimilálódott a környező magyar népességbe.

Az Árpád-kor századainak társadalomfejlődési folyamatai az árpási besenyőket sem kerültk el. A katonáskodó réteg tagjai, a fegyveres szolgálatnak eleget tenni tudó előkelők, s azok fegyveresei igyekeztek nemesi jogot és magánbirtokot szerezni, s néhányan be tudtak kerülni az országos nemesség tagjai közé. A

közrendűek többsége szolgáskorba süllyedt, a jobbágyparasztság tagjai közé csúszott. Aki ezt a sorsot el tudta kerülni, katonai szolgálata révén fel tudta verekedni magát a kialakuló köznemességbe – mint például a vátyi székek. Ezen folyamatokra semminemű ismerettel nem rendelkezünk, csak az ország más besenyő területein nyomon követhető fejlődés analógiája alapján tételezhetjük fel a besenyő etnikai közösség bomlását és differenciálódását, mint ahogy a Sárvíz-vidéki besenyő ispánságot 1352-ben megszüntető I. Lajos a Fejér megyei besenyőket az országos nemesség közé emelte.¹²⁴⁽³⁸⁵⁾ Azt hihetnők, hogy a hétszáz éve asszimilálódott besenyő népesség emléke kizárólag csak a történeti irodalomban maradt fenn, ám a környék szellemi néprajzának kutatói figyelemre méltó tényekre bukkantak kutatásaik során. A hetvenes években Szentmihályi Imre elemezte a Fertő-part magyar és osztrák felén gyűjtött, legrégibb időkre utaló történelmi mondákat. A nezsideri (Neusiedl am See) német lakosság kollektív emlékében állítása szerint fennmaradt a két nép, a német és a besenyő konfliktusainak emléke. A mondában szereplő sötét bőrű és hajú vad nép nem művelt földet, lovakon száguldozott, sokat hadakozott, és az elrabolt embereket földművelésre kényszerítette – míg isteni büntetésként a Fertő áradása elpusztította őket.¹²⁵⁽³⁸⁶⁾ A mai rábaközi néphagyomány is megőrizte a besenyők emlékét. Laczkovics Emőke Rábapatonán virulens besenyő hagyományokat ⁴⁰¹tudott kimutatni. A falu kollektív emlékezetében máig él a környező falvak lakóitól a rábapatonaiakat megkülönböztető besenyő származás emléke.¹²⁶⁽³⁸⁷⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Ezred-forduló I. / Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében / Melléklet

Melléklet

1224. Gyula nádor, soproni ispán kivizsgálja az árpási besenyők szabadságai megcsorbításának ügyét, és kérésükre írásba foglalja kötelmeiket. Mi, Gyula nádor és soproni ispán mindenkinek, mind az utánunk jövőknek, mind a mostaniaknak, akik jelen levelünket megtekintik – üdvözlét, és minden jót. Mindenkinek tudomására akarjuk hozni, hogy a hozzánk, tudniillik a nádorhoz tartozó árpási besenyők jelenlétünk elé jöttek, és elpanaszolták, hogy az ő ispánjuk, az általunk kinevezett Lukács az ő régtől fogva érvényben lévő szabadságukat nagyban szűkítette. Mi tehát, mivel ebben az ügyben ítéletet és igazságot akarunk szolgáltatni, és azért, hogy az utánunk jövőknek már ne legyen annyi dolga ezzel a néppel, amennyi nekünk volt, magunk helyett bíróként Poki Mórt jelöltük ki, ami mind a besenyőknek, mind pedig az ő ispánjuknak, Lukácsnak a tetszését elnyerte. Miután a felek megjelentek előtte, az említett besenyők előterjesztették a szabadságaiknak Lukács ispán általi megtámadtatását. Ezzel szemben Lukács oly szavakkal felelt, hogy ő magától semmit sem tett a szabadságaik ellen, hanem mindenben úgy járt el, ahogyan őt elődje, a besenyők jobbágya: Mika a járadékok beszédében és más dolgokban utasította volt; és így Lukács kimentette magát. A perbe fogott Mika semmit sem tudott felhozni védelmére, úgyhogy végül a szavakból kifogyva saját szájával bevallotta, hogy ő a bűnös. Ezért Mikát, mint szabadság lerombolóját elítélték és teljes vagyonának elvesztésével büntették, mégpedig úgy, hogy sem ő, sem leszármazottai közül senki soha ne nyerhesse el a jobbágyi rangot; és az ügyben a felek a következő rendelkezést nyerték, a Bobut faluból való Ruoz fia Joachim poroszló jelenlétében: A gyakran mondott besenyők attól félván, nehogy a jövőben jobbágyaik vagy ispánjaik az előbbi méltánytalanságok nyomdokait követvén, újra ellene mondjanak szabadságaiknak valamiben, állhatatosan azt kérték tőlünk, hogy szabadságaikat foglaljuk írásba. Mi tehát kérésüket jogosnak ítélvén, azt ebbe az oklevélbe feljegyeztettük úgy, amiképpen hiteles jelentésből megtudtuk, ily módon: Hogy minden harmadik esztendőben, a hivatala kezdetén tartoznak adni az ispánjuknak minden két ló után hat pensa bécsi dénárt. Akik hadjáratba nem tudnak menni, azok minden ló után hat pensát fizessenek bírságként; akik elmennek, azok semmit nem fizetnek. Az ispánjuknak nem kell

közéjük menni, csak egyszer, amikor újonnan kinevezik; az udvarispánjuk pedig köteles évente többször körbejárni köztük és az eléje vitt ügyekben ítélni. Az ispánjukkal nem kötelesek menni, hanem csak a jobbágyaik közül egy tartozik az ispán előtt menni és annak jogait kihirdetni; azoknál a jobbágyainál, akik maguk mennek hadba, az udvarispán nem szállhat meg.

Hogy pedig ennek az ügynek a törvény előtti vizsgálatát vagy a szabadságok megváltoztatását idő elteltével senki ne merészelje megismételni, a dolgok rendjét erre a levélkére feljegyeztettük és azt kettős pecsétünk erejével megerősítettük. Az úr megtestesülésének ezerkettőszázhuszonnegyedik évében.¹²⁷⁽³⁸⁸⁾

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely

---

402 Műhely

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez

Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Bevezetés

Bevezetés

Prekonceptióval dolgozni nem szabad, nélküle viszont nem lehet. – tartja a közkeletű kutatói aforizma. Dolgozatunkban egy, a századelőn igen népszerű történeti prekonceptió nyomába igyekszünk szegődni. A 19. század végének legnevesebb, a Fertő tó környékének középkorával foglalkozó historikusai szinte kivétel nélkül elfogadták azt a vélekedést, miszerint a középkori írott forrásokban felbukkanó, a Fertő partjára vagy a Hanságba lokalizálható, az újkorra viszont eltűnt falvak egy részének pusztulását a vízszint radikális emelkedése okozta volna.¹⁽³⁸⁹⁾ Bár a történeti éghajlattannak a múlt kutatásában az utóbbi években egyre jelentősebb szerep jut, ma mégsem áll rendelkezésünkre olyan adatsor, ami önmagában is elégséges pro vagy kontra bizonyítékul szolgálhatna az „elárasztott falvak” létezésének kérdésében. Más tudományterületek adatai viszont eddig még nem álltak össze egységes, a másik diszciplína eredményeit megerősítő és kiegészítő egészé. A földrajzi, klimatológiai és egyéb természettudományos, illetve történeti földrajzi kutatások e téren egyaránt az anyaggyűjtés fázisában vannak.

Úgy véljük, a „hagyományos” történeti kutatások mellett a kérdés több nézőpontból való vizsgálata kapcsán még kellőképpen ki nem használt lehetőségek rejlenek a történeti, topográfiai és régészeti kutatások összehangolásában. Dolgozatunkban egy konkrét faluhely, a Fertőd (korábban Süttör) határának északi részére eső Urkony és Jakabsziget kapcsán igyekszünk új adatokkal, illetve a már ismert fogódzópontok újszerű csoportosításával, értelmezésével bemutatni az egyik „kiáradás által elpusztítottak” vélt középkori

települést. Munkánk szándékunk szerint adalék lehet a Fertő-vidék történeti földrajzi képének és régészeti topográfiájának kialakításához. [2\(390\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Urkony, az „elsüllyedt falu”: viták és a név eredete

403 Urkony, az „elsüllyedt falu”: viták és a név eredete

Urkony és Jakabfalva a 19. század végi történész köztudatban először – a korábbi mondákra alapozva – az „elsüllyedt”, vagyis a Fertő által elárasztott települések között szerepelt.[3\(391\)](#) A témával korábban foglalkozók abban is egyetértettek, hogy az Urkony nevű települést feltehetőleg Belső- és Külső-Urkony dűlőknél kell keresnünk, Süttör (Fertőd) határában. Továbbá, tisztán a terület földrajzi, morfológiai viszonyai alapján eldönthető, hogy Urkony, amennyiben a ma ezzel a névvel illetett területen állott, nem szenvedhetett nagyobb mértékben a Fertő magas vízszintjeitől, mint például Sarród vagy a többi Fertő-parti település.[4\(392\)](#) A vita és a téma iránti érdeklődés később alábbhagyott, mely részben a politikai eseményeknek és az új határvonalak meghúzásának következménye is lehetett.[5\(393\)](#) Lényegesen újat a témában a két világháború közötti és az azt követő időszak vizsgálatai sem hoztak egészen az 1970-es évek elejéig,[6\(394\)](#) mikor Mihály Péter terepbejárásainak összefoglalásában érinti Urkony kérdését is, amennyiben – habár Urkony kutatási területén kívül esett, ezért nem tudta bejárni – az egykori falu Szent Jakab egyházának romjait (!) a Jakabszigeti dűlő területére teszi.[7\(395\)](#)

Az Urkony helynevet egyértelműen a (török-) besenyő eredetűnek tartott kora-Árpád-kori férfinévből magyarázzák.[8\(396\)](#) Anonymus két *Urcun*-t (vagy *Ircundinum*) is említ: Eusse fiát[9\(397\)](#) és Tonuzoba besenyő úr fiát.[10\(398\)](#) Urkony, mint személynév az Árpád-korban elterjedtnek számít: példákat különösen a 13. századból sorolhatunk fel,[11\(399\)](#) **404** melyek közül egy szintén *Wrkund* nevű soproni várjobbágy érdemel külön említést.[12\(400\)](#) A név eredetéből adódóan magát a helységet is – legalábbis a korai időköt illetően – besenyő népességűnek feltételezik.[13\(401\)](#)

Urkony (*Vrkon*, *Urcun*, *Wrkund* stb.) – személy- és helységnévként is – mély hang-rendűsége miatt elkülönítendő a talán még gyakrabban előforduló és feltehetően ugyancsak azonos töről származó, magas hangrendű Örkény névtől,[13\(402\)](#) mely különbséget írásban (*Vrken*, *Vrkey*, *Ewrken*, *Wrke*, *Wrkin* stb.) is kifejezésre juttatták a középkor folyamán.[14\(403\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Urkony középkori okleveles említései

Urkony középkori okleveles említései

Urkony neve *Eghazasurkun*-ként először 1241-ben (vagyis közvetlenül a tatárjárás előtt illetve alatt) merül fel:[15\(404\)](#) ekkor *villa*, tehát faluként írnak róla: Kéri Simon (*Symon de villa Kээр*) eladja Urkonyban lévő földjét Gyórói Bálintnak (*Valentinus de villa Gyorou*) 7 ezüst márkáért. Ezen oklevél megerősítése (illetve átírása) történik meg 1289-ben: a falu illetve az említett föld állapotában bekövetkezett változásokat nem említene.[16\(405\)](#)

Véleményünk szerint ide sorolható az az 1344-ben keletkezett oklevél is, melyben a Sopron vármegyei,

Fertő tó melletti („...in eodem comitatu Soproniensi Juxta lacum Fertew existentis,...”) *Eghasoswrken*-ben lévő birtok elzálogosításának körülményeit foglalták írásba.¹⁷⁽⁴⁰⁶⁾ Problémaként merülhet fel az oklevélben említett *Wrken* magas hangrendje: mint korábban láttuk, Urkony és Örkény leírása általában élesen elkülönül egymástól. Mivel azonban a helymeghatározás alapján egyedül Urkonyra illik a leírás, ezért feltételezzük, hogy ezúttal valamiféle elírásról vagy a szabály alóli kivételről lehet szó. Az oklevélben Gimai János fiai (*Johannes, Georgius et Stephanus filii Johanni de Gyma*) zálogosítják el *possessio Eghasoswrken* egynegyedét a Veszvény nembeli Konrád fiainak (*Stephanus, Thomas et Johannes filii Conradi de generatione Vezeken*) 3 dénármárkáért.

⁴⁰⁵1358-ban a birtok nevével ismét egy zálogügy kapcsán találkozunk: Péter fia Lőrinc, Nyék ura (*Laurencius filius Petri dominus de Nyek*, valójában a az Atyinai család tagja) zálogosítja el *Vrkun* nevű birtokát (*possessio*) Fridul fia Péter *Kal*-i nemesnek (*Petrus filius Fridul nobilis de Kal*) 20 bécsi dénárért. Ekkor a nevezett birtokot mint *habitoribus destitutam*, vagyis lakatlanként említik.¹⁸⁽⁴⁰⁷⁾ Az 1360-ban *possessio* ill. *sessio*, tehát birtok és telek néven szereplő *Vrkun*-ban lévő részbirtokot Gyórói Jakab fiai, János és András *Tyak*-i (Ják) Kemen fia Miklóssal és János fia Jánossal elcserélték.¹⁹⁽⁴⁰⁸⁾ 1370-ben ugyancsak a Gyórói család tagjai között bonyolódott le újabb adás-vétel: Gyórói Demeter lánya, Zsuzsanna, *Nygván*-i Sándor özvegye átengedte *Urkund possessio*-ban lévő részbirtokát Gyórói Benedek fiainak, Istvánnak, Balázsnak, Péternek és Imrének.²⁰⁽⁴⁰⁹⁾

1393 novemberében *Dees*-i Pál fia István 100 bécsi dénárért eladta *Vrk* nevű birtokát (*possessio*) Kanizsai Miklósnak és Istvánnak.²¹⁽⁴¹⁰⁾ Az 1393-as oklevélben találkozunk Urk köegyházának említésével is: a templom ezek szerint Szent Jakab tiszteletére volt szentelve. Urk Urkonnyal való azonosságát, s így a Szent Jakab tiszteletére szentelt kőtemplom Urkonyhoz tartozását már Csánki Dezső és Nagy Imre is említi.²²⁽⁴¹¹⁾ Azonban a Fertő tavának említése is kétségtelenné teszi Urk azonosíthatóságát a középkori Urkonnyal. Habár a 15. század első felének változásairól nem sokat tudunk, annyi kiderül, hogy 1425-ben, amikor Zsigmond király Garai Miklóst és nejét *Vrkon* puszta birtoklásában megerősítette, arról is értesülünk, hogy Urkony korábban a már Nyéki Péterrel kapcsolatban említett *Athina*-i (Atyinai) család birtokában volt.²³⁽⁴¹²⁾ Ebből kiderül, hogy körülbelül az 1420-as évekig Urkonyt vagy egy részét (legalábbis elméletileg) az Atyinaiak birtokolták, továbbá az is, hogy legkésőbb 1425-re a birtok (vagy annak az Atyinaiak által birtokolt része) biztosan lakatlan.²⁴⁽⁴¹³⁾

Ismert oklevelekben *Wrkwnd* neve 1429-ben, egy vita kapcsán merül fel utoljára: Kanizsai László és Imre panaszoja be Garai Miklóst, mivel szerintük Szergény (*Zergen*) és *Wrkwnd* (Urkony) birtokai (*possessiones*) az ő tulajdonuk, s ebbe Garai Miklós jogtalanul akarja magát beiktatni. Az oklevélből az is kiderül, hogy a gyakorlatban ekkor a Kanizsaiak bírták mind Szergényt, mind pedig Urkonyt, ami viszont a Désiektől megvásárolt birtok Kanizsai család általi tulajdonlásának igazát látszik megerősíteni.²⁵⁽⁴¹⁴⁾ Az is érdekes, hogy a Kanizsaiak Urkonyt, az ekkor biztosan lakott Szergénnel együtt, egységesen *possessiones*-nak, vagyis birtokoknak titulálják.

Tisztán az eddig felsorolt oklevelekre támaszkodva tehát a következőket állíthatjuk a középkori Urkonnyal kapcsolatban:

⁴⁰⁶1. Urkony már az Árpád-korban (a tatárjárás körül már biztosan) saját templommal rendelkező falu volt.

2. A 14. század végén Urkony kőtemploma Szent Jakab tiszteletére volt szentelve.

3. Az adás-vételek kapcsán többször részbirtokokat említenek, vagy pedig a szöveg alapján sejthető, hogy

Urkonynak csak egy részéről van szó. Ez valószínűsíti, hogy a 14. században – de talán már a 13. században is – Urkony földjein hosszabb-rövidebb ideig több birtokos osztozott.

4. A 14. század végétől két (fő) birtokosi család tulajdonlása követhető nyomon Urkonyban.

5. 1358-ban Urkony egy része (vagy egésze) biztosan lakatlan volt, s 1425-ben is, valamely részét vagy egészét, pusztaként említik. Ugyanakkor 1393-ban még a birtok felszentelt kőtemploma létezik és talán használják is (legalábbis fontosnak tartják megemlíteni, hogy Szent Jakab tiszteletére van szentelve, ami részben erre utal).

Vélhetően részben ugyanezen források, részben pedig saját kora viszonyai²⁶⁽⁴¹⁵⁾ alapján vonta le a múlt század végén Stessel József azt a következtetést, hogy Urkony valójában a középkorban két részből állott: az egyik lakatlan Urkony, a másik pedig Egyházas-Urkony volt.²⁷⁽⁴¹⁶⁾ Stessel ezen állítását a rendelkezésünkre álló oklevelek alapján egyelőre sem alátámasztani, sem pedig cáfolni nem tudjuk, mindenesetre figyelemre méltó, hogy már a 16–17. századi urbáriumokban is két Urkony-dűlőt: Belső- és Külső-Urkonyt említenek.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Urkony és „Szent Jakab”

Urkony és „Szent Jakab”

Szent Jakab viszonylag gyakorinak számít az Árpád-korban keletkezett patro-cíniumaink sorában. A több mint tíz, Jakab keresztnévű szent – köztük a két apostol – közül Magyarországon az idősebbik Jakab apostolt, János evangélista testvérét, Jézus egykori bizalmas hívét tisztelték leginkább.²⁸⁽⁴¹⁷⁾ A ma rendelkezésünkre álló adatok szerint a középkori Magyarországon száznál is több helyen állt Szent Jakabhoz címzett egyház. Fertőd tágabb környezetében ilyen létezett a Győr megyei Mórchidán, a vitatott lokalizációjú, Pozsony megyei Szentjakabon,²⁹⁽⁴¹⁸⁾ talán a Vas megyei Rábakovácsi-ban³⁰⁽⁴¹⁹⁾, de a közeli Moson megyei Lébényben is.

A korábban említett 1393-ban íródott oklevél Urkony Szent Jakab tiszteletére szentelt Árpád-kori kőtemplomával kapcsolatban új megvilágításba helyez néhány olyan korábbi információt, melyek egymással párhuzamosan, egymás mellett léteztek:

1. Az első maga a Szent Jakab tiszteletére szentelt templom és a sziget nevének azonossága, és az Urkonyhoz viszonylag közel eső Jakabsziget már legkésőbb a 16. század óta bizonyíthatóan létezett elnevezése.

⁴⁰⁷²2. A második az a tény, hogy a Jakabszigeten már a 20. század első évtizedében egy olyan kőtemplom nyomait figyelték meg, melyet akkor késő-Árpád-korinak írtak le az alaprajz és a talált leletek alapján (lásd Kugler Alajos alább közölt tudósítását).

3. Harmadikként említhetjük, hogy az egykori Jakabsziget területén terepbejárásunk során szinte egyöntetű késő-Árpád-kori cserépanyagot találtunk,³¹⁽⁴²⁰⁾ ami nagyjából egybeesik az oklevél keltezésével. Mint azt már korábban szintén láthattuk, Jakabfalva néha szintén szerepel az elsüllyedt falvak névsorában, ami utalhat arra, hogy az emberek fantáziáját már korábban is foglalkoztatta egy ilyen nevű település (és eltűnésének) kérdése;³²⁽⁴²¹⁾ ugyanakkor egyetlen fennmaradt hiteles oklevél sem utal arra, hogy a Fertő

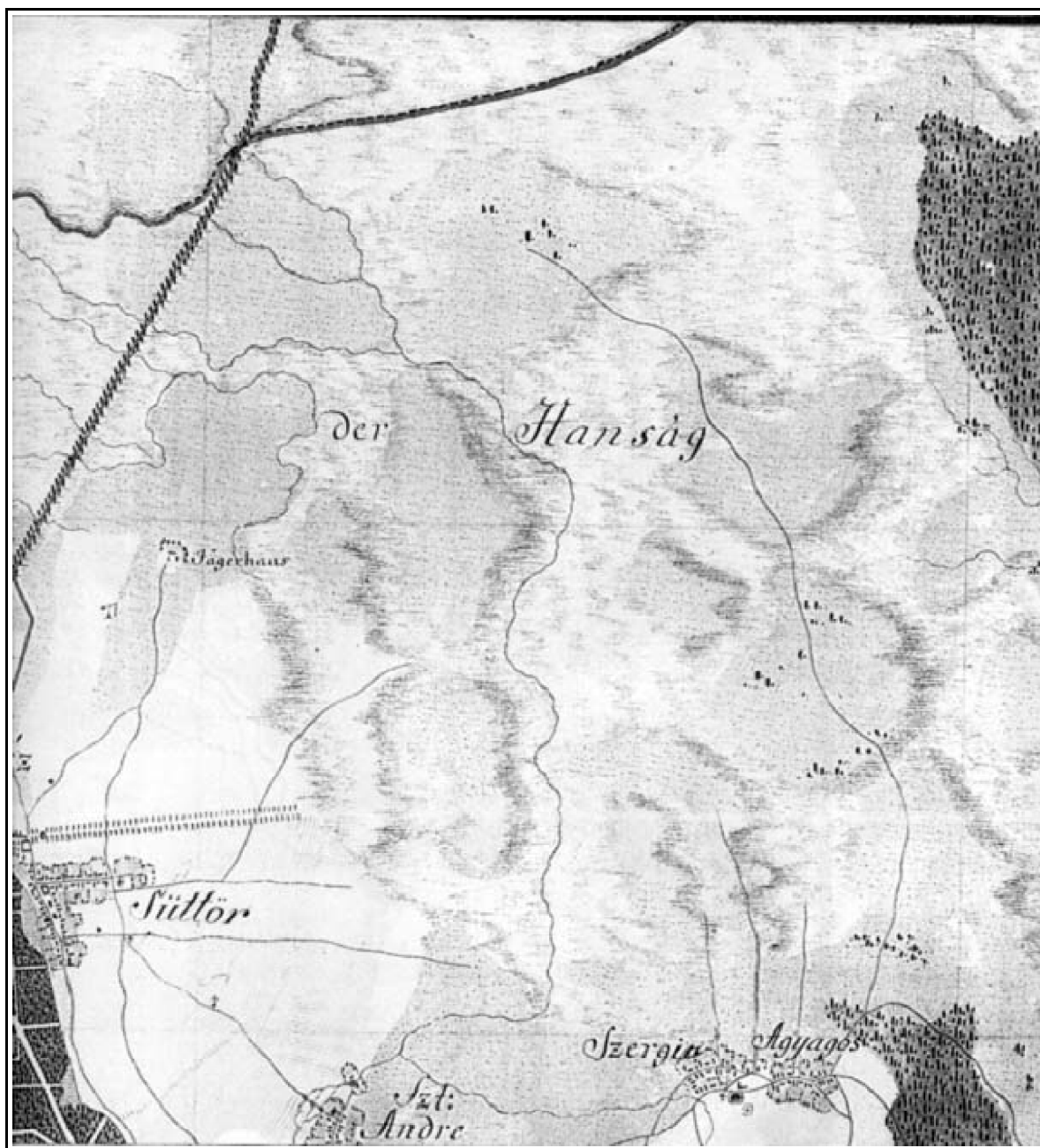
környékén ilyen nevű település a középkor folyamán bármikor is létezett volna.³³⁽⁴²²⁾ Arra viszont több példát is ismerünk, amikor a falu arról a szentől kapta nevét, akinek tiszteletére a falu templomát szentelték.

4. A negyedik pontban hangsúlyoznunk kell azt a körülményt és részletességet, mely a kapuvári uradalom részét képező Jakabsziget leírását jellemzi a 16–17. századi összeírásokban, urbáriumokban és inventáriumokban.³⁴⁽⁴²³⁾ A sziget kaszálóját (25 *falcastra*) a terület leírásánál mindig kiemelten említik, ami utalhat kaszálóinak fontosságára, kiterjedtségére és arra a tényre is, hogy a sziget meglehetősen állandó, jó bevételt, termést biztosított birtokosának.

5. A sziget a lecsapolások után közvetlenül az első, szántóföldként jól hasznosítható területek közé számított (és számít ma is), a terület folyamatos szántása korán megkezdődött, így joggal feltételezhetjük, hogy a sziget területe valaha még magasabb lehetett, még jobban kiemelkedhetett környezetéből.

Mivel az amúgy feltételezhetően egykor lakott sziget³⁵⁽⁴²⁴⁾ maga más lakott területek közül Urkonyhoz esett a legközelebb, s Urkonynak okleveles forrással igazolhatóan volt – a régészetileg megállapítható korú kőépülettel egyidőben létezett – Szent Jakab tiszteletére szentelt temploma, ezért joggal feltételezhetjük, hogy egyazon település két, összetartozó részéről beszélhetünk. Amennyiben azonosítási kísérletünk helyes, ellent kell mondanunk Valter Ilona véleményének, aki a jakabszigeti templomban az Árpád-kori Süttör község egykori plébániaegyházát azonosította.³⁶⁽⁴²⁵⁾

A 18. század második felében, amint ez az első katonai felmérés vonatkozó lapjának térképkivágatán is jól látható, a Jakabszigetre utak vezettek a környező falvakból (1. ábra).

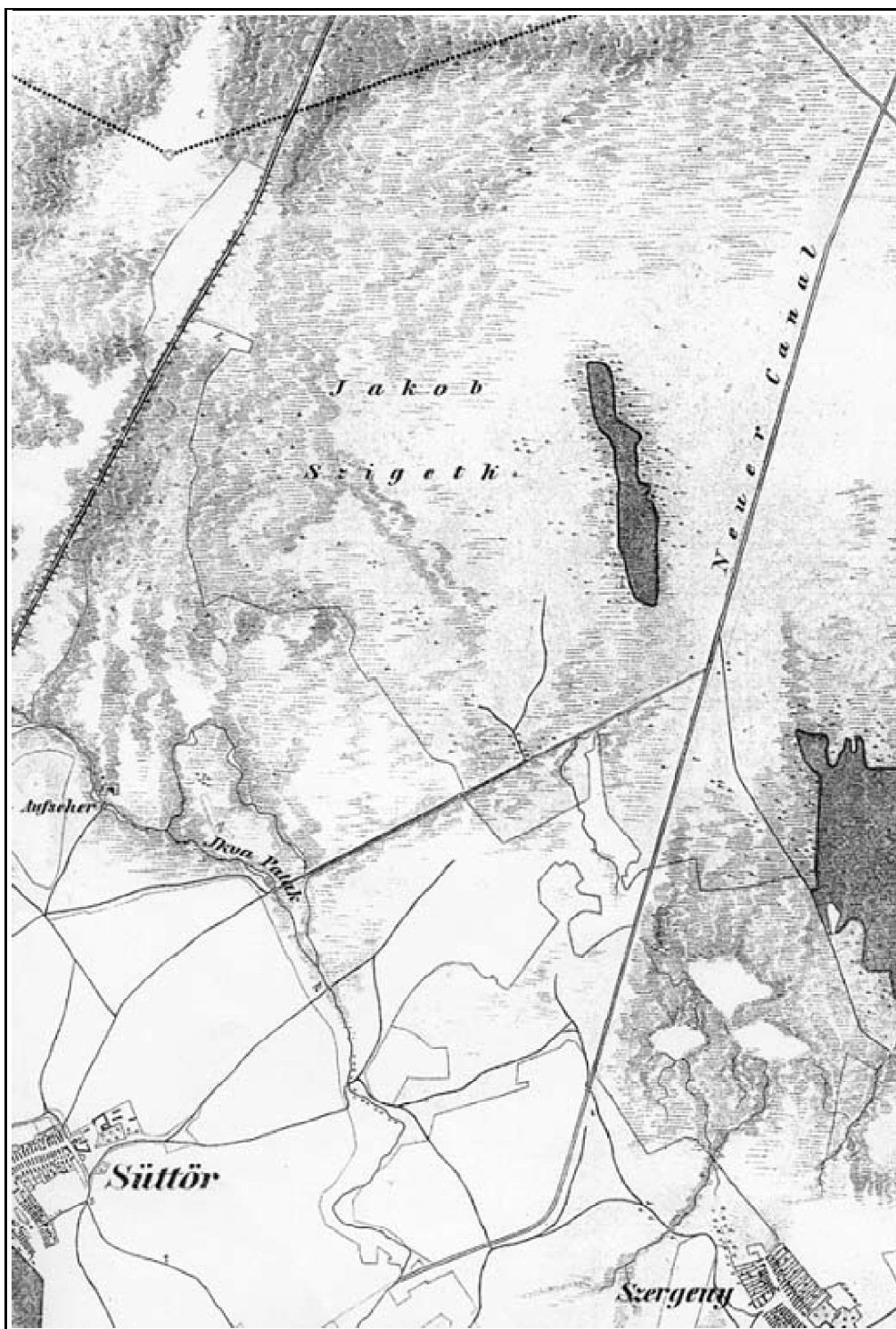
1. ábra – Az Első Katonai Felmérés vonatkozó térképének kivágata. (Hadtörténeti Levéltár, C/V. S/11.)

Ugyanakkor Jakabsziget jellegzetes alakját (sőt az égererdő Jakabszigethez közeli egykori darabját) korai térképeink közül legszemléletesebben a Második Katonai Felmérés vonatkozó térképlapján figyelhetjük meg (2.ábra)

Habár feltehető, hogy nedves időszakban kialakult magas vízállás esetén az utak némelyike kevésbé volt járható, Jakabsziget megközelítése így is valószínűleg megoldható volt, hiszen például az urbáriumok részletes Jakabsziget-leírásában sem említik egyszer sem, hogy bármilyen gondjuk lett volna a víz miatt a

betakarítással vagy a betakarított széna szigetről való elszállításával, amit pedig megemlítenek például a 16. század végén az India majorral,[38\(426\)](#) vagy a Kápolna-réttel[37\(427\)](#) kapcsolatban.

[409](#)

2. ábra – A Második Katonai Felmérés vonatkozó térképének kivágata.
(Hadtörténeti Levéltár, Sec. 49. Col. XXIII.)

Urkony és a sziget ugyancsak közel esett a Pomogy–Sarród gázlóhoz, mely stratégiai találkozási pontja volt mind a kelet–nyugati vízi, mind pedig az észak–déli kereskedelmi útnak, mely fertő-hansági átkelőjét a 16. században már biztosan, de feltehetően korábban is vámozták. Ugyanakkor a sziget – mivel maga már a Hanság medencéjében található – veszély esetén akár menedékhelyként is funkcionálhatott (különösen nedves időszakban). További adalékként szolgálhatnak Külső- és Belső-Urkony viszonyaira vonatkozóan a 16–17. századi urbáriumok, inventáriumok és egyéb összeírások adatai, amennyiben kiderül például, hogy ezen időszakban Belső-Urkony alatt az inkább a Hany mellett elterülő, tehát az ahhoz közelebb eső Urkonyt, míg a Külső- vagy Innenső-Urkonyon a Süttörrel és Sarróddal hosszabban, addig a Hannyal csak kis mértékben [410](#)határos dűlőt értették. Továbbá úgy tűnik, hogy Külső-Urkony területe nagyobb volt, mint Belső-Urkonyé. [38\(428\)](#)

Továbbá, az egész vármegyében a középkorból összesen egy olyan települést ismerünk, mely Urkonyon kívül szintén Szent Jakab tiszteletére szentelt templommal rendelkezett, ez pedig a Rába folyó menti *Vagh (Vaagh) possessio* volt, melyre semmiképp nem illett volna a „*quandam possessionem suam Urk vocatam in dicto comitatu Soproniensi penes lacum Fertew habitam et existentem, ubi ecclesia lapidea in honore sancti Jacobi constructa existit*” meghatározás.

Urkony határnév és a Jakabsziget topográfiai helyzetének értékelésekor, esetleges középkori összefüggésük kérdésének vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a következő megfontolásokat. A földrajzi névként máig fennmaradt Urkony elnevezés ma egy viszonylag kis területet jelöl, alig néhány száz méteres átmérővel. Viszont a mai Urkonyt körülvevő dűlőnevek – Zsellér-legelő, Kis-legelő, Ökör-legelő, Pap-föld, Görbe, Kísérleti-táblák, stb. – szinte mindegyike tipológiai alapon az újkori, nota bene huszadik századi földrajzi neveink közé sorolható. Valószínűnek látszik, hogy Urkony alatt régebben egy, a mainál jóval nagyobb területet érthettek. Elképzelhető hát, hogy a földrajzilag biztosan körülhatárolható Jakabsziget és a tőle nyugatra elhelyezkedő, ma ismert Urkony dűlő közötti mintegy kétezer méter távolság nem pontosan adja vissza a két feltételezett középkori település(részlet) hajdani távkozát. [39\(429\)](#)

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Régészeti kutatások a Jakabszigeten

Régészeti kutatások a Jakabszigeten

Jelen dolgozat szerzői 1997 óta több alkalommal végeztek terepmunkát a Fertő és a Hanság vidékén. [40\(430\)](#) Kutatásaink célja annak kiderítése volt, vajon a táj ma vizsgálható földrajzi képe mennyire vethető, netalán egyeztethető össze a korai kéziratok térképek és középkori oklevelek adataival. Mivel a fenti történeti földrajzi kutatással egyidőben folyt a terület korai Árpád-kori temetőinek számbavétele és feldolgozása, [41\(431\)](#) kézenfekvőnek látszott megkísérteni a régészeti lelőhelyként a huszadik század eleje óta nyilvántartott Jakabsziget azonosítását. Reménykedtünk abban is, hogy a lelőhelyről újonnan gyűjtött adatok segítségével pontosítani tudjuk majd az eddigi, meglehetősen bizonytalan ismereteinket Jakabszigettel kapcsolatban.

Első lépésként összegyűjtöttük a régészeti szakirodalomban illetve múzeumi adattárakban megtalálható, kevés számú adatot a Jakabszigetről. Az első középkori leletek felbukkanásáról, sőt ásatások folytatásáról tudósítás is maradt ránk 1907-ből. A szakirodalomban gyakorlatilag alig forgó hírlapi cikk a lelőhelyünkön végzett feltárás és az itt megtalált épület máig legpontosabb és legbővebb leírásának számít. Szerzőjét a lap nem tüntette fel, az ismeretlenben talán a Soproni Naplót történelmi és régészeti írásokkal ekkoriban ellátó Kugler Alajost, vagy esetleg Bella Lajost sejtethetjük. Tekintettel [411](#)az eredeti közlemény eldugott, kutatók

számára nehezen hozzáférhető voltára, a cikket most teljes terjedelmében közöljük.

**2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony?
Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / „N. N. [?]”: Árpádkori templom⁴²**

„N. N. [?]”: Árpádkori templom⁴²⁽⁴³²⁾

Sopron, jan. 2.

Esterházy herceg süttöri uradalmában igen érdekes épület alapfalaira bukkantak a mult hó végén. Körülbelül három kilométernyire Süttör községtől kelet felé némi északi elhajlással a Hanság medrében hosszukás földhát emelkedik vagy két méternyi relatív magassággal az uralkodó szél irányában, tehát északról délkeletnek dél felé. Az egész földhát a körülötte fekvő lapályból sziget gyanánt emelkedik ki, miért is népünk igen találóan és jellemzően Jakabszigetnek nevezi a tagot.

A Jakab név határozottan történelmi vonatkozása, csak hogy oklevelek és hagyomány híján semmiféle támpontunk sem vala eredetének megmagyarázására. Most a véletlen megfejtette e rejtélyt. Régészeti társulatunk⁴³⁽⁴³³⁾ buzgó tagja, Lackner Béla hercegi főmérnök értesülvén arról, hogy a nevezett dombháton gyakran köveket és téglákat vet fel az eke vasa, a süttöri intézővel, Kovacsich Károly urral egyetemben ásatást rendeztetett a domb legmagasabb részén. Csakhamar méternyi széles falakra bukkantak, melyeknek föltárásával oly épület alapfalai kerültek napszinre, melyek kétségtelenné teszik, hogy e helyen valamikor kápolna állott.

A falak elrendezése határozottan román stílusú. A kápolna hajója hosszukás négyszög, melynek belső térfogata 37.80 m², a mennyeiben hossza 7.8 m, szélessége pedig 5.5 m.

A kápolna apsisa, mely majdnem pontosan van keletnek fordítva, 13 m²-nyi [sic!] területtel bír, hossza ugyanis 3.7 m, szélessége pedig 3.56 m. Maga az apsis fala, mely 80 cm széles kőből épült, padlója is kőlapokkal volt kirakva.

A kápolna nyugati falától 1,5 méternyi távolságban befelé három pillér alapja mutatkozik, alkalmasint ezekre épült a kar.

A hajó falai téglából épültek, ezek jóval hosszabbak és szélesebbek, de vékonyabbak a mostaniaknál, színük vöröses vagy sárga. Alsó lapjuk benyomásaiból kitetszik, hogy vetés után sásos alapon száritgatták. Anyagjuk a széplaki határban levő agyagra emlékeztet. A kövek részben faragottak, de többnyire csak ki vannak nagyolva. Van köztük keményebb (rákosi) és puhább (soproni zárhalmi) homokkő. De előfordulnak konglomerátumok is.

A leletek közt rendkívül nagy számban fordulnak elő a rövid vasszögek, alkalmasint a tetőzetből valók. Találtak még egy egész agyagpoharat és több cserepet, továbbá egy darabka pontokkal és kereszttel díszített bronzbádóg szalagot és ugyanilyent díszítés nélkül valót. Két drb ajtósarokra való vas és egy körülbelül 1 kg súlyú bronzlemez, alkalmasint kisebb harang töredéke egészíti ki a leletet.

A szomszédos föld felületén mindenütt köveket és tégladarabokat találnak, ezeken kívül igen sok neolitikori cseréptöredéket. Itt is ismétlődik az országszerte tapasztalt ⁴¹²ama tény, hogy az egyszer telephelyül szolgáló területet a későbbi jövevénynépek is megszállották.

Bizonyosra fogható, hogy a kápolna körüli ásatások bővebb anyagot szolgáltatnak e földhát történetének megismeréséhez.

Maga a kápolna alkalmasint a XII században épült és a tatárdúlásnak esett áldozatul. Bizonyára szt. Jakabnak volt szentelve, innen maradt meg e dűlőnek neve.

Elvárjuk a régészeti társulattól, hogy e helyet bővebb kutatások tárgyává teszi.”

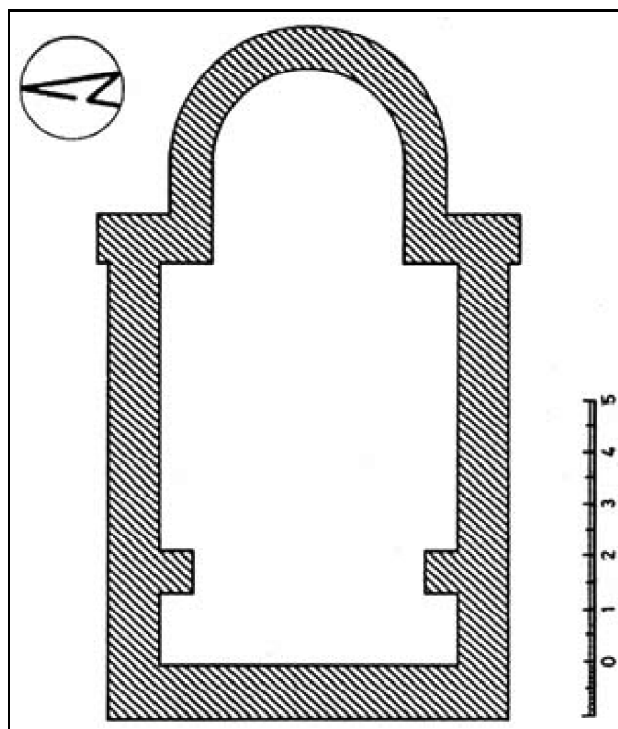
E tudósítás kivonatolt változata az országos régészeti folyóirat lapjara is eljutott: „(...) A süttöri határban, bent a Hanságban, a Jakab-szigeti dűlőn román-stylű kisebb kápolna alapjait tárta fel az ásó. E kápolna alkalmasint a tatárjáráskor pusztult el. A falak nagyjából széles, lapos és aránylag vékony téglából épültek, melyet valószínűleg a széplaki agyagból vetettek. A kis apsis fenekét homokkőből való lemezek borították. A kápolna belsejét, daczára kicsiségének, két pillérsor három hajóra osztotta. Kisebb csemetyű darabja, meg tömérdek sok vasszög volt az egész lelet.

A szóban forgó dűlő valószínűleg sziget gyanánt, mintegy két m-nyire emelkedik ki a Hanságból észak-déli irányban. Felületén mindenféle praehistorikus, meg későbbi korokból való cserepek hevernek, miért is e terület bővebb méretű ásatásokra igen is érdemes. (...)”⁴⁴⁽⁴³⁴⁾

Mindenekelőtt a fenti tudósításokban lévő információk értékelését és ezek alapján a templom ill. az ásatás helyének minél pontosabb lokalizálását kellett elvégeznünk (4. ábra).⁴⁵⁽⁴³⁵⁾ Magának a Jakabszigetnek az azonosítása – lévén máig használt határnév, de a Fertőd községből a lelőhely felé vezető, délnyugat-északkeleti irányú dűlőutat is *Jakabszigeti útnak* nevezik – nem volt nehéz feladat.⁴⁶⁽⁴³⁶⁾

Míg az első tudósításnál jól érezhető, hogy szerzője – személyes élmény alapján? – jól ismerte a lelőhelyet, utóbbi írásából Bella Lajosról kiderül, hogy magát a templomalapot személyesen sohasem látta. Csak így képzelhető el, hogy a szóban forgó, apró román kori épületről, mint három hajós templomról emlékezett meg (3. ábra).

Nehéz lenne megmondani, vajon milyen állapotban lehetett a templomrom az ásatások 1906-os megkezdésekor. A Jakabszigetet évszázadok óta művelték, így a folyamatosan működő erózió épp a domb tetején, a templom feltételezett helyén lehetett a legintenzívebb. Valószínűnek látszik, hogy Lackner mérnököt nem csak a szántáskor földből kiforduló téglák és kövek vezették ide a templomalaphoz, hiszen a tudósításban is szerepel: kövek és téglák kerültek felszínre a szomszédos földön is.

3. ábra – Az egykori jakabszigeti templom feltételezett alaprajza. Forrás: Valter, 1986. 120.

Elképzelhető, hogy a közismert módon magas fokú gépesítéssel dolgozó Esterházy-birtokokon épp a 20. század első éveiben tértek át a gépi szántásra, esetleg az erózió épp ezekben az években kezdte „kitakarni” az épületalapot, így teremtve apropót Lackner mérnöknek az ásatások megkezdésére. Mindazonáltal a jakabszigeti kutatásainkat segítő Horváth Dori Nándor fertődi lakos emlékezete szerint gyermekkorában a templom feltételezett helyén – ahol családjának 1945 előtt földbirtoka is feküdt – állt valamiféle igen alacsonyan megmaradt rom, de ennek mibenlétére vagy alakjára már nem emlékezett.

A templom alaprajzának első közlését az azt feltáró „ásatás” után három évtizeddel Csatkai Endre végezte el.⁴⁷⁽⁴³⁷⁾ Azt sajnos nem tudjuk, vajon milyen dokumentáció készülhetett ^{414a} feltárt romokról. Figyelembe véve, hogy a feltárások vezetője gyakorló mérnök volt, feltételezhetjük, hogy az általa megtalált és értelmezett objektum felmérési rajza viszonylag pontos lehet. Az eredeti, Lackner-féle dokumentum ma ismeretlen helyen lappang, az épület későbbi leírói⁴⁸⁽⁴³⁸⁾ mindannyiszor Csatkai első ábráját követték.

Az épület alaprajza az Árpád-kori Magyarországon legelterjedtebbnek számító, egyszerű, román stílusú elrendezést követi.⁴⁹⁽⁴³⁹⁾ A korabeli plébániatemplomok hajójának nyugati részén az ásatások gyakran dokumentálnak oszlophelyeket, négyszögletes alapozási helyeket, melyekben az épületek e részében kialakított karzat tartóoszlopainak helyeit ismerhetjük fel. Az 1907-es leírás három pillér alapjának megtalálásáról beszél, míg az ismert alaprajzon a két faloszlop „pillérként” való elfogadásával is csak két ilyen alapot találunk. Elképzelhető, hogy a két faloszlop között, a templomhajó tengelyében eredetileg egy harmadik alapozás is előkerült, de ez valamilyen okból (pl. értelmezési nehézségek, rossz megtartás) az összesítő rajzról lemaradt. A templom egyik első leírója, Bella Lajos, félreértve a hajó nyugati részébe röviden benyúló épületelemeket, tévesen háromhajósnak titulálta e szerény, falusias szentegyházat.⁵⁰⁽⁴⁴⁰⁾ A nyilvánvaló hibát a megye műemléki topográfiájának szerzői javították.⁵¹⁽⁴⁴¹⁾ Megemlítendő még a templom nyújtott „U” alakú szentélyének diadalívével egy síkban az épület külső homlokzatából északi ill.

déli irányban kinyúló keskeny támpillérpár. Ezeknek – amennyiben a rajz hiteles és nem a talált épületomladékok félreértelmezésén alapul – valószínűleg statikai szerepe lehetett.

Figyelemre méltó továbbá, hogy a templomalapot feltáró amatőr archeologusok szerint az épület apszisa kőből, míg hajója téglából készült. Az építőanyag szemléletes leírásában a középkori épülettéglák jellegzetes méretére és kidolgozására ismerhetünk. Úgy véljük, a rendelkezésre álló csekély információk alapján még elhamarkodott következtetés lenne a kétféle építőanyag mögött két esetleges építési periódust sejteni. A templom feltételezett helyszínén a felszínen talált téglatöredékek annyira aprók voltak, hogy gyakorlatilag sem méretük, sem korszakba sorolásuk nem volt lehetséges. Találtunk viszont számos, feltételezhetően szintén a templomépületből származó faragott – egyik oldalán szabályos, simára alakított – viszonylag lapos követ. Ezek esetleg a rom leírásában az apszis padlójának borításaként említett kőlapokból származnak. Az általunk gyűjtött épületkövek jelentős része alakatlan vagy alig kinagyolt darab, ami összecseng a templom falazóanyagának 1907-es leírásával. A Lackner által feltárt épület leírásából mintegy 1 méteres falvastagságról értesülünk, így alighanem 415 egy, a korban szintén gyakorinak számító módon masszív egyházzal számolhatunk Jakabszigeten.

Nem könnyű az értékelő régész dolga az 1906-os ásatáson napvilágra került leletanyag számbavételekor. Mivel az eltelt szűk egy évszázad alatt a tárgyak egytől egyig elvesztek vagy lappanganak, csak a fennmaradt, igen sommás leírásra hagyatkozhatunk. A romnál feltárt igen sok vasszög valószínűleg tényleg az épület tetőzetének fa alkatrészeit tarthatta össze. Az „agyagpohár” és „több cserép” a templom körül húzódó középkori falu hagyatéka lehetett. Nehezebb azonosítani a szintén ekkor talált „egy darabka pontokkal és kereszttel diszitett bronzbádóg szalagot és ugyanilyent diszítés nélkül valót”, melyek ládikaveretek vagy kódexborítás fémdíszei éppúgy lehettek, mint oltári vagy körmeneti fakereszt borításának lemezei. Az Árpád-kor végi falusi templomok feltárása kapcsán nem ritkán találkozunk nagy méretű bronzöntvények töredékeivel. Az 1907-es leírásban is említett, nehéz bronz tárgy alkalmasint harang is lehetett, de a tudósítás írójának elméletét mindenképp gyengíti, hogy a jakabszigeti templom fennmaradt alaprajza alapján az épületnek nem volt tornya.

A fentebb idézett leírásoknak megfelelően maga a Jakabsziget egy a környezetéből ma mintegy 1–1,5 méterrel kiemelkedő, lapos, szélesen elterülő dombhát Fertőd északkeleti határában, a Jakabszigeti út, valamint az ebből észak felé kiágazó, a Feketebokori major felé vezető út keleti szögletében. A teljes egészében szántóföldként hasznosított területről fontos megjegyeznünk, hogy – amint fentebb idézett, századeleji leírásai megjegyzik – valóban „szigetszerűen” kiemelkedik a környező, alacsonyabb fekvésű területből, de ilyen, a Jakabszigethez (117,8 m) hasonló, gyakran azt meg is haladó magasságú kiemelkedésből alig néhány száz méteres körzetben számos másik akad itt. Nem valószínű, hogy az itt egykor megült falu számára a környék egyetlen ármentes helyét választották ki egykori lakosai.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / A terepbejárásról

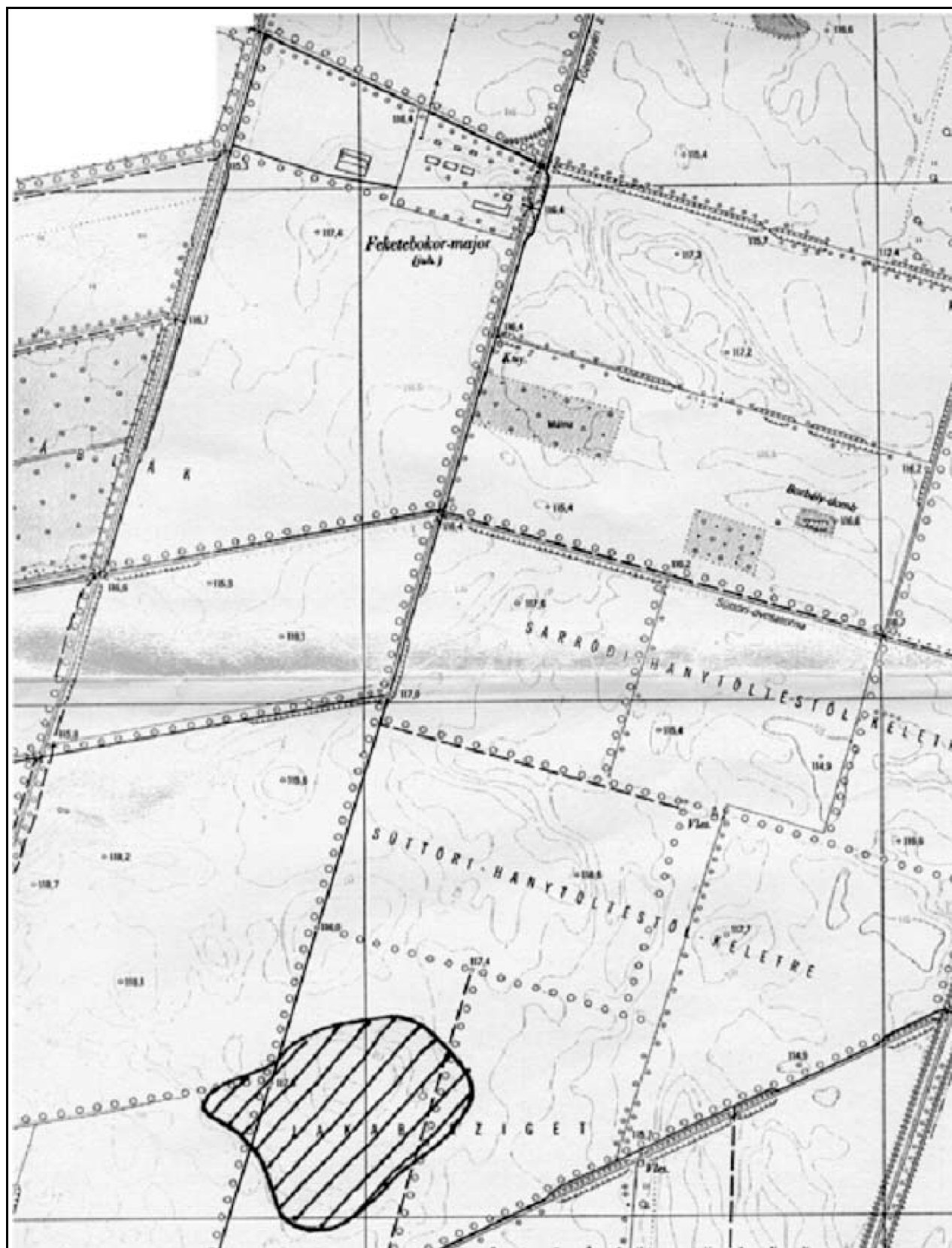
A terepbejárásról

A terepbejárással átvizsgált Jakabszigeten (4. ábra) több hektár terjedelmű régészeti lelőhelyet sikerült dokumentálnunk. Mivel az egykori templomépületre utaló téglatöredékek és kődarabok a dombhát központi, legmagasabb részén viszonylag nagy felületen, szétszóródva hevertek, Lackner ásatásának

helyszínét pontosan meghatározni nem tudtuk.

A területről nagy mennyiségben gyűjtöttünk Árpád-kori kerámiatöredékeket – fazekak, korongolt cserépbográcsok, kúpos cserépfedők darabjait, de előkerült több kézi malomkő-darab, egy bikónikus orsógomb és egy fenőkő töredék is (5–6. ábra). Embercsontokat a terület erősen szántott volta ellenére sem találtunk a felszínen. Érdekes megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a romok leírásában oly alapos 1907-es újságcikk sem említ temetkezéseket a Jakabszigetről. Nagy mennyiségben mutatkozik a területen állatcsont, de ezeket nem lehet történeti korszakhoz kötni.

Megemlítendő még, hogy sikerült megtalálnunk a századeleji leírásokban a Jakabszigetre lokalizált „prehistorikus” telep felszíni régészeti nyomait is. E tény mindenképp erősíteni látszik az 1906-os ásatás helyének meghatározására tett kísérletünk helyességét.

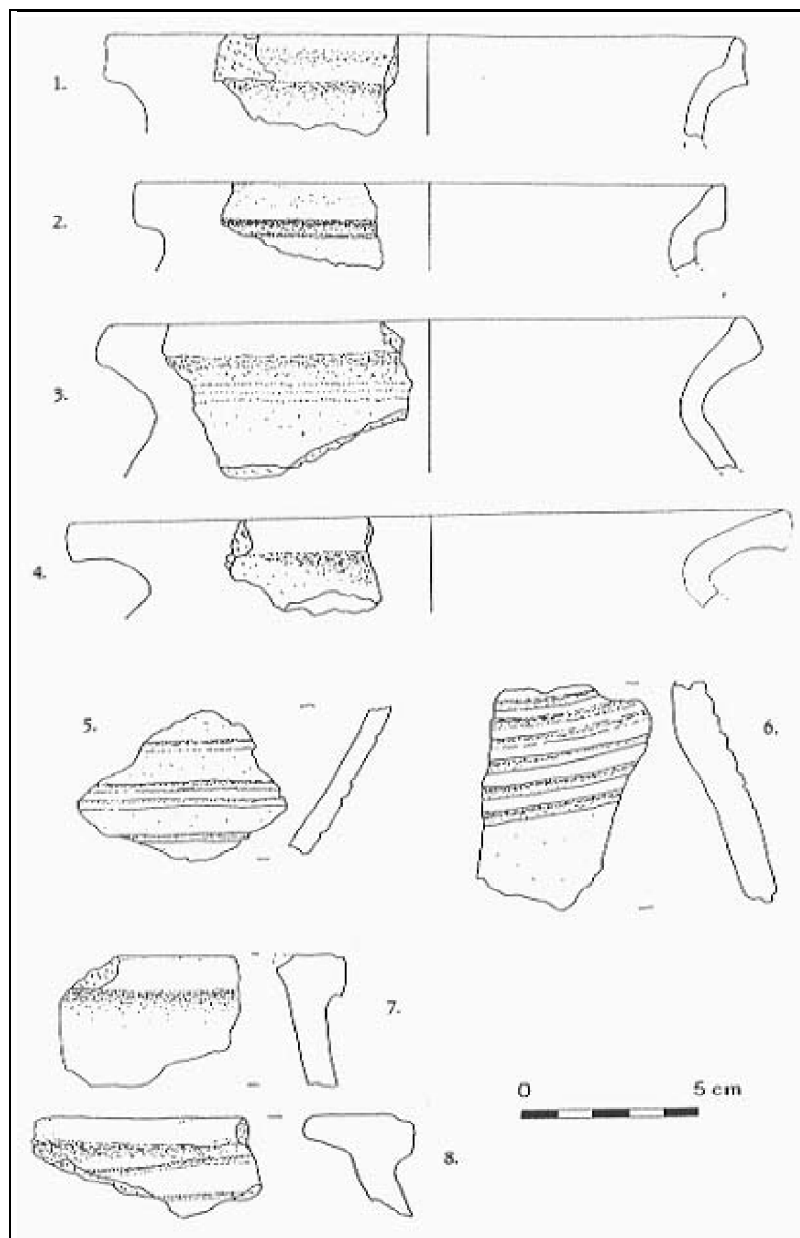

4. ábra – Terepbejárásaink helyszíne és a késő-Árpád-kori jakabszigeti telep lokalizálása a terület 1:10000 térképén.

A begyűjtött, meglehetősen jellegtelen, apróra tört őskori cserepek nem az újkőkorból származnak, mint azt Bella vélte, hanem a réz- esetleg a bronzkorból. Kiemelkedő lelete az itt húzódó őskori telepnek egy agyag kocsimodellhez tartozó kerék, melyet a sziget északkeleti peremén sikerült megtalálnunk.

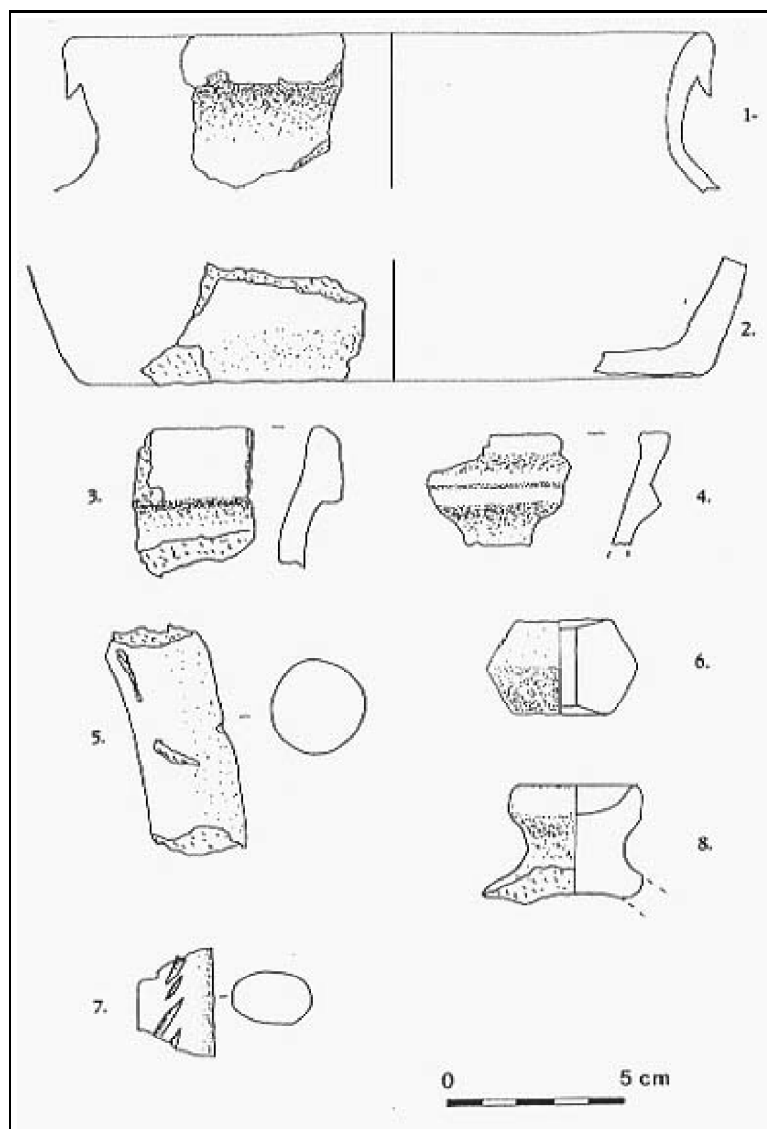
A Jakabszigeten gyűjtött középkori kerámia (5–6. ábra) mind anyaga, mind kidolgozása szerint kifejezetten egységesnek mondható.[52\(442\)](#)

417

5. ábra – 12–13. századi edénytöredékek Fertőd–Jakabszigetről.

Gyakorlatilag minden töredék homokkal és apróbb-nagyobb kavicsszemekkel soványított agyagból, hurkatechnikával illetve lassan forgó kézikorongon készült. Égetésük közepesnek mondható, sok cserépdarab törésfelületén figyelhető meg a tökéletlen kiégetés eredményeképp kialakuló ún. „kettős-” vagy „hármás törés” színváltozása. A töredékek legtöbbje sötét vagy világosszürkére égetett, kisebb számban találunk köztük barnásszürke, drapp, kevészer sötétvörös darabokat. Az Árpád-kori telepek „vezérleteként” ismert, rendszerint jelentős számban előkerülő korongolt cserépbográcsokat Jakabszigeten szembetűnően kevés töredék képviselte.

6. ábra – 13–15. századi edénytöredékek Fertőd–Jakabszigetről.

Ezek egytől egyig az Árpád-kor utolsó harmadára, a 12. század végétől a 14. századig tartó időszakra keltezhetők, és Takács Miklós tipo-kronológiai rendszerében⁵³⁽⁴⁴³⁾ a „d” peremtípushoz tartoznak. Talán csak egyetlen peremtöredékről sejthető, hogy esetleg korábbi darab lehet. (5. ábra – 7, 8)

A leggyakoribbnak számító edénytípus a fazék (6. ábra), melyet a jakabszigeti anyagban méret és peremkidolgozás tekintetében három csoportra oszthatunk. Legnagyobb űrtartalmúak a széles és magas tárolóedények, melyeknek enyhén profilált, kihajló, fedőhorony nélküli peremtöredékeit (6. ábra – 3) ill. vastag falú, mélyen bekarcolt, sűrű vonalkötegekkel díszített oldaltöréseit találtuk meg. (5. ábra – 6) A közepes méretű főzőfazekak között külön formaváltozatot alkotnak az előbbi tárolóedények formáját kisebb méretben utánozó darabok (5. ábra – 1, 2, 5) ill. az előbbiekkal anyagban és kidolgozásban

változatlanul megegyező, de igen erősen – gyakran majdnem vízszintes síkig – kihajló, hosszú, egyenesen levágott peremű példányok. (5. ábra –3, 4)

A késő Árpád-korban lassanként színesebbé váló fazekasipari termékpaletta következő elemeként a Jakab-szigeten megtaláltuk egy apró szemű, csillámos kavicsos soványítású szürke színű, nagy méretű korsó kerek átmetszetű fültöredékét éppúgy, (6. ábra – 5) mint egy kisebb méretű, redukált égetésű korsó ovális átmetszetű fülének ferde bevagdolásokkal díszített töredékét. (6. ábra – 7)

A 13. században elterjedő cserépfedőknek mindkét fő típusát megtaláltuk a Jakabszigeten. Míg lapos fedőnek mindössze egyetlen töredéket azonosíthattunk, a kúpos cserépfedők változatos méretben és gombkialakítással kerültek elő, igaz, nem túl nagy esetszámban. (6. ábra – 8)

A fenti, 12–13. századra keltezhető edénytöredékek mellett igen kis esetszámmal, de néhány későbbi, java középkori fazéktöredék is megfogható a területen. Mivel a begyűjtött leletanyag teljes egészében terepbejárásból származik, annak összetételét a telep valódi korára ill. az egyes korszakokban mutatott intenzitására nézve – ismert szakmai okokból – csak fenntartásokkal fogadhatjuk el. A néhány vékonyfalú, gyorskorongon készült edénytöredék (6. ábra – 1, 4) azonban azt bizonyítja, hogy az élet valamilyen mértékben még a 14–15. században is folyt a Jakabszigeten. Tendenciáit tekintve azt a már rendelkezésünkre álló adatok alapján is megfogalmazhatjuk, hogy e település fennállásának legintenzívebb szakasza a kései Árpád-kor lehetett.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kiss Andrea–Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez / Összefoglalás

Összefoglalás

Dolgozatunkban az Urkonyra vonatkozó, eddig ismertté vált összes írásos és topográfiai adat összegyűjtésével a korábbi kutatásnál megalapozottabban igyekeztünk bizonyítani, hogy a középkori forrásokban szereplő Urkony települést a mai Fertőd község határának északi részén kell keresnünk. Régészeti módszerekkel azonosítottuk a Jakabszigeten 1906-ban folytatott ásátások helyszínét. Az ott rögzített településnyomot történeti, logikai és topográfiai megfontolásokból mindenképpen a középkori Urkony falu részének, a feltárt egyházat az urkonyi Szent Jakab templomnak tartjuk. Arról, hogy Fertőd északi határában van-e még más, régészetileg azonosítható középkori telepnyom, egyelőre nincs adatunk.[54\(444\)](#) Így jelenleg azt sem dönthetjük el, tartozott-e Urkonyhoz a Jakabszigeten túl más, a középkorban lakott terület is, pl. a fentebb említett Sírdomb körüli, állandó megtelepülésre szintén alkalmas helyek valamelyikén. A kérdést Fertőd területének régészeti topográfiai kutatása döntheti majd el. Az általunk észlelt topográfiai összefüggések és más összegyűjtött adatok jelenleg semmilyen formában nem támasztják alá Urkonynak, vagy ha úgy tetszik, „Jakabfalvának” vízáradás általi közvetlen elpusztulását.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról

420 Horváth László: Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi

prédikátorságról

Sopron vármegye kisebb mezővárosaiban és falvaiban a lakosság döntő többsége – földesurának példáját és egyúttal elvárását követve – a 16. század második felében hagyta el ősei római katolikus hitét és tért át a megreformált új vallásra, esetünkben az evangélikusra.

Ezzel egyidejűleg került át az egyházközségek vezetése a plébánosoktól a prédikátorok kezébe. Szentmiklósról és a vele szomszédos falvakra vonatkozóan az ebből a korszakból származó, a reformáció helyi működési körülményeire is fényt derítő adatokat eddig alig találtunk, noha ez az időszak egyháztörténetileg rendkívül mozgalmas volt. Az alábbiakban néhány, most feltárt levéltári adat segítségével némi bepillantást kaphatunk a szentmiklósi evangélikus egyházközség 1596 előtti működésébe.

Szentmiklós¹⁽⁴⁴⁵⁾ mezőváros első, teljes nevén ismert evangélikus lelkészének működési helyéről és idejéről Payr Sándor egyháztörténeti forrásmunkája²⁽⁴⁴⁶⁾ nyomán ismert, hogy Klaszekovics István 1596 és 1620 között a Sárvárótt székelő Nádasdy család birtokához tartozó, Sopron vármegyei Szentmiklóson működött, ahol 1596-tól lelkész, 1600-tól esperes, majd 1612-től 1620-ban bekövetkezett haláláig a dunántúli egyházkerület püspöki tisztét töltötte be.³⁽⁴⁴⁷⁾ Payr feltételezte, hogy “1596-ban s bizonyára korábban is fertőszentmiklósi lelkész volt⁴⁽⁴⁴⁸⁾”...azonban... “lelkészi állomáshelyét 1605-ben rövid időre endrédivel⁵⁽⁴⁴⁹⁾ cseréli fel, de 1607-ben már ismét Szentmiklóson volt.” Payr megjegyezte, hogy Klaszekovics a nevének aláírásakor 1596-ban még az “alias Plondinus” megkülönböztető nevet is használta, a későbbiekben azonban ezt már nem alkalmazta.

Katona Imre⁶⁽⁴⁵⁰⁾ – aki elsősorban az 1560-1590 évek közötti Sopron megyei adójegyzékek és -összeírások adatai alapján vizsgálta, illetve tárta fel a reformáció Csapod környéki kibontakozását és korai térhódítását – megállapította, hogy az 1580-as, 90-es évek elején már szinte az egész megyében a reformáció uralkodott⁷⁽⁴⁵¹⁾. E cikkéből számos új adatot ismerhetünk meg, de a 70-es és 80-as évek prédikátorai közül teljes névvel sajnos egyetlen sem vált ismertté.

Nem volt ez másképp Szentmiklósról is. Az 1570-es és 90-es évek között itt működött lelkészekkel kapcsolatosan két meghatározó időponttal rendelkezünk. Az egyik az 1570. esztendő. Ebben az évben a helységnek még bizonyára volt plébánosa, hiszen egy bizonyos Gönczöl Ambrus nevű szentmiklósi polgár bizonyáglevelén⁸⁽⁴⁵²⁾ ⁴²¹a “Michael Jagodich Parochus” aláírás olvasható. A másik 1596. év: ez az eddigi legkorábbi időpont⁹⁽⁴⁵³⁾ a teljes névvel ismert szentmiklósi prédikátorra – Klaszekovics Istvánra – vonatkozóan. A közbeeső – és egyháztörténetileg bizonyára mozgalmas – 26 év alatt az itt működő lelkész vagy lelkészek nevééről, tevékenységükről ez idáig semmiféle ismeretünk nem volt.

Megjegyezzük, hogy a fentebb említett 1570-es időpont, amikor is még plébános működik Szentmiklóson, nincs ellentétben Katona azon állításával, hogy többek között “..Fertőszentmiklóson...1563-ban concionator-ról – tehát evangélikus papról – beszélnek adójegyzékeink.”¹⁰⁽⁴⁵⁴⁾ Ez időben az egyes településeken a két felekezet – a római katolikus és az evangélikus – lelkészei még működhettek egymás mellett, és valószínűleg működtek is. Annyit azonban mindenképpen elárul ez az 1570-es keltezésű bizonyáglevel, hogy az abban szereplők ekkor még vélhetően a nagyobb tekintéllyel bíró plébánost kérték fel levelük aláírására, annak hitelesítésére az esetleg már ott tevékenykedő prédikátor helyett.

Az 1570. és 1596. esztendők közötti hiányos ismeretek pótlására, úgy gondoltuk, hogy érdemes lenne további levéltári anyagokat átnézni, azzal a céllal és reménnyel, hogy esetleg találunk új, eddig fel nem tárt adatokat és talán teljes névvel prédikátort vagy prédikátorokat is. Kutatásra a Nádasdy család levéltára

egyes tételeit, illetve a petőházi Zeke család iratanyagát választottuk, mivel mindkét forrás szentmiklósi vonatkozásban is gazdag.¹¹⁽⁴⁵⁵⁾

Elsőként a Nádasdyak szentmiklósi birtokait érintő adományleveleket tekintettük át, és ott találtunk is egy Nádasdy Pál által Klaszekovics István szentmiklósi prédikátor részére kibocsátott inscripcióos levelet. A prédikátor az igehirdetéséért kapta az adománylevelet, melyben hangsúlyt kapott, hogy ő a lelkipásztori tevékenységét “nem csak a mi Tartományunkban Lakozandoknak üdvösségi Javokra, de mind a körül való Szomszédságbeli kereszténi hiveknek is”¹²⁽⁴⁵⁶⁾ végezte. A levél Klaszekovics István prédikátort mindennemű paraszti szolgálattól, adótól mentesítette, azzal a feltétellel, hogy mint szabad ember köteles “ha a mi Varunknak Kapu Varnak veszedelmebe kívántatnék, az több ott való Szabadosokkal mint feiök oltalmaért tartozzanak.” Mivel a levél dátum nélküli, és a szövegezéséből egyértelműen kiderül, hogy Klaszekovics ezt az adománylevelet már idősebb korában kapta, így az az 1596. év előtti esetleges szentmiklósi prédikátori működésének bizonyítására alkalmatlan.

A Nádasdy levéltár számadásai között találtunk viszont egy kapui,¹³⁽⁴⁵⁷⁾ Vasváry Imre udvarbíró ügyében 1590-ben lefolytatott tanúkihallgatási jegyzőkönyvet (“Secundaria Inquisitio Contra Wasvary Anno 1590 in Mense Aprilj Facta”), melyben többek között ⁴²²ez olvasható: “Zenth Mýkloos Templum. Szenth Eghazok uagyon Predicathorok Plodiný Istwan...” ...“Vagon az Szenth eghaz hej ket hold fold, Vagon az Szenth eghaz hej ket darabban Retye”... ...“Vagon az Szenth eghaz hej eg' zóleje”... ...“Predicator Jobbagý Zabó Pall S 1 (.....)¹⁴⁽⁴⁵⁸⁾Mathe S 1” ¹⁵⁽⁴⁵⁹⁾.

Ez már újdonság, hiszen a szövegből egyértelműen kiderül, hogy már 1590-ben Szentmiklóson a templommal rendelkező egyházat Plodini, vagyis Klaszekovics István prédikátor vezette, akihez két egész helyes jobbágy is tartozott; az egyházközségnek volt két hold földje, két darab rétje és egy szőlője is.

A Zeke-család levéltári anyagában található egy 1591. március 6-i keltezésű irat, melynek tárgya Horváth Mihály irtásföldjének Zeke János részére történt eladása. Ennek második felében olvasható: “Aldomasathýs megh Ittok, kýth Szeke wram adoth, Eszek az Szemellyek eleoth: Molnar Janos Akkorbely Biro wram eleoth Lepowých Ferecz wram eleoth Veros Janos eleoth Wargha Istok peteo haszýeleoth pr[ae]dikator haßnal.

PlowdýnýIstua[n]

Szent mýklosý meltatlan leolki paztor”¹⁶⁽⁴⁶⁰⁾

Ennek az iratnak az aláírója tehát Plondinus István, alias Klaszekovics István, aki mint ez a forrás is bizonyítja, 1591-ben Szentmiklós lelkipásztora volt.

Ugyancsak a Zeke család iratai közül került elő egy szentmiklósi szőlővásárlást rögzítő, 1590. esztendő “virágvasárnap előtt való szerda”-i dátumozású¹⁷⁽⁴⁶¹⁾ irat, mely utolsó harmadában felsorolja azokat a “hites személyeket”, akik előtt az ügyletet megkötötték: “Erre penighlen kötöttem magamatt, ezek az Szeömelyek eleott Klaszekow'tt Istwan ura' eleott Szentt M'klos' Predicator, Thar András uram eleott Szentt Miklos'Ispan, Varga Balas eleott Szent Miklos' b'ro”...¹⁸⁽⁴⁶²⁾ Ez az adásvétel egyértelműen megerősíti, hogy Klaszekovics István már 1590-ben Szentmiklós prédikátora volt.

Kétségtelen azonban, hogy Klaszekovics 1596 előtti prédikátori működésére vonatkozóan a jelenleg ismert legtöbb információt, Mankóbüki Balogh Gáspár szolgabíró 1610. június végi, újkéri keltezésű

peranyag-leírása¹⁹⁽⁴⁶³⁾szolgáltatja. A perben el kellett dönten, hogy a szentmiklósi anyaegyházközséghez tartozó petőházi fiókegyház (filia) jobbágysai és zsellérei mennyi gabonát (illetve pénzt) kötelesek évente adni a szentmiklósi prédikátornak. Maga a törvénykezés 1610. április 14-én Petőházán folyt le “Az Nemzetes es Vitezlő Uraim előtt es jelenletekben, úgy mint Megierj Imre Uram, Wagi Geörgy ViceIszan Uram, Dankouitt Janos Uram, Pasztori Gergel Uram, Horwat Balint Uram, Nagý Istway Uram, A’kaj Ferencz Szolgabiro Uram, Szilwasi Jacap Uram, ⁴²³Horuat Peter Uram, Keszi Ferenc.” Itt megjelent “Egy reszrull az Nemzetes Sempczei Orsola Aszoný, az Nehai Zeke Janos Uram Relictaja. Masreszrül penigh Klassekouitt Istuan Uram Zent Miklosi Praedikator keresekre es instantiajokra es el mult napokon Köwesden let Sinodusban walo wegezes Szerent.” Tehát a szembenálló peres felek: az egyik oldalon Klaszekovics István, Szentmiklós mezőváros prédikátora mint felperes, aki kérelmében hivatkozik a kövesdi²⁰⁽⁴⁶⁴⁾ szinódus végzésére is, a másik oldalon pedig a petőházai jobbágysai és zsellérek földesurának, Zeke Jánosnak özvegye, Sempczei Orsolya mint alperes. A kilenc és fél oldalas magyar és a két és fél oldalnyi latin nyelvű perjegyzőkönyvből megismerhetjük egyrészt a szembenálló felek képviselőinek álláspontját, érvelését, másrészt a több mint huszonkilenc tanú vallomását, végül az ügyben hozott határozatot. A tanúvallomásokhoz azonban hozzá kell fűzni, hogy azoknak csak mintegy negyede tartalmaz számunkra hasznos információt, mivel a vallomást tevők közel háromnegyede vagy “semmit nem tud a Pethőhazi dologrull”, vagy pedig a vallomása teljesen azonos egy, már előtte elhangzottával.

A szentmiklósi prédikátor képviselőjében Doczi Boldizsár így kezdte álláspontja ismertetését: “Hogi in Anno 1576 Zent Mihál nap tajban jut Zent Miklosra Klassekowit Istuan a’ Praedicatorsagra, Leth ig’ a’ Szerződés Zent Miklossal, Soitörrel, Endreddel, Pethőhazauall, hogi minden heles es Seller a’ ki maga hazaban Lakik, a Seller ha maga marhaian harom holdig Szanthat, minden haztul egi egi koböl ga[b]nauall tartozzanak adni, de a’ Heles ha maga marhajan nem Szanthatis S helt birt, tartozot az egi koböl Gabnauall. A Seller penigh ha nem Szanthatot, egi napi Szolgalattal auagi tiz penzell.” Tehát Klaszekovics István már 1576(!) ősztől megkezdte prédikatori tevékenységét Szentmiklóson és olyan szerződést köt Szentmiklóssal, Süttörrel, Endréddel és Petőházával (minden bizonnyal a földesuruk jóváhagyásával a helyi bírósággal és esküdtekkel), hogy az ott lakó jobbágysai és a legalább három holdon, saját igavonóval gazdálkodó házasságok zsellérek egy köböl²¹⁽⁴⁶⁵⁾ gabonával, míg a három holdnál kisebb területen gazdálkodó zsellér tíz dénárral, vagy egy napi robottal tartoznak – évenként és házanként – az egyházközség prédikátorságának fenntartatásához hozzájárulni. Itt jegyezzük meg, hogy az idézetben Szentmiklós anyaegyházközség mellett csak három filia neve szerepel, holott egészen bizonyos, hogy ide tartozott még egy negyedik is, a Szentmiklóshoz igen közel eső, attól csak az Ikva patak által elválasztott Szerdahely²²⁽⁴⁶⁶⁾ község is. Valószínű, hogy ennek a falunak a nevét azért nem említik meg külön, mert ez időben sem volt Szerdahelynek önálló bírój, ezt a feladatkört ekkoriban is Szentmiklós mezőváros bírój látthatta el.²³⁽⁴⁶⁷⁾

A továbbiakban megtudhatjuk, hogy 1590-ben, az egyházlátogatás alkalmával “Senior Vraim Reces Janos Vram, Tekowith Görg’ Vram, Tetenj Imre Vram többiekkel edgiemben Szoletuan az megh irt falukbul, es Varasrull minden helbül a’ birot ⁴²⁴harmadmagauall, Innen penigh Pethőhazarull Wörös Janos terwen Biro harmadmagauall megh esküven előttök mindenek biro erős hitre hog’ igazan megh mondgiak mint Predicatoroknak tanettasat, eletit, S mind penigh a’ kösegtül ualo jövedelmet a’ Praedicatoroknak, de a’ mint a’ föllül megh irt Szerződés meg wagion irua, akkor Sem montak egebet errel.” Vagyis a felsorolt seniorok (esperesek) előtt az egyházlátogatás alkalmával az egyházközség minden helységének a bírój harmadmagával eskü alatt vallott a prédikátorok tanításáról, valamint a prédikátorok községenkénti jövedelméről és az említett szerződésről, amiről az egyházközséghez tartozó települések bírái sem mondtak mást mint ami abban rögzítve volt. Sőt a petőházai bíró még két hold földet is említett, mint “hag’ omiant

a' hatar mellett.”²⁴⁽⁴⁶⁸⁾

A céhmesterek²⁵⁽⁴⁶⁹⁾ vallomása szerint előfordult, hogy Petőházán a fél helyesektől fél köblöt szedtek, illetve “hog' egi nihanianak tekintven Segensegeket, niha pedig a' haboru időnek mivoltavet (mivolta végett? – H. L.) köllöt warnom, es hog' ha Soha nem adottis nemellik azzal nem menthetj magat, mert ugian ados mastis uele.” Tehát előfordult, hogy a fél helyesektől egy köből gabona helyett csak fél köbölnyit szedtek be, másrészt, hogy egyesek a nagy szegénységük, vagy a háborús idők viszontagságai miatt nem tudtak fizetni és ezért adósak maradtak.

Így következhetett be, hogy Klaszekovics prédikátornak a petőházai filia – az esztendő folyamán – mintegy 100 köbölnyi gabonával már tartozott. Erről Nicolas Czej, Szempczei Orsolya képviselője úgy nyilatkozott, hogy “az A[ctor] Sem az esztendő Szamokat, hog' mely esztendőtüll fogva, Sem penighlen a' jobbagoi Nevet nem denominallja, ho[g'] kik es hanian uolnanak adosak...”²⁶⁽⁴⁷⁰⁾ Vagyis szerinte a felperes Klaszekovics érvelése megalapozatlan, mivel nem nevezi meg az adós jobbágyok nevét, sem pedig azt, hogy az adósok hány esztendeje és mely időponttól kezdődően tartoznak.

A per ismertetése a tanúvallomásokkal folytatódik, melyekből csak a legfontosabbakat idézzük: Tóth István, 56 év körüli, endrédi²⁷⁽⁴⁷¹⁾, Nádasdy Pál jobbágya: “wagion huszon öt esztendeie miutatul fogua Pethőhazan Laktam, de Soha többet nem emlekezem hog' adot wolna, hanem egész heles eg' köblöt, fel heles fel köblöt, a' Seller tiz tiz pezt, avag' eg' eg' kappanth.”

Wörös Mihály, 35 év körüli, sarródi, Megyeri Imre jobbágya az előzőhöz még hozzáteszi: “a masnal Lakos neg' pezt adot.” Vagyis a házatlan zsellér 4 dénárt adott.

Német Andrásné, Erzsébet asszony, 50 év körüli, himodi, Nádasdy Pál jobbágya – ki akkor került Petőházára, mikor a prédikátor Szentmiklósrá jött – az előzőekhez hozzáteszi “hogy a' masnal Lakos eg' napolt Szolgált”. Vagyis a házatlan zsellér 1 napi robottal szolgálta a prédikátort.

⁴²⁵Thot Jánosné, Magda asszony, 40 év körüli, endrédi, Nádasdy Pál jobbágya szerint “a Seller Tizenket penzt adoth”.

Mészáros Bertalan, 64 év körüli, szentmiklósi, Nádasdy Pál jobbágya “azt Vallja, hog' azon esztendőben a' meliben Zent Miklosra jut Praedicator Vram, hog' a' mint a' Szörződest referalta Istuan Vram, tudgia hog' minden haztul eg' eg' köből gabnat adnak, attul megh walua, hog' a' kipezen Szantot tiz tiz penzt attak.”

Gönczöl Bálint, 55 év körüli, szentmiklósi, ugyanazt vallja mint az előző tanú, de hozzáteszi, hogy “Cehmester Lewen egy nihan esztendőben Szetteis az egész faraban²⁸⁽⁴⁷²⁾ minden házztul eg' eg' köblöt, a' ki három holdig Szantat hatot.” A céhmester tehát nemcsak a saját településén, hanem az egész egyházközségben szedte össze a prédikátor járandóságát, és így jól össze tudta hasonlítani a petőháziak befizetését a többi település teljesítésével.

Molnár András, 30 év körüli szentmiklósi vallotta, hogy “három esztendeigh volt Cehmester, de nem Szette a' habruban.” Ez a vallomás is megerősíti, hogy a háborús időkben nem szedték be rendszeresen az egyházközségi járandóságot.

Himber Ferenc, 77 év körüli, szentmiklósi “azt mongia hog' akkor mikor a' Praedicator megh Szerződöt, a' Pethőhaziak mind helesek woltak, hanem Eöt Seller, de azoknak Sem wolt Woniomarhajok S megis egi köblöt Szedet raitok.” Tehát a prédikatori járandóságra vonatkozó szerződés megkötésekor Petőházán a

helyes jobbágyok mellett öt olyan zsellér lakott, kiknek nem volt ugyan igavonó állatjuk, mégis is egy köből gabonát szedtek tőlük is.

A perben egyébként Klaszekovics javára döntöttek, kimondván, “hogý mindenkor a’ Pethőhaziak Helesek eg’ köblöt, felhelesek egý köblöt attanak...”. Vagyis a megkötött szerződés szerint kell a petőháziaknak is az egyházközségi járandóságot a jövőben adniok és a felhalmozódott adósság rendezésében is egyezsége jutván, megállapította a bíróság, hogy “a két Szemelt ug’ mint Istuán Praedikatort Zekene Aszonoimmal illenkeppen megh beketettük”.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Klaszekovics István már 1576-ban a szentmiklósi anyaegyházközség prédikátora lett, és bizonyosan ott működött 1590-ben és 1591-ben is. Valószínű, hogy még a prédikátorságának korai szakaszában szerződést kötött az egyházközséghez tartozó településekkel az évenként és házanként, a céhmesteren keresztül beszédendő prédikatori járandóság mértékéről, mely a jobbágyok és a legalább három holdon – saját igavonóval – gazdálkodó házas zsellérek esetében egy köből gabonát, míg az ennél kisebb területet művelő zsellérek esetében tíz dénárt vagy egy napi robotot tett ki. A petőházai úrbéresekkkel szemben 1610-ben pert indított, mivel azok a szerződésben rögzített járandóságnál kevesebbet fizettek illetve egyesek a járandósággal adósok maradtak. Még a per megkezdése előtt 1610-ben Kövesden szinódust tartottak, ahol a perben követendő álláspontot kialakították. A pert Klaszekovics prédikátor nyerte meg. Megállapítható továbbá, hogy 1610-ben és valószínű, hogy már előtte is, a szentmiklósi anyaegyházközséghez négy filia tartozott, nevezetesen Petőháza, Süttör, Endréd és Szerdahely. 1590-ben Reczés, Tokovics és Tétényi seniorok egyházlátogatást tettek a fenti egyházközségben.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopron kulturális élete

---

426 Sopron kulturális élete

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopron kulturális élete / Szemán Attila: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása

Szemán Attila: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása

2000. szeptember 16-án nyitotta meg kapuit a Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása. Az új kiállítás forgatókönyvét írta és rendezte Bircher Erzsébet, Horváth József és Szemán Attila, tervezte és kivitelezte Szőke Imre.

Új állandó kiállításunk alapvetően megváltozott a régihez képest. A kiállítás több egységre oszlik, s ezeket a kapualjban eligazító táblák ismertetik. Bár a kiállítás részei külön-külön, önmagukban is megállják helyüket, a teljes állandó kiállítás szerves egységet képez.

“Ásványok és kőzetek” A bányászat megindulásának legfontosabb szükséglete, hogy legyen kibányászható anyag. Ezért ezzel az egységgel kezdjük kiállításunkat. Ez specifikusan – a történeti Magyarország

bányászata szempontjából lényeges ásványcsoportok szerint – összeállított kiállítás. Egykori nemes- és színesércbányászatunk csillogó termékei, s kevésbé csillogó, de hasznos vasérceink az ágazat történeti súlyának megfelelően a középső tarlóban kerülnek bemutatásra. Külön-külön vitrinben kaptak helyet a kősóbányászat, a szénbányászat és az ásványbányászat termékei. A geológiai anyag mellett itt helyeztük el a különleges, egyedi darabnak számító selmecbányai üvegtérképet is, s a falakon egyéb térképek, metszetek is sorakoznak (1. kép).

“A magyar bányászat művészeti alkotásokon” A témához illően, ez az egység az épület legrepresentatívabb helyiségében, a nagyteremben és a hozzá tartozó előtérben foglal helyet. A festmények közül kiemelném Feszty Árpád: Bányaszerencsétlenség c. alkotását, és Freiseisen Györgynek, a körmöcbányai Goldkunsthundlung igazgatójának halotti képét 1603-ból. Találhatók itt bányászati vonatkozású numizmatikai különlegességek, továbbá a türelempalackok, melyek a bányászálat értékes dokumentumai. A bányászati vonatkozású iparművészeti alkotások közül az egyedi ötvösmunkák és az úrvölgyi edények talán a legjellegzetesebbek. A feltehetően rokkant bányászok által készített és emléktárgyként árult üvegek 3-4 szinten mutatják be a legjellemzőbb bányamunkákat (2. kép).

“A magyar bányászati termelés története” Ez a nagyobb egység három emeleti termet foglal el. Az eddigi tárlókkal ellentétben ebben a részben a tárgyi anyagot boxokban helyeztük el. Az első teremben a Kárpát–medence bányászata honfoglalás előtti időszakának bemutatásával kezdődik a termeléstörténet. A Kárpát–medencében az ásványi anyagokat már 40000 évvel ezelőtt tudatosan hasznosították és kitermelték. Az esetleges őskori bányáskodás után a rómaiak műveltek először szervezeten aranybányákat a Kr. u. 2–3. században Dacia provinciában. Ennek emlékei a bányászati szerződéseket tartalmazó viasztáblák és a gondosan pecsételt daciai aranyrudak.

427Az első adatokat a honfoglaló magyarok bányászati tevékenységéről 953-ból ismerjük. Ehhez az időszakhoz kapcsolódnak sóbányászatunk legrégebb tárgyi emlékei, melyek a királyvölgyi bányából származnak. A kiállított teknő a vízzel való fejtés eszköze volt. A középkori magyar királyság gazdagsága jelentős részben arany-, ezüst- és sóbányáinak jövedelméből származott. A nemesércek bányászatát a király engedélyezte. Az első bányászattal kapcsolatos rendelet a 13. századból származik. Méltán híres középkori pénzverésünk sem létezhetett volna a bányászat nélkül.

1. kép

Az egész Európában híres magyar aranyforintjainkból egy maroknyit láthatunk Fortunatus Imre tárnokmester pénzeszacskójában.

Az egység második termében a leghíresebb magyar bányavárosokkal, Selmechbá-nyával, Körmöcbányával, Besztercebányával és Erdély bányászatával foglalkozik egy-egy box anyaga. Selmechbánya legkorábbi bányavárosunk, első írásos említése 1156-ból származik. Méltán híres Selmec aranyozott ezüsből készített, dísz bányászéke és kalapácsa, mely a bányászatnak és bányavárosnak egyaránt jelképe volt. Bányászatának utolsó fénykora a 18–19. század, melynek kiemelkedő alakja Svaiczter Gábor főkamagróf. Az ő egyedi bányászfokosát is itt láthajuk. Besztercebánya rézbányászatához kapcsolódik Thurzó János és az augsburgi Jacob Fugger vállalkozása, amely az egyik legjelentősebb üzleti társulás volt 15–16. századi európai bányászatban. A környék rézbányászata a későbbiekben is jelentős maradt, amit az úrvölgyi bányapénzek [428](#)sorozata is bizonyít. “Csodás” anyaguk miatt külföldön is ismerték a 17. századi “transzmutácós” edényeket, melyek rézzé vált vasból készültek. Erdély aranytermelése már a római kortól híres, s a kősbányászat is nagyon jelentős. A régi dicsőség egyik szép emléke az az 1782-es süvegdísz, melyen Erdély címere és kiemelkedő fontosságú aranybányahelye, Zalatna bevéssett neve látható.

A harmadik terem a 19–20. századi bányászattal foglalkozik. A kiállított mives megmunkálású műszerek, díszes biztonsági lámpa, farbőr, csákó, csillogó bányászkard és fokos az Osztrák–Magyar Monarchia korát jelenítik meg.

2. kép

Az I. világháborút lezáró béke megfosztotta Magyarországot legnagyobb nyersanyag-lelőhelyeitől. A magyar bányászatban a megmaradt területek kőszénbányászata vált a legjelentősebb tényezővé. A két világháború közti időszak kevésbé színes, de érdekes darabja az 1924-es Dräger típusú bányamentő készülék.

Az üzemi párttitkár íróasztala, kurbilis telefonja, az 50-es évek szellemében készült asztalidész már a szocialista bányászatot idézi. Akárhogy is ítéljük, ez az időszak a hazai szénbányászat fejlődésének, teljesítmény-növekvésének kora volt. Az utolsó fokozat pedig már a modern szerszámokkal, fejlámpával a közelmúltat jeleníti meg, és sajnos ehhez csatlakozik a lefelé fordított bányászjelvény alatt felsorolt megszűnt üzemek hosszú sora is. A befejező kép a mélyművelésű szénbányák felszámolása után is megmaradó külszíni lignitfejtést mutatja.

429 “A bányászati oktatás története” A folyosóról nyíló, 18. századi falfestményekkel díszített teremben, elsősorban a diákhagyományokból adunk ízelítőt eddig kiállításban még nem szerepelt dekoratív tárgyak bemutatásával. A kiállított textilanyag különösen érdekes ebben a kollekcióban.

“A bányászati tudományok története” A másik festett szobában régi és ritka bányászati szakkönyvek, s a bányagépesítésben különös érdemeket szerző Hell-család néhány dokumentuma kapott helyet. Itt emlékezünk meg múzeumalapító igazgatóinkról, dr. techn. Faller Jenőről is.

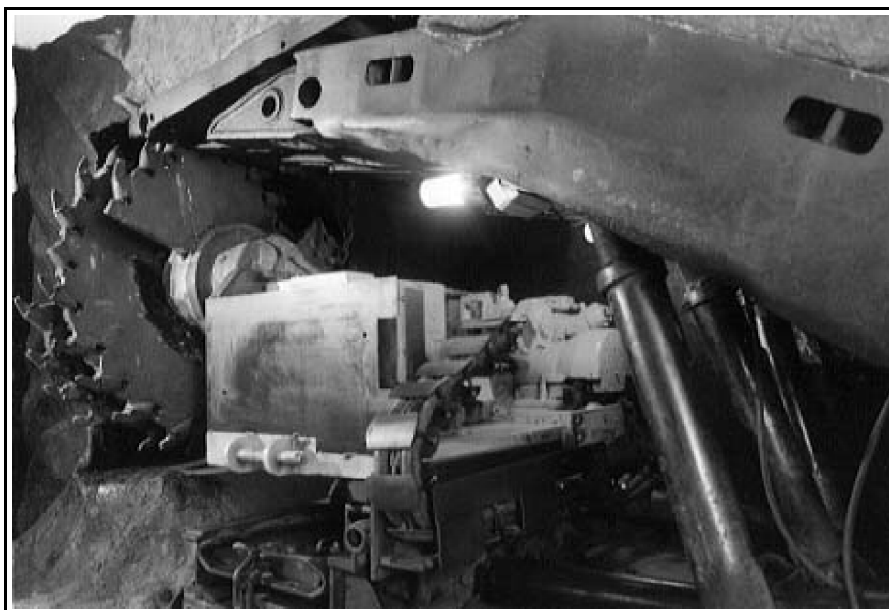

3. kép

“A bányagépesítés fejlődése” Az egykori istállóban megtekinthetjük bányagépesítésünk kiemelkedő eredményeit. A bemutatás mozgó modellek, illetve makettek segítségével történik (3. kép). A kiállítótér két nagyobb csoportra osztható. Az elsőben a bányák víztelenítése áll a középpontban, mely a középkor időszakában óta a legfőbb probléma volt ércbányászatunkban. A taposókeréktől a tűzgépig sokféle régi technikai megoldással találkozunk itt a látogató. A második csoportban a 19–20. század fordulójától a jelenkorig követjük a fejlődést, nem feledkezve meg az utóbbi időszak két legjelentősebb magyar bányagépesítési találmányáról, az Ajtay–Szilárd-féle vágathajtógépről és a várpalotai hidraulikus önjáró pajzsbiztosításról sem.

“A bányaművelés története a Kárpát-medencében” A földszinten négy teremben bányainterjörökön keresztül követhetjük végig a bányaművelés fejlődését. Az első teremben a honfoglalás előtti időszak bányászatából villantunk fel egy képet az őskori 430kovabánya enteriörjével. A vitrinben az őskortól a római korig terjedő időszakból mutatunk be bányász munkaeszközöket. A második *teremben* “Ércbányászat a középkori és újkori Magyarországon” címmel a magyar nemes- és színesércbányászat nagy korszakait sűrítjük egy bánya-rekonstrukcióba. A “magyarcsille” és a bányabeli robbantás hazai megjelenése kiemelt jelentőségű. A vitrin bányászteszközei az egész tárgyalt időszakot képviselik. A harmadik teremben a fával biztosított szénbánya enteriörjével a 20. század közepéig tartó időszakot próbáljuk érzékeltetni.

4. kép

A 20. század elejéről származó bányamentő készülék reprezentálja a bányamunka nehéz és veszélyes mivoltát, a bányalámpa-sorozat pedig a században végbement technikai fejlődésre utal. A negyedik teremben kerül sor pajzsbiztosítós frontfejtés bemutatására. A minőségileg teljesen más bányászati technika érdekes ellentétet képez az előző terem bányájával. Ugyanígy éles az ellentét a jelenleg is használt modern bányamentőkészülék és az előző teremben kiállított darab között (4. kép).

A háromnyelvű feliratok a magyar mellett az egykori magyarországi bányáskodás két lényeges nemzetiségének, a németnek és szlováknak a nyelvén is bemutatják a történeti Magyarország bányáztatát. Reméljük, hogy ez a jó példa a jövőben visszhangra talál a mai utódállamok kiállításában is, hiszen a múltunk közös volt.

Főszövegeink és tárgyfelirataink röviden, lényegretörően ismertetik kiállításunkat, s ezek elolvasásával az általános igényeket kielégítő rendszerezett ismeretanyagot kap a látogató. Készül már a kiállítás múzeumi kalauza is, ami az igényesebb látogatók [431](#) számára részletesebb ismereteket nyújt majd. Ezt a kiállítás felirataiban használt három nyelv mellett angolul is meg fogjuk jelentetni.

A kiállítás hozzávetőleg 9,5 millió Ft-ba került. Legjelentősebb részét a Phare CBC program támogatása (22 000 euro, azaz kb. 6,8 millió Ft) tette ki, de segített a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Magyar Turizmus Rt., Sopron város önkormányzata, s támogatták munkánkat a magyar bányászat vállalkozásai, intézményei is.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopron kulturális élete / Molnár László: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján (Sopron, május 28.)

Molnár László: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján (Sopron, május 28.)

Tisztelt Megemlékezők!

Az első világháború véres veszteségeinek megrendítő hatására 1917-ben a VIII. számú törvény elrendelte: “Minden város és község az anyagi erejének megfelelő méltó emléken örökítse meg mindazoknak nevét, akik lakói közül életüket áldozták fel a hazáért.” Néhány évvel azután, hogy elhallgattak a fegyverek, az 1924. évi XIV. törvény cikk “Hősök Emlékünnepé” címen nemzeti ünnepé nyilvánította május utolsó vasárnapját. A templomokban külön imát mondtak a hősi halottakért és a napot állami rendezvényekkel is összekapcsolták; ezen a napon avatták fel 1936-ban Szegeden a Hősök Kapuját, 1937-ben a budai várban a Hadtörténeti Múzeumot.

A mi nemzeti ünnepeink elejétől fogva magukban hordták a szomorú befejezés tragikumát. A nemzeti függetlenségért vívott küzdelmeink a legjobbak mártír-halálával végződtek. Az első világháború nem volt a mi ügyünk, mégis a lakosság számához képest a magyarság hozta a legnagyobb véráldozatot.

Trianon után a halálos dermedtségből felocsúdó nemzet szinte valamennyi lakóhelyén emlékművet állítottak fel és táblákba vésték a hősi halottak neveit. A két-három ezer lélekszámú falvakban egy emlékművet avattak. A városokban és a nagyobb községekben nem lehetett a több száz vagy ezer hősi halott nevét egyetlen emlékműre felvélni. Az áldozatok nevei megoszlottak templomok, laktanyák, iskolák falaira elhelyezett márványtáblákon.

Az emlékművek és az emléktáblákra vésett nevek előtt róttá le a lakosság a tiszteletét egészen a második világháború végéig. A nemzeti kegyelet már nem jutott osztályrészül a második világháború eseteinek. 1946-tól elmaradtak a hivatalos megemlékezések, legfeljebb az éj leple alatt helyezett el egy-egy gyertyát, virágot halottak napján a megmaradt első világháborús emlékmű talpazatára néhány könnyektől megráncosodott arcú özvegy, halványan emlékező gyermek, megtört lelkű szülő. A hősi emlékművek egy részét lerombolták, az emléktáblákat befalazták. A soproniak számára különösen fájdalmas volt a limanovai emlékmű – Kisfaludy Strobl Zsigmond 1924-ben emelt alkotásának – eltávolítása és néhány iskolában az emléktáblák bevakolása.

432A hősi halottak emlékeztetének tilalma más országban ismeretlen, sajátos, magyar kirekesztés volt. A keserű érzületet csak fokozta, hogy ugyanakkor az elesettek szovjet katonákra csaknem minden községben obeliszk emlékeztetett, akár csak a magyar földön elesett bolgár, román katonákra és a gyönyörűen karbantartott solymári temetőben az angol és amerikai repülőkre.

Nyugat-Európában az évszázadokon át ellenséges, szinte ötven évenként háborúzó francia és német nép már 1953-ban megállapodást kötött a haditemetőik kölcsönös ápolására. De az egyedileg meghatározott német sírok Magyarországon is már gondozásra kerültek 1964-től kezdve, egy – közzé nem tett – megállapodás alapján.

Bár hivatalos intézkedések elmaradtak, a magyar katonai sírok egy részét az ifjúság és a szocialista brigádok az 1970-es évektől kezdve gondozásba vették.

A második világháború halottairól nem lehetett ünnepélyes formában megemlékezni. Külön kockázattal járt az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban fegyverrel a kezükben elhaltak, vagy az elítéltek

sírhajainak ápolása, még a családtagok részére is.

A rendszerváltozás után, éppen tíz évvel ezelőtt – 1990 május 27-én – került sor méltó megemlékezésre.

Hogyan őriztük és ápoltuk manapság a hősi halottak emlékét Sopronban?

Városunkban a csatákban elesettek neveinek megörökítésében történelmi előzményekre hivatkozhatunk.

A volt vármegyeháza nagytermében címerrel és törött karddal díszített márványtábla őrzi az 1848-49. évi szabadságharcban hősi halált halt 71 Sopron megyei honvéd nevét. A táblát 1861-ben helyezték el, amikor még a helytartótanács kormányozott, a kiegyezésig még hat évet kellett várni.

A Szent Mihály templomban hatalmas tábla emlékeztet a 76. gyalogezrednek az 1866. évi itáliai és az 1878. évi boszniai háborúban elesett 64 fő rang és lakóhely szerint felsorolt hősi halottjára. Az emléktáblát 1881. október 6-án avatták fel.

Az első világháború hősi halottairól megdöbbentő számadatokat közölnek az emlékművek az utókorral. Az 1931-ben felavatott Deák téri 76-os gyalogezred – megsebesített oroszánt ábrázoló – szobrát 8625 hősi halott tiszteletére emelték. A szemben álló – 1933-ban emelt – 18. honvéd és népfőlkelő gyalogezred emlékműve 17.464 első világháborús hősi halottra emlékeztet.

A két emlékműről a számokat az 1960-as években – ismeretlen célzatú utasításra – le kellett törölni. Tíz évvel ezelőtt a Hadtörténeti Múzeum ismét megadta a számokat, így hitelesnek kell elfogadni a háború alatt folyamatosan feltöltött létszámú ezredek hatalmas vérvesztését.

Név szerint őrzi a hősi halottakat az evangélikus templom előterében elhelyezett táblák sora. Az első világháborúban 256, a másodikban 270 elesett hős nevét olvashatjuk. A Berzsenyi Gimnázium (Líceum) az első világháború 76. a második világháború 70 elesett volt diákját nevezi meg tábláin.

A Fáy András Szakközépiskola elődje 1934-ben emelt – az első világháborúban elesett 67 tanulójának – szépen karbantartott táblát.

Az első világháború hősi halottairól megemlékezett a zsidó hitközség is. A második világháborús bombázások során megsemmisült Templom utcai izraelita templomban 433 1923. május 8-án avattak emlékművet. A 34 nevet feltüntető táblát Füredi Oszkár építész tervezte, akinek bátyja is szerepelt a névsorban.

Az egyetem első világháborús táblája különleges: 1914-től 1921-ig tartó háborús időszakról szól, az ágfalvi csatában hősi halált szenvedettek miatt. A táblán 71 nevet olvashatunk, a második világháborúnak 17 fő esett áldozatul.

A Rákóczi Honvéd Főreáliskola táblája a bombázások során megsemmisült. Az intézmény alapításának 100. évfordulóján – 1998. október 1-én – a kezdetben otthont adó, mai egyetemi főépület aulájában 100 fő első világháborús és 81 fő második világháborús hősi halott aranybetűs neveit tartalmazó gránit táblákat emeltek. A névsor összeállításánál kitűnt, hogy az 1936-ban érettségizett évfolyam egyharmada nem érte meg a 25. életévét.

A Hősök Napját tíz év óta ismét megrendezik hazánkban, az emlékezés politikamentes ünnepeként. A sopronbátfalvi hősi temetőben megemlékeztünk a magyar hősi emlékműnél, megkoszorúztuk a német és

szovjet elesettek emlékhelyeit is.

Egyre többünknek az a meggyőződése, hogy a nemzet lelkében akkor ér véget a háború, ha tisztességgel eltemette halottait és van méltó hely, ahol emlékezhet rájuk.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Sopron kulturális élete / Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről

Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről

Elnézést kérünk Egyesületünk tagjaitól és olvasóinktól, hogy az Egyesület 1999. évi tevékenységéről csak most, a Szemle 4. számában számolunk be. Remélhetően ez évi munkánkról már a 2001. évi 1. számban olvashatnak majd az érdeklődők.

Az Egyesület december 9-i közgyűlése módosította az alapszabályt, ezzel eleget tett az 1999. januári ügyészégi vizsgálat előírásainak. (A vizsgálat egyébként kisebb megjegyzéseken kívül ügyviteli munkánkat érdemben rendben levőnek találta.) A módosított alapszabály nyomdai kiadását tervezzük. A közgyűlés elfogadta a pártoló tagok és a mecénások megjelölés bevezetését. E szerint az Egyesületet évi 50 illetve 100 000 Ft-ot meghaladó összeggel támogató egyének és vállalatok e címmel az Egyesület életébe való tényleges befolyást nyernek. Az elnökségi üléseken tanácskozási illetve szavazati joggal részt vehetnek, és így ügyeinkben rendelkezhetnek. Ezzel kívántuk megközelíteni az Egyesületünket 130 évvel ezelőtt alapító soproni polgárok akkori kezdeményezését, hogy a városunk tényleges szépítése érdekében kifejtett anyagi áldozatvállalás rendelkezési lehetőséggel párosuljon.

Az Egyesületünk által létrehozott alapítványok körül eredményesen dolgozott a Soproni Szemle Alapítvány, amelynek eredménye e lap rendszeres megjelenése.

A Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány ez évben lépett munkába, s első eredményeként a Károlymagaslat kilátótorony első emeletén sikerült állandó kiállítással emléket állítani három jeles, és Sopronhoz kötődő természettudósnak: Kitaibel 434Pálnak, Gombocz Endrének és Kárpáti Zoltánnak. A kiállítást június 20-án nyitottuk meg. Az Alapítvány kezdeményezésére a Magyar Országgyűlésnek a társadalmi szervezeteket támogató alapjából 500 000 Ft jutott a soproni erdők környezet-kultúrájának növelésére. Az Idegenforgalmi Alapítvány munkáját a kuratórium megalakulásának elhúzódása egyelőre akadályozta.

Az 1999. évben Egyesületünk munkájának további eredményei: Schiller János soproni építész emlékére kiállítást rendeztünk az Erdészeti Múzeumban. A NKÖM által biztosított támogatás révén két elrozsdásodott és használaton kívüli kandelábert villamos világítással életre keltettünk a Szent Imre téren. Az Erzsébet kórház kertjében az értékes növényeket megjelölő táblákat helyeztünk el, és később fák ültetéséhez tevékenyen és anyagilag is hozzájárultunk, amivel egy kisebb botanikus kertet segítettünk megalapozni. Kisebb összegekkel támogattuk a Szent János kápolnát ismertető Korok-Tájak-Múzeumok füzetet, különböző intézmények virágültetését, az Orsolya-iskola csillagvizsgálójának felújítását, a Nepomuki Szent János szobor helyreállítását, a Domonkos templom homlokzati rekonstrukcióját, a Soproni Füzetek megjelenését és a MTESZ-ÉTE diaporitív-parádéját. Az építészeti szakbizottság javaslatára az Elnökség szeptember 29-én, Szent Mihály napján a Bécsi-dombi Hubertusz éttermet tüntette ki az

Egyesület bronz táblájával.

Az Egyesület elnökségi tagjai közül november 12-én sajnálatos balesetben elhunyt Solt Herbert építész. Emlékét megőrizzük.

Különös hangsúllyal köszönjük meg ismeretlen jótevőinknek a 157 815 Ft összeget, melyet 1998. évi adójuk 1%-ának révén juttattak nekünk. Ezt a károlymagaslati kiállítás költségeire fordítottuk, és erről az előírásoknak megfelelően a sajtóban nyilatkoztunk.

Adminisztratív munkánk megkönnyítése érdekében, jutányos lehetőségeket megragadva, szövegszerkesztő számítógépet és másológépet szereztünk be.

Az Egyesület 1999. évi pénzügyi gazdálkodásáról az 1999. december 12-i közgyűlésen tételen beszámoltunk, amit a tagság jóváhagyott. A közgyűlés által megszavazott mecénási rendszerben a munkánkat támogató egyének és vállalatok nevét a 2000. évről szóló beszámolóban fogjuk első ízben közzétenni.

Az Egyesület elnöksége köszönetét fejezi ki Andrassy Péter úrnak (eln. tag) a károlymagaslati kiállítás megszervezéséért és a kórház-kert műveléséért, Langer Ágnesnek a Szent Imre téri kandeláberek pályázatában való közreműködésért, Grászli Bernadettnek a Schiller kiállítás rendezéséért, dr. Rácz Józsefné alelnökünknek a Schiller kiállítás befogadásáért, dr. Pongrácz Péternek (eln. tag) az alapszabály-módosításért és a közgyűlés előkészítéséért, Szabó Laurának (eln. tag) a várossal fenntartott eredményes kapcsolatért. Köszönet illeti dr. Ádám Antal urat, az MTA tagját a Soproni Szemle Kuratóriumának eredményes vezetéséért, Varga Tamás urat a Soproni Erdőkért Alapítványban kifejtett hasznos tevékenységéért. Az Egyesület elnökségének megkülönböztetett köszönete illeti Krisch Róbert urat (Egyesületünk dísztagját) a fáradhatatlan és lelkiismeretes pénzügyi-adminisztratív munka vezetéséért.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok

---

435 Soproni arcok

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Szentkúti Károly: Dr. Környei Attila nagycenki munkássága

Szentkúti Károly: Dr. Környei Attila nagycenki munkássága

Amikor 1979 szeptemberében Nagycenkre kerültem, friss diplomásként, Környei Attilát energikus, következetes, bizonyos tekintetben zárkózott és fanatikus elszántságú múzeumigazgatóként ismertem meg. Néhány héttel halála előtt, mikor utoljára beszélgettünk, egy betegségét keményen tűrő, a szakmája demoralizálódását nehezen viselő, életének eredményeit számba vevő, a 20. századot elhagyni készülő, de megfáradt emberrel beszélgettem, aki életművének a Széchenyi István Emlékmúzeumot tekintette. Róla próbálok most megemlékezni, s arról a 27 évről, amelyet a Széchenyi kultusz ápolásának szentelt életéből.

Körneyi Attilát 1973. január 1-én nevezték ki a létesítendő Széchenyi István Emlékmúzeum igazgatójának. Akkor 33 éves volt, telve energiával és a Soproni Múzeumban (akkor Liszt Ferenc Múzeum) szerzett muzeológusi tapasztalatokkal. Az év augusztusában családjával kiköltözött Nagycenkre, a félig romos kastélyba, s feleségével, Ágival együtt elkezdtek megteremteni azt az intézményt, amely néhány év múlva a Széchenyi kultusz ápolásának fellegvárává vált. Körneyi Attila számára óriási kihívást jelentett ez a feladat. Az akkori szocialista rendszer az 1960-as évek végén kezdte meg konszolidációs politikáját. Ennek része volt Széchenyi István munkásságának reális értékelése is.

A Magyar Tudományos Akadémia, elsősorban Spira György kutatásai alapján, a történettudomány oldaláról fogalmazta meg először Széchenyi István tevékenységének haladó jellegét. Ekkor kezdett formálódni az a szemléletmód, amely Széchenyi Istvánt – a szocialista rendszer számára is –, haladó hősként kívánta beállítani. Ennek az ideológiai reformnak következményeként született meg az elhatározás, hogy a romos Széchenyi-kastélyt rendbe kell hozni. Elsősorban Kriszt György építésmérnök kitartó és szívós munkája eredményeként megszületett a kastély helyreállítási programja, amelyben főszerepet kapott egy emlékmúzeum létrehozása a “legnagyobb magyar” életének és munkásságának bemutatására. A politikai háttérrel ehhez a hatalmas munkához elsősorban Nyers Rezső akkori központi bizottsági tag, és Csanádi György közlekedési miniszter biztosította.

Körneyi Attila feladata az volt, hogy a muzeológia eszközeivel reális képet adjon Széchenyi Istvánról, oly formában, hogy az a nagyközönség számára is közérthető legyen. Munkája során számos nehézséggel kellett szembenéznie. Először is Széchenyi István Magyarország fejlődésében betöltött pozitív szerepét kellett világosan bemutatni. Nem kis feladat volt ez, hisz mint utaltunk rá, a marxista történettudomány épp csak elkezdte ezt a tisztázó munkát, másrészt a hatalmas szakirodalom, amely rendelkezésére [436](#) állt, a mindenkor aktuálpolitikától erősen átitatott volt. Ezért Körneyi Attilának történészként jelentős kockázatot kellett vállalnia, hogy helyesen és időtállóan jelölje ki azokat a csomópontokat, amelyek alapján igaz kép alakul ki Széchenyi Istvánról. Másrészt a kiállításához szükséges dokumentációs és tárgyi anyagot nem lehetett csak egy múzeum anyagából összeválogatni, hanem szinte az egész muzeológiai szakma összefogása kellett ahhoz, hogy bőséges “szemléltetőanyaggal” lehessen megtölteni a nagy alapterületű kiállítást.

Nem véletlen, hogy a kiállítás több múzeum gyűjteményéből állt össze: elsősorban a Soproni Múzeum, a győri Xantus János Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Vízügyi Múzeum, a Közlekedési Múzeum, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi relikviákat őrző anyagából kölcsönöztek tárgyakat, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ráadásul Körneyi Attilának e sok múzeum munkájának összehangolása mellett oda kellett figyelnie az épület helyreállítására is, hisz az emlékmúzeum által megkívánt funkciók nem minden esetben estek egybe a műemlékes szakemberek terveivel. Körneyi Attila muzeológusi hitvallása az volt, ahogy a muzeológus igazi tudományos munkája a kiállítások létrehozása. Ez erős morális kötelezettséget is rótt rá, hogy a maximumot hozza ki önmagából.

1973. szeptember 21-én, Széchenyi István születésnapján, “fényes külsőségek között” megnyitotta kapuit a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum, melyet aznap közel 4000 ember tekintett meg. Akkor még nem lehetett tudni, hogy az ország egyik leglátogatottabb múzeuma született meg azon a napon. A múzeum fennállása óta mintegy 3 millió ember látta a kiállítást, az ország lakosságának közel egyharmada! Kell ennél nagyobb elismerés egy muzeológusnak? A kiállítás felépítése világos és jól áttekinthető.

A földszinti rész a Széchenyi család történetét, illetve Széchenyi István életútját mutatja be. Az emeleti

termekben a reformkor vezéralakjának gyakorlati munkássága következik, a mezőgazdaság, a lótenyésztés, a vízszabályozás, a vasúthálózat fejlesztése. A kiállítás alap gondolata az 1991-es felújítás során sem változott, bár a bemutatott tárgyak együttese némileg módosult. A vendégek könyvek bejegyzései, a szakma véleménye szerint, és az azóta kibontakozó Széchenyi-kutatás ismeretében nincs mit szégyellniük a kiállítás megalkotóinak. Reális, ma is helytálló képet nyújtottak Széchenyi Istvánról.

A nagyecenki Széchenyi István Emlékmúzeum néhány év alatt az ország egyik legjelentősebb múzeumi kiállításává vált. Ám azt kevesen tudják, hogy e mögött milyen tudatos elgondolás, milyen kemény munka állt. Erről Körneyi Attila a következőket írja: *“Legfőbb és szinte egyetlen törekvésünk tehát csak az lehetett – különösen az első években –, ... hogy a látogató ne csak járjon a múzeumban, hanem történelmi ismeretekkel gazdagodva távozzék, vagy legalább kérdések merüljenek benne fel a témával kapcsolatban. ... Az igények és lehetőségek felmérése után első törekvésünk az volt, hogy a belföldi turizmus nyugat-magyarországi célpontjai közé sorakozzunk.”*¹⁽⁴⁷³⁾

⁴³⁷Mit is jelentett ez valójában a gyakorlatban? 1974 őszén egy kérdőívet készített a fiatal igazgató, amelyben azt kérdezte a múzeumlátogatóktól, hogy mit várnak a múzeumtól? A mintegy kétezer válaszból és a vendégek könyvek bejegyzéseinek tanulmányozásából rengeteg hasznos ötletet lehetett leszármazni. Világossá vált többek között, hogy a vendégek számára biztosítani kell a szabad mozgást a múzeum termeiben. Ebből következett, hogy a látogatók fogadását nem a fertődi minta alapján oldotta meg – ahol csak csoportosan és idegenvezetővel lehetett megtekinteni a kiállítást –, hanem az egyéni látogatás lehetőségét is biztosította.

Az első években ez a teremörök közreműködésével valósult meg, később bevezették a magnetofonos tárlatvezetést, 1980-tól 8 nyelven. Ilyet igényelhetek kisebb-nagyobb csoportok, diákoknak és felnőtteknek szóló verzióban kihangosítva, de kérhete egyéni látogató is, fülhallgatóval változatban. A megoldás sikeresnek bizonyult, arról nem is beszélve, hogy pontos, helyes tájékoztatást kapott a látogató. Ha a látottak vagy hallottak alapján további kérdése volt, az alaposan felkészített teremörök, vagy az ügyeletes muzeológus megadták rá a választ.

A Széchenyi István Emlékmúzeum fő feladata Széchenyi és kora emlékeinek ápolása, terjesztése, ehhez igazodott a múzeum tudományos funkciójának erősítése. Ez a Széchenyi dokumentumok és források gyűjtését, feldolgozását, a Széchenyi kutatások szorgalmazását, a szakirodalom biztosítását jelentette, a kutatók számára. Ebből következően Nagycenkre került az akkori soproni Liszt Ferenc Múzeum Széchenyi és reformkori könyvgyűjteménye, majd a Soproni Városi Könyvtár Széchenyi könyvanyaga, letétként. Elkészült egy több mint kétezer fotót tartalmazó Széchenyi-ikonográfia és úgyszintén a 8000 cédulát magába foglaló Széchenyi-bibliográfia. A Széchenyi relikviák folyamatos gyűjtése is ekkor kezdődött el, amit a később létrehozott múzeumi alapítvány hathatósan segített.

A tudományos-ismeretterjesztő tevékenységhez Körneyi Attila szervesen hozzákapcsolta azt, hogy a múzeum pénztárában lehetőség szerint mindig megvásárolható legyen minden olyan kiadvány, amely Széchenyivel és a reformkorral kapcsolatos.

Dédelgetett álma és fontos törekvése volt Körneyi Attilának, hogy a nagyecenki múzeum kulturális centrummá váljon. Olyan intézménnyé, amelynek kisugárzása Sopron vonzáskörzetében különösen erős, de esetenként országos tekintetben is jelentős. Számtalan tudományos előadás és író-olvasó találkozó mellett kiemelkedő volt az országos hangfőnyelklubbal karöltve rendezett hangverseny-sorozat, amely öt éven keresztül a legnevesebb művészeket vonzotta Nagycenkre.

Nemrég számoltam össze, hogy 1973–1999 között több mint 4 000 rendezvényt regisztráltak a statisztikák,

amelyek a múzeum épületében, vagy másutt, az intézmény szervezésében valósultak meg. Visszaemlékezve az 1980-as évek csúcs-időszakára, ép ésszel szinte alig lehet felfogni, mennyire fanatikusak voltunk a múzeumi munkában. Felváltva, a múzeum kapujában állva irányítottuk a forgalmat. Magyaráztunk, eligazítottunk, türelemre intettünk, s bizony néha vitatkoztunk is a látogatókkal. Körneyi Attila mindig dohogott azért, hogy ezt a rangos kiállítást miért kell ilyen “olcsón árulni”, hisz azt tapasztaltuk, hogy amiért a magyar ember nem fizet, vagy csak keveset, azt annyira is értékeli.

438 Sokat bosszankodtunk azon, amikor egy-egy felkészületlen tanárokkal, több múzeumon végigrohanva megérkező diákcsoport tíz perc alatt le akarta darálni, s kipipálni a Széchenyi István Emlékmúzeum anyagát. Bizony, ezek keserű percek voltak mindannyiunknak. De amikor felkészült csoport érkezett, és sok-sok egyéni látogató, aki kérdezett, figyelt és dicsért, mindenért kárpótolva voltunk. Körneyi Attila fanatizmusa mindannyiunkra ráragadt. Emlékszem, amikor minden ősszel felesége, Ági vezetésével a nagy, fél szobányi vitrineket takarítottuk, milliméterről-milliméterre csúsztunk és tisztítottunk végig mindent! Nem túlzás, ha azt állítom, minden múzeumi dolgozó saját gyermekének érezte a kiállítást.

Amikor a múzeumba kerültem, már több éve működött a Széchenyi István szocialista brigádok mozgalma. Az indulásról Körneyi Attila így emlékezik: *“1975-ben sajtóhirdetés útján vettük fel a kapcsolatot a brigádokkal... Akciónkat az az igény indította el, hogy az országos érdeklődést vonzó múzeum, a helyi társadalmi háttér mellett, rendelkezék barátokkal az ország többi részén is...”*²⁽⁴⁷⁴⁾ Így is történt, 1983-ban már közel 200 szocialista brigád tartotta a kapcsolatot a múzeummal.

Ma már talán furcsán hat a szocialista brigádmozgalom és a Széchenyi István Emlékmúzeum kapcsolata. Bármily furcsán hangzik is, a szocialista rendszeren belül ez a kis mozgalom ellenzéki élt kapott.

Az ok egyszerű volt: akik Széchenyi Istvánt választották névadóul, azok eltértek a hagyományos gyakorlattól (Lenin, Marx, Gagarin, Kun Béla, stb.), mert olyan példaképet kerestek maguknak, akiben valóságos nemzeti tartalmat találtak. Így, a brigádokon keresztül kiváló – elsősorban műszaki – értelmiségiek segítették a múzeum munkáját. Nehéz lenne leírni, mennyi minden történt ennek égisze alatt.

Országos találkozók, emléktábla avatások, vándorkiállítások, táborozások, közös kirándulások szervezése, és még sok minden más. Az volt a lényeg így utólag visszagondolva, hogy igazi baráti közösség jött létre. Ez a baráti közösség hosszú bürokratikus tortúrák után, 1982-ben egyesületté alakult. Létrejött a Széchenyi István Emlékmúzeum Baráti Köre, mely a rendszerváltás után, a szocialista brigádmozgalom széthullása ellenére is megtartotta ezt a közösséget, s a mai napig ápolja Széchenyi kultuszát.

Körneyi Attila a megalakulásától a kör titkára és annak motorja volt, egészen haláláig. Ma még nagy kérdés, hogy nélküle hogyan tudjuk működtetni az egyesületet? Egy biztos, hogy ezt tovább kell vinnünk.

Elolvasva az eddig leírtakat, talán kiderül belőle, hogy Körneyi Attila különleges egyénisége volt a múzeumi szakmának. Hisz talán száz szakmabeli közül egy, ha akadna, aki az elegánsabbnak, fennköltebbnek tartott tudományos karrierjét feláldozná, a közművelődés érdekében. Körneyi Attila ezt tette, még akkor is, ha mindezen közművelődési munka mellett tudományos tevékenységet is végzett.

Az évezred utolsó évében, 60 éves korában ragadta el a halál. Arra készült, hogy lemond soproni feladatairól, s csak Nagycenknek, a Széchenyi kultusz ápolásának él. Azt tervezte, hogy *“Micsoda évszázad”* címmel megkoronázza múzeumi tevékenységét **439**egy különleges kiállítás megrendezésével. Imádta családját, unokáinak akarta átadni mindazt, ami benne felhalmozódott. Mindebből most már nem

lesz semmi. Maradtunk itt mi, akiknek dolgunk, hogy szellemi és tárgyi hagyatékát ápoljuk.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Horváth Dénes: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)

Horváth Dénes: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)

1998. decemberében váratlanul súlyos betegen került kórházba, ahol elég rövid idő alatt állapota jobbra fordult. Sajnos a kedvező regeneráció nem volt végleges. Hosszan tartó gyengélkedése életerejét felőrölte és 2000. szeptember 16-án csendesén elaludt. Itt hagyta családját, barátait, pályatársait, szeretett városát, Sopront, ahol kivétel nélkül mindenki tisztelte. Szeptember 22-én az ország különböző területéről érkezett gyászolók kísérték utolsó útjára. Sopron város saját halottjának tekintette díszpolgárát. Koporsójánál dr. Gimesi Szabolcs polgármester a város, prof. dr. Vincze Zoltán a Magyar Gyógyszerészeti Társaság elnöke a gyógyszerészek, dr. Divós Lajos a Katolikus Konvent nevében búcsúzott.

A helyi lapok, a gyógyszerészeti szaklapok részletesen ismertették életútját, munkásságát. Kiemelték rendkívüli szellemiségét, sugárzó erkölcsiségét, kiváló szervező készségét. Nemzetközi hírnévű tudós, európai tájékozottságú gondolkodó, igaz magyar volt.

Gyógyszerész családból származott. Édesapjától, akié a soproni Oroszlán gyógyszertár volt, hasznos tulajdonságokat és sok ismeretet örökölt: hivatásszeretetet, a jó beteg-gyógyszerész kapcsolat fontosságát, segítő készséget, gyakorlati tudást, a nyelvismeret jelentőségét és a közösség, a közélet szolgálatát.

Apja a Líceumba íratta be, mert ott angol nyelvet is tanítottak. Érettségije után Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, mint gyógyszerészhallgató és kitűnő eredménnyel szerzett gyógyszerészeti oklevelet, majd kémikus Széky professzor intézetébe került doktorandusnak. Itt nagy tudású, széles látókörű és jó pedagógiai készséggel rendelkező tanárai voltak: Szabellédy László kémiai analitika professzora és Végh Antal adjunktus közvetlen témavezetője. Doktorrá avatása után az Intézetben maradt és hamarosan egyetemi tanársegédi beosztást kapott. Az Egyetem oktatói vonalon reményteljes jövő várt rá.

Apja betegeskedése miatt azonban hazajött Sopronba, hogy átvegye az Oroszlán gyógyszertárat. Azonban az időközben meghalt édesapjától jogszerűen az államosítás miatt már nem tudta átvenni.

A megváltozott körülmények ellenére is Sopronban maradt és gyakorló gyógyszerészként működött mindvégig. Bizonyította, hogy gyógyszerészeti hivatás gyakorlása mellett lehet a tudományt is művelni. Több éves munkával a gyógyszerészeti tudományok kandidátusa, majd évek múlva a tudományok doktora fokozatot is elnyerte krisztallográfiai kutatásaival. Az Orvostovábbképző Egyetem felterjesztésére c. egyetemi 440 tanár lett, s a budapesti gyógyszer tudományi karon sokáig a gyógyszerészi krisztallográfiát fakultatív tárgyként oktatta.

Egész életében a gyógyszerészetért dolgozott. A pálya jobb megbecsülésén, tudományos színvonalának emelésén fáradozott. A vezetése alatt álló Than Károly Gyógyszertár az Egészségügyi Minisztérium kísérleti gyógyszertára volt, ahol államvizsgás fiatalokat nevelt és gyógyszerész doktori értekezést készítő munkáját vezette.

Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)

Kiváló szervező készsége révén Sopronban indult az országban először az Orvostovábbképző Intézet irányításával az intézményes gyógyszerész-továbbképzés, mely évente folyamatosan ismétlődött. Javaslataira soproni gyógyszerészek a Liszt Ferenc Múzeum és a Megyei Gyógyszertári Központ támogatásával létrehozták az ország első patika múzeumát. A gyógyszertári asszisztensképzés soproni hagyományaira építve kijárta, hogy az Eü. Minisztérium itt Sopronban hívta életre az országos gyógyszertári asszisztensképző iskolát az Eü. Szakdolgozók Továbbképző Intézetének kihelyezett részeként. Úgy a továbbképzésre, mint a képzésre az ország egész területéről jöttek gyógyszerészek, illetve asszisztensek.

Szervezőkészsége révén az 50-es évek végétől öt alkalommal voltak országos méretű Soproni Gyógyszerész Napok, majd itt szervezték helyi orvosok és gyógyszerészek 4 alkalommal a Soproni Orvos-Gyógyszerész Napokat, mely azóta megyei szintű lett.

441 Nikolics Károly professzor élénken tevékenykedett az utóbbi évtizedekben megjelent Magyar Gyógyszerkönyvek és Szabványos Vénygyűjtemények szerkesztésében.

Kialakított jó külföldi szakmai kapcsolatai révén a háború miatt megszakadt Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség-i tagságunk újra indulhatott.

Közeleti szolgálatára jellemző, hogy a Magyar Gyógyszerészeti Társaságnak 1972-től országos alelnöke, 1978-1991. között elnöke volt, amikor a tudományos célkitűzéseken kívül küzdött a gyógyszerészek érdekvédelméért és a Gyógyszerész Kamara létrehozásáért.

Volt ideje arra is, hogy a város tudományos egyesületeinek munkájában irányító szerepet vállaljon. A Magyar Kémikusok Egyesületét, mint a MTESZ tagegyesületének soproni csoportját az Egyetem kémiai tanszékének akkori professzorával, (Kiss prof.) és a város kémiai érdeklődésű szakembereivel 1955-ben

létrehozta, ahol e tárgykör hazai reprezentánsai tartottak előadásokat.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának munkáját is fémjelezte az ő tevékenysége. Így lett a soproni csoport Örökös Tiszteletbeli Elnöke.

Szeretett városának sorsa, fejlődése is szívügye volt. 1970-ben, a MTESZ-ben vetette fel és kidolgozta Sopron konferenciavárossá fejlesztését. Ez kezdetben nem talált támogatásra, de ma már a város vezetői is szorgalmazzák megvalósulását.

Ökumenikus gondolkodású volt. Részt vett a Katolikus Konvent munkájában épp úgy, mint az ősi Evangélikus Gimnázium Diákszövetségének tevékenységében.

Tudományos munkásságát jelzi széles körű irodalmi tevékenysége is. Részben társszerzőként megjelent könyveinek száma 9, közleményei a 140-et meghaladják és emlékezetes különböző előadásai.

56 évig boldog házasságban élet feleségével dr. Hartai Mária vegyészdoktor-gyógyszerésszel, aki mindenkor támasza, kísérleti munkáiban segítője volt. Házasságukban 3 gyermek, 9 unoka és 2 dédunoka van.

Nikolics Károly munkásságát kitüntetések soraival ismerték el:

1991-ben Antall József, akkori miniszterelnök személyesen adta át a Magyar Köztársaság Érdemrend Tisztikereszt-jét,

1994-ben a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetségtől Lisszabonban Életmű Díjat,

1997-ben Sopron Várostól dr. Király Jenő Díjat,

1998-ban mint a soproni TIT Örökös Tiszteletbeli Elnöke Bugát Pál Emlékérmét kapott.

1999-ben Sopron Város Díszpolgára lett és Pro Urbe díjjal tüntették ki.

Fájdalommal állapíthatjuk meg, hogy prof. dr. Nikolics Károly halála úgy Sopronnak, mint a hazai gyógyszerészeti pótolhatatlan veszteség. Emlékét kegyelettel megőrizzük!

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Lipták József: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve

442 Lipták József: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve

A magyar gyógyszerész-társadalom megdöbbenéssel vette a szomorú hírt: dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, a gyógyszerészeti tudomány doktora, a Magyar Gyógyszerészeti Társaság volt elnöke, Sopron város díszpolgára 2000. szeptember 16-án rövid betegség után elhunyt.

Soproni gyógyszerész családból, a soproni Oroszlán gyógyszerertárból indult el szakmai karrierje, és a 20. század magyar gyógyszerészetének és a nemzetközi gyógyszerészetnek kiemelkedő személyiségévé lett, osztatlan elismerést váltott ki emberi és szakmai életműve mindazok körében, akik szerették és ismerték. A gyógyszerészeti pályán tevékenységét végigkísérte édesapjának, Nikolics Milivojnak 1947-es gyógyszerészeti ars poétikája: “Csak a szakma érdekképviselőt fogom szolgálni, csak a beteg emberek

érdekeit kell tekintenünk.”

A soproni Líceumban töltött diákévek után egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, majd tanársegédként dolgozott tovább Széki Tibor egyetemi tanár intézetében, miközben gyógyszeranalitikai kísérleti munkájára alapozva megszerezte a *“doctor pharmaciae”* címet. Ezután részt vett a hallgatók gyakorlati oktatásában, majd a világháború végén a gyógyszerészi hivatás szeretete arra a döntésre vezette, hogy egyetemi pályafutását feladva átvegye édesapja gyógyszerertárának irányítását, és ifjú feleségével visszatérjen Sopronba.

Ez a döntés nem jelentette a tudományos munkától és az egyetemi oktatástól való elszakadását.

Mind az Oroszlán gyógyszerertárban, mind az 1950-ben végrehajtott gyógyszerertár-államosítás után az Újteleki utcai Than Károly gyógyszerertárban végezte tudományos és szakmai közéleti tevékenységét. A gyógyszerertár laboratóriumában folytatta a gyógyszeranalitikai vizsgálatait, és új vizsgáló módszereket fejlesztett ki szerves kémiai eredetű gyógyszerek kimutatására. A gyógyszeranalitikában és gyógyszerertech-nológiában egyaránt jól alkalmazható krisztallográfiai munkássága alapján 1963-ban szerezte meg a gyógyszerésztudomány kandidátusi fokozatát, majd 1977-ben az akadémiai doktori fokozatot.

Szintén tudományos munkásságának elismertségét és gyakorlati alkalmazhatóságát bizonyítja, hogy részt vett a Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztésében és a vezetése alatt álló gyógyszerertár ezen szabványgyűjtemény számára kísérleti bázist jelentett, és több gyógyszerertári készítmény előíratainak kidolgozásához járult hozzá.

Tudományos eredményei alapján a Semmelweis Orvostudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárának hívta meg a gyógyszerertechológiát oktató Gyógyszerészeti Intézetbe a 70-es évek elején, de ő hűséges maradt Sopronhoz, kedves gyógyszerertári laboratóriumához, és nem fogadta el a felkérést.

Rendszeresen foglalkozott a gyógyszerészhallgatók gyakorlati képzésével. Erről így vall a Gyógyszerészet c. folyóiratban megjelent egyik szövegében: “Gyógyszerészi működésem kedvelt feladata volt az oktatás.” 33 gyógyszerészelő végezte diploma 443előtti kötelező gyakorlatát a “Nikolics-iskolában”, ahol kiváló felkészültséget és hivatástudatot sajátított el minden jelölt. Továbbá tíz gyógyszerészdoktori értekezés készült el irányításával, és több tanítványa nyert első helyezést az ifjú gyógyszerészek Rozsnyay Mátyás előadóversenyén, a gyógyszerertárban készült tudományos munka alapján. Az ifjúság nevelésére mindig különös figyelmet fordított, alapítója a Rozsnyay emléktáboroknak, a szervezett gyógyszerész-továbbképzésnek és a soproni gyógyszerertári asszisztenseket képző Egészségügyi Továbbképző Intézetnek.

Szakmai felkészültségét és tudását a Magyar Tudományos Akadémia is nagyra értékelte. Több perióduson keresztül tagja volt a Tudományos Minősítő Bizottságnak, és ezalatt számos gyógyszerész munkáját segítette a tudomány kandidátusa vagy az akadémiai doktor fokozat elérésében.

Budapesten az Orvostovábbképző Egyetemen és Sopronban egyaránt részt vett a szakgyógyszerészek képzésében és vizsgáztatásában. A gyakorlati felkészülésre mind a szakgyógyszerészek számára, mind a gyógyszerertári szakasszisztenseknek a Nikolics gyógyszerertár biztosított megfelelő szakmai háttérrel. Kiváló munkabírása és különösen pontos időbeosztása révén a tudományos feladatok és az oktatás mellett a szakmai közéletben is meghatározó szerepet játszott. Rendszeres budapesti utazásai alatt az egyetemeken, a Tudományos Akadémián, az Egészségügyi Minisztériumban és a Magyar Gyógyszerészeti Társaságban

egyaránt képviselte a gyógyszerészi hivatás gondjait, törekvéseit. Sopronban az országban elsőként hozott létre Patikamúzeumot 1968-ban, a gyógyszerészi hivatás továbbképzésének és a nagyközönség ismereteinek bővítése céljából.

Tudományos és szakmai munkájának nemzetközi elismertsége hozzásegítette a Magyar Gyógyszerészeti Társaságot, hogy a háború utáni elzártságból kitörjön, és újra elfoglalja helyét a nemzetközi gyógyszerészetben azzal, hogy 1966-ban a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség (FIP) tagjává sikerült válni, majd alapító tagja volt az Európai Gyógyszerésztudományi Szövetségnek (EUFEPS) 1991-ben, amely a fiatal gyógyszerészek tudományos fórumává vált az elmúlt évtizedben. A nemzetközi szervezetek jelentős konferenciákat tartottak meghívása alapján Magyarországon, így 1984-ben a FIP rendezett Budapesten mérföldkövet jelentő kongresszust. Megdöbbentő, hogy éppen az EUFEPS budapesti konferenciája megnyitójának napján hunyt el Nikolics professzor, aki még részt vett a konferencia előkészítésében.

Számos szakmai és közéleti kitüntetése közül csak néhányat említve utalni kell arra, hogy Nikolics professzor volt a világon az első gyógyszerész, akit a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség gyakorlati gyógyszerészi tevékenységéért életmű-díjjal tüntetett ki Lisszabonban 1994-ben.

Egyéb kitüntetései (Batthyány-Strattmann László-díj, Than Károly érem, Bugát Pál érem) mutatják, hogy aktivitása, szakmai tevékenysége messze túlmutat szeretett hivatása keretein és az egészségügy, a kémiai tudomány és a felnőtt-oktatás területén egyaránt kiváló szerepet töltött be. Szakmai, tudományos ér-deklődése mindvégig töretlen volt.

A Gyógyszerészet c. szakmai folyóirat, amely szerkesztőbizottságának haláláig aktív elnöke volt, ugyanazon számban még teljes terjedelemben közölte "Kitekintés" c. folyóiratszemle rovatát, amely első oldalán már szomorú halálhírére közölte. Nikolics [444](#)Károly halálával a magyar gyógyszerészetet pótolhatatlan veszteség érte, és a számos tanítvány úgy őrizheti meg oktatója méltó emlékét, ha gyógyszerészi hivatását a soproni gyógyszerértárban tanultak alapján folytatja, és mindnyájuk "Karcsi bácsi"-jának életét példaképül állítja maguk elé.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni arcok / Kubinszky Mihály: Dr. Langer Herbert (1907–2000)

Kubinszky Mihály: Dr. Langer Herbert (1907–2000)

Dr. Langer Herbert 1907. május 26-án született Pozsonyban, ahol apja, lovag Langer Hermann (1875–1918) cs. és kir. vezérkari tisztként szolgált. A nagyapa, Langer Gusztáv, a hadseregben szerzett érdemekért kapta a lovagi címet. Az apa már az első világháború kitörése előtt a monarchia Bécsben működő vezérkari tisztképző hadiiskolájának (Kriegsschule) egyik legfiatalabb tanára lett, katonai pályafutása ezredesi rangban tört derékba a monarchia feloszlásával egyidőben reá tört halálos spanyolnáthával.

Dr. Langer Herbert édesanyja a soproni Zettl Iлона (1883–1955), az 1844-ben alapított soproni Rum-, likőr- és ecetgyár üzemét vezető Zettl Gusztáv (1852–1917) leánya volt. Langer Herbert születésének idejében, vagyis a 20. század elején, a szerteágazó érdeklődésű és művész hajlamú Zettl Gusztáv már

felépítette szép házát a Balfi utcában és megalapította nevezetes magángyűjteményének hírnevét.

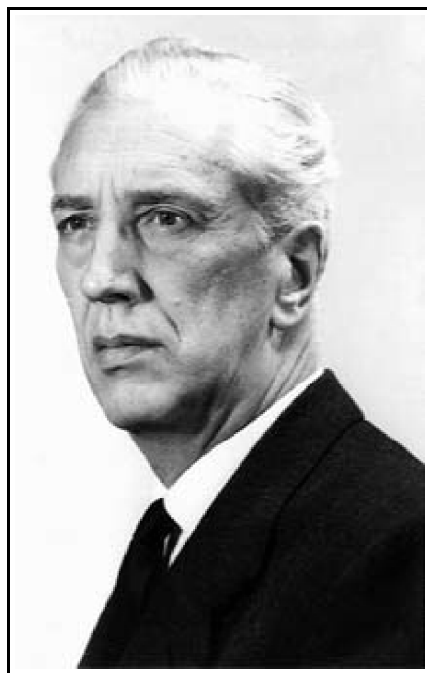
Az apa korai halálát követően az özvegy három gyermekével Bécsből visszaköltözött Sopronba, a kettévált monarchiában a német nevű család Sopronban és Sopronnal a magyarságot vállalta.

Langer Herbert középiskolai tanulmányainak lezárásaként 1926-ban a soproni bencés gimnáziumban tett érettségi vizsgát. Ezt követően előbb a bécsi Akademie für Welthandel-ra iratkozott be, majd a szegedi egyetemen jogi tanulmányokat folytatott, utóbbin szerezte doktorátusát. Időközben 1930-ban átvette a családi örökséget és fellendítette a soproni ecetgyártást és szeszfőzést. Széleskörű műveltsége révén a gyűjteményt nemcsak megőrizte, de lehetőség szerint még fejlesztette is. 1937-ben vette feleségül az ugyancsak soproni Meiszner Évát, házasságukból két fiú és egy leánygyermek született.

A háború vége súlyosan megviselte a családot. Öccsének Sopronhoz közeli lakásán egy orosz katona golyója a hozzátartozóit védelmező Dr. Langer Herbertet és feleségét súlyosan megsebesítette, öccsének életét pedig kioltotta.

A Balfi utcai lakás, mint gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum védelme alá került és így átvészelte a nehéz éveket. Az ecet- és szeszfőző üzem 1951. évi államosítása után Dr. Langer Herbert könyvelői, majd főkönyvelői állást kapott a helybeli Vasipari Szövetkezetnél. Vezető képességei itt is megmutatkoztak, az 1956-os forradalmat követő időkben a politikától mentes összefogást és irányítást a tagság különösen méltányolta. Dr. Langer Herbert kimagasló érdeme, hogy 1955-ben feleségével együtt megnyitották múzeum jellegű lakásukat a köznek, és így a nagyapa, Zetl Gusztáv gyűjteménye [445](#) az elmúlt közel fél évszázadban a százazres nagyságrendű látogató révén mintegy közkincs lett. Ma is a város egyik nevezetessége, látványossága és kulturális értéke.

Dr. Langer Herbert a város közismert és sokak által tisztelt személyisége volt. Magas, szikár alakja sokszor tűnt fel a városban. Szinte naponta sétált és kísért figyelemmel mindent, ami környezetünkben épült és történt. A Soproni Városszépítő Egyesület lelkes tagja, a Katolikus Konventnek éveken át vezetőségi tagja volt. Élete nehéz pillanatain töretlen hite segítette át.

Dr. Langer Herbert (1907–2000)

1997-ben ülte feleségével gyémántlakodalmát, három gyermeke, veje és menyei, hét unokája és két dédunokája körében. Ezt követően sajnos erői lassan fogytak, az utolsó fél évben ápolásra szorult. 2000. július 16-án hunyt el. Ekkor már eldöntött tény volt, hogy Sopron város augusztus 20-án a millenniumra kiadott éremmel tünteti ki. Ezt elhunyt férje helyett felesége vehette át. Dr. Langer Herbert személyével a város életét reprezentáló, konstruktív polgárság egyik legmarkánsabb és tiszteletreméltó egyénisége szállt sírba.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemények

Közlemények

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

446 Közlemény: A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye

A Soproni Városszépítő Egyesületnek az adózó polgárok adójuk 1 %-ának odaítélésével 1999. évben 79 003 Ft-ot juttattak.

Az Egyesület ezt az összeget a soproni pályaudvar épületén elhelyezett bronz emléktáblára fordította,

mellyel az ott 100 éve megnyitott közúti villamos vasútra emlékeztet. A tábla összesen 440 000 Ft-ba került.

Az Egyesület megköszöni az adózók rendelkezését és nagyon kéri, hogy városunk további szépítése érdekében a jövő évi adóbevallásuknál is emlékezzenek törekvéseinkre. Kérjük, hogy támogassák adójuk 1%-ával Egyesületünket. Számunk: 19884581-1.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

Közlemény: A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

Tisztelettel kérjük olvasóinkat, hogy adójuk 1 %-ával támogassák a Soproni Szemle Alapítványt. Számlaszám: 10404058–40510307–00000000

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc

---

447 Soproni könyvespolc

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Turbuly Éva: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története Fertőrákos, 2000. 160.+16

**Turbuly Éva: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története
Fertőrákos, 2000. 160.+16**

Bán János elsősorban a soproni helytörténetírás kiemelkedő személyisége volt. 1887-ben Zalaszentmihályon született, papi szolgálatot teljesített, majd 1925-től a Voss-árvaház vezetője volt. 1946 és 62 között soproni városplébános, ezt követően nyugdíjasként Fertőrákoson élt 1971-ben bekövetkezett haláláig. Legismertebb munkája Sopron újkori egyháztörténete, amely 1939-ben jelent meg, és a város 1541 és 1780 közötti történetét mutatja be katolikus szemszögből, ellentétpárjaként Payr Sándor 22 évvel korábban megjelent evangélikus egyháztörténeti munkájának. 1938-ban publikálta a soproni kegyúri joggal foglalkozó kötetét, és 1942-ben a Soproni Szemlében Kaleschiák Péterről, az egyik legrégebbi soproni helytörténetíróról (1616–1696) szóló cikkét. A rákosi évek kéziratban maradt terméke több kézirat, a most megjelent Fertőrákos története, valamint a soproni Katolikus Konvent és a Voss-árvaház története.

Hála Fertőrákos önkormányzatának, valamint a német kisebbségi önkormányzatnak, egy kiadatlan kézirrattal kevesebb maradt. Ez év tavaszán a Fertőrákosi Füzetek sorozat I. köteteként jelent meg Bán János kézírata, amelyet Dominkovits Péter, a Soproni Levéltár főlevéltárosa rendezett sajtó alá. Ő írta az utószót, készítette el a hely- és személynévmutatót, a forrásmunkák jegyzékét is. A kötet szerkesztője Wild

Róbert, technikai szerkesztő Gosztom András. A kézirat szakmai átnézése Kiss Mária nevéhez fűződik, aki a Szombathelyi Püspöki Levéltár custosa. A kötet szövegközi fekete-fehér fényképeit és a 16 oldalnyi színes fotó-anyagot Lobenwein Tamás készítette a tőle megszokott magas színvonalon. A nyomdai munkálatokat a soproni Hillebrand Nyomda végezte.

A szerkesztő előszavát és a polgármester, Palkovits János ajánlását követően Szekeres János plébános foglalta össze Bán János életének legfontosabb adatait. Ezt követően került sor a kézirat publikálására, amelyet tartalmi és szerkezeti változások nélkül, minimális, a szövegértést segítő stilisztikai változtatásokkal adtak közre. Fő fejezetei a következők: Fertőrákos ősi múltja, amely a földrajzi viszonyokat és főként a római kori előzményeket taglalja, a rákosi birtok középkori története, földesurai, a püspöki kézbe került uradalom jellege, élete és a kastély története. A politikai értelemben vett község, majd mezőváros története, az önkormányzat szervezeti működése és intézményei 1848 előtt és után, a legfontosabb népességi és népmozgalmi adatok. Ezt követi a plébánia történetével foglalkozó, majd az iskola történetét, a hívek valláserkölcsei életét feldolgozó fejezet, végül a XX. századi nagy változásokat érintő befejezés.

448 Dominkovits Péter korrekt és szakszerű utószavában foglalja össze azokat a tényeket, amelyek segítik az olvasót a munka értékelésében, használhatóságának megítélésében. Utal arra, hogy az adatgyűjtés több évtizedes munka eredménye. A szerző ismerte és felhasználta a Győri Püspöki Levéltár, a Soproni Városi Levéltár és a helyi plébánia gazdag forrásanyagát, nem dolgozta fel azonban az egykori Sopron vármegye levéltárának vonatkozó irategyütteseit. Ezzel együtt Bán János munkája alpmű, amelynek értékét nagyban növeli a gazdag adatolás. Korlátai többek között abból adódnak, hogy a csaknem 40 éve lezárt kézirat szempontjai nem mindenben felelnek meg a mai településmonográfiák igényeinek. Új vizsgálati szempontok merültek fel, másrészt az azóta napvilágra került kutatási eredmények több ponton túlhaladták az általa leírtakat. Bizonyos forrásokat, így a községi képviselőtestületi jegyzőkönyveket nem állt módjában tanulmányozni.

Az olvasók körében a legnagyobb vihart feltehetőleg a zárófejezet okozza majd, amelynek közlését a kézirat egységének tiszteletben tartása indokolta. Ebben a szerző a németiség II. világháborút követő kitelepítését – kilépve a tárgyilagos történetíró szerepéből – összekapcsolta a község német anyanyelvű lakosságának az 1921. évi népszavazás idején tanúsított “hűtlenségével”, azzal a fenntartással, hogy az általa “nem teljesen igazságtalan”-nak nevezett lépés ártatlanokat is sújtott.

Bán János kézirata az első levéltári kutatásokon is alapuló, összegző munka Fertőrákos történetéről, megkerülhetetlen alpmű minden, a község történetével foglalkozó kutató számára. Öröndetes, hogy kiadásával széles körben is hozzáférhetővé vált az eddig csak nehezen elérhető mű. Reméljük, e tény hozzájárul majd a további, új kutatási szempontokat feldolgozó községtörténeti “mélyfúrások” elindulásához. Megjelentetéséért köszönet illeti a megjelentető önkormányzatokat és a közreadókat.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Szende Katalin: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza Sajtó alá rend. és szerk.: Koncsol László, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 624 pp.

**Szende Katalin: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza
Sajtó alá rend. és szerk.: Koncsol László, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000.**

A Kalligram Kiadó Csallóközi Kiskönyvtár sorozatának ízléses külsejű, vaskos köteteként Házi Jenő egykori soproni főlevéltáros utolsó munkáját tarthatja kezében az olvasó. A földrajzi közelségen, valamint a két megye és a központjukat alkotó városok középkori fejlődésének rokon vonásain túl ez a személyes motívum is indokolja a mű ismertetését a Soproni Szemle hasábjain. Mindenekelőtt azonban az a célom, hogy felhívjam a helytörténet iránt érdeklődők és azt határainkon innen és túl aktívan művelő kutatók figyelmét e fontos kiadványra, annak erőnyeivel és hátrányaival együtt.

Pozsony megye a történeti Magyarország talán legfontosabb nyugati határvármegyéje volt. Igen változatos földrajzi tájegységeket, gazdasági szerepű és nemzetiségi ⁴⁴⁹megoszlású településeket foglalt magában. Betelepülése is több ütemben zajlott: a Csallóköz nyugati része és a Kis-Kárpátoktól keletre eső terület már korán, feltehetően a 10. század folyamán benépesült, a Kis-Kárpátoktól az országhatárig terjedő rész csak a 13. században vált állandóan lakottá. Ennek megfelelően településszerkezete is több rétegű; kialakulása és a középkor végéig tartó fejlődése izgalmas kutatási téma, amelynek fontos – bár nem egyedüli – forrása az a mintegy ötezer oklevél, amelyet Házi Jenő műve feldolgoz.

Az összeállítást Horváth Zoltán Házi Jenő életútjának ismertetésekor – valószínűleg az idős tudós emléke iránti tiszteletből – “remekmű”-nek nevezte. ⁴⁴⁷⁵Közelebb áll a tényekhez a pozsonyi kiadvány bevezetőjét író Sill Ába Ferenc “oklevél-regesza gyűjtemény” meghatározása. Ne tévesszen meg senkit a Házi Jenő által adott cím sem. Ugyanúgy, ahogy a méltán elhíresült “Sopron szabad királyi város története” című oklevéltár-sorozat sem várostörténetet ad, hanem a legfontosabb nyersanyagot tartalmazza egy még mindig megírásra váró munkához, a jelen kötet sem Pozsony megye történeti-földrajzi leírását foglalja magában, hanem az egyes településekre vonatkozó középkori oklevelek jelzetét és rövid tartalmi kivonatát közli. A tartalomra jobban utaló, bár nehezkesebb cím talán “Adatok Pozsony megye középkori történetéhez és helyrajzához” lehetett volna.

A történeti földrajz műfaja egyébként a mai napig nincs egyértelműen meghatározva, illetve értelmezése sokat változott az elmúlt több mint egy évszázad folyamán, amióta a pozitívista történetírás jeles képviselői földrajzi szempontok szerint is rendezve, megyék és települések szerint kezdték összegyűjteni adataikat. Leegyszerűsítve úgy fogalmazhatunk, hogy a műfaj fejlődésében a fő tendenciának a földrajzi, ill. a topográfiai szemlélet térnyerése, a települések természeti környezetére fordított nagyobb figyelem tekinthető.

A jelen munka inkább a korábbi vonulatba illeszkedik bele. Keletkezéstörténetét maga Házi Jenő foglalta össze a győri Műhelyben halála évében közzétett rövid írásában ⁴⁴⁷⁶(ez volt egyébként az akkor 92 esztendő tudós utolsó cikke), és igen hasonló tartalommal fogalmaz a közelmúltig kéziratban maradt teljes kötet rövid előszavában is. Eszerint, mivel Pozsony megye Csánki Dezső történeti földrajzából ⁴⁴⁷⁷kimaradt, az Akadémia megbízta Herzog Józsefet, az Országos Levéltár akkori főigazgatóját az anyaggyűjtéssel. Az összegyűjtött adatok az ő halála (1941) után kerültek Házi Jenőhöz, hogy rendezze és kiegészítse azokat. Hogy az elkészült és az előttünk fekvő kötetben közreadott műből mennyi Herzog, és mennyi Házi Jenő munkája, azt egy, a jelen recenziónál bővebb tanulmány feladata lesz bemutatni. Az idős tudós mindenestre fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy ezzel a feladattal érdemben csak 1982 és 1985 között foglalkozott.

Az elkészült mű a maga 550 oldalas kézirati és valamivel nagyobb nyomtatott terjedelmével impozáns alkotás. Az okleveles anyag áttekintése az 1930-as években, a jelenleginél sokkal kevesebb segédlet

birtokában hatalmas munkát és nagy áldozatkészséget [450](#)igényelt. Közreadása, a kutatók számára hozzáférhetővé tétele mindenképpen fontos feladat volt, amelyet a kézirat létéről tudó történészek már régóta vártak. A közzététel módja azonban nem mindenben felel meg akár a tudományos közvélemény várakozásainak, akár a helytörténeti kutatás igényeinek. A kiadott munka ugyanis magán viseli az eredeti kézirat összes következtetlenségét. Ezeket a hiányosságokat az adatokat összegyűjtő és azokkal életük végéig dolgozó tudósokon nem kérhetjük számon, de gondos, szakavatott szerkesztői munkával nagy részük kiküszöbölhető, javítható lett volna.

Mindenekelőtt hiányzik a kötetből egy alapos módszertani bevezető. Az érdemi rész rögtön a Pozsonyra vonatkozó első adattal indul, a használó nem ismerheti meg az összeállítás során követett elveket és gyakorlatot, az áttekintett anyag körét, és azt, hogy mennyiben számíthat teljességre. A kötet használóinak eddigi tapasztalatai szerint jó néhány adattal, oklevéllel ki lehetne egészíteni az egyes helységek ismertetését; ezek szisztematikus összegyűjtése hosszabb távon a térség kutatóinak együttműködését igényli. A bevezetőt viszont, amelyet a szerzők sajnos nem készítettek el, Herzog József és Házi Jenő hagyatéka alapján [4\(478\)](#) remélhetőleg könnyebben pótolni lehet.

Szintén hiányzik egy irodalomjegyzék, amelyben a szövegközi szakirodalmi hivatkozások feloldását találja meg az olvasó. A hivatkozott oklevéltárak és egyéb forráskiadványok rövidítései a szakember számára azonosíthatók, de a kevésbé tapasztalt kutatók, diákok számára a visszakeresés igen nehéz lehet. Még nagyobb problémát jelent, hogy a kiadatlan oklevelek jelzetei az 1941-ben érvényes megjelölés szerint szerepelnek, tehát számos olyan egyházi, családi levéltárra és egyéb gyűjteményre találunk (sajnos sokszor hiányos, pl. "Törzssanyag") hivatkozást, amelyek azóta az Országos Levéltár Diplomatikai Gyűjteményébe kerültek, vagy rosszabb esetben megsemmisültek. Az okleveleket a Diplomatikai Gyűjtemény anyagáról a közelmúltban kiadott CD-ROM [5\(479\)](#) segítségével viszonylag egyszerűen be lehetett volna azonosítani. Hiányoznak a kötetből az újabb oklevéltárakra vagy regesztakötetekre való hivatkozások is. Ezek már a kézirat 1985-ös lezárásakor sem voltak teljesen naprakészek, Házi elsősorban a saját közreműködésével készült vagy általa ismertetett kiadványokkal egészítette ki Herzog gyűjtését. A szöveg jelenlegi közreadójának viszont a kötet használhatósága érdekében az azóta megjelent publikációkat is bele kellett volna dolgoznia. Szintén – a módszertani bevezetőben vagy egy szakmai utószóban – utalni lehetett volna a témához szorosan kapcsolódó, a kézirat lezárása után megjelent szlovákiai és magyarországi kiadványokra. [6\(480\)](#)

A szöveg elrendezése és tipográfiája sem könnyíti meg az olvasó dolgát. Már egy egyszerű lap teteji élőfejt sokat javított volna az áttekinthetőségen, de az igazán hasznos egy hely- és személynévmutató lett volna, annál is inkább, mert a települések sorrendjénél a betűrend időnként megbicsaklik. A mutatók összeállítása természetesen [451](#)jóval megnövelte volna a terjedelmet és a szerkesztésre fordított időt, de szakmai szempontból mindenképpen indokolt lett volna, csakúgy, mint egy, a középkori viszonyokat ábrázoló áttekintő térkép.

Összegezve az elmondottakat: a kötetet forgatva az egyik szemem sír, a másik meg nevet. Örvendetes, hogy a Kalligram kiadó fontosnak tartotta megjelentetni ezt az adatokban gazdag, hiánypótló művet, de a kötet jelen formájában éppen azoknak a kutatóknak adhatja a legkevesebb segítséget, akik számára a középkori okleveles anyagban való tájékozódás a legnagyobb nehézséget jelenti.

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Fülöp Éva Mária: A Győri Egyházmegye Ezer Éve (Szerk. Kiss Tamás) Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár [Győr] 2000. 159. p. +

mell.

**Fülöp Éva Mária: A Győri Egyházmegye Ezer Éve
(Szerk. Kiss Tamás) Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár [Győr] 2000. 159.
p. + mell.**

A Győri Egyházmegye – mint tudjuk, az egyházi közigazgatási egységek a világi megyék közül többet is magukba foglalhatnak – a Szent István által alapítottak közé tartozik, védőszentje a Mennyebe Felvett Boldogságos Szűz Mária. Az idei, jubileumi évben, amikor Jézus Krisztus születése 2000., s a keresztény magyar államiság fennállása 1000. évfordulóját köszönhetjük, az első magyarországi egyházmegyék közé tartozó győri fennállása ezredik évfordulóját – többek között – kiállítással köszöntötte. A kiállítást és a hozzá kapcsolódóan megjelent kiadványt a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma “Millenniumi kiállítások támogatása” programja támogatta. A gyűjteményével a kiállításhoz alapot adó Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár kiadásában megjelent kötet nem sorolható a hagyományosan a múzeumi kiállításokat kísérő kiadványok (a szintek a leprellőtől a kiállítás-vezetőn át a katalógusig, illetve annak tanulmányokkal bővített változatáig terjednek) közé. A kiállítás tematikai egységeihez kapcsolható tanulmánykötet készült, amely a kiállítás látogatóinak, azaz a nagyközönségnek szól elsősorban, így a megszokott szakapparátus helyett, a tanulmányokat az egyes témák iránt mélyebben érdeklődők számára hasznosítható irodalomjegyzék kíséri.

A *Pápai Lajos* egyházmegyei püspök ajánlásával útjára bocsátott jubileumi kiadványról rövid ismertetést közölt már a “*Hitvallás*”, a Győri Egyházmegye jubileumi esztendőben indult havilapja. A szerző, *Németh Ottó* kiemelte, hogy a Boldogságos Szűzet patrónusának valló egyházmegye gyűjteményét bemutató kötet borítójának kék színe Mária színe. A címlapot díszítő pásztorboton is az Istenszülő látható gyermekével és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal; a hátsó borítón pedig a székesegyházban őrzött, az idén 300. éves jubileumán ünnepelt Könnyező Szűzanya-kegykép fogadalmi táblája.

A kötetet szerkesztő *Kiss Tamás* az *Előszóban* utal az egyházmegye monográfiájának hiányára, amelynek remélhető elkészültéig a tanulmánykötet hivatott áttekinteni az adott területet. (Más vonatkozásokban is ismert ez az egyébként járható megoldás, elég csak a kisebb magyarországi városok, így például Pápa és Tata történelmének [452](#)feldolgozására utalni.) A szerzők közül *Csóka Gáspár OSB*, a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár igazgatója azonban felhívja a figyelmet *Erőss István* Győr egyházmegyei pap kéziratosa munkájára: “*Ha ez a monográfia – remélhetőleg – megjelenik, az egyházmegye történetéről írt rövid áttekintéseket is sok helyen ki kell egészíteni.*”

Az egyházmegye történetét vázolva, a szerzők az egyház és állam kölcsönös együttműködését mutatják be ezer éves történelmünk során – a tudomány, a művészet és a művelődés, s a mindennapi élet síkjain egyaránt. A kötet rangos szerzőgárdát vonultat fel, s a rezümék fordítói közt találjuk az egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei közül a 17. századiak szövegét közlő *Buzás József* nevét is. (Forrásközlései a soproni, locsmándi és mosoni főesperesi kerületek anyagát tartalmazzák.)

A Győri Egyházmegye történetét vizsgálva, a középkor századait tekintette át *Csóka Gáspár*. *Szabó Tamás* a 16. századtól napjainkig, *Jakab Gábor* pedig a rendszerváltástól napjainkig, azaz tulajdonképpen 1991-ig, Pápai Lajos püspöki kinevezéséig és beiktatásáig foglalták össze az eseményeket. Kiemelt helyet kapott a kötetben II. János Pál pápa 1996. évi látogatása.

Az egyházmegye történetének tárgyalásából külön kiemelt fejezet, a területi változások nyomon követése a történeti földrajzra utal. E fejezetet *Dóka Klára*, az egyháztörténet forrásainak (canonica visitatio-s jegyzőkönyvek, egyházi levéltárak térképei stb.) fáradhatatlan feltárója írta.

A győri püspökség működésének kezdetét, alapítólevele vagy a püspökségnek szóló korai adomány- vagy kiváltságlevél híján, legkésőbb 1009-re teszi a kutatás, ám a hagyomány 1001-hez köti. A püspökség 1009-ben már biztosan létezett, hiszen I. Szent István király Győr várában adta ki a pécsi püspökség alapító oklevelét, s ez évből való a veszprémi püspökség tartozékait leíró oklevél is. E két iratból következtetni lehet a szomszédos egyházmegyékre. István király 10 egyházmegyéjét szervezett, Győr a Boldogságos Szűz Mária patronátusa alá tartozók közt található. Az ispáni vár középpontjában állt a Nagyboldogasszony templom. A püspökség joghatósága a Dunántúl északnyugati részén Győr, Komárom, Moson, Sopron és Vas megyékre terjedt ki. A győri káptalan megszervezése Szent István-kori lehet, a 13. század elejétől oklevél-kiállító hiteles helyi tevékenységet folytatott. Pecsétjén Szűz Mária és a gyermek Jézus ábrázolása található. Talán még ismertebb az egyházmegye területéről a vasvári káptalan hiteles helyi tevékenysége. A Szent István kori győri egyházmegye területe megegyezett a Győr, Moson, Sopron, Locsmánd, Vasvár, (a később Vas vármegyébe került) Karakó és Komárom királyi várispánságokkal. Az egyházmegye főesperesi kerületei közül így a soproni, mosoni, komáromi és (a ma Burgenlandhoz tartozó) locsmándi, valamint (az 1777-ben létrehozott szombathelyi püspökséghez került) vasvári főesperesi kerületek Szent István korabeliek. A győri püspökség rábaközi főesperességét viszont a 13. században szervezték meg.

A történettudománnyal rokon szakterületek közt, a történelem segédtudományai közül az archontológiát képviseli a középkori győri püspökök lajstroma. A püspökök közül az első, biztosan ismert személy a bencés szerzetes Hartvik, Szent István harmadik legendájának írója (1088–1105). Gergely (1223–1241) és Paksy Balázs (1525–1526) győri püspök a muhi, illetve a mohácsi csatában áldozta életét hazájáért.

453 Az exempt Pannonhalmi Bencés Főapátság egyházmegyéje és a püspöki egyházmegye viszonya külön fejezet a püspökség történetén belül. A 18. században, az 1768-ra 10 plébániára szűkült bencés egyházmegye elvesztette területi önállóságát. A rend működésének II. József-féle, 1786. évi korlátozásának megszűntével, az egyházmegye helyreállítása is megtörtént 1802-ben. A bencés egyházmegye külön léte, egészen más történelmi szituációban, csak 1951-ben szűnt meg ismét – ám, mint kortársak, tanúi lehettünk újjáéledésének 1989-ben.

Győrt, mint Bécshez közeli várost és püspöki székhelyet már 1529-től, a Bécs elleni hadjáratától érintették a törökkori harcok, az egyházmegye területéből kiváltképp a rábai főesperesség településeit. A 16. századtól az egyházmegye története a reformáció jelentkezésével fonódik össze. A terjedő protestantizmust főként az evangélikusok képviselték. A 17. század, nem utolsósorban a Tridenti Zsinat szellemét is közvetítő trakostyáni Draskovich György püspök (1563–1572) alapvető munkájának köszönhetően, a katolikus megújulás, a belső reformok kora. A 18. század a szerzetesrendek felvirágzásának újabb korszaka is: a tata-gesztesi Eszterházy-uradalomban például e században telepítették le a birtok urai a kapucinusokat, illetve a piaristákat, valamint fundálták Majkon a kamalduliak remeterendjét. A Győrben akadémiát is fenntartott jezsuiták működésének 1773. évi betiltása után gimnáziumaikat az egyházmegyében (Sopron, Győr, Kőszeg) az 1802-től tanítói rendi jelleget öltött bencések vették át. Ami az egyházmegye területi beosztását illeti, erre részben már utaltunk a 18. század területi változásai kapcsán. Az 1777-ben létrehozott két új püspökség kialakításakor az új Szombathelyi Egyházmegyéhez csatolták Vas vármegye területét, azaz 117 plébániát, a Veszprémi Püspökséghez pedig a pápai főesperesség plébániáit. Századunkban, a trianoni békét követően, 1921-ben az egyházmegye nyugati része Ausztriához került: a 99

plébánia zömmel német, illetve horvát nyelvű volt.

A 19. század győri püspökei közül a később esztergomi érsek Simor János (1857–1867) az 1853. évi úrbéri pátens körüli munkálatokban is részt vett. *Simort* „szociális érzékenysége és jó gazdálkodó képessége” vezette a püspöki és érseki birtokok kezelésében, a jövedelmek felhasználásában. A 20. század történeteit vizsgálva, *Szabó Tamás* így fogalmaz: „Mindaz, ami Magyarországon lejátszódott, a Győri Egyházmegyét is érintette: az iskolák államosítása, a szerzetesrendek felosztása, papok és szerzetesek elleni koncepciós perek. A hitélet visszaszorult a templom falai közé, de ott is állandó megfigyelésnek volt kitéve. Az egyesületi élet, az ifjúsággal, vagy a családokkal való foglalkozás tilos volt.” Mégis, a 20. század első győri püspökének, Széchenyi Miklósnak (1901–1911) az unokaöccse, az 1941–1945 közt győri püspök, mártírhálált halt Apor Vilmos boldoggá avatásával zárulhat ez a fejezet, reményt és hitet adva az elkövetkezőkre.

A társadalomtörténet, s részben a vallási néprajz adatait is gyarapítja *Horváth József* vallásos társulatokat bemutató „történeti vázlata”: „A nép vallásos életében a középkori hagyományok valamiképpen a közösségi szellemben még ma is élnek. A középkor a vallásosság egyéni formáit kevésbé hangsúlyozza, inkább a közös együttes ájtatosságot kedveli.” A tanulmány a soproni és győri kongregációk mellett, a kisebb települések társulatait is bemutatja. A diszciplínák közt a vallási néprajzot külön tanulmány képviseli *Timaffy László* tollából. Az év jeles napjait, az egyházi év kiemelkedő 454fordulóit, s az emberi élet állomásaihoz fűződő hagyományokat egyaránt feldolgozta a szerző. *Barna Gábor* a szakrális néprajz tárgykörében az egyházmegye búcsújáróhelyeiről ad áttekintést. A 17. századi, a katolikus megújulás korát tükröző magyarországi kegyhely-hálózatot vizsgálva, a legtöbb éppen ebben az egyházmegyében volt található, s mindegyik „kivétel nélkül Szűz Mária tiszteletét ápolja.” Természetesen, kiemelt hely illeti meg a püspökség székhelyén, a Nagyboldogasszony székesegyházban őrzött, fentebb már említett kegyképet.

A művelődéstörténeten belül, az oktatástörténetet gazdagítja *Mészáros István* a papnevelés történetének feldolgozásával: a középkori székesegyházi (káptalani) és plébániai iskoláktól a Tridentinum szellemében megszülető papnevelő intézeteken át a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) papneveléssel foglalkozó dekrétumáig. *Vavrinecz Veronika* a Székesegyház zenéjének történetéről ad áttekintést, hangsúlyozva, hogy „Egyes helyek (városok, templomok) egyházzenejének egyes korszakait ugyan már vizsgálták, de átfogó, akár egy egyházmegyét, akár az egész országot felölelő történet megírása még várat magára.”

A művészettörténet vizsgálati módszereivel *Valter Ilona* az egyházmegye műemléktemplomait, *H. Kolba Judit* liturgikus kincseit vette számba. Az ismert és kiemelkedő jelentőségű egyházi épületek mellett – mint például a 11. századi eredetű győri székesegyház a gótikus Héderváry kápolnával, a lébényi bencés apátság, Sopron Szent Mihály plébániatemploma, Eisenstadt (Kismarton) Szent Márton temploma stb. – a gazdag hagyományú Győri Egyházmegye történeti területén még jó néhány tarthat számot az egyházművészet érdeklődésére. Külön fejezetet érdemel a szerzetesrendek építkezése – a pannonhalmi bencéseké, Sopronban a ferenceseké, Győrben a karmelitáké, Csornán a premontrei rendé – és a búcsújáró helyek templomai. A tanulmányok közül az egyházmegye liturgikus kincseit (a püspöki kincstár a székesegyház és a püspökség értékeinek együttese) bemutató áll műfajában és használhatóságában legközelebb a kiállítás-vezetőkhez: a látogató a jelentősebb kiállított műtárgyak megtekintésével együtt olvashatja a vonatkozó szakszerű leírást, meghatározást.

A tanulmánykötetben két helyen is találkozunk az Esterházy család ifjabb fraknoi grófi ága említésével. A család kiemelkedő tehetségű tagja, gróf Eszterházy József országbíró (1682–1748) kétség kívül sokat tett a

kegyurasága alá tartozó plébániáért (amint fentebb már jeleztük, a vizsgált egyházmegyében ez a terület uradalmi közül az 1727-ben vásárolt, központi szerepet játszó tata-gesztesi domíniumot jelenti). Valóban nevéhez fűződik a kapucinusok rendházának – és természetesen templomának – építtetése, ám a piaristák tatabányai letelepítése nem: 1765-ben József gróf unokaöccse, gróf Esterházy Miklós (1711–1764) szándékának megvalósítójaként fia, Ferenc (1746–1811) telepítette le a különösen a természettudományos tárgyak művelésében és oktatásában jeleskedő tanító szerzetesrendet a mezővárosban. A tatabányai plébániatemplom építtetése – igaz, Esterházy József végrendeletében is kinyilvánított szándékának megfelelően – már fia, ifjabb József (1714–1762) birtoklása idején indult meg. Német telepeseket az uradalomba nem csak a kötetben jelzett helyeken telepített 1733. évi pátense nyomán a birtokvásárló: az ún. örökszerződéses, tisztán német lakosságú községek (Agostyán, Baj, [Duna]Szentmiklós, Alsó- és Felső-Galla, [Vértes]Tolna, Zsemlye [455](#)[Vértes-somlói]) mellett, a magyar uradalmi alattvalók mellé, Szomodra, Tarjánba, Környére és Kecskédre települtek német jobbágyok a tatabányai részen.

Valter Ilona külön is kiemeli tanulmányában a hazai barokk építészet jeles alakja, Fellner Jakab (1722–1780) munkásságát. Utal gróf Esterházy Károly váci, majd egri püspök gyümölcöző együtt munkálkodására is, de itt természetesen Fellnernek a Győr egyházmegyében, azaz Tatán és környékén kifejtett tevékenységét részletezi. Amint kiemeli: *“Már az 1730-as évektől kezdve jelentős szerepet játszik a barokk építészetben – mint építtető – a feudális uradalom: egyházi (püspökség, apátság) és világi nagybirtokok urai mecénásai a templomépítésnek. Az érett barokk stílus hazánkba a külföldi származású céhmesterek munkáival érkezik, de az uradalmi építési irodák hozzák létre a magyar stílusvariánsokat.”*

A tanulmányokat kísérő irodalomjegyzékek formai egységesítése sajnálatosan nem történt meg, s a német rezümék szedése is eltérő: ám a felhasznált és ajánlott irodalom jó alapot ad az egyházmegye története iránt érdeklődőknek. A tartalmas kötetet 50 ábra egészíti ki: Magyarország katolikus egyházmegyéit a 18. és 20. századokban térképek mutatják, emellett a Győri Egyházmegye történetére vonatkozó iratokat, korabeli fotókat, egyházi épületeket, a püspöki gyűjtemény kiemelkedő darabjai láthatók a fotókon. (Sajnálatos módon a kiadványt záró, az egyházmegye területi beosztását – a főesperességeket – mutató térképmellékletnek sem keletkezési évét, sem őrzési helyét nem találhatják meg az érdeklődők.) Külön fotóválogatással emlékeztet a kötet az 1996. évi pápalátogatásra, a Könnyező Szűzanya kegyképének 300. éves jubileumára és Apor Vilmos püspök boldoggá avatására (1998).

2000. LIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Bartha Dénes egy. tanár, intézetigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Ady E. u. 5.

Fülöp Éva Mária múzeumigazgató, Kuny Domokos Múzeum, 2892 Tata, Pf. 224.

Gömöri János régész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8. Pf. 68.

Horváth Dénes ny. gyógyszerész, 9400 Sopron, József Attila u. 30.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Kiss Andrea PhD. hallgató, CEU Medieval Studies Department, 1051 Budapest, Nádor u. 9.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Lipták József gyógyszerészeti igazgató, 1518 Budapest, Karolina u. 19-21. Pf. 44.

Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.

Paszternák István régészeti osztályvezető, Kulturális Örökség Igazgatósága Miskolci Kirendeltség, 3530 Miskolc, Erzsébet tér 2.

Robotka Csaba tanár, 9431 Fertőd, Baross telep 16/F.

Szemán Attila főmúzeológus, 9400 Sopron, Frankenburg u. 2/H.

Szende Katalin, történész, Central European University, 1051 Budapest, Nádor u. 9.

Szentkúti Károly múzeumigazgató, Hansági Múzeum, 9200 Mosonmagyaróvár, Fő u. 19. Pf. 23.

Szőke Béla Miklós régész, MTA Régészeti Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 49.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* A Scarbantia Szabadegyetemen 2000. február 10-én elhangzott előadás bővített változata (A szerk.)

2 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi András: A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában. in: Szent István Emlékkönyv I. Budapest 1938. 151-170; Nagy Tibor: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Dissertationes Pannonicae Ser. II, Nr. 12. Budapest 1939; Tóth Endre: Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). in: Hänsel, Bernhard. (hrsg.): Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Südosteuropa Jahrbuch 17. Berlin 1987. 251-264.

3 (Megjegyzés - Popup)

Sági Károly: Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszt. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae 9 (1961) 397-459; Sági Károly: Das Problem der pannonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenékpuszt. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae 18 (1970) 147-196; Müller Róbert: Megjegyzések Fenékpuszt. történetéhez. Zalai Múzeum 1 (1987) 105-122.

4 (Megjegyzés - Popup)

3 Müller Róbert: Die spätrömische Festung Valcum am Plattensee. in: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Hrsg. Bott, Gerhard. Nürnberg—Frankfurt am Main 1988. 270-283; Straub Péter: A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb alternatívája. Zalai Múzeum 9 (1999) 195-224. A závodi és székkutasi keresztek késő avar kori emlékként értelmezését (Bálint Csanád: Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW 14 [1985] 214.) a tényleges lelőköri körülmények nem támasztják alá. A závodi (Tolna megye) 104. sír görög feliratos öntött bronz keresztjével egy 7. századi szemes gyöngy került elő (Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. Dissertationes Pannonicae Ser. III. Vol. 2. Budapest 1984. 169, 173, 95. tábla), s hasonlóak voltak a székkutasi (Csongrád megye) 8. sír gyöngysorában is, amely az arany lemezzel borított, préselt bronz mellkeresztet kísért. A sírban még egy hasonló technikával készített, jellegzetesen középkori avar kori övveret feküdt. (B. Nagy Katalin: Székkutas-Kápolna dűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese. in: Az Alföld a 9. században. szerk. Lőrinczy G. Szeged 1993. 155, 157-158, 3. kép). Semmi sem szól tehát az ellen, hogy ezeket a kereszteket is ne az avar kor első felében megjelentek közé soroljuk (ld. Vida Tivadar: Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. in: Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae. Città del Vaticano – Split 1998. 530-531, Abb. 1. 1-12, 2. 1-5, 7).

5 (Megjegyzés - Popup)

A késő avar kori öntött bronz övdíszeket készítő, elsősorban bizánci iskolázottságú ötvösök mintakészlete, a motívumok témája és ábrázolásmódja nemzetközi standardhoz igazodott. Az ábrázolt motívumok és az övdíszek viselői között azonban a szellemi kapcsolat – márcsak az eltérő kulturális tradíció miatt is –

kevésbé közvetlen volt, mint a korabeli Nyugat-Európában, a késő-Merowing, korai Karoling ötvöstermek esetében. Az olyan késő antik motívumok, mint a leveles ágat csőrében tartó madár, a szőlőinda, a halat tépő sas motívuma stb. vagy a kereszt alakba rendezett indadísz nem a kereszténység ideológiáját (Szóke Béla Miklós: Über die späthellenistischen Wirkungen in der spätaurenenzeitlichen Kunst des Karpatenbeckens. Eine kritische Untersuchung. Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 3. Budapest 1974. 60-141, főleg 85-95, ezzel szemben Vida Tivadar i.m 529-540), a veretek griffje és a nagyszíjvég állatküzdemi jelenete pedig nem egyfajta antik és korai bizánci keresztény formába öltöztetett avar mitológia üzenetét hordozták avar viselőik számára (Daim, Falko: Das awarische Greif und die byzantinische Antike. in: Friesinger, Herwig – Daim, Falko (hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Wien 1990. 278-283 – ld. különösen a Werner-féle interpretáció kritikáját 275-276).

6 (Megjegyzés - Popup)

Zagiba, Franz: Das Geistesleben der Slawen im frühen Mittelalter. Annales Instituti Slavici 7. Wien-Köln-Graz 1971. 61-64; Bratoz, Rajko: La cristianizzazione degli slavi negli atti del convegno “Ad ripas Danubii” e del concilio di Cividale. in: XII Centenario del concilio di Cividale (796-1996) convegno storici-teologici-Atti, Udine, 1998. 145-202, különösen 177-178.

7 (Megjegyzés - Popup)

Szóke Béla Miklós: Awaren und Slawen in Südwest-Ungarn. Katalog der Sonderausstellung, Gäubodenmuseum Straubing 1994.

8 (Megjegyzés - Popup)

Petru, Peter—Ulbert, Thilo: Vranje bei Sevnica, frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec. Ljubljana 1975; Glaser, Franz: Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg. Klagenfurt 1991.

9 (Megjegyzés - Popup)

Sem régészeti, sem pedig írásos adatok nem támasztják alá azt a szélsőséges véleményt, miszerint “796-ban... bizonyos, hogy az egykori tartomány (ti. Pannónia) területén keresztény *tömegek* éltek” (Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár. Századok 133 [1999] 3). A 8. században a karantán fejedelemség keresztény hitre térítését tekintette a keleti missziót teljesen kisajátító salzburgi püspökség fő feladatának. A bajor egyház 7. század végén – 8. század elején tevékenykedő szentjeinek (Szt. Rupert, Szt. Emmeram) életrajzát még jótékonyan gazdagította egy-egy “avarföldi misszió” terve (amiből aztán rendre nem is lett több), ezt követően azonban már terv szintjén sem jelenik meg az avarok megtérítése. Bővebben ld.: Kahl, Hans-Dietrich: Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnennorikum (7.-8. Jh.). in: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert. (hrsg.) Wolfram, Herwig – Daim, Falko Wien 1980. 33-81; Wavra, Brigitte: Salzburg und Hamburg, Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit. Berlin 1991. passim.

10 (Megjegyzés - Popup)

A lelőköri körülmények közül különösen fontos, hogy egy közel-kortárs, Petőháza egykori falubírója, Ikvai Nándor nagyapja (szül. 1872) szerint a kehely az Ikva új medrének ásásakor került elő, embercsontokkal

együtt, ott, ahol később a mészárszék épült: Bóna István: "Cundpald fecit" (Der Kelch von Petőháza und die Anfänge der bairisch-fränkischen Awarenmission in Pannonien). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 18 (1966) 307. (továbbiakban: Bóna, Cundpald 1966)

11 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: A sopronmegyei múzeum néhány érdekesebb tárgyáról. *Archaeológiai Értesítő* 10 (1890) 364-366.

12 (Megjegyzés - Popup)

Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Budapest 1894. 173; Hampel József: Keresztény emlékek a régibb középkorból. *Archaeológiai Értesítő* 14 (1894) 38; Hampel, Joseph: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905. II. 428-429, III. Taf. 324.

13 (Megjegyzés - Popup)

Foerk Ernő: A kalocsai Szt.-Istvánkori székesegyház érseki sírja. *Archaeológiai Értesítő* 31 (1911) 21-33.

14 (Megjegyzés - Popup)

Haseloff, Günther: Der Tassilokelch. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*. Bd. 1. München 1951. 10, 12, 58, Taf. 9a.

15 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 279-325. A lelőköri körülmények részletes ismertetése és az első értelmezési kísérletek kutatástörténetét ld. 279-282. A tanulmány magyar nyelven is megjelent több folytatásban a Soproni Szemle 1965-66 évi számaiban.

16 (Megjegyzés - Popup)

Riegl, Alois—Zimmermann, E. Heinrich: Die spätrömische Kunstindustrie, Bd. 2. Kunstgewerbe des frühen Mittelalters (bearbeitet von H. E. Zimmermann). Wien 1923. 53 szerint a nodus és cuppa öntött, a láb kalapált, ami Günther Haseloff szerint (is) lehetetlen (Haseloff, Günther: Der Tassilokelch. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*. Bd. 1. München 1951.1), ő a felső részt öntöttnek, az alsót kalapálnak tartja (u.o.), Bóna – Josef Braunhoz hasonlóan (Braun, Josef: Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung. München 1932. 36, 71) úgy véli, hogy az egész kelyhet öntötték.

17 (Megjegyzés - Popup)

Elbern, Victor H.: Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* 17 (1963) Berlin 1964. 71, Nr. 18, Abb. 8-9; Elbern, Victor H.: Liturgisches Gerät in edlen Materialien zur Zeit Karls des Großen. In: Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben, Bd. 3. Karolingische Kunst. Hrsg. Braunsfels, Wolfgang—Schnitzler, Hermann. Düsseldorf 1965. 128-133.

18 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 295 a nagyméretű kelyhet díszkehelynek (Prunktkelch), míg a kisebbet (szemben a több szerző által is használt utazó-kehely megnevezéssel (Reisekelch), a mindennapok használati kelyhének

nevezi. A kelyhekről összefoglalóan: Elbern, Victor H.: Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 17 (1963) Berlin 1964. 1-76.

19 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 288-289, ugyanígy Hans Fromm is in: Werner, Joachim: Zum Cundpald-Kelch von Petőháza. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 13 (1966) 275-276.
(továbbiakban: Werner, Cundpald 1966)

20 (Megjegyzés - Popup)

Bernard Bischoff véleményét ld. in: Werner, Cundpald 1966. 277-278.

21 (Megjegyzés - Popup)

Haseloff, Günther: Zum Stand der Forschung über den Tassilokelch. In: Bayernzeit in Oberösterreich. Das Land zwischen Inn und Enns vom Ausgang der Antike bis zum Ende des 8. Jahrhunderts. Ausstellungskatalog Linz. 1977. 221-236 (továbbiakban: Haseloff, Zum Stand der Forschung 1977). és Wamers, Egon: Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz. Mainz 1994. (továbbiakban: Wamers, Löhrrasse, 1994) szerint ez a *terminus technicus* fejezi ki leginkább a stílus lényegét.

22 (Megjegyzés - Popup)

A stílus általánosabban használt nevei még: Tassilo-kehely-, anglo-karoling-, vagy misszionáris stílus. A művészeti stílusról, eredetéről, és a terminológia problémáiról: Haseloff, Günther: Der Tassilokelch. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 1. München 1951. 12-75; Haseloff, Zum Stand der Forschung 1977. 221-236; legutóbb: Wamers, Löhrrasse 1994. 30-37.

23 (Megjegyzés - Popup)

A készülés idejéről és helyéről az újabb elméleteket ld. Haseloff, Günther: Zum Stand der Forschung 1977. 230-236.

24 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 302-303.

25 (Megjegyzés - Popup)

Werner, Cundpald 1966. 272-273, Abb. 5. A párhuzamok számát növelhetjük még a nagy valószínűséggel ugyanezen időből származó adelhauseni hordozható oltárral. Ennek a két végén pelta-alakú, zománcos keresztekkel díszített ezüstlemezek láthatók: a keresztszárak tövével egy-egy, a petőházihoz igen hasonló, egyszerű szőlőfürttel. Elbern, Victor H.: Der Adelhauser Tragaltar. Formenschatz und Ikonographie. Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung 1954 . Kiváló részletfotó: Haseloff, Günther: Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband 1. Marburg 1990. Abb. 55b.

26 (Megjegyzés - Popup)

Bierbrauer, Katharina: Die Ornamentik frühkarolingischer Handschriften. München 1979. 770/80—820 közötti időszak bajor scriptoriumainak egész sor könyvében mutat ki hasonló egyszerű szalagfonatmotívumokat.

27 (Megjegyzés - Popup)

Werner, Cundpald 1966. 273.

28 (Megjegyzés - Popup)

Bierbrauer, Volker: Liturgische Gerätschaften aus Baiern und seinen Nachbarregionen in Spätantike und frühem Mittelalter. Liturgie- und kunstgeschichtliche Aspekte. In: Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488-788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistaates Bayern und des Landes Salzburg Rosenheim/Bayern, Mattsee/Salzburg 19. Mai bis 6. November 1988. (Hrsg.) Dannheimer, H.—Dopsch, H. Salzburg 1988. 333.

29 (Megjegyzés - Popup)

W(amers), E(gon): Cundpald-Kelch. in: 799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III in Paderborn. (hrsg.) Chr. Stiegemann—M. Wemhoff. Band 2. Mainz 1999. 453-454. VII.16.

30 (Megjegyzés - Popup)

Elbern, Victor H.: Zwischen England und Oberitalien. Die sog. insulare Kunstprovinz in Salzburg. in: Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft 1989. 96-111. szerint a Tassilo-kehely morfológiailag – beleértve architektonikus felület-tagolását, figurális díszítését – és ikonográfiailag nem insuláris, hanem itáliai-kontinentális; az insuláris állat- és növénydekoráció csak “kiszolgáló funkcióban” szerepel. Hasonlóan főleg az itáliai térség felé mutat a másik kiemelkedő művészettörténeti emlék, az ún. régibb lindau könyvfedél – eltekintve az insuláris állatmotívumoktól. Elbern mindkettőt salzburgi eredetűnek tartja és az ír Virgilhez köti (745-46: a Szt. Péter kolostor apátja, 749-784: Salzburg püspöke). Feltűnő, hogy ezek a kiemelkedő jelentőségű, insuláris “állatstílusú”, lokalizálható művek (pl. churi reliquiárium, müstairi szentélyrekesztő-lapok stb.) mind az Alpok előterében koncentrálódnak. A kontinens insuláris művészetének hátterében tehát nem – mint mindig hangsúlyozták – az insuláris misszió állhatott, hanem egy olyan szellemi és művészi táj, amiben az insuláris elem jelentős, de az antik és itáliai gyökerekkel szemben mellékszerepet játszik: ezt nevezi Elbern “Salzburg központú insuláris művészeti provinciá”-nak. ld. még: Wamers, Egon: Insulare Kunst im Reich Karls des Großen. in: 799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III in Paderborn. (hrsg.) Chr. Stiegemann—M. Wemhoff. Band 3. Mainz 1999. 461.

31 (Megjegyzés - Popup)

Bár – a kor szokásának inkább megfelelően – az egyszerűbb üvegpaszta- vagy zománcberakás valószínűbb, ld. a korabeli ötvösművészet különböző termékeinek – ereklyetartótól és pásztorbottól patenán és kelyhen át (pl. Ardagh-kehely: Haseloff, Günther: Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband

1. Marburg 1990. Abb. 128a-b) a sokfajta fibuláig terjedő – számos példáját.

32 (Megjegyzés - Popup)

Jellemzően Karoling “reneszánsz” jelenség, hogy amíg a római kor mártírjainak szentként való tisztelete szerte a Karoling birodalomban éppen ezekben az évtizedekben virágzik fel, s kolostorok sora alapozza meg évszázadokra előre gazdagságát az ezek reliquia-sídját felkereső nagyszámú zarándokokból, a kor igazi mártírjairól, az avar és szláv misszióban mártírumot szenvedőkről alig emlékezik meg hagiográfia, a szent püspök és mártír típusa többé nem aktuális, cselekedeteikről jószerével semmit sem tudunk. Egyedül Nagy Károly sógorának, I. Gerold bajor örgrófnak a mártíromságáról van életrajzi adatunk

(Heitonis Visio Wettini c. 27; Graus, František: Volk, Herrscher und Heilige im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit. Prag 1965. 97). Az örgróf 797-ben az avarok ellen haddal indult, s Pannoniába érve ”miközben a hunok (= avarok) elleni ütközetet vezette s (meglehetősen könnyelműen, talán kissé dölyfösen is) előttük fel-le lovagolt,” két kísérelőjével együtt megölték – feltehetően lenyilasták (Einhardi Vita Caroli c. 13). Így aztán jó, hogy annyit tudunk, létezett egy Theodorus térítőpüspök, bár nevén és titulusan kívül alig valamivel többet tudunk róla, végső nyughelye is homályba vész. Pedig elég lett volna talán, ha egy századdal korábban térít az avarok között, az “(egyház)politikai szentek”, Emmeram, Kolumban, Rupert vagy Kilián s főleg a nagy egyházszervező és térítő püspök, Bonifatius korában, akkor tán neki is támad életrajzírója. (Mayer, J. G.: Die Heiligen Emmeram und Kilian: Beobachtungen zu den ältesten Viten. In: St. Emmeram in Regensburg. Geschichte—Kunst—Denkmalpflege. Beiträge des Regensburger Herbstsymposiums von 15—24. November 1991. Thurn und Taxis-Studien Bd. 18. Kallmünz 1992. 33-40).

33 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 319-325. Werner, Cundpald 1966. 265 szerint ”fantáziadús, de sajnos nem bizonyítható feltevés”, hogy ez Theodericus püspök kelyhe lenne, akinek a sírját a késő avar kagán székhelyén álló fatemplomban ásták meg. Bierbrauer, 1988. 333. pedig még azt sem látja bizonyítottnak, hogy a kehely egy (klerikus) sírból került elő, azaz nem dönthető el teljes egyértelműséggel, hogy utazó kehely (*calix viaticus*), vagy sírkehely volt-e, így egy általánosabb kategóriába, a kisebb és többnyire kevésbé drága kivitelű *calix quotidiani* vagy *minores* közé sorolja.

34 (Megjegyzés - Popup)

Ann. r. Francorum a. 805. “*Non multo post capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit – erat enim capcanus christianus nomine Theodorus – et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit. Qui rediens ad populum suum pauco tempore transacto diem obiit. Et misit caganus unum de optomatibus suis, petens sibi honorem antiquum, quem caganus apud Hunos habere solebat. Cuius precibus imperator adsensum praeiit et summam totius regni iuxta priscum eorum ritum caganum habere praecepit* – Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Erster Teil. ed. Rau, Reinhold. Darmstadt 1968-1987. 80-81; a fentitől stílusosan eltérő magyar fordítását ld.: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-806-ig. Budapest 1998. 306-307. A forrás történeti értékeléséhez ld. még: Szőke Béla Miklós: Plaga orientalis. A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban. in: Veszprémy László [szerk.]: Honfoglaló őseink. Budapest 1996. 11-44.)

35 (Megjegyzés - Popup)

Az ötlet termékeny talajra talált, Herwig Wolfram szerint 828-ig az “Ostlandpräfekt” a Traungau és az avaroktól elhódított, az Ennstól a Hainburg-Szombathely vonalig terjedő terület, ettől keletre pedig 805-ben egy “Tributärkhaghanat” jött létre: Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin 1987. 265.

36 (Megjegyzés - Popup)

Az ötlet további történeti következtetéseket is maga után vont, melyek közül a legszívósabban az a gondolat tartja magát, miszerint Theodor capcan (Bóna szerint valójában: kagán) azoknak a maradvány avaroknak az élén menekült a Nyugat-Dunántúlra, akik túléltek a dunai bolgároknak – forrásokban ugyan sem időponthoz, sem hadvezérhez nem kötött, Bóna rekonstrukciója szerint azonban – Krum kán által 803-804-ben vezetett irtóhadjáratait. Következésképpen a bolgár uralom alá került Alföld teljesen elnéptelenedett avar pusztává (“*deserta Avarorum*”) vált. A kérdésről részletesebben: Bóna Cundpald 1966. 323-324; Bóna István: A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 370-373; Cs. Sós Ágnes szerint nem a bolgárok, hanem a Dunától északra fekvő területek szláv lakosságától elszennvedett üldöztetések miatt kellett menekülni: Cs. Sós, Ágnes, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 22. München 1973.13-14; a bolgár hódítás ötletének tarthatatlanságáról: Gjuselev, Vasil: Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jahrhunderts. Byzantinobulgarica 2 (1966) 15-39; Szőke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged 1993. 33-43; Olajos Teréz: A 9. századi avar történelemre vonatkozó görög források. in: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): A honfoglaláskor írott forrásai. Budapest 1996. 91-102, főleg 91-94.

37 (Megjegyzés - Popup)

Esetleg angolszász szokást követve, ld. pl. Bonifatius sírját Fuldán, a templom nyugati bejárata közelében. A szokás eredete Róma, ahol 514-688 között a pápákat a Szt. Péter bazilika bejárata előtt temették el, mint az “apostol várának kapuőreit”. Csak I. Leo pápa maradványainak I. Sergius pápa általi translatio-jával (688) a bazilika keresztházába kezdődött meg a temetkezés a tulajdonképpeni templomban (Borgolte, Michael: Petrusnachfolge und Kaiserimitation. Die Grablegen der Päpste, ihre Genese und Traditionsbildung. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 95. Göttingen 1989. 72-93).

38 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, Cundpald 1966. 325. Ebben az esetben aligha számolhatunk azzal, hogy a helyi, avar tradícióknak megfelelően először csak fatemplomot építettek, ld. az ugyanekkor térítés alá vont, de Pannoniánál jobban kutató Szászöld templomait: Lobbedey, Uwe: Zur archäologischen Erforschung westfälischer Frauenklöster des 9. Jahrhunderts. Frühmittelalterliche Studien 4 (1970) 320-340. és Lobbedey, Uwe: Der frühmittelalterliche Kirchenbau im angelsächsischen und sächsischen Missionsgebiet. In: Sachsen und Angelsachsen. Ausstellung des Helms Museums, Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte 18. Nov. 1978 bis 28. Febr. 1979. Veröffentlichungen des Helms Museums Nr. 32. Hamburg 1978. 433-447.

39 (Megjegyzés - Popup)

Egész Kelet-Közép-Európából az egyedüli biztosan 9. századi fatemplom maradványai

Zalasabbar-Borjúállás szigeten kerültek elő, Müller Róbert ásatásán (Müller Róbert: Ein karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalasabbar [Ungarn, Komitat Zala]. Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity. E 40, 1995. 91-100), további párhuzamokhoz ld. Ahrens, Claus et al.: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Zur Ausstellung des Helms-Museums, Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte, vom 13. Nov. 1981 bis 28. März 1982. Veröffentlichungen des Helms-Museums Nr. 39. Hamburg 1982. 501-631.

40 (Megjegyzés - Popup)

Errefelé a Kisalföldön a század végéig – amikor Szvatopluk serege “farkasok módjára” pusztította végig a vidéket (883-884) – eléggé eseménytelenül zajlott az élet. Semmi sem akadályozhatta a keresztény hitre térő népet tehát abban, hogy hasonlóan, mint az egész keleti határvidéken mindenütt ebben a (szentkultusztól amúgy is mélyen átitatott) korszakban, különös előszeretettel éppen ne az őt vagy őseit megtérítő püspök által építtetett és temetkező helyéül választott templom mellett temetkezzen – ha volt ilyen.

41 (Megjegyzés - Popup)

1938-ban a cukorgyár területén sírokat bolygattak meg. A leletekből 1954-ben két díszítetlen edény és két, rombusz átmetszetű huzalból hajlított, poncolt díszű bronz karperec (leltsz. 55. 228. 1-4), melyek a 8. század végére, 9. század elejére keltezhetők, kerültek a Soproni Múzeumba. Ugyanitt településre utaló hullámvonalköteg-díszes edénytöredékeket is találtak, melyeket Török Gyula véleményét elfogadva ugyanerre a korra helyez Bóna István (Bóna, Cundpald 1966. 306).

42 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Károly, aki 791 őszén hatalmas becsvággyal egész lovagságát mozgósította az avarok elleni “keresztes hadjáratra” s seregében ott menetelt nemcsak világi, de egyházi vezérkara is (A katonáskodó egyházi méltóságokról: Prinz, Friedrich: Klerus und Krieg im früheren Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Monographien zur Geschichte des Mittelalters Bd. 2. Stuttgart 1971) Győr környékéig jutva, főként logisztikai hibák miatt, már olyannyira harc- és mozgásképtelenné vált, hogy csak egyetlen feladata maradt: hadnépét (püspökei közül nem is egy életével fizetett a kalandért – ld. a korabeli évkönyvek beszámolóit) mihamarább újra biztonságba vezesse. Természetszerűleg választotta hát a Savaria (Szombathely) és Scarbantia (Sopron) felé vezető régi római utakat, s haladt át a későbbi Petőháza vidékén.

43 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Béla: IX. századi sírok Sopronköhidán. Soproni Szemle 9 (1955) 55-68.

44 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula: Sopronköhida IX. századi temetője. Fontes Archaeologici Hungariae Budapest 1973.

45 (Megjegyzés - Popup)

Az adatok a felnőttek sírjaira vonatkoznak, a gyermeksírokra az ezeknél sekélyebb és kisebb méret jellemző, de található a temetőben 200 cm mélyen fekvő gyermeksír (77. sír) éppúgy, mint 120 cm mélyen fekvő, szárnyas lándzsával, övvel, edényekkel eltemetett férfi sír (60. sír), amiben az itt temetkező közösség egyik relatíve leggazdagabb tagja feküdt. Feltűnő egyébként, hogy a temető másik szárnyas lándzsás sírja

(84. sír) ugyancsak viszonylag sekély, mindössze 140 cm mélyen került elő. A legtöbb mély sírt (170-240 cm között) a temető középső sírcsoportjában (45 sírből 16) ásták meg, arányában jóval kevesebbet a déli (54 sírből 6) és az északi csoportban (46 sírből 8). Ezek közül 5 gyermek, 8 juv.-ad. korú, 17 pedig mat.-sen. korú, utóbbiak között jelennek meg csak a nők is.

46 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Béla Miklós: Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu. in: Szőke, Béla Miklós, Éry Kinga, Müller, Róbert, Vándor, László: Die Karolingerzeit im unteren Zalatál. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalasabar-Dezsősziget. Antaeus 21 (1992) 49, Abb. 7. (továbbiakban: Szőke, Garabonc 1992)

47 (Megjegyzés - Popup)

A sírok kétharmadában figyelt meg Török Gyula koporsó nyomot, de használata nyilvánvalóan általános volt az egész közösségben. A részleges és teljes kőpakolás szokásáról, szellemi háttéréről ld. Szőke Béla Miklós: Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1992. 127-133.

48 (Megjegyzés - Popup)

A 30 sírből 23-ban gyermek (nagyobbrészt neonatus és inf. I. korú), 1 adultus, 4 maturus és 1 senilis korú felnőtt feküdt.

49 (Megjegyzés - Popup)

18 sírban volt csonkolt marhakoponya, 2 sírban pedig juh/kecske koponyája: az összesen 20 sírből 7 női sír, mindegyike idős nő, míg a férfisírokba minden életkorban temettek (2 fiú, 3 juvenilis, 3 adultus, 4 maturus, 1 senilis korú férfi).

50 (Megjegyzés - Popup)

Pittenben szinte kivétel nélkül temettek tyúkot is a csonkolt marhakoponyás sírokba, de a későbbi fázisban ott is csak a tyúkcsontváz a jellemző. A tulli temetőben a déli sírcsoportban a marhakoponyák mindig együtt vannak tyúkkal, a középső csoportban már több a csak tyúkcsontvázas sír, az északiban pedig csak edényt tettek a sírba. Végül a mühlingi és pottenbrunni temetőben a marhakoponyákat szinte mindig magukban, tyúk nélkül tették sírba, de ezeknél is a temető másik részében már az jellemző, hogy csak tyúkot vagy egyéb állat csontját temetik el a halottal. ld. Szőke Béla Miklós: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronköhida. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979) 58-70. (továbbiakban: Szőke, Zur Problematik 1979).

51 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula a csonkolt marhakoponyát mint maszkot a közösség állatöse szimbólumának, a marhakoponyás sírokat pedig olyan sámáncsaládok temetkezésének tartotta, akik az üldözések elől 805-ben Savaria és Carnuntum között telepedtek le (Török Gyula: Pogány kultusz emléke a sopronköhida temetőben. Folia Archaeologica 14 [1962] 83-93). A dolgozatra reflektáló Tomka Péter és Herwig Friesinger a sámántemetkezés ötletét határozottan elutasították, a marhakoponya maszk-jellegét, mint apotropeikus szimbólumot azonban nem, bár magát a szokást mint részleges állattemetést magyarázták

(Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 [1969] 78-80; Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 15-16 [1971-74] 85/86). Ezt követően magam is részletesen foglalkoztam a kérdéssel. Kimutattam, hogy a temetkezési szokásnak egyértelműen avar kori előzményei vannak és igyekeztem bebizonyítani, hogy a csonkolt marhakoponya a 'pars pro toto' elve alapján az egész állatot jelképezte, s mint ilyen került áldozati állatként sírba (Szőke, Zur Problematik 1979, főleg 102.: "gewisse Teile des aufgeopferten Tieres wurden ins Grab gelegt"). Amikor azonban azt a nézetet is igyekeztem megcáfolni, hogy a koporsót, esetenként pedig a halottat is a nyúzott szarvasmarha bőrével – amiben a koponya szarvat tartó homlok részét megőrizték – takarták be, kissé félreérthetően fogalmaztam. Azzal ugyanis, hogy kimutattam, a csonkolt koponya a síron belül szoros lokális kapcsolatban van az étel- és italmelléklettel, azt a látszatot keltettem, mintha a marhakoponya is a halotti tor útravaló-részához tartozna, holott csak az állatáldozatnak és útravalónak a síron belüli egy helyre tételét szándékoztam kihangsúlyozni. Erre reagálva Tomka Péter újabb érvekkel támogatta meg azt a nézetet, hogy a csonkolt marhakoponya halotti áldozat maradványa (T. Szőnyi Eszter – Tomka Péter: Györszentiván-Söprűshegy: késő római és kora Árpád-kori temető. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1985. 112-115).

52 (Megjegyzés - Popup)

Bökönyi Sándor: A temető állatsontanyagának vizsgálata. in: Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Archaeologici Hungariae Budapest 1973. 121-122. Herwig Friesinger szerint azokban az esetekben, amikor nem teljes a tyúksontváz, az állatot már ételként elkészítve, vagy sütésre, főzésre előkészítve tették a sírba: Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 15-16 (1971-74) 84. A kérdéssel részletesen: Szőke, Garabonc 1992. 58-60.

53 (Megjegyzés - Popup)

esetben juh/kecske medencecsontja vagy humerusa, 7 esetben sertéscsont, egyszer pedig marha radius és ulnacsontja volt a sírban. Túltnban a marhakoponyás sírokban a tyúksontok mellett rendszerint ugyancsak juh/kecske humerusa-t találjuk meg, Pittenben a 130 sírból azonban csak 9 sírban volt egyéb állatsont, a többi temetőben pedig csak egy-egy sírban.

54 (Megjegyzés - Popup)

Ez az edénytípus mérete és formája alapján jellemzően telepkerámia, tároló- és/vagy főzőedény lehetett. (ld. Tomka Péter: A sopronkőhidai 9. századi település. Arrabona 36 [1998] 48-51) Az utóbbi évek zalavári ásatásain feltárt telepobjektumok nagy tömegű kerámia-leleteiben ez az egyik leggyakoribb edényforma, a Zalavár körüli temetők edénymellékletében mégis inkább a kisebb méretű, tojásdad vagy gömbölyded bögrék az uralkodók (ld. Szőke, Garabonc 1992. 60-73, Abb. 16-21; Müller, Róbert: Keramikformen des 9.-10. Jahrhunderts in der Gegend Keszthely-Zalavár. in: [hrsg.] Stana, Cenek: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Brno 1994. 63-82). Legnagyobb számban, szinte egyeduralgó formaként Oberpfalz-ban jelenik meg (Stroh, Armin: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege. Kallmünz 1954.), ettől kezdve a Duna völgyében kelet felé haladva egyre inkább más formák is színesítik a temetők és telepek kerámiáját (ld. Friesinger, Herwig. i.m., továbbá Cech, Brigitte: Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp [NÖ] Ein

Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik. Zalai Múzeum 3 [1991] 57-72) – feltűnő módon a Morva-medence nagy központjaiban is ritka, nem jellemző forma (Poláček, Lumír: Altes Gliederungssystem der Mikulcicer Keramik. in: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. (hrsg. Poláček, Lumír) Brno 1995. 131-202., Abb. 5.) – hogy aztán a Dunántúl területére érve ez a széles szájú, erős vállú, szűk aljú fazék ismét meghatározó edényformaként tűnik fel.

55 (Megjegyzés - Popup)

Az ékszercsalád az avar kor végén, Karoling-kor kezdetén alakult ki a (volt) avar kaganátus nyugati felében. Ebben az átmeneti időszakban a régi, késő avar központok melletti műhelyek már nem, az új, Karoling-kori központoknál létesültek pedig még nem dolgoztak. Érdekes, hogy a nagy sírszám ellenére a drótkészerek bizonyos típusai, mint az egyszeres vagy többszörös S-végű, a pödrött végű, továbbá a láncocskás csüngőjű ékszerek hiányoztak. Az ékszercsaládról ld.: Szőke, Béla Miklós: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck).

In: AWARENFORSCHUNGEN Bd. 2. Hrsg. Daim, Falko. Archaeologia Austriaca Monographien Bd. 2. Wien 1992. 844-863. (továbbiakban: Szőke, Beziehungen 1992); Szőke, Garabonc 1992 115-124.

56 (Megjegyzés - Popup)

Míg az ékszerforma egyszerű, három-négy granulátumból összeforrasztott változata a 7. század végétől honos a Kárpát-medence asszonyainak ékszerviseletében, a kétoldalas, azaz az alsó karikaív közepén lefelé és felfelé egyaránt összeforrasztott gömböcskékből álló (vagy egybeöntött), szőlőfürt alakú csüngődíszes változat a Karoling-kor kezdetével jelent meg; a 9. század folyamán ezekből az egyszerű alapformákból a variációk sokasága született meg, a 10. század közepére mégis eltűnt a Kárpát-medence női viseletéből. Részletesebben ld. a szerző fentebb, az előző jegyzetben idézett műveit, továbbá: Dostál, Borivoj: Slovanská pohrebište ze strední doby hradištní na Moravě. Brno 1966. 35-44; Dostál, Borivoj: Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmuks. Zalai Múzeum 3 (1991) 81-87.

57 (Megjegyzés - Popup)

A késő avar kor leggyakoribb ékszertípusa, az avar kor végéig használatban volt. A kaganátus felbomlása és a Karoling-kori területi, hatalmi egységek kialakulásakor létrejött faluközösségek temetőiben a kezdeti időszakban még felbukkan, pl. Judendorf 32 (1) sír, arany karikával (Dolenz, Hans: Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach. Neues aus Alt-Villach 6 [1969] 14, Taf. 23.1-2), Sieghartskirchen (Szameit, Erik: Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. in: AWARENFORSCHUNGEN Bd. 2. Hrsg. Daim, Falko. Archaeologia Austriaca Monographien Bd. 2. Wien 1992. 807, Taf. 1.1-2), de inkább a valamilyen átalakított formában rá emlékeztető változata fordul elő, mint Mühling-Hart 3. sír, Pottenbrunn 139. sír, Auhof 99. sír (Szőke, Beziehungen 1992. 865).

58 (Megjegyzés - Popup)

Ennek az ékszerfajtának az eredeti, valóban dróttekeres-csüngős változata még drótkészerekkel együtt is feltűnik (pl. Dolní Vestonice 74. és 139. sírok, ld. Poulík, Josef: Jizní Morava země dávných Slovanu. Brno 1949-1950. 159, 161), a későbbi, öntött csüngővel ellátottak azonban már nem: Dostál, Borivoj: Slovanská

pohrebište ze strední doby hradištní na Moravě. Brno 1966. 33. (Továbbiakban: Dostál, Slovanská 1966)
Kora Dostál szerint a 9. század második fele, a 10. század elejéig.

59 (Megjegyzés - Popup)

Az ún. vor-Köttlach és Köttlach I. horizonthoz köthető ékszerekről: Giesler, Jochen: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. Archäologisches Korrespondenzblatt 10 (1980) 85-98. A 111. sír holdsarló alakúra kalapált alsó karikaívű ékszerének kevés párhuzama ismert. Egy közeli, igaz, átfúratlan analógia a délnyugat-szlovákiai Zsitvabesenyő (Bešenov) 21. sírjában található meg, honfoglaló magyar öntött bronz gombokkal (Nevizánszky, Gabriel: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storocia v Bešenove. Slovenská Archeologia 27 (1979) 375-404, főleg 391, II. tábla 9).

60 (Megjegyzés - Popup)

Az ékszercsoport első leírása, összefüggéseinek bemutatása: Szőke, Beziehungen 1992. 859-860.

61 (Megjegyzés - Popup)

Csak a két szélső korcsoportba, a legfiatalabbak (neonatus ill. inf. I) és legidősebbek (senilis) közé tartozók viseltek gyöngynyakláncot.

62 (Megjegyzés - Popup)

Jellemző, hogy a többtagú rúdgyöngyök nagyrészt kék, sárga, piszkosfehér színűek, viszonylag rossz minőségű üvegből készültek, szinte teljesen hiányoznak a 8. század végére, 9. század első évtizedeire, azaz az avar kor végére jellemző arany- és ezüsfóliás, jó minőségű üvegből készített rúdgyöngyök. Az utóbbiakkal gyakran együtt szereplő fűjt gyöngyök és szemes mozaikgyöngyök is kis számban, egy-egy gyöngysorban csak néhány példánnyal szerepelnek (Szőke, Beziehungen 1992. 876-881).

63 (Megjegyzés - Popup)

A gyöngysorokról Reinhard Andrae feltételezte (Andrae, Reinhard: Mosaikaugenperlen. Acta Praehistorica et Archaeologica 4 [1973] 101-198), hogy már a készítő műhelyben kész nyakláncra fűzték őket és így kereskedtek velük. A sopronkőhidai füzérek esetében azonban ez kevésbé látszik valószínűnek (ld. még fent).

64 (Megjegyzés - Popup)

Morvaországban hasonló, ólomból készített lunulák, többtagú rúdgyöngyök, gombok és keresztek eléggé gyakori sírleletek, de felbukkannak a Felső-Dunavölgyben és Mosaburg/Zalavár körzetében is. Általában keresztelési ajándéknak tartják őket, amelyeket Herwig Friesinger szerint a Cyrill-Metód misszió (863) előtt tevékenykedő bajor misszionáriusok terjesztettek (Friesinger, Herwig: Die Slaven in Niederösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 15. St. Pölten-Wien évszám nélkül, [vsz. 1975] 21), míg Zdeněk Merínský szerint a Cyrill-Metód misszió sikerét ellensúlyozni szándékozó bajor, elsősorban Salzburgból érkezett térítők tevékenységéhez köthetők, ezért – egyetértésben a többi morva kutatóval (Vilém Hrubý, Borivoj Dostál) – a 9. század utolsó negyedére, 10. század elejére keltezhetők. (Merínský, Zdeněk: Kosovčverecné olovené krizky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury strední doby hradištní. in: Rodná zeme. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivedné společnosti v Brně a k 60.

narozeninám Ph. Dr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno 1988. 122-145).

65 (Megjegyzés - Popup)

Id. Szőke, Beziehungen 1992. 866-869. – a vastag bronzhuzalból hajlított karperec viselete csak a 9. század első harmadának végéig mutatható ki mind a Kárpát-medence avar kor végi temetőiben, mind pedig a Felső-Dunavölgyben újonnan létesített temetkezésekben.

66 (Megjegyzés - Popup)

Huzalgyűrűt (1, 11, 16, 37, 80, 93, 115 [2 db] sírok), zárt, öntött bronz karikagyűrűt (51, 145. sírok), szegecselt végű pántgyűrűt (6, 18, 41, 44, 95, 110, 119, 127, 129 [2 db] sírok) és pajzsosan kiszélesedő fejű lemezgyűrűt (20, 25, 29, 30, 44, 48, 65 [2 db], 67, 88, 142. sírok). A pánt- és pajzsos fejű gyűrűket gyakran díszítették véséssel és/vagy trébelt dudorokkal, poncokkal. A díszítések párhuzamait a Felső-Dunavölgy kis rombusz vagy ovális fejű gyűrűin láthatjuk viszont. A Morva-völgyi gyűrűk technikailag és ornamentika vonatkozásában is egy másik díszítési rendszerhez tartoznak: azokat a nagy pajzsos fej, és túlnyomórészt a poncolt, trébelt dudorok jellemzik – ld. ún. blucinai típus. Szőke, Beziehungen 1992. 869-871; Poulík, Josef: Bronzové prstený na nalezištích s keramikou blucinského typu. Eisnerov sborník. Historica Slovaca 5 (1947) 153-157.

67 (Megjegyzés - Popup)

Ez a korábban jellegzetesen “nagymorvának” tartott, az újabb ásatások és publikációk fényében azonban a Karoling-kori Pannóniában is (legkorábban a 9. század második harmadától) elterjednek nevezhető, az avar kor végén keleti hatásra (szaltovo-majaki kultúra) megjelenő tárgytypus teljesen hiányzik az Alpok-vidéki karantán szlávok, a dalmát tengerparti óhorvátok és a dunai bolgárok viseletéből. Részletesebben: Szőke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. in: Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter. hrsg. Szőke Béla Miklós. Antaeus 23 (1996). 98-100.

68 (Megjegyzés - Popup)

Feltűnően sok női sírban (8, 13, 38, 50, 79 (2 db), 101, 110, 115, 130, 145. sírok) találtak bikonikus orsógombot, némelyiken bekarolt zeg-zug vonallal, vagy vízszintesen körbefutó vonalakkal. A sírokban egy inf. I gyermek (115. sír) kivételével idős, 50-70 év közötti nők feküdtek. Viszonylag sok az orsógomb Pitten (6 sírban) és Keszthely-Fenekpuszta (6 sírban) temetőiben is, míg a többi lelőhelyen általában 2-4 sírban volt orsógomb – túlnyomórészt ugyancsak idős nőknél. Az orsógomb sírmellékletként a volt avar kaganátus területére jellemző; minél jobban távolodunk a hajdani törzsterülettől, annál ritkábban bukkan fel sírban. (párhuzamokhoz ld.: Szőke, Garabonc 1992. 146-148)

69 (Megjegyzés - Popup)

A madárcsontból készített, néha esztergált díszítésű tűtartó gyakori sírmelléklet – elsősorban a 9. század első és második harmadában – a hajdani avar kaganátus és a Karoling-kori *Oriens* tartomány területén, hiányzik azonban a karantán szláv területen. Ezzel szemben a fémlemezből készített, kupakkal lezárható példányok nyugati hatásra jelennek meg, s csak kevés példányban (Sopronkőhida 129, Keszthely-Fenekpuszta 39, Garabonc-Ófalu I 1, Pitten 36, Krungl 75, Brno-Líšen – Staré Zámky 43. sírok) a 9. század első harmadában. A csont tűtartók használatáról: László Gyula: Adatok az avarság

néprajzához. Archaeologiai Értesítő 68 (1941) 175-204; a fém tűtartókról: Szőke, Garabonc 1992. 142-146.

70 (Megjegyzés - Popup)

Ennek a sajátos arányú, a keskeny, rövid pengéhez képest hosszú agancsnyéllel felszerelt késnek – amit valamilyen jellegzetesen női munkánál használtak – fő elterjedési területe a Felső-Dunavölgy, néhány példány felbukkan a Morva-völgyi központokban és Mosaburg/Zalavár körzetében is: Szőke, Béla Miklós: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 34 (1982) 23-39. (továbbiakban: Szőke, Eisenmesser mit Knochengriff 1982). Az agancsnyelű kések itt adott, kissé kései keltezéséről ld. alább.

71 (Megjegyzés - Popup)

A sarlót, mint a gonosz, ártó szellem elleni védelem, az ún. vasvarázslás eszközét a késő avar kortól kezdve tették a sírba, főként a has tájékára (gyakorlati oka is volt ennek: a has puffadását igyekeztek ezzel késleltetni, akadályozni). Munkaeszköz jellege ellen szól, hogy jóval gyakrabban volt férfi – s nem ritkán fegyveres harcos –, mint nő sírjában. (Erdélyi István: Avar kori sarlók a Kárpát-medencében. Ethnographia-Népélet 86 [1975] 153-163; Somogyi Péter: A kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete. Archaeologiai Értesítő 109 [1982] 191-200; Szőke, Garabonc 1992. 73-74).

72 (Megjegyzés - Popup)

Míg a D-alakú (18, 19, 33, 78, 133. sírok) és négyszögletes (37. sír), egyszerű csatkeretből álló csatok az egész keleti peremterületen általánosan és gyakran használt csattípusok, a D-alakú csatfejből és négyszögletes vaslemezből kivágott testből álló csatok (60, 100. sírok) csak a Karoling-birodalmon belül gyakoriak, az újonnan meghódított területeken ritkán bukkannak fel: Pannóniában még Sárvár-Végh malom (10. sír), Kaposvár (64. sír), Garabonc (I 21. sír), Pitten (52, 113. sírok) lelőhelyeken, Morvaországban pedig Vysocany nad Dyjí (7, 13. halom) lelőhelyen: Szőke, Garabonc 1992. 102-104.

73 (Megjegyzés - Popup)

A 37. sírban egy ún. balti szerkezetű, vaslemezzel erősített késtok volt. Egyszerű késtokban azonban az elhunytak közel felével (60 sírban) temettek el vaskést, nemre és korra tekintet nélkül, bár gyermeksírba – a többi pannóniai temetőhöz hasonlóan – viszonylag ritkán tettek kést, míg a maturus korban elhunyt nőket és férfiakat szinte kivétel nélkül késsel együtt temették el (a késsel eltemettek közül 16 nő és 15 férfi adultus korú). A kések méretében azonban van már különbség: a nők sírjában 8-13 cm hosszú (kivéve az agancsnyelű késeket), a férfiakéban 10-20 cm közötti az átlagos kés hosszúsága. Van azonban néhány férfi sírjában egy nagyobb méretű késtípus (H. 25-28 cm), amit nyilván fegyverként (sax) használtak (részletesebben, összehasonlító anyaggal Szőke, Garabonc 1992. 74-82).

74 (Megjegyzés - Popup)

Csak egy senilis korú férfi sírjában (78. sír) volt vaslemezből hajlított tokba visszacsukható borotvakés vagy "bicska" (Klappmesser). Annak ellenére, hogy jellegzetesen nyugati eredetű eszköz, feltűnően ritkán bukkannak fel a Kelet-Alpokvidéken és a Felső-Duna medencében (mindössze Auhof/Perg 92, Gusen-Berglitzl 142, Pottenbrunn 155. és Pitten 27. és 51. sírokban), míg Pannóniában, különösen Mosaburg/Zalavár

körzetében viszonylag gyakori (Szőke, Garabonc 1992. 106-108).

75 (Megjegyzés - Popup)

A Felső-Dunavidék többi temetőjéhez hasonlít Sopronkőhida abban is, hogy egyetlen sírba sem tettek a tarsolyba fenőkövet. A régió többi temetőjében is csak Auhof/Perg 51B, Gusen-Berglitzl 110. és Rabensburg 25. sírokban volt fenőkö, azok is részben gondosan megmunkált, egyik végükön átfúrt példányok, míg Mosaburg/Zalavár körzetében gyakori melléklet a férfi sírokban – de inkább a nyers, megmunkálatlan kőből készültek (Szőke, Garabonc 1992. 108-109).

76 (Megjegyzés - Popup)

Annak ellenére bizonytalanul látszik ez, hogy éppen a 8. század második felében változik meg, egyszerűsödik le a Karoling-birodalomban – s az ennek kulturális vonzáskörzetébe került területeken – az öv díszítése, s a Meroving-korban még az avarhoz hasonlóan soktagú, sokveretes övből egyre inkább csak egy (aranyozott) bronz vagy vas övcsat és szíjvég marad meg (Stein, Frauke: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd. 9.* Berlin 1967. 113-115.). Azt, hogy a bronz szíjvégeket valóban övdíszként használták, leginkább még a 16. sírban (25 év körüli férfi) fekvő, liliomos díszű, áttört művű, öntött bronz nagyszíjvégről képzelhetjük el, mivel a veret az elhunyt combcsontjai között, viseleti helyén feküdt – de az övet nem fogta össze csat (!). A 60. sírban (35 év körüli férfi) azonban a tarsolyban feküdt egy lapos indás, hegyesedő végű, tokos szíjbefogós kisszíjvég egy római kisbronz és tűzszereszám társaságában. A 134. sírban (neonatus) pedig csontvázszinten, nem jól megfigyelt helyzetben találták meg egy áttört, indavirág (?) díszes nagyszíjvég törött felső végét, amit egy meghajlított bronz lemez és – már a Karoling veretekre jellemzően (!) – három szegecs segítségével erősíthettek fel az övre; kérdés, hogy mennyire történhetett ez valóban így egy pár hónapos csecsemő esetében. A szíjvégek közül a legfiatalabb a liliomos díszű szíjvég (16. sír), aminek virágkora az avar kor végére esik (Szalontai Csaba: “Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övveret típus vizsgálata. *Savaria* 22/3 [1992-1995] 1996. 145-162). Ennél tágabb időhatárok közé helyezhető a sérülten sírba tett, áttört indavirág (?) díszes szíjvég (134. sír) (A típusról részletesen: Szőke Béla Miklós: Egy avar kori indavirág (Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya területéről) *Zalai Múzeum* 10 [2000] sajtó alatt). Végül a lapos indás kisszíjvég (60. sír) a késő avar övdíszek csoportjain belül a középső fázisba tehető, abszolút időben – a mai keltezési szisztéma szerint – a 8. század közepére, második felére (Garam Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* in: *Cemeteries of the Avar Period [567-829] in Hungary.* Vol. 3. Budapest 1995. passim)

77 (Megjegyzés - Popup)

A sírban egy adultus korú, szárnyas lándzsával eltemetett férfi feküdt. Pannónia-szerte is ritkaság-számba megy a lábszártekerces: a Dunántúl Karoling-kori temetkezéseiben hiteles helyzetben egyetlen esetben sem került elő, a Felső-Dunavölgyben pedig csak Tulln 11, Pitten 27, 57, 109, 119, Pottenbrunn 193 és Mühling-Hart 36. sírokban (utóbbi kettőben ugyancsak szárnyas lándzsás férfi lábán), továbbá (bronzból öntve) Nagyurab (Velký Grob) 18. sírban (Chropovský, Bohuslav: *Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Vel'kom Grobe.* *Slovanská Archeologia* 5 [1957] 176. 1. tábla 4-12). A viselet az avar kor első felében egyszer már feltűnt a női divat részeként. ld. Vida Tivadar: *Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht.* in: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert.* hrsg. Bialeková, Darina – Zábojník, Josef. Bratislava 1996. 107-124.

78 (Megjegyzés - Popup)

Dostál, Slovanská 1966. 75.

79 (Megjegyzés - Popup)

A Dunántúlon a szétdúlt velemszentvidi temetőben és Zalavár-Vársziget 322. sírban (továbbá néhány újabban feltárt, de még közöletlen sírban) volt lemezes szíjbefogós sarkantyúpár, s nem sokkal több esetben találtak csatos szíjbefogós, ún. Biskupija-Crkvina típusú garnitúrákat sem. Fontos megjegyezni, hogy az ún. horgos szíjbefogós sarkantyú (Hakensporn), ami avar kor végi környezetben a nyugati határsávban több helyen is felbukkant, az újabb típusú, Karoling-kori temetőkből már hiányzik (részletesen: Szőke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. in: Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter. hrsg. Szőke Béla Miklós. Antaeus 23 (1996) 88-96, továbbá Szőke Béla Miklós: Siedlungsreste und Gräber aus dem frühen Mittelalter von Gelsesziget, Börzönce und Hahót-Cserszényés. in: u.ott 167-170).

80 (Megjegyzés - Popup)

A fegyver sírba tételének szokása – a kereszténység terjedésének is köszönhetően – a nyugati területeken a 8. században lassan kiment már a divatból, bár a nemesség bizonyos csoportjainál még a század végéig megmaradt (Stein, Frauke: Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Serie A Bd. 9. Berlin 1967; Schwarz, Klaus: Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien Bd. 5. Mainz 1984. 84-119). Ezzel szemben az avar kaganátus népeinél széles körben egészen a Nagy Károlyi háborúig szokás maradt a fegyvert eltemetni.

81 (Megjegyzés - Popup)

A sírban egy 30 év körüli férfi feküdt, jobb alsó lábszára mellett a 60 cm hosszú Langsax balti szerkezetű, vasalt élű fa tokban. A jobb térd mellett egy vascsat jelezte a kardszíjat, s hogy a sírba lecsatolt állapotban helyezték el a fegyvert.

82 (Megjegyzés - Popup)

Szárnyas lándzsa volt a 30, 60, 84. sírokban, egyszerű köpűjű pedig az 1, 5, 7, 16, 48, 78, 92, 127, 128. sírokban – mindegyikben felnőtt, adultus—senilis korú férfiak.

83 (Megjegyzés - Popup)

A Dunántúlon Sopronkőhidától délre csak Garabonc I. 49. sírban fordult még elő Dostál Ia típusba tartozó balta, a II. típusba sorolhatóból pedig Zalasabár-Borjúállás sziget 141. sírban (Szőke, Garabonc 1992. 97-99).

84 (Megjegyzés - Popup)

Csak a középső sírcsoportban, az első és utolsó sírsorban kerültek elő nyílhegyek, egy inf. II, egy juvenilis és egy adultus férfi sírjában. Az íjász szerepkör nem tartózkodott tehát ebben a közösségben a tekintélyt adó fegyvernemhez. A nyugati eredetű, köpüs felerősítésű nyílhegy az avar kaganátusban a 7. században eléggé

széles körben elterjedt már, a 8. században – sok más nyugati eredetű tárggyal együtt – eltűnt, s újra csak az avar kor végén jelent meg, mindkét esetben elsősorban a nyugati határhoz közeli lelőhelyeken.

85 (Megjegyzés - Popup)

A Kárpát-medencében mintegy ötven lelőhelyről közel száz Y-alakú agancsdarabból faragott tégely, ún. agancs sótartó került elő. Számuk az újabb ásatásokkal szinte napról napra nő, így pl. csak a Zalavár-várszigeti feltárások utolsó öt évében hat díszesen faragott, továbbá tucatnyi félig kész, faragásra előkészített állapotban maradt példány vált ismertté. A legkorábbi darabok még az avar kor első felében, a 7. század vége táján tűntek fel, s a kaganátus megszűnése után annak “utódállamai” területén is nagyobb számban kezdik készíteni őket. Virágkora a Karoling-kor, főleg a 9. század első fele, közepe időszak. Honfoglaló magyar környezetből már nem ismerjük, erre az időszakra eltűnik a használatból (Torontáli Zoltán: Az avar kori agancstégelyek és ábrázolásai. Egyetemi szakdolgozat, Budapest 1997).

86 (Megjegyzés - Popup)

Ld. Zalakomár, Söjtör, Kehida, stb. temetőket: Szőke Béla Miklós—Vándor László: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbaldon-Gebiet. in: Die Bayern und ihre Nachbarn (hrsg.) Friesinger, Herwig – Daim, Falko. Wien 1985. Band 2. 207-212, Taf. 2.

87 (Megjegyzés - Popup)

Az alábbi lelőhelyeken: az oberpfalzi Kallmünz- Kinderheim, Theuern 2. sír, Burglengenfeld 1. sír, Krachenhausen 1. sír (Stroh, Armin: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege. Kallmünz 1954), a felső-ausztriai Auhof/Perg 64. sír, Gusen-Berglitzl 147. sír, St. Georgen/Gusen 2. sír, Kirchdorf-Micheldorf, az alsó-ausztriai Haidershofen és Steinabrunn 29. sír (Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzen spitzen. Archaeologica Austriaca 71 [1987] 155-157, 164-167, Abb. 1), a karintiai Grabelsdorf/St. Kanzian sírlelet (Szameit, Erik: Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee, Kärnten. Archaeologica Austriaca 77 [1993] 213-242).

88 (Megjegyzés - Popup)

Lelőhelyünkön kívül a Dunántúlon még Zalavár-Vársziget 292. és 322. sírokban (Cs. Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Archaeologia Hungarica 41[1963] 45, 47, Taf. LI. 1-2), továbbá Keszthely-Fenekpuszta 9 (?) sírban bukkant fel Langsax (Cs. Sós Ágnes: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 13 [1961] 250, Taf. LXV.2.) (A továbbiakban: Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta).

89 (Megjegyzés - Popup)

Szőke, Garabonc 1992. 92-96.

90 (Megjegyzés - Popup)

Paulsen, Peter: Einige Flügellanzens aus Schwaben. Fundberichte aus Schwaben 18 (1967) 255-264;
Paulsen, Peter: Flügellanzens. Zum archäologischen Horizont der Wiener 'sancta lancea'.
Frühmittelalterliche Studien 3 [1969] 29-312; Ypey, Jaap: Flügellanzens in niederländischen Sammlungen.

Vor- und Frühgeschichte des Unteren Niederrheins. Quellenschriften zur Westdeutschen Vor- und Frühgeschichte. (Festschrift R. Stampfuß) 10 (1982) 241-267.

91 (Megjegyzés - Popup)

Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzen spitzen. Archaeologica Austriaca 71 (1987) 170.

92 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Söjtör 24. sírban – Szőke Béla Miklós: A népvándorlaskor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. in: Nagykanizsa, városi monográfia 1994. 10. tábla 6. – a szerző közöletlen ásatása.

93 (Megjegyzés - Popup)

Pl. az avar viseleti tárgyakat (szíjvég, karperec, csörgő stb.) is tartalmazó alsó-ausztriai Wimm (4, 29, 43. halmok), Mühling-Hart (36. sír), Steinabrunn (15. sír), vagy a korai Karoling aranyozott bronz veretes Mautern-Grüner Weg sírleletben (a teljes katalógust ld. Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzen spitzen. Archaeologica Austriaca 71 [1987] 156-164, Abb. 2-6)

94 (Megjegyzés - Popup)

Ezen kívül Pannóniában csak Keszthely-Fenekpuszta 22. sírban (Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta 255-256, Taf. LXIV. 1), szórványként Zalakomár-Kápolna pusztán (Kovács, László: Bemerkungen zur Bewertung der fränkischen Flügellanzen im Karpatenbecken. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 8/9 [1978/79] 103-104), míg kiképzésében, köpűjének megformálásában a szárnyas lándzsák körébe tartozó, de szárnyatlan (!) változatban a közeli Sebenje-n, Szlovéniában egy ún. raktárleletben bukkan fel (Pleterski, Andrej: Der Hortfund von Sebenje. Arheološki Vestnik 38 [1987] 294-330).

95 (Megjegyzés - Popup)

A lándzsák részletes feldolgozása, a köpű és levél formája és kiképzésmódja (pl. a köpű facettálásának, a penge damaszkolásának fajtái) szerinti rendszerezés máig hiányzik. A lándzsatípus eredete, keltezése alapján történő elemzés és következtetés ezért egyelőre lehetetlen.

96 (Megjegyzés - Popup)

Négy lándzsa volt még Nagyurab (Velký Grob), három Dolní Vestonice (Unter-Wisternitz) temetőiben, s a feltárt sírok számához képest sok a Hausmenning és St. Georgen a.d. Gusen temetők két-két lándzsája, hasonlóan a közeli Sopron-Présháztelep (9. sír) (Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 [1969] 72-74, IV. tábla 6) és Páli-Dombok (1. sír) (Tomka Péter ásatása, közöletlen) temetőjében talált egy-egy lándzsa is. A többi korabeli temetőben általában egy-egy lándzsa került sírba, de nem ritka az olyan temető, ahol egyetlen szűrőfegyvert sem temettek el a halottakkal. Az azonban így is feltűnő, hogy a Mosaburg/Zalavár körüli népességgel mennyire nem temettek el lándzsát (és egyéb fegyvert se). Lándzsa mindössze Zalavár-Vársziget 265. sír közelében, a 22. szelvényben volt szórványként (?) (Cs. Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Archaeologia Hungarica 41 [1963] 67, Taf. XCI. 1-2), a Keszthely-fenekpusztai temetőben pedig egy szárnyas lándzsa a 22. sírban (ld. fent), egy egyszerű

köpűjű pedig a 38. sírban (Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta 259-260. Taf. LXIV. 2) került elő.

97 (Megjegyzés - Popup)

Dostál, Slovanská 1966. 70-72; Friesinger, Herwig: Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 52 [1972] 46-49.

98 (Megjegyzés - Popup)

Szöke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán. *Soproni Szemle* 9 (1955) 55-68.

99 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. *Fontes Archaeologici Hungariae* Budapest 1973. 59, 62.

100 (Megjegyzés - Popup)

Cs. Sós Ágnes: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*. Bd. 22. München 1973. 160. 138. jegyzet.

101 (Megjegyzés - Popup)

100 Bóna István: Magyarország régészete és története a római uralom végétől a honfoglalásig. Doktori értekezés (kézirat) 1971. 129.

102 (Megjegyzés - Popup)

101 Friesinger, Herwig: Die Slawen in Niederösterreich. *Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich* 15. St. Pölten-Wien (évszám nélkül, vsz. 1975) 15.

103 (Megjegyzés - Popup)

102 Ilyenek a csonkolt marhakoponya a szarvcsapokkal, a pajzsosan kiszélesedő fejű lemezgyűrű, a láncocskás csüngőjű fülkarika, különböző késő avar női ékszerek és a fegyverek, köztük is főleg a nyugatiak, mint a szárnyas lándzsák és a "szláv" szakállas balták (Friesinger i.m. 15).

104 (Megjegyzés - Popup)

103 A Dunától északra és délre, Alsó- és Felső-Ausztriában feltárt Karoling-kori temetőket teljes dokumentációval közzé is tette: Friesinger, Herwig: Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreichs im 9. bis 11. Jahrhundert I. *Archaeologia Austriaca* 37 (1965) 79-114; II. *Archaeologia Austriaca* 38 (1965) 44-85; Friesinger, Herwig: Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 50 (1971) 197-267; Friesinger, Herwig: Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 51 (1972) 113-190; Friesinger, Herwig: Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 52 (1972) 43-64; Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* Wien 15-16 (1971-74), II. 17-18 (1975-77); Friesinger, Herwig: Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich. Ein Katalog. Mit Beiträgen von E. Szameit und P. Stadler. *Archaeologia*

Austriaca 68 (1984) 203-277.

105 (Megjegyzés - Popup)

104 Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. in: Honfoglalás és régészet. szerk. Kovács László. Budapest 1994. 103-104.

106 (Megjegyzés - Popup)

105 U.o. 106.

107 (Megjegyzés - Popup)

106 U.o. 104.

108 (Megjegyzés - Popup)

107 Szőke, Zur Problematik 1979. 76-80.

109 (Megjegyzés - Popup)

108 A tervezett közös feldolgozás a szerzőtársak idő előtti halála miatt meghiúsult, az elemzések első eredményeire azonban már Szőke, Zur Problematik 1979. 77. oldalon hivatkozom.

110 (Megjegyzés - Popup)

109 Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 (1969) 86-89.

111 (Megjegyzés - Popup)

110 A keltezés kérdésében nem változott néhány év múlva sem a véleményem, sőt újabb érvekkel igyekeztem azt alátámasztani: Szőke, Eisenmesser mit Knochengriff 1982. 26-33.

112 (Megjegyzés - Popup)

111 Szőke, Beziehungen 1992.

113 (Megjegyzés - Popup)

112 Dostál, Borivoj: Das Vordringen der großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. in: Magna Moravia, Sborník k 1100. výrocí příchodu byzantské mise na Moravu. Praha 1965. 361-416; Dostál, Slovánská 1966.

114 (Megjegyzés - Popup)

113 Korošec, Paola: Zgodnjesrednjaveska arheološka slika karantanskih slovanov. I-III. Ljubljana 1979; Giesler, Jochen: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. Archäologisches Korrespondenzblatt 10 (1980) 85-98.

115 (Megjegyzés - Popup)

114 A korabeli írásos források részletes elemzésével elsőként Deér József vonta kétségbe azt a századunk

első felében meggyökeresedett nézetet, miszerint az avar kaganátus népességét katasztrofálisan módon megritkította Nagy Károly 791. évi, majd fia, Pippin 796-ban vezetett hadjárata. (Deér, Josef: Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches. In: Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben. Bd. I. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg. H. Beumann. Düsseldorf 1965. 719-791). A történeti háttérrel ld. Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest 1938. 215-265; Bóna, Cundpald 1966; Cs. Sós, Ágnes: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 22. München 1973; Váczy Péter: A frank háború és az avar nép. Századok 108 (1974) 1041-1061; Spindler, Max: Handbuch der bayerischen Geschichte. I. Das Alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. München 1981; Bóna István: A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 265-373; Bóna István: Die Verwaltung und die Bevölkerung des karolingischen Pannoniens im Spiegel der zeitgenössischen Quellen. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 14 (1985) 149-160 (továbbiakban: Bóna, Verwaltung 1985); Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin 1987; Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995; Szőke, Béla Miklós: Plaga orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban) in: Veszprémy László. (szerk.): Honfoglaló őseink. Budapest 1996. 11-44.

116 (Megjegyzés - Popup)

115 A késő avar időszak "vezérlete" a griffekkel és indákkal díszített, öntött övveret. Nem véletlen, hogy ennek rendszerezési kísérletei lényegében a korszak kutatástörténetével azonosak. Az 1930-as években Alföldi András és Fettich Nándor mutatták ki, hogy az addig késő római—hunkori vagy szarmata hagyatéknak tartott, öntött övdíszek a kései avar időszak emlékei (Alföldi András: Zur historische Bestimmung der Awarenfunde. Eurasia Septentrionalis Antiqua 9 [1934] 287-307; Fettich Nándor: A dunapentelei avar sírleletek. Archaeologia Hungarica 18 [1936]). Ám a korszak abszolút kronológiai hatáiról máig nem alakult ki konszenzus. Míg egyesek Kuvrat fiainak Kárpát-medencébe településével (670) kötötték össze a kései, öntött bronz övdíszek feltűnését, mások mintegy fél évszázaddal későbbre helyezték a kezdeteket (620-630). Hasonlóan bizonytalan a korszak vége. Vannak, akik már az első frank hadjárat (791) véget vetnek az avar műveltségnek, mások a 9. század első harmadának végéig, helyenként a század közepéig kelteznek a legkésőbbi lelettípusokat, nem kevesen pedig úgy vélik, hogy az avar kulturális hagyatéka megélte a honfoglaló magyarok betelepülését. Az elmúlt ötven évben többen is megkísérelték a késő avar öntött övdíszeket rendszerezni, belső, relatív kronológiai csoportjaikat meghatározni. Ám egyik csoportosítás sem általánosítható az egész késő avar kaganátus területére, mivel készítőik nem egy elméletileg is megalapozott tipokronológiai rendszerből indultak ki, hanem egy-egy – egyedi vonásokat, esetlegességeket sem nélkülöző – temető emléktanyagából, ld. Kovrig Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963; Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. in: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995; Daim, Falko: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Wien 1987. Hasonló okok miatt használhatatlan a nagy adatbázisra épülő matematikai statisztikai és a szériációs módszer alkalmazása is (Stadler, Peter: Seriation awarischer Gürtelgarnituren aus Nové Zámky und Zelovce. in: Daim, Falko – Friesinger, Herwig [hrsg.]: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien 1985, 127-132).

117 (Megjegyzés - Popup)

116 Bóna, Verwaltung 1985. 154-156. szerint a korai Karoling írásos források a korábban avar fennhatóság alatt állt, szlávok lakta területet, azaz a Traun, Steyer, Enns és Ybbs közötti Duna-jobbparti területet – a gyepűelvét – *Sclavinianak* nevezték, míg az ettől keletre, a Bécsi erdő területét is magába foglaló alsó-ausztriai Duna-medenceszakaszt – amit a kaganátus működése idején lakatlan gyepűként használtak – *Avarianak*.

118 (Megjegyzés - Popup)

117 Anneles regni Francorum a. 811. in: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. I. neu bearb. von Rau, Reinhold. Darmstadt 1987. 98-99.

119 (Megjegyzés - Popup)

118 Bizonytalan, hogy milyen sorsra jutottak a kaganátusnak a Dunától keletre fekvő területei. Egy bizánci forrás, a Suda-lexikon *Abaris* és *Bulgaroi* címszavai alapján feltételezik, hogy Krum kán 803-804 táján óbolgár fennhatóság alá vonta az itt élő avarokat. A jóval később összeállított lexikon vonatkozó adatai azonban részben toposz-jellegűek, részben pedig korábbi forrásokból ollózott, esetlegesen egymás mellé helyezett mondatokból állnak, kevés és bizonytalan konkrét utalással. A század történelmi eseményei alapján inkább valószínű, hogy egyfajta, a Karoling birodalomhoz laza vazallusi kötelékkel kapcsolódó, bizonytalan szervezeti felépítésű államalakulat létesült itt, amely időlegesen talán a kazár kaganátussal is kapcsolatot épített ki. Ld.: Szőke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged 1993. 33-43.

120 (Megjegyzés - Popup)

119 Bóna, Verwaltung 1985. 149-160.

121 (Megjegyzés - Popup)

120 Ratbod (=Ratpot) grófságától délre, Savaria környékén feküdt Rihharius grófsága, amit először 844 (?)-ben említ egy Német Lajos által kibocsátott oklevél (Magna Moraviae Fontes Historici III, ed. Havlík, L. Brno 1979. 38); Rihharius utóda 860-tól Német Lajos két oklevele alapján Odolrich gróf (Magna Moraviae Fontes Historici III, ed. Havlík, Lubomír. Brno 1979. 56-57, 58). ld. még: Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. 127, 132-133, továbbá Bóna, Verwaltung 1985. 153. és Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995. 317-321.

122 (Megjegyzés - Popup)

121 Amikor 870-ben II. Hadrianus pápa Metódot Sirmium (= Pannonia) püspökévé nevezte ki, az érdekeikben mélyen megsértett salzburgi szerzetesek Német Lajos császárnál tiltakoztak és tájékoztatására egy “fehér könyvet” állítottak össze (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* = “A bajorok és karantánok megtéréséről” – (alább: *Conversio*). Ebben nemcsak térítő tevékenységük addigi eredményeit foglalták össze, de jelenlétük messzi múltba visszanyúló előzményeit is ismertették. A jelentős részben

Pannonia népességének keresztény hitre térítése történetével foglalkozó írásmű különösen bőségesen számol be az Alsó-Pannóniában elért eredményekről, Salzburg misszionálásának "sikertörténetéről", a mosaburgi grófság területén épített nagyszámú templomról. A forrás első kritikai kiadása: Kos Milko: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3. Ljubljana 1936; részletesen kommentált kiadása: Wolfram Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979, ennek javított, bővített változata: Wolfram Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995; végül a forrás filológiailag hiteles, javított és újra értelmezett kiadása és fordítása: Lošek Fritz: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Bd. 15, Hannover 1997. A pannóniai térítésről szóló részlet magyarul: Györffy, György, A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest, 1958. 150-157.

123 (Megjegyzés - Popup)

122 A fentiek alapján érdemes újra felhívni a figyelmet arra a feltűnő párhuzamosságra, ami a Felső Dunavölgy addig lakatlan területét benépesítő telepések Karoling emlékanyaga és a Dunántúl késő avar korban végig használt temetőinek avar kor végi fázisából származó, vagy a csak ebben az utolsó fázisban nyitott temetők leletanyaga között mutatkozik. ld. erről Szőke, Beziehungen 1992.

124 (Megjegyzés - Popup)

123 750-800 közötti időre tehető az, amikor már biztosan felhagynak a birodalom területén belül a pogány temetkezésekkel. De hogy mikortól kezdve jellemző a templom körüli, gyakorlatilag (majdnem teljes) melléklet nélküli temetkezés, s a birodalom egy-egy tájegységén belül hogyan változik ez, e felett máig heves vita zajlik. Márpedig attól függően, hogy e vitában melyik oldal mellé állunk, egy-egy tárgytípust akár 50 évnyi különbséggel is keltezhetünk. Tájékozódáshoz ld.: Stein, Frauke: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd. 9. Berlin 1967; a birodalom belsejének Karoling-kori kisleleteiről: Haseloff, Günther: *Email im frühen Mittelalter*. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband 1. Marburg 1990; Wamers, Egon: *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz*. Mainz 1994.

125 (Megjegyzés - Popup)

124 Ld. fentebb, az egyes tárgytípusok tárgyalásánál idézett irodalmat.

126 (Megjegyzés - Popup)

125 Vörös István a váci avar temető állatcsont-anyagának feldolgozásakor figyelt fel hasonló jelenségre, ahol azonban a temetéskor sorozatosan a marha fogyasztásra alkalmatlan, tehát ételmellékletként nem interpretálható térdizületét ill. a csánkizület egy-egy részét tették a sírba – az állat attribútumaként. (Vörös István: *A váci avar temető archeozoológiai vizsgálata*. Budapest 2000. kézirat)

127 (Megjegyzés - Popup)

126 Szőke, Zur Problematik 1979. 80-95.

128 (Megjegyzés - Popup)

127 Hogy ez abszolút időben mégis eléggé tág keltezési határokat jelent, annak illusztrálásához idézném a mosaburg/zalavári ásatások hasonló késő avar szíjvég leleteit: ilyenek kerültek elő a Vársziget északi szélénél, az erődítés feltárásakor Cs. Sós Ágnes ásatásán (Cs. Sós Ágnes: Zalavár az újabb ásatások tükrében. in: Honfoglalás és régészet. szerk. Kovács László. Budapest 1994. 90), s a Hadrianus mártír tiszteletére szentelt zarándoktemplom körüli temető egyik gyermeksírjában (19/98. sír). Mivel Mosaburgot Priwina a 840-es évek elején alapítja, a zarándoktemplom építését pedig a 850-es évek első felében kezdik el, s bár felszentelési dátuma ismeretlen, 870 táján azonban már kész templomként írnak róla, a késő avar övdíszek a 9. század közepéig bizonyosan forgalomban lehettek – ha akkor az ezeket előállító műhelyek már nem is működtek.

129 (Megjegyzés - Popup)

128 Ld. ehhez még a 'Cundpald-kehely mint történeti forrás' fejezetben írottakat.

130 (Megjegyzés - Popup)

129 Bóna, Verwaltung 1985. 154-156.

131 (Megjegyzés - Popup)

130 Később ugyanezt a területet foglalja el Ratpod, Oriens tartomány praefectusának grófsága, amit Dominicus, Priwina későbbi első udvari papjának a Zöbernbach melletti Lebenbrunnra lokalizálható birtoka választ el Rihharius grófságától: Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. 131-132.

132 (Megjegyzés - Popup)

131 Ezt a számítást látszanak megerősíteni Mosaburg/Zalavár környéki, hasonló nagycsaládi temetők klasszikus antropológiai és biokémiai vizsgálatai: Szőke, Garabonc 1992. 159-178.

133 (Megjegyzés - Popup)

132 Nem véletlenül hangsúlyozza a birodalmi évkönyv a capcan kereszténységét. Ez volt ugyanis a "belépő" bármiféle, a birodalom jóakarátát is igénylő kívánság teljesítéséhez – ld. később Ábrahám kagán, vagy még a 830-as években is pl. Priwina megkeresztelését. Az alsóbb néprétegek pogánysága felett azonban sokáig szemet hunytak, többnyire megelégedtek egyfajta, a formalításoknak – s nem utolsó sorban az adókötelezettségnek – eleget tevő kereszténységgel.

134 (Megjegyzés - Popup)

133 A hamvasztásról való áttérés módozatairól: Zoll-Adamikowa, Helena: Die Verwendbarkeit der Grabfunde aus dem 6.-10. Jahrhundert für die Aussonderung der Stammesgruppen bei den Westslawen. in: *Rapports du IIIe Congrès International d' Archéologie Slave*. I. Bratislava 1979. 941-952; Zoll-Adamikowa, Helena: Przyczyny i formy recepcji ritualu szkieletowego u slowian nadbaltyckich we wczesnym sredniowieczu. *Preglad Archeologiczny* 35 (1988) 183-229; Szőke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. in: *Archäologie und Siedlungsgeschichte im*

Hahóter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter. hrsg. Szőke Béla Miklós. Antaeus 23 (1996) 105-124. Megjegyzendő még, hogy a frank birodalmi évkönyvnek azon adata, miszerint a capcan és *népe* (nem avarjai!) a szlávok zaklatásai elől kényszerül menekülni, még nem bizonyíték arra, hogy az üldözöttek bizonyosan nomád avarok voltak. Lehetséges, hogy a gyűlöletet a közös származás ellenére éppen egy avar eredetű szokás gyakorlása váltotta ki a környező rokon szláv törzsekből. Az a tény pedig, hogy a capcan már keresztény volt, azt sugallja, hogy népének eredeti szállásterülete nem lehetett túl nagy távolságra a nyugati határtól, hiszen ebben a korai időben, 805-ben(!) még egyáltalán nem dőlt el véglegesen a kaganátus sorsa. Végeredményben tehát akár az Alpok folyóvölgyeinek egyikében megtelepült, eddig avar fennhatóság alatt élt szlávok közül is származhattak a capcan és népe.

135 (Megjegyzés - Popup)

Főrendező (koncepció és kiállítási forgatókönyv): Dr. Gömöri János. Későbronzkor-vaskor: Dr. Jerem Erzsébet. A kiállítás belsőépítészeti és vitrin-terveit Bánkúti Albin készítette.

136 (Megjegyzés - Popup)

Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10.-14. Mai 1994. (Hg. von Erzsébet Jerem und Andreas Lippert) Budapest 1996.

137 (Megjegyzés - Popup)

Landscapes and Monuments along the Amber Road. Results and Perspectives of Cultural Tourism. International Symposium Sopron-Eisenstadt 15-18th Oktober, 1995. – Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstrasse – A Borostyánkő út tájai és emlékei. (szerk.: Gömöri J.) Sopron 1999.

138 (Megjegyzés - Popup)

Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban. c. nemzetközi munkaértekezlet előadásai. Sopron-Somogyfajs 1997. május 30-június 1. (szerk.: Gömöri J.) Sopron-Somogyfajs 1999.

139 (Megjegyzés - Popup)

Német, osztrák (pl. Bochum, Münster, Würzburg, Bécs, Grác) és a pozsonyi egyetemi régészeti tanszékek tanulmányi kirándulásainak egyik programpontja Sopron-Várhely, ill. Scarbantia. Továbbá klosterneuburgi népfőiskolai kurzusok (Ubl prof. vezetésével), illetve osztrák gimnáziumi tanárok Borostyánkő út túrája Grádóig (két alkalommal Dr. Kaus kismartoni régész vezetésével) általában félnapos soproni szakmai programokat jelentenek.

140 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János, Új állandó régészeti kiállítás Sopronban. SSz. 33. (1979) 77-94.; Uő: Sopron, Fabricius ház. Régészeti kiállítás. Bp. 1980, 1984. Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtára (A továbbiakban: TKM) 51.; Uő : Archaeological exhibition. in: Sopron, Museum exhibitions. Bp. 1991. TKM 518.

141 (Megjegyzés - Popup)

A forgatókönyv szerint érintő-képernyős komputerrel a kiállításban mutatjuk be az Európa Bizottság (European Commission, Bruxelles), a Művelődési Minisztérium (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma) és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával, olasz, szlovén, horvát, magyar, osztrák, szlovák, cseh, lengyel régészek közreműködésével és a Scarbantia Társaság szervező munkájával elkészült multimédiás programot, amely Aquileiától (az Adriai tengertől) Gdanskig (a Balti tengerig) kíséri végig a római kori Borostyánkő út történetét és látnivalóit. A kiállítás-építés szűkös anyagi kerete azonban eddig nem tette lehetővé az érintő képernyős komputer beszerzését, így csak a megnyitó napján, külön helyiségben és később más rendezvényeken mutathattuk be a CD-ROM-ot.

142 (Megjegyzés - Popup)

Az I/ Hallstatt teremben egy sopron-várhelyi Kr. e. 7. századi urna rajza: táncoló nőalak két fa között. A II./ Hallstatt-La Tène teremben egy fertőrákosi, Kr. e. 1. századi kelta boi ezüstpénz hátlapja: lovas. III/ Római teremben, Salvius Aebutius I. század közepéről származó sírkövének részlete Scarbantia D-i temetőjéből (Széchenyi tér 7-10.): dús lombú fa ábrázolása. IV./ Késő-római, népvándorlás-kori teremben: a 6. századi, veszkényi langobard lószerszámveret dísz: emberfejű, madár testű mitikus lény. V/ Avar teremben: A 9. századi sopronkőhidai temetőben talált agancs sőtartó életfa ábrázolása két szarvasmarha maszkos ló között. VI./ Honfoglalás-, Árpád-kori teremben: A szakonyi 10. századi temetőben, női sírban talált lószerszámveret életfa ábrázolása. VII. / Középkori teremben: A Fabricius házban talált 15. századi kályhacsempe motívuma: csókolózó galamb-pár, alatta a soproni virágének-részlet. Mindezek a leletek eredetiben is láthatók a kiállításon.

143 (Megjegyzés - Popup)

Itt köszönjük meg a kiállítás támogatóinak önzetlen segítségét: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (Budapest), European Commission (Európa Bizottság, Brüsszel), Nemzeti Kulturális Alap (Budapest), Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, Soproni Múzeum Alapítvány, Scarbantia Társaság, Archaeolingua Kiadó Bp., MATÁV, Brauunion Hungária Sörgyár RT Sopron, Bio Sport Hotel Lövér Sopron, Dr. Verő József (angol fordítás gratis), Szentgróti János festőmester, Soproni Ruhagyár, Bencze Bernadett (ruharekonstrukció), Hillebrand Nyomda Kft.Sopron, Walter Kft. Sopron, Márkus és Tsa Kft. Sopron, Horváth László kárpitos, Rotary Klub Sopron (Monitor adományozás), MTI Fotó Bp., Agát-Top-o-Gráf Kft. Bp.

144 (Megjegyzés - Popup)

Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses. 15th Council of Europe Art Exhibition. Copenhagen, Bonn, Paris, Athens 1998-2000. London 1999. 132.

145 (Megjegyzés - Popup)

A. Knappe – H. L. Nordström, Der Kultgegenstand von Balklra. Stockholm 1994. Karl Kaus, a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum régésze Hasfalván feltárta a lelőhely környékét, az eredményekről 1999-ben előadáson számolt be Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban és Sopronban a Scarbantia Társaságban. Települési nyomokat, vagy temetkezéseket nem talált, előkerültek viszont olyan nyomok, amelyek —feltételezése szerint — esetleg egy szentélyre utalnak.

146 (Megjegyzés - Popup)

Patek Erzsébet, Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Bericht der Röm. Germ. Kommission 63. (1983) 105-177, és könyvismertetés SSz 38. (1984) 280-282.; Eibner-Persy, Alexandrine: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg) WAB. Heft 62. Eisenstadt 1980, és könyvismertetés: SSz. 38. (1984) 283-284.

147 (Megjegyzés - Popup)

Marton Erzsébet, Beszélgetés a Soproni Múzeum éppen egy éve megnyílt állandó régészeti kiállításáról. Múzeumi Hírlevél 21. (2000) 4. szám (április), 113-114.; 2. rész: 6. szám (június), 184-186.

148 (Megjegyzés - Popup)

Jerem Erzsébet – Facsar Géza – Kardos László – Krolopp Endre – Vörös István, A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata. I. ArchÉrt 111. (1984) 141-169.; Jerem E., Sopron-Krautacker, Internationales Symposium, Die Osthallstattkultur. Exkursionführer. Sopron 1994. 3-5.

149 (Megjegyzés - Popup)

Jerem Erzsébet, Kelta fazekaskemencék Sopronban. In: Iparrégészet. Archaeometria II. (Szerk. Gömöri J.) Veszprém 1994. 83-105.

150 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János, Iparrégészet, archaeometallurgia, kísérleti régészet. In: Százhalombattai Oktatói Napok 1998. I. Kísérleti Régészet. (Szerk.: Poroszlai I. és Vicze M.) Budapest 1999. 109-111. 1-2. ábra

151 (Megjegyzés - Popup)

Maurizio Buora – János Gömöri, Római kori borostyánkővek. Le ambre Romane. Römische Bernsteinfunde. (Nemzetközi kiállítás vezetője). Sopron – Aquileia 1994.; Gömöri J., Rinvenimenti di ambre del periodo romano a Sopron-Scarbantia (Ungheria). in: Lungo la via dell' Ambra. Udine 1996. 79-87.

152 (Megjegyzés - Popup)

Farkas, Zoltán – Gabler, Dénes: Die Sculpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum–Arrabona. CSIR U.Band II. Budapest 1994. 29-31. A korábbi irodalommal.

153 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János, Scarbantia foruma. SSz. 1985, 1-24. 97-118. 193-212. 289-298.; Uő: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia. Acta Arch. Hung. 38. (1986) 343-396.; Uő: Das Forum von Scarbantia-Ausgrabungen im Stadtkern Soprons zwischen 1979 und 1982. 17. Österreichischen Historikertag. Tagungsbericht. Eisenstadt 1987. 38-41.; Uő: Municipium Flavium Scarbanta. in: La Venetia nell'area padano-danubiana. (Red.: Massimiliano Pavan és mások). Padova 1990. 401-417. ; Uő: Neue Erkenntnisse zur Topographie des Forums in Scarbantia. Carnuntum Jahrbuch. 1991 (1992) 57-70.; Uő: Scarbantia Forum. Il foro di Scarbantia. Bp. 1993. TKM 455.; Uő: Das Forum von Scarbantia. The forum of Scarbantia. TKM 455/A. Bp. 1993.; Recent Archaeological Finds Concerning the Topography of

Scarbantia. in: La Pannonia e l'Impero Romano. Roma 1994. 251-261.; Uő: A Scarbantia Régészeti Park. "Régészet és tervezés." c. székesfehérvári konferencián elhangzott előadás sokszorosított szövege. Kiadja a Megyei Önkormányzatok Országos Szövetsége Műemlékvédelmi Munkabizottsága. Szombathely. 1994. 19-23.; Uő: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. Scarbantia/Sopron városrégészeti kutatása. In: Amber Road-Borostyánkő út- Bernsteinstrasse. (Szerk.: Gömöri J.) Sopron 1999. 94-116.; Póczy Klára, Scarbantia önkormányzatának tevékenységéről. Über die Tätigkeit der Selbstverwaltung von Scarbantia. In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére (Szerk.: Környei A., G. Szende K.). Sopron 1996. 17-26.

154 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Ákos, A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. (Gebäudeüberreste aus der römischen Kaiserzeit unter dem Schulgebäude des Ödenburger Ursulaordens. Ruins from the period of the Roman Empire found under the school building of the Ursuline Order in the town of Sopron.) Arrabona 31-33. (1994) 19-48.

155 (Megjegyzés - Popup)

Frey, Martin – Gilles, Josef-Karl – Thiel, Marcus, Das Römische Bitburg. Trier 1995. Abb.12. A galliai császári központ melletti úti erőd (Straßenfestung) hasonló funkót töltött be, mint a sirmiumi császári székhely melletti nagyobb erődítmény, Bassianae. Savaria előterében, ahol a császár gyakran megfordult, Scarbantia erődje is ilyen céllal épülhetett, a limes közelsége miatt.

156 (Megjegyzés - Popup)

Póczy Klára, Städtebau in Pannonien. Neue Forschungen in Carnuntum. Band 1. Wien 1976. 95-113., Abb. 6 b., Uő: Városépítés Pannoniában. Építés, Építészettudomány 5 (1974) 151-165. 7. kép b.

157 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, István, Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő, Komitat Győr-Sopron. In: Man and the Animal World. Studies in memoriam Sándor Bökönyi (Ed.: E. Jerem). Bp. 1998. 109-120.; Uő: I Lombardi in Pannonia. In: I Lombardi (a cura di Gian Carlo Menis). Electa. Milano 1990. 14-19.

158 (Megjegyzés - Popup)

Tomka, Péter, Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós. ActaArch. Hung. 32. (1980) 5-30.

159 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri, János, "Das Langobardische Fürstengrab" aus Veszékény. in: Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Nürnberg 1988. 105-119.

160 (Megjegyzés - Popup)

Érzékeltetésül: 2000-től ugyanennyi időt visszaszámolva, 1668-at kapunk. Vagyis Scarbantia hozzávetőlegesen annyit romosodhatott a népvándorlás-kori lakatlan periódusban, mintha Sopront az 1676. évi nagy tűzvész óta máig nem építették volna újjá. Sőt többet, mert a VI. századi lakóházak már csak

agyagba rakott kőfal alapozásokon álló faházak voltak, a már akkor omladozó római kőépületek oldalaihoz építve.

161 (Megjegyzés - Popup)

Bóna István, Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. SSz. 18. (1964) 218-233., 127-141., 319-328; SSz. 19. (1965) 32-41.; Váczy Péter, Karoling művészet Pannóniában: a Cundpald-kehely. SSz. 24. (1970) 210-224., 289-306. (Ld. erről részletesen, eltérő értelmezéssel Szőke Béla Miklós cikkét jelen számunkban – *a szerk.*)

162 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Béla Miklós, A Dunántúl lakossága és a honfoglaló magyarok. In: A magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11. Komárom-Esztergom Megyei Múz. Szervezet. Tata 1999. 73-103.

163 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János, 9–10. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén. SSz. 30. (1976) 239-255.; Uő: Arrabona 19-20. (1977-78) 109-158., Arrabona 21. (1979) 59-86. Uő: Some Relics of the Early Hungarian Blacksmith's Craft. In: The Crafts of the Blacksmith (ed. B. G. Scott – H. Cleere) Belfast, 1984. 131-147.; Uő: Lovasnépek vaskohászata Pannoniában. In: Az őshazától a Kárpátokig. Panoráma (Szombathy Viktor szerk.) Budapest 1985. 314-359.; Uő: The Hungarian Bloomeries. In: Archaeometallurgy of Iron 1967-1987. (R. Pleiner ed.) Symposium Liblice 1987, Prague 1989. 125-138.; Uő: 9–10. századi vaskohászat. in: Honfoglalás és régészet (Szerk: Kovács L.). Budapest 1994. 259-269.

164 (Megjegyzés - Popup)

László Gyula, "Inter Sabariam et Carnuntum..." SSz. 26 (1972) 320-333.

165 (Megjegyzés - Popup)

Márton Péter – Gömöri János, Kísérletek archeomágneses mérések alkalmazására égett agyagobjektumok keltezésében. Magyar Geofizika 17. (1986) 143-153.; Benkő Lázár – Gömöri János, Early medieval iron-smelting furnaces in Western Hungary and their dating by thermoluminescence. in: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník Technické Muzeum v Brně. Brno 1990. 3-25.; Márton Péter – Gömöri János, Application of Archaeomagnetic Directional Results for the Dating of Iron-smelting Furnaces of Early Medieval Age from W-Hungary. in: Actes du Colloque International "Experimentation en Archeologie: Bilan et Perspectives", Beaune. Paris 1991. 133-138.; Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő Lázár, Dating of iron smelting furnaces using physical methods. Vasolvasztó kohók fizikai kormeghatározásai. In: Traditions and Innovations in Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban, 1997. (Szerk. Gömöri J.) Sopron-Somogyfajsz 1999. 142-148.

166 (Megjegyzés - Popup)

Souchopová, Vera, Hutnictví zeleza v 8-11. století na západní Moravě. Praha. 1986.; Uő: Pocátky západoslovenského hutnictví zeleza ve světle pramenů z Moravy. The Beginnings of the Metallurgy of Iron among Western Slavs in the Light of Sources from Moravia. Studie Archeologického Ústavu Akademie

Ved CR v Brne, Brno 1995, 102.

167 (Megjegyzés - Popup)

László Gyula, Őseinkről. A “kettős honfoglalás”: igen és nem. Bp. 1990. 151-157.; U. a.: The Magyars. Their Life and Civilisation. Bp. 1996.

168 (Megjegyzés - Popup)

Souchopová i.m. 1995, 102. “In central Europe, having been colonized by Slavs during the 6th century AD, the archaeological evidence of iron smelting appears as relatively late – first bloomeries emerge in the 8th century...”

169 (Megjegyzés - Popup)

Adler, Horst, Die frühgeschichtliche Zeit in Mannersdorf am Leithagebirge und Umgebung. In: Museum Mannersdorf. Katalog. Horn é.n. 50. “Mit der Besiegung der Magyaren am Lechfeld 955 und der daraufhin einsetzenden babenbergischen oder sogenannten zweiten Kolonisation der österreichischen Donauländer endet auch für den Raum Mannersdorf die frühgeschichtliche Zeit.”

170 (Megjegyzés - Popup)

Róna-Tas András: A Honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. 181. megjegyzi, hogy Kuvrát “birodalmának földrajzi körülményei igen nagy mértékben emlékeztetnek Etelköz környékére”. “Ez a terület egyébként szerepel még Fekete Bulgária néven is.”

171 (Megjegyzés - Popup)

Nikephorus Patriarcha p. 33, 13-34, 19 (Glossar B I 131); Theophanes a. m. 6171 (p. 375, 8-358, 11) (Glossar B I 156); Miracula Sancti Demetrii II (5) 284-288 (Glossar B I 127). Közli: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Bp. 1998. 218-220.

172 (Megjegyzés - Popup)

Király Péter: A magyarok elnevezése korai európai forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet. Bp. 1997. 111-118.

173 (Megjegyzés - Popup)

Kuber nem maradhatott a bevándorolt népének vezetője, hanem a görög eredetű, volt kelet-római hadifoglyok leszármazottainak vezetőjévé nevezték ki. Az Árpád-kori “onogundur zsupán” azaz nándorispán tisztségnevünk alapján esetleg feltételezhetjük, hogy ha az avarokat nem is emlegetik a korai geszták és krónikák, onogurok meghatározott csoportjai kezdetben külön ispán alá tartoztak. Róna-Tas: i. m. 1996. 101. feltételezi, hogy a nándorispán a (bolgár)török eredetű lakosság főnöke volt, míg a székelyispán a székelyeké.

174 (Megjegyzés - Popup)

Werner, Joachim: Der Schatz eines awarischen Kagans des 7. Jahrhunderts aus Vrap (Albanien). In:

Problemi na prabulgarskata istorija i kultura. Sofija 1989. 19-31.

175 (Megjegyzés - Popup)

Mamzer, Henrik: Studia nad metallurgia zeleza na terenie Północno-Wschodniej Bulgarii we wczesnym sredniowieczu. Studies in iron metallurgy in North-Eastern Bulgaria in the Early Middle Ages. Wrocław-Warsawa-Kraków, 1988.

176 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János – Magyar Kálmán, Az 1999. évi ásatás Bodrog- Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovásfaragó agyagfűvő. Excavation in the Iron Smelting Workshop at Bodrog- Alsóbü in 1999, Clay Twyer with a Szekel Runiform Script. In: Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban (Szerk. Gömöri J.) Sopron 1999, 212-225.; Vékony Gábor, A Székely írás legrégebb emléke Bodrog- Alsóbü vaskohászati műhelyéből. The Oldest Inscription in Szekel Runiform Script. U.o. 226-229.; A rovásemlékekkel kapcsolatos vitáról: Magyar Kálmán, Bodrog-Alsóbü 10. századi nemzeti központja. Turán XXX. Új III. évf. 4. szám. 2000. augusztus-szeptember. 5-21. és Varga Géza, Konferencia a bodrog-alsóbüi rovásemlékeiről. U.o. 64-69., azonban utóbbi talán nem tanulmányozta figyelmesen a különböző véleményeket, így tévesen feltételezi, hogy e sorok írója szerint “a kemencét anyának becézték” volna.

177 (Megjegyzés - Popup)

Ebben a modellben a székelyek onogur-bolgár (volgai bolgár ‘.s.g.~’.s.k.l eszkel, eszkil, iszikil) törzsi eredetének László Gyula által felvázolt lehetősége lenne elfogadható. Hogy azonban “mely törzs, vagy népesség tekinthető a székelység elődjének, az a tudomány mai állása szerint még nem megválaszolható kérdés”. Kordé Zoltán, A székely eredetkérdés az újabb kutatás tükrében. Aetas 1993/3. 21-38.

178 (Megjegyzés - Popup)

A vaskor és korai középkor közötti ukrainai kohó-leletek elhelyezkedését tekintve, (egy-két Fekete-tenger parti vasolvasztó hely kivételével) az erdős sztyeppe déli határáról északra, Kijev környékén, a Podóliai Síkságon és a Kárpátok keleti előterében bizonyítható korai vaskohászati tevékenység. Ebben a sávban a pannóniai avar kohókhoz hasonló felépítésű vasolvasztó kemencéket is találtak. Bidzilja, V. I. – Vozsnyeszenskaja G. A. – Nedopako D. P. – Pankov Sz. V., Isztorija csernoj metallurgii i metalloobrabotki na territorii USzSzR (III v. do n. e. – III v. n. e.) Kijev 1983, 7. kép.; Vozsnyeszenskaja G. A. – Nedopako D. P. – Pankov Sz. V., Csorna metalurgija ta metalloobrabotka naszelenija szhidnoevropejszkogo lizosztenu za dobi pannih slov’ján i kijevkoj Ruszi. Kijev 1996.

179 (Megjegyzés - Popup)

Makkay János, A magyarság keletkezése. Bp. 1993. 102-03.

180 (Megjegyzés - Popup)

Furcsa a kiváló régész szakember által átvett kifejezés, a “szolganép”. Igaz, voltak és vannak népek, amelyeknek ideológiája, a saját kiválasztottságukban való hitük, (vö. pl. “Herrenvolk”), ezek tekinthettek másokat szolganépségnek. A szlávok, akiknek neve az egyik etimológia szerint a *slovo* ‘szó, beszéd’ szóból származik (H. Tóth Imre – Takács Miklós, Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994, 647.), nyilván nem

hozzák magukat kapcsolatba a *szklavusz*, vagy arabul *szaklabi*, *szakáliba* szóval, ami 'rabszolga, szolga' jelentésű, mert a korai középkorban "hosszú időn át közülük került ki a legtöbb rabszolga" (Róna-Tas, i. m. 1996, 199.), inkább egy 19. századi magyarázat szerint a *slava* 'dicsőség' szóból származtatják elnevezésüket. Mint láttuk: ennek ellenére bevezetett és elfogadott a szláv kolonizáció fogalma. Egy olyan népalakulat, mint a nyelvét (a nyelvfejlődés változásaival együtt) évezredekig megőrző magyar, történelme során önként, vagy az átélés kényszeréből gyakran (a szkítáktól és hunoktól a kazárokig) más szövetségekhez csatlakozott és ezért a honfoglalást közvetlenül megelőző időig nem állt a történetírás előtérben. Korábbi analógiáinkhoz visszatérve, a kiváltságokkal befogadott besenyők, kunok, jászok, az Árpád-korban behívott és kedvezményekkel letelepített nyugati hospesek nem szolganépekként érkeztek ide, és huzamosan megőrizték megállapodásban rögzített előjogaikat. Túlságosan keveset tudunk még a 670 körül felgyorsuló események igazi mozgató rugóiról és az Avarországból történt változások mikéntjéről, mintsem hogy egy "Herrenvolk"-szolganép sablonnal elfogadhatóan megoldhatnánk ezt a kérdést.

181 (Megjegyzés - Popup)

Az onogurok határhegye (*mons Wangariorum marcha*) szerepel Német Lajos király egyik Savaria környéki birtokadományozási oklevelében (860 körül). Erről újabban: Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története. Szombathely 1998. 88.

182 (Megjegyzés - Popup)

A közel ötszáz résztvevő között megjelent Rómer Flóris pozsonyi bencés tanár, a hazai régészettudomány egyik megalapítója.

183 (Megjegyzés - Popup)

Jankovich M., Egy magyar hősnek – hihetőleg Bene vitéznek – ki még a' tizedik század elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről. Magyar Tudós Társaság Évkönyve 1832-1834.; Dienes István, A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészet regénye. Panoráma. Budapest 1968. 135-193.; László Gyula, 150 éves Bene vitéz sírja. In: László Gyula: Számadás népünkéről. Budapest 1986. 55-66.

184 (Megjegyzés - Popup)

Toepler Károly, Sopron városának történeti vázlata eredetétől kezdve a XVI. századig. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk. Halász Gejza. Pest 1863. 29-43.

185 (Megjegyzés - Popup)

BUB I/7: Ostermiething 859. szept. 24.; Major Jenő, Az Ödenburg név keletkezésének háttere. SSz. 9. (1955) 68-74.; Mollay Károly, Az "Ödenburg" név keletkezéséhez. SSz. 9. (1955) 69-79.

186 (Megjegyzés - Popup)

Béla király jegyzője regényes gesztájában a Pannónia meghódításáról szóló 50. fejezetben, Szent Márton hegye (Pannonhalma) elfoglalása után említi, hogy Árpád vezér és nemesei "innen továbbvonulva a Rábaig és Rábcáig mentek". A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte Györffy György.

Budapest 1958. 131.

187 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, Lovagok temetője Csorna- Csatáron. Arch. Ért. 5. (1885) 319.

188 (Megjegyzés - Popup)

Hampel József, Arch. Ért. 9. (1889) 81.; Banner János, Paúr Iván emlékezete. SSz. 1967, 377-382. Paúr Iván (Kismarton, 1805. jún. 21. – Sopron, 1888. XII. 17.). Apja Paúr Mátyás, Eszterházán hercegi könyvelő volt. Anyja Mária Anna de Schade volt. Paúr Iván Kismartonban és Eszterházán töltötte gyermekéveit. Középiskoláit Kőszegen, Sopronban és Kaposváron végezte. Miután 1832-ben Pozsonyban, a jogi egyetemen befejezte tanulmányait, Sopronban a hercegi házban kapott lakást. 1832-1836 között, az országgyűlés idején herceg Esterházy Pál mellett Pozsonyban tartózkodott. 1834-ben a herceg titkárának akarta kinevezni, de ezt az állást nem vállalta. 1836-1842 között hercegi fiskális volt Kőszegen, majd 1842-ben Stájerországon keresztül Itáliába ment, innen Svájcra keresztül tért haza. Utána alapozta meg gyűjteményét. Először régi fegyvereket kezdett gyűjteni. 1844-ben Pozsonyban az országgyűlésen mint ügyvéd dolgozott. Itt találkozott Varsányi János mérnökkel, akivel 1844 és 1862 között régészeti témában sűrű (sokszor illusztrált) levelezést folytatott. Több cikket írt a győri "Das Vaterland" c. lapba, amelynek Noisser Rikárd volt a főszerkesztője. Elkezdte epigráfiai tanulmányait. 1848-ban, mint nemzetőr részt vett a Schwechat melletti csatában, majd beállt az intendatura szolgálatába. Később honvéd százados, majd Buda visszafoglalása után, 1849 tavaszán őrnaggyá léptették elő, amiért a világosi fegyverletételt követően aradi várfofogságra ítélték. Szabadulása után két évig nem tudott elhelyezkedni. Rövidesen Varsányi hívására Pestre ment, és 49 éves korában látott igazán a tudományok műveléséhez. Az 1854/55 tanévre a pesti egyetemre iratkozott be, ahol görög és római archeológiát és numizmatikát tanult Kiss professzornál. 1855-ben 1 forintos napi díjnoki kinevezést kapott a Magyar Nemzeti Múzeumhoz. 1857-ben publikációs eredményeképpen az "Istituto Corrispondenza Archeologica" Rómában levelező tagjává választotta. 1857-ben Békásmegyer mellett, "Árpád-völgyében" Fehéregyház felkutatására kezdett ásatásokat az Akadémia támogatásával. Ugyanebben az évben az Akadémiánál kézirattári őri kinevezést nyert. 1858-tól a gróf Széchenyi nemzetség levéltárnoki feladatait is ellátta. Majd a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Sopron megyében megkezdte a régészeti mozgalom szervezését, főleg 1872 után. Jó barátja volt id. Stornó Ferenc építész, restaurátor, aki az 1867-ben alakult Soproni Történeti és Művészeti Egylet múzeumának első custosa tisztét töltötte be.

189 (Megjegyzés - Popup)

Sopron c. újság 1880. II. 11.

190 (Megjegyzés - Popup)

Sopron c. újság 1884. VII. 5.

191 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos (1850. dec. 29. Pozsony-1937. július 8. Sződliget) 1876-tól az 1910/11. tanévig a soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola történelem és földrajz tanára volt. Ritka szónoki képességei miatt is igen szerették az iskola diákjai. Jelentős szerepet vállalt a város társadalmi életében, a kulturális- és sportegyesületek tevékenységében. (Athlétikai Klub elnöke, Soproni Irodalmi és Művészeti Kör,

Férfidalkör alapító tagja, Önkéntes Tűzoltó Egyesület segédtisztje, Köztörvényhatósági Bizottság tagja stb.). Legfontosabb alkotása a *Soproni Régészeti Társulat* megalapítása és a Soproni Városi Múzeum fejlesztése (1885-1911). Mint az egyesült megyei és városi Régészeti Társulat titkára az egész megye területén több ásatást végzett. Honfoglalás-kori sírokat tárt fel Csorna határában két lelőhelyen, illetve Dör mellett is ásatott. Kutatási témái az őskortól a középkorig terjedtek. Jellemző példa erre az Esterházy hercegi hitbizományi javak közp. igazgatóságának 1907. szeptember 9-én, Kismartonban kelt levele Sopron város polgármesteréhez, (egy személyben a Régészeti Társulat ügyvezető alelnökéhez) Dr. Töpler Kálmánhoz, amely szerint a herceg 400 korona támogatásban részesíti őskori tumulusok (cseri határ) és Árpád-kori kápolna (Jakab sziget) feltárását. Az ásatásokat Bella vezette. Őskori földvárat kutatott többek között a kismartoni (Eisenstadt), soproni és a feketevárosi (Purbach) Burgstallon, korai középkori égett sánc korát határozta meg a Darufalva (Draßburg) melletti Taborac hegyen (1891). A soproni Burgstall ásatását a Wiener Anthropologische Gesellschaft-tal kooperálva folytatta. Estei Ferenc Ferdinánd főherceg ásatásainak szakértője volt 1890/91-ben Sopronban a Várhelyen és Scarbantia D-i temetőjében feltárt római kori sírok kutatásánál. Nevéhez fűződik az 1902-ben boronálással felszínre került darufalvi ezüstkincs megmentése (megvásárlása) és többek között a borbolyai (Walbersdorf) világhírű *Mesocatus hungaricus* csontvázának megmentése a Magyar Nemzeti Múzeum (Természettudományi Múzeum) számára, ahol a lelet ma is megtalálható. Bella intézte a soproni Lenk villa megszerzését múzeumi kultúrpalota céljára. 1911-ben a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa lett, és több jelentős ásatást végzett őskori lelőhelyeken és mint a Barlangkutató Társaság elnöke több paleolit lelőhelyet fedezett fel barlangokban. Fontos szerepe volt Bellának a magyar muzeológusok képzésében a MNM-ban rendezett kurzusokon. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta. Kutatási eredményeit az *Archaeologiai Értesítő*, a *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, a *Prähistorische Blätter* (München) stb. szaklapok hasábjain tette közzé. Ásatási eredményeiről a bécsi *Wissenschaftliches Club*-ban többször is beszámolt. Ő írta meg mesterének, Paúr Ivánnak az életrajzát is (1889).

192 (Megjegyzés - Popup)

Matavovszky Béla (szerk.), Emlékkönyv a Magyar Történelmi Társulatnak Sopronban való időzése alkalmából, 1883. évi augusztus hó 21-27-ig. Budapest 1883. 17.

193 (Megjegyzés - Popup)

Szopori Nagy Imre, Sopron múltja. Matavovszky, Emlékkönyv 1983. 48-88.

194 (Megjegyzés - Popup)

Ezt az alaptalan feltételezést néhány újabb helytörténeti munka is átvette: Degendorfer, Hans – Ziegler, Matthias, Wandorf. Schwäbisch Gmünd. 1992., 26.

195 (Megjegyzés - Popup)

Szopori Nagy i.m. 1883, 7.

196 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, Történet- és régészettudományi mozgalom. Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1883. Sopron 1884. 45.; A babóti földvár modern kutatásáról: Kiss Gábor, Adatok a Nyugat-Dunántúl korai várépítészetéhez. Altum Castrum IV. Visegrád 1995. 156-169.

197 (Megjegyzés - Popup)

Szürke, füles csupor. Lsz. 55.45.1, régi lsz.53.491.1, legkorábbi száma: t. 176, "Dénesfa 1885" felirat ráragasztva. Későavar típusú, alján fenékbélyeges edény. Az elpusztult temető korbán talán kapcsolatba hozható a Szíkas dűlőben 1984-ban feltárt későavar kori vasolvasztó kemencével.

198 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván, Történet- és régészettudományi mozgalom. Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1884. Sopron 1885. 45.

199 (Megjegyzés - Popup)

Récsei Viktor, Sopron ókori neve és a Sopronmegyei római feliratok. Sopron 1887.

200 (Megjegyzés - Popup)

I. Évk. 41-47 (1878. évi ásatás), I. Évk. 59. (1886. évi ásatás)

201 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Ambró, A csornai leletekről 1888-1889. Arch. Ért. 9. (1889) 263-267. xy, Függelék. A csornai népvándorlás kori leletek rövid leírása a képes táblák sorrendjében. U.o. 267-271.; Lackner A. és xy, A csornai leletekről 1888-1889. A Sopronmegyei Régészeti Társulat. Második Évkönyve 1891. Sopron 1892. 14-27.(továbbiakban: SMRT/II. 1892); Pauler Gyula- Szilágyi Sándor (szerk.), A magyar honfoglalás kútfeői. Budapest. 1900. 554-560. (Csorna 559. XXI.T.10).

202 (Megjegyzés - Popup)

Pulszky Ferenc, Magyar pogány sírleletek. Budapest 1891. 15.

203 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos, Az 1891. évi kutatások. SMRT/II. 1892. 59-74., 62.

204 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos, Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1892. évi működéséről. Sopron 1893. 4., 18.

205 (Megjegyzés - Popup)

Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1892. évi működéséről. Sopron 1893. 4.

206 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., Újabb csornai leletekről. Arch. Ért. 15. (1895) 253-256.

207 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., SMRT/II. 1892. 66-67.; Sopron c. újság 1891. IX. 19., Oedenburger Zeitung 1895. IV. 14.

208 (Megjegyzés - Popup)

Pauler – Szilágyi 1900.

209 (Megjegyzés - Popup)

Hampel József, A honfoglaláskor hazai emlékei. in: Pauler – Szilágyi 1900. 507-830., 554-560.

210 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1895. IV. 9., IV. 14.

211 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos, Titkári jelentés. Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1893. évi működéséről. Sopron 1894. 10.

212 (Megjegyzés - Popup)

Az “1897. évi december hó 31-én Bella Lajos főtitkár és Dr. Kunz Adolf elnök” által hitelesített alapszabály szerint “1.§. A társulat címe: Sopron vármegye és Sopron sz. k. város Régészeti Társulata. 2. §. A társulat éve: Az átalakult társulat kezdő éve a millenniumi év: 1896; a társulat alapításának éve 1886...” “*Ne csüggedjünk! Ültessük a tudomány virágát a nép kertjébe a régészet és történet körébe vágó számos, kisebb nagyobb irodalmi dolgozatok által; mert hazánk múltjának teljes felderítése csak úgy várható, ha az egyes vidékek lakosainak a buzgalma saját régészeti és történelmi emlékeik megmentésére irányoztatik*” – hangzott el 1887. június 27-én Sopronban, a Sopronmegyei Régészeti Társulat I. rendes közgyűlésén Bubics Zsigmond kassai megyéspüspöknek, a Magyar Nemzeti Múzeum tiszteletbeli főőrének, a Sopronmegyei Régészeti Társulat első elnökének megnyitó beszédében.

213 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos, Arch. Ért. 16. (1886) 223-226.; Nováki Gyula – Sándorfi György, A soproni belváros “vörös sánca” kutatásának eredményei SSz. 41. (1987) 38-43. a további irodalommal.

214 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., Régiségeink érdekében. Sopronvármegye és Sopron Szab. Kir. Város Régészeti Társulatának 1898. évi jelentése. Sopron 1899. 13.

215 (Megjegyzés - Popup)

Kugler Alajos, A darufalvi ezüstlelet. Arch. Ért. 24. (1904) 41-47.

216 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, István, Der Silberschatz von Darufalva. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 151-169.; Kaus, Karl, Darufalva (Draßburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg) burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatának eredményei 1890-1986-ig. SSz. 41. (1987) 330-339.; Uő: Mittelalterarchäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Burgenländischen Raumes vom 9. bis zum 12. Jahrhundert. In: Internationales kulturhistorisches Symposium 24. Mogersdorf 1993. 183-197.

217 (Megjegyzés - Popup)

Pulszky Ferenc, Magyarország archeológiája. II. kötet. Budapest 1897. 128.

218 (Megjegyzés - Popup)

Hampel, Joseph, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. kötet. Braunschweig, 1905. 478-484., 344-345. tábla.

219 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron és környéke történeti helyeiről és építményeiről 1902-ben írott egyik munka nem is említette Paúr és Bella csornai ásatásainak eredményeit a honfoglalás korából, a régiségek közül csak a különböző települések római kori feliratos kőleleteit igyekezett ismertetni. Tomek, Edmund, Historische Orte und Bauten im Comitate Sopron. Sopron 1902. 7., 61. "Um das Jahr 894 eroberten unsere Vorahren das Gebiet jenseits der Donau und somit auch diese Gegend; leider stehen uns über jenes Zeitalter fast gar keine näheren Daten zur Verfügung."

220 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János, Sopron vármegye története. Budapest 1938, 135-210.

221 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky 1938, 156-180.

222 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky 1938, 204-205.

223 (Megjegyzés - Popup)

Bottyán Árpád (Kecskemét, 1918. február 28. – 1944.) a nagykőrösi Református Arany János Gimnáziumban érettségizett 1936-ban. Mivel — a később antropológusi képesítést szerzett — húgával, Olgával együtt már gyermekkorukban régészek akartak lenni, Bottyán Árpád még '36 őszén beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem, régészet, néprajz szakára. 1942-ben a "Szkíták a magyar Alföldön" c. disszertációjával doktori címet szerzett. Mint bölcsészhallgató már 1939-től részt vett a Történeti Múzeum munkáiban. A soproni származású Gallus Sándor és az erdélyi születésű László Gyula muzeológusok irányításával a koroncói feltárásoknál dolgozott, majd a csákvári avar temető kutatását már önállóan végezte. A Teleki Pál Tudományos Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Nemeskéri János antropológussal együtt elkészítették a székesfehérvári, komáromi, veszprémi, szombathelyi, kőszegi, mosonmagyaróvári és soproni múzeumok honfoglalás- és Árpád-kori, illetve későközépkori fényképes régészeti kataszterét. A bánfalvi Mária Magdolna kápolna mellett 1943 őszén és 1944 tavaszán tárta fel az első hiteles Árpád-kori sírokat, amelyeknek dokumentációi az összefoglaló jelentés kivételével — sajnos — a háború viharaiiban elvesztek. A kiváló fiatal kutató hét hónapos ösztöndíjat kapott az ősi bolgár-magyar kapcsolatok tanulmányozására egy bolgár egyetemre. Ezt a lehetőséget azonban már nem használhatta ki a magyar tudomány számára, mert csak 1944 tavaszáig folytathatta az ásatásokat, ezután katonai szolgálatra hívták be. Valahol Lengyelország déli vidékén hősi

halált halt.

224 (Megjegyzés - Popup)

Szőke Béla, A Közép Duna-medence magyar honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei. Régészeti tanulmányok II. Budapest 1962, 67.

225 (Megjegyzés - Popup)

Szőke 1962, 64-65., L. Bottyán Olga, Az oroszlári X-XI. századi népesség embertani vizsgálata. *Anthrop. Hung.* 11 (1972) 83-136.; Radnóti Aladár – Gabler Dénes, Rusovcei (Oroszlár) ásatások 1942-43. *Comm. Arch. Hung.* 1982. 62., 9. kép.

226 (Megjegyzés - Popup)

L. Bottyán Olga, Mosonmagyaróvár X-XII. századi temetőjének antropológiai értékelése. *Anthrop. Hung.* 12 (1973) 13-40.

227 (Megjegyzés - Popup)

Bottyán Árpád – Nemeskéri János, Cimeticres hongrois de l'époque arpadienne en Transdanubie. *Revue d'Histoire Comparée* 21. (1943) 304-306.

228 (Megjegyzés - Popup)

L. Bottyán Olga, The outlines of an anthropological reconstruction of the cemetery (X–XVth c.) at Sopronbánfalva, West Hungary. Bp. 1968.

229 (Megjegyzés - Popup)

SMRA 35.

230 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gy., *Rég. Fü.* 11. (1959) 53.

231 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gy., *Rég. Fü.* 18. (1965) 19.

232 (Megjegyzés - Popup)

Bóna István: Dienes István (1929–1995) A Jósza András Múzeum Évkönyve. 37-38(1995-1996) Nyíregyháza 1997. 11-33. Dr. Dienes István (Nyíregyháza, 1929. augusztus 15. – 1995. október 29.) a magyar honfoglalás korának elkötelezett és avatott kutatója volt, a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán 1954-ben végezte el a régész-múzeológia szakot. Nagy nyeresége volt Sopron megyének, hogy a honfoglalás kor kutatásának legkiválóbb szakembere, aki több mint négy évtizeden keresztül a Magyar Nemzeti Múzeum középkori osztályának tudományos főmunkatársaként fejtette ki tevékenységét, 1961-ben elvállalta a veszélyeztetett 7 síros, szakonyi temető leletmentésének befejezését. A nagy tudású szakember ugyanis országszerte 15 megyében végzett ásatásokat, 30 honfoglalás-kori lelőhelyet feltárva. Több mint 670 középrétegbeli-, vagy köznépi csoportba tartozó 10. századi sírt

dokumentált a korszerű tudományosság igényei szerint. Igazán felkészülten végezhetette tehát a legnyugatibb magyar honfoglalás-kori temető feltárását, amelyről először 1967-ben, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat soproni vándorgyűlésén elhangzott előadásában számolt be, majd a Hereditas sorozatban, "Honfoglaló magyarok" címmel, 1972-ben, több nyelven megjelent, alapvető könyvében néhány tömör mondatban és rekonstrukciós rajzban (15-16.képek) jellemezte a szakonyi honfoglalás-kori temetőt.

233 (Megjegyzés - Popup)

Révész László, A karosi honfoglalás-kori temetők. Miskolc 1996.

234 (Megjegyzés - Popup)

100 Éry Kinga, Honfoglaló magyar csontvázleletek Szakonyból. Arrabona, Győr 19-20. (1977-1978) 177-182.

235 (Megjegyzés - Popup)

101 Gömöri János, XI. századi temető Szakonyban. Comm. Arch. Hung. 1984. 82-108.

236 (Megjegyzés - Popup)

102 Kovalovszki Júlia, Bronzeschmelzofen und Gießerei aus der Arpadenzeit. Comm. Arch. Hung. 1994-1995, 225-254.

237 (Megjegyzés - Popup)

103 Lovag Zsuzsa, Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. Acta Arch. Hung. 32. (1980) 263-272.; A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. MNM.(Szerk.: Fodor I.) Bp. 245., 347., 300.

238 (Megjegyzés - Popup)

104 Gömöri – Tomka, Rég. Fü. 25. (1972) 49., 2000-ben a fertőszentmiklósi elkerülő úton végzett leletmentés során e sorok írója a 10–11. századi falu néhány házát is feltárta.

239 (Megjegyzés - Popup)

105 Gabrieli Gabriella jelentése, Soproni Múzeum Régészeti Adattár (a továbbiakban: SMRA)726.

240 (Megjegyzés - Popup)

106 Kiss Gábor – Tóth Endre, Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyepű topográfiájához. In: A magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11. Komárom-Esztergom Megyei Múz. Szervezet. Tata 1999. 105-123.

241 (Megjegyzés - Popup)

107 Stessel József, A Fertő körül eltűnt régi helynevek. SMRTÉ/II. 1892. 28-44.

242 (Megjegyzés - Popup)

108 Bella, Arch. Ért. 29(1909) 181., Valter Ilona, Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 120. (Lásd erről bővebben Kiss Andrea és Paszternák István cikkét jelen számunkban – *a szerk.*)

243 (Megjegyzés - Popup)

109 Bottyán Árpád, III. Sopronbánfalvi ásatás. 1943. SMRA 170., Nagy István, Sopronvármegye c. újság 1943. VIII. 30.

244 (Megjegyzés - Popup)

110 Nováki, SSz. 9. (1955) 144. A római kori romok feletti kulturrétegnek ezt a körülbelüli keletkezését 1979. évi ásatásaink során az Árpád-korra módosíthattuk: Gömöri, Acta Arch. Hung. 38. (1986) 347., Radnóti ásatási naplójában “népvándorláskori” cserepeknek tartotta ennek az átlag 200 cm mélységben található rétegnek a kerámiatöredékeit (SMRA 418. 15. o.), megkülönböztetve ezeket a mélyebben (-340–360 cm) talált “fekete, kora népvándorlás kori” cserepektől.(U.o. 18. o.).

245 (Megjegyzés - Popup)

111 Nováki, SSz. 9. (1955) 145.

246 (Megjegyzés - Popup)

112 Nováki Gyula, Adatok a soproni belváros rétegeinek kronológiájához. SSz. 18 (1964) 248.

247 (Megjegyzés - Popup)

113 Nováki, SSz. 9. (1955) 144.

248 (Megjegyzés - Popup)

114 Nováki, SSz. 18. (1964) 241-242., 5. kép 1-5.

249 (Megjegyzés - Popup)

115 Pusztai, Rég. Fü. 18. (1965) 70., Tomka, Rég. Fü. 21(1968) 64.

250 (Megjegyzés - Popup)

116 Mihály Péter, Régészeti kutatások a Hanságban I. SSz. 25 (1971) 17-28., II. U. o. 109-117. IV. tábla.

251 (Megjegyzés - Popup)

117 A épület metszetét — amelyből rétegtani helyzete, a római út fölött és az 1300 körül épült zsinagógát megelőző 12. századi épület alatt jól érzékelhető — közli: Gömöri, J., Die Erforschung der Burg der Gespanschaft von Sopron und ihre Umgebung in den Jahren 1971-74. Acta Arch. Hung. 28. (1976) 411-424. Abb. 9., u.o. fotón is bemutattuk a sövényfonatos fal részletét: Abb 5/4; A zsinagógáról közölt alaprajz a korábbi periódusokat, az Árpád-kori épületmaradványokat nem tünteti fel: Gömöri J., A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz. 33. (1979) 222-242. 1. kép.

252 (Megjegyzés - Popup)

118 Tomka Péter, A sopronkőhidai 9. századi település. Arrabona 36. 1-2 (1998) 45-84.

253 (Megjegyzés - Popup)

119 Friesinger, Herwig, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähist. Komm. d. Ö. A. W. Band. XV-XVI. Wien 1971-1974. Abb. 17-22.

254 (Megjegyzés - Popup)

120 Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő Lázár, Sopron és Darufalva (Draßburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. Arrabona 31-33(1994) 49-77.

255 (Megjegyzés - Popup)

121 Az itt közreadott szöveg az 1988. évi strassbourgi előadás kissé módosított magyar változata, amelyet a dolgozat szerzője, az ásatás vezetője írt és állított össze, kiegészítve Ivancsics Jenő geológiai, földtani eredményeivel és Verő József geofizikai adataival. Itt köszönöm meg munkatársaim közreműködését. Eltekintve az ásató első, rövid jelentéseitől (Kópháza-Erdő. Rég. Füz. 38. /1985/ 81., A kópházi vasbányák és vaskohók feltárása. IRAMTó 5. 1986. 1. sz. 3.) a bányamező ismertetése először francia nyelven jelent meg: Gömöri J. – Verő J. – Ivancsics J. – Csongor É. – Szende K.: Une mine de fer et des fourneaux médiévaux sur le territoire de Kópháza, in: Les techniques minieres de l'antiquité au XVIIIe siècle, 113e Congrès. international des sociétés savantes. Strassbourg 1988. Paris 1992. 149-165. További irodalom ebben az első részletesebb közleményben található.; Gömöri J.: Medieval (10-12th c). iron mine and furnaces near Kópháza (Western Hungary). Korai középkori vasércbánya és vasolvasztó kohó Kópházán. in: Traditions and Innovations in Early Medieval Iron Production. Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban, 1997. (Szerk. Gömöri J.) Sopron-Somogyfajsz 1999, 130-141.

256 (Megjegyzés - Popup)

122 Holl Imre, Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51. (1997) 289-306.; Uő: Mittelalterarchäologie in Ungarn. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 9/1995. 165-190., a soproni rész: 169-174, Abb. 4., 5., 10.; Uő: Feuerwaffen und Stadtmauern. Acta Arch. Hung. 33. (1981) 201-243.

257 (Megjegyzés - Popup)

123 Ladányi Erzsébet, Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Studia Theologica Budapestinensia 19. Bp. 1996, értekezik arról, hogy Sopron katonai szempontból már a szabad királyi városi jog elnyerése előtt kiemelkedő jelentőségű település volt *in confinio regni* (az ország határvidékén). Feltevése szerint a soproni közsabadok (*burgenses*) korábban olyan szervezetben éltek, ami a normandiai katonai kommunákhoz hasonlítható.

258 (Megjegyzés - Popup)

124 Holl Imre, Középkori városi élet – városi építészet. Arch. Ért. 116. (1989) 52-76.; Gömöri János, Középkori mészégető kemence Sopronban. Iparrégészet. II. Veszprém 1984. 249-262. ; Uő: A soproni Kovácszeren 1440-ben lebontott házak régészeti feltárása. 1993, 332-338.; Uő: A középkori Sopron régészeti kutatásáról. Dunántúli Dolgozatok. (C) Történettudományi sorozat 3. Pécs 1991. 125-144.; Uő: Archäologische Überreste alter Schmiedewerksätten in Ungarn. in: Paléoméallurgie du fer & Cultures. Symposium International du Comité pour la sidérurgie ancienne. Belfort-Sévenans 1-2-3 novembre 1990.

Publié par Paul Benoit et Philippe Fluzin. Paris 1995. 187-201.

259 (Megjegyzés - Popup)

125 Szende Katalin, Sopron (Ödenburg): A West-Hungarian Merchant Town on the Crossroad between East and West? Scripta Mercaturae 31. (1997) Heft. 2. 29-49.

260 (Megjegyzés - Popup)

126 Szende Katalin, A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. Aetas 1990. 3. szám 69-123.

261 (Megjegyzés - Popup)

127 Mollay Károly, Gugelweit János, a Soproni Virágének lejegyzője. SSz. 1939, 179-180.

262 (Megjegyzés - Popup)

Müller Róbert: Karoling udvarház és temetője Zalasabar–Borjúállás-szigetről. In: Honfoglalás és régészet. Bp., Balassi 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 89–98. p.; Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. Uo. 99–107. p.

263 (Megjegyzés - Popup)

A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Régészeti tanulmányok II. szerk.: Szőke Béla. Bp., Akadémiai, 1962.

264 (Megjegyzés - Popup)

Györffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet, Bp: Balassi, 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 13–38., itt: 33. p.

265 (Megjegyzés - Popup)

A nézetek összefoglalását ld. Kordé Zoltán: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. Aetas. 1993. 3. sz. 21–40. p.

266 (Megjegyzés - Popup)

Kordé Zoltán: Gondolatok a székely eredetkérdésről. Aetas 1997. 2–3. sz. 21. p.; Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.) 33. p.

267 (Megjegyzés - Popup)

vö. Tóth Sándor: Kabarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 120 (1984) 107. p.

268 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Sándor László: A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői. In: Honfoglaló őseink. szerk.: Veszprémy László, Bp: Zrínyi, 1996. 162. p.

269 (Megjegyzés - Popup)

Bíborbanszületett Konstantin: De administrando imperio (A birodalom kormányzásáról). In: A honfoglalás korának írott forrásai, szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 127. p. (A továbbiakban: HKÍF)

270 (Megjegyzés - Popup)

uo.

271 (Megjegyzés - Popup)

Korai Magyar Történeti Lexikon, főszerk.: Kristó Gyula. Budapest: Akadémiai, 1994. 311; 312 p. (A továbbiakban: KMTL)

272 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A székelyek eredetéről i.m. 66. p.

273 (Megjegyzés - Popup)

Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Bp., Balassi, 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 217–224., itt: 221.p.

274 (Megjegyzés - Popup)

uo. 224. p.

275 (Megjegyzés - Popup)

Kristó Gyula: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló őseink. szerk.: Veszprémy László. Bp., Zrínyi, 1996. 216. p.

276 (Megjegyzés - Popup)

Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., Zrínyi, 1986. 182. p.

277 (Megjegyzés - Popup)

A Közép-Duna-medence... i. m. 200; 349–351; 1200. tétel.

278 (Megjegyzés - Popup)

Liudprand: Antapodosis. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. szerk.: Györffy György, 3. kiad. Bp., Gondolat, 1986. 227. p. (A továbbiakban: MEH)

279 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: Az Árpád-kor háborúi i. m. 39. p.

280 (Megjegyzés - Popup)

HKÍF 212. p.

281 (Megjegyzés - Popup)

“...terram suam vallo et palude munirent...” Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III. Budapest, 1937–1938. No. 4120.

282 (Megjegyzés - Popup)

P.mester: A magyarok cselekedeteiről, ford. Pais Dezső. In: A magyar középkor irodalma, vál. V. Kovács Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984. 63. p. (A továbbiakban: P. mester)

283 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: Sopron vármegye története I. Bp., Stephaneum nyomda, 1938. 184. p.

284 (Megjegyzés - Popup)

Fodor Ferenc: Adatok a gyepűk földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények 1993. 141. p.

285 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. In: A gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp: n. n., 1934. 65-68. p.

286 (Megjegyzés - Popup)

Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László: Adatok “korai” helyneveink ismertetéhez, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica I. (44) 1973. 643. p.

287 (Megjegyzés - Popup)

Képes Krónika, ford. Bellus Ibolya. Bp., Európa, 1986. 75. fej., 99; 102. p.

288 (Megjegyzés - Popup)

Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata, Századok 1931. 52. p.

289 (Megjegyzés - Popup)

Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Bp., Magvető, 1988. 87; 94. p.

290 (Megjegyzés - Popup)

Bóna István: Az Árpádok korai várai, 2. kiad. Debrecen, 1998. 22–24. p.

291 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Bp. 1978. 433. p.

292 (Megjegyzés - Popup)

Tomka Péter: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárok történetéhez. SSz. 41 (1987) 151. p.

293 (Megjegyzés - Popup)

KMTL 510. p.

294 (Megjegyzés - Popup)

P. mester 63. p.

295 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Zur Frage der sogenannten Brandwälle in Ungarn. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 99–104. p.; Bóna: Az Árpádok... i. m. 34. p.

296 (Megjegyzés - Popup)

Kaus, Karl: Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg). A burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatainak eredménye. SSz. 41 (1987) 330–334. p.

297 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János et al.: Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. Arrabona 1994. 54. p.

298 (Megjegyzés - Popup)

KMTL 413. p.

299 (Megjegyzés - Popup)

Kaus: Darufalva... i. m. 330-333; 339. p.

300 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A vármegyék... i. m. 278. p.

301 (Megjegyzés - Popup)

Képes Krónika 124. fejezet 155. p.

302 (Megjegyzés - Popup)

Faragó Sándor: A kapui vár, Arrabona. A Győri Xantus János MúzeumÉvkönyve 4. (1962) 86. p.; Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–III. Sopron, 1889–1891 I. 15. (A továbbiakban: SO)

303 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A vármegyék... i. m. 270. p.

304 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Várépítézetünk kezdetei. In: Várépítézetünk. szerk: Gerő László, Bp., 1975. 58. p.

305 (Megjegyzés - Popup)

Képes Krónika 75. fejezet 99, 181. p., 228. p.

306 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Gábor: Adatok a Nyugat-Dunántúl 11. századi várépítéséről. In: A népvándorlás fiatal kutatóinak IV.összejövetele. Visegrád, 1995. (Altum Castrum. A visegrádi Mátyás király Múzeum füzetek) 160–162. p.

307 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár. Győr, 1865 – Bp., 1891. I. 349.

308 (Megjegyzés - Popup)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp 1890-1913 III. 680.p. (A továbbiakban: Csánki)

309 (Megjegyzés - Popup)

Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, Pest, 1860. – Bp., 1874. I. 182. (A továbbiakban: ÁUO)

310 (Megjegyzés - Popup)

Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Budae, 1829–1844. V. 293. p. (A továbbiakban: CD)

311 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 423.

312 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 422; 520.

313 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 114.

314 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 245. azonosítása vitatott, vö. Polányi István: A földrajzi nevek bizonyosága nyugatmagyarország ősi magyar volta mellett. In: Vasi Szemle 1936. 273.p.

315 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 78.

316 (Megjegyzés - Popup)

CD VIII/1. 114; VIII/3. 535.

317 (Megjegyzés - Popup)

SO. I. 187; 188; 425.; CD III/1. 393

318 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 118; 520.

319 (Megjegyzés - Popup)

Csánki III. 681.; SO I. 65.

320 (Megjegyzés - Popup)

SO. I. 23; 24.

321 (Megjegyzés - Popup)

ÁÚO XI. 57; 59.

322 (Megjegyzés - Popup)

uo.

323 (Megjegyzés - Popup)

SO II.443.

324 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 25.

325 (Megjegyzés - Popup)

CD IV/3. 306.

326 (Megjegyzés - Popup)

Csánki II. 772.

327 (Megjegyzés - Popup)

Polányi István: A nyugatmagyarországi magyar elem (lövőőrök, székelyek és besenyők) kipusztulása. In: Vasi Szemle 1936. 49. p.

328 (Megjegyzés - Popup)

uo. 258. p.

329 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 21.

330 (Megjegyzés - Popup)

CD II. 299.

331 (Megjegyzés - Popup)

CD III/2. 89; 254; 333. p.

332 (Megjegyzés - Popup)

Képes Krónika 65. p.; 81.p.

333 (Megjegyzés - Popup)

vö. Zsoldos Attila: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. Századok 134 (2000) 113. p.

334 (Megjegyzés - Popup)

KMTL 255. p.

335 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A vármegyék... i. m. 300–301. p.

336 (Megjegyzés - Popup)

Kordé Zoltán: Székelyek, örök és lövők. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére, szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 228. p.; Kniezsa István: A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, Bp., 1937. 326. p.

337 (Megjegyzés - Popup)

Kordé Zoltán: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica, Tom. XCII. Szeged, 1991. 17–24. p.

338 (Megjegyzés - Popup)

Képes Krónika 153. fejezet 192. p. és 164. fejezet 206. p.

339 (Megjegyzés - Popup)

Kordé Zoltán: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. Aetas 1993. 3. sz. 21–40. p., 56. jegyzet

340 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A székelyek... i. m. 66. p.

341 (Megjegyzés - Popup)

Anjou-kori oklevéltár (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387)
I. szerk.: Kristó Gyula. Bp. – Szeged, 1990. 352.p. (A továbbiakban: Anjou-kori)

342 (Megjegyzés - Popup)

idézi Györffy György: A magyarság keletei elemei. Bp., Gondolat, 1990. 40. p.

343 (Megjegyzés - Popup)

Benkő Lóránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1990. 1–2. sz. 121.p.

344 (Megjegyzés - Popup)

Hatházi Gábor: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez: A besenyők.
Hadtörténelmi Közlemények 1990. 2. sz. 27. p.

345 (Megjegyzés - Popup)

Kristó: A székelyek... i. m. 139. p.

346 (Megjegyzés - Popup)

Anjou-kori I. 352. p.

347 (Megjegyzés - Popup)

HKÍF 172. p.

348 (Megjegyzés - Popup)

P. mester 19. p.

349 (Megjegyzés - Popup)

Szaharov, A. N.: Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9–10. században. Századok 120 (1986)
118–121. p.

350 (Megjegyzés - Popup)

Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből. Pécs: JPTE, 1995.
33. p.; Az államalapítás korának írott forrásai, szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 14. p. (A
továbbiakban: ÁKIF)

351 (Megjegyzés - Popup)

P. mester 63. p.

352 (Megjegyzés - Popup)

ÁKIF 216. p.

353 (Megjegyzés - Popup)

Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., Magvető, 1983. 202–205. p.

354 (Megjegyzés - Popup)

Conradi archiepiscopi Salisburgensis “...*nuntius ad regem dirigitur, qui tunc in marchia Ruthenorum morabatur...*” Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.* Budapestini, 1937. 2326.

355 (Megjegyzés - Popup)

Knieszsa István: Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján I–III. szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 425. p.

356 (Megjegyzés - Popup)

Györffy György: István király és műve. Bp: Gondolat, 1977. 314. p.

357 (Megjegyzés - Popup)

HKÍF 55–56. p.

358 (Megjegyzés - Popup)

Györffy: István király... i. m. 84. p.

359 (Megjegyzés - Popup)

Pálóczi Horváth András: Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarrá lett keleti népek. szerk.: Szombathy Viktor. Bp., Panoráma, 1988. 115–116. p.

360 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 122. p.

361 (Megjegyzés - Popup)

100 Képes Krónika 105.fejezet 136.p.

362 (Megjegyzés - Popup)

101 Árpád-kori legendák és intelmek, szerk.: Érszegi Géza. Bp., Szépirodalmi, 1987. 45. p.

363 (Megjegyzés - Popup)

102 Makk Ferenc: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései, szerk.: Horváth János. (Memoria Saeculorum Hungariae) Bp., 1974. 253–259. p.; Képes Krónika 153. fejezet, 192. p.

364 (Megjegyzés - Popup)

103 Képes Krónika 80. fejezet 106. p.

365 (Megjegyzés - Popup)

104 Képes Krónika 134. fejezet 168. p.

366 (Megjegyzés - Popup)

105 Képes Krónika 90. fejezet 117. p.

367 (Megjegyzés - Popup)

106 Képes Krónika 125. fejezet 156. p.

368 (Megjegyzés - Popup)

107 Borossy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. Hadtörténelmi Közlemények 1962. 2. sz. 147. p.

369 (Megjegyzés - Popup)

108 Pálóczi Horváth András: Besenyők, kunok, jászok. Bp., Corvina, 1989. 26–27; 31–32. p.; Hatházi: Az Árpád-kori magyar hadszervezet... i. m. 44–46. p.; Nagy Árpád: Az Eger környéki és a tiszavidéki besenyő települések a 10–11. században: Kísérlet a magyarországi besenyők régészeti hagyatékának meghatározására. In: Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve VII. (1970) 135–139. p.

370 (Megjegyzés - Popup)

109 Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 323. p.

371 (Megjegyzés - Popup)

110 Uo. 332. p.; Györffy György: A magyarság keleti elemei. Bp., Gondolat, 1990. 110. p.

372 (Megjegyzés - Popup)

111 Belitzky: Nyugatmagyarország védelmi rendszere... i. m. 70. p.

373 (Megjegyzés - Popup)

112 Csánki III. 634. p.

374 (Megjegyzés - Popup)

113 Hatházi: Az Árpád-kori magyar hadszervezet... i. m. 187. p. A település régészeti-topográfiai azonosításáról ld. Kiss Andrea és Paszternák István cikkét jelen számunkban (a szerk.).

375 (Megjegyzés - Popup)

114 Csánki III. 680.p.

376 (Megjegyzés - Popup)

115 Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 337. p. Belitzky Osliakkal kapcsolatos nézeteit feltételezésnek minősíti.

377 (Megjegyzés - Popup)

116 Uo. 330–331. p., Györffy György: A magyarság keletei elemei i. m. 124–126. p. A b7, b9 és b10 helynévi adatokról ld. a tanulmány korábbi megállapításait.

378 (Megjegyzés - Popup)

117 Pálóczi Horváth András: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: Zúduló sasok: Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. szerk.: Boldog Sándorné et al. Gyula, 1996. 15. p.

379 (Megjegyzés - Popup)

118 Belitzky: Nyugatmagyarország védelmi rendszere i. m. 65. p.

380 (Megjegyzés - Popup)

119 Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 128.p.

381 (Megjegyzés - Popup)

120 Györffy Gy: A magyarság keleti elemei. Bp., Gondolat, 1990. 168. p.

382 (Megjegyzés - Popup)

121 Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 326. p.

383 (Megjegyzés - Popup)

122 Kristó Gyula: A honfoglaló magyarok életmódja. In: Századok, 1995. 1. sz. 25. p.

384 (Megjegyzés - Popup)

123 Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 129., 157.p.

385 (Megjegyzés - Popup)

124 Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 149. p.

386 (Megjegyzés - Popup)

125 Szentmihályi Imre: Történeti események tükröződése a Fertő-vidéki néphagyományokban. In: Arrabona. XVI. (1974) 213–230. p.

387 (Megjegyzés - Popup)

126 Laczkovits Emőke: A rábapatonaiak eredethagyománya. Arrabona XIV. (1972) 235–251. p.

388 (Megjegyzés - Popup)

127 Az oklevél latin szövege és magyar nyelvű tartalmi kivonata fellelhető Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 126–127. p. A jelen fordítást Oborni Teréz egyetemi docens készítette.

389 (Megjegyzés - Popup)

A fenti, általunk cáfolni igyekezett tételt nem erősíti, hogy a Fertő medrében valóban megtalálhatóak különféle régészeti korszakok leletei. Ismertek pl. Széchenyi Béla gróf ilyen tárgyú, 1874. évi megfigyelései Balf, Fertőboz ill. Hidegség vidékén. V. ö. Széchenyi B.: Kőkori leletek a Fertő tava medrében. Bp., 1876.; Uő: Funde aus der Steinzeit im Neusiedler Seebecken. Bp.; Uő: A Fertő taváról. „Sopron” 1877. 4. sz. A témáról legutóbb összefoglalóan: Szabó G.: A víz alatti régészeti kutatások helyzete, lehetőségei Európában és Magyarországon. In: A régésztechnikus kézikönyve I. Panniculus Ser. B., No. 3., Szombathely, 1998, 131–144.

390 (Megjegyzés - Popup)

A mai Fertőd község 1950-ben jött létre két, korábban önálló település, Eszterháza és Süttör mesterséges egyesítése nyomán. A ma Urkonyként ismert terület a Fertődbe olvasztott egykori Süttör község határának északi részén, a Pomogyra vezető országúttól keletre található. A környékhez képest felszíni formák tekintetében aránylag tagolt, viszonylag magas – 117-120 méterrel a tengerszint fölé emelkedő – dülő északi peremén áll egy természetes földhát utólagos megmagasításával kialakított ún. Sírdomb. Lásd még: Marác L. K.: Fertőd helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 48., Bp., 1983. (a továbbiakban: Marác, 1983)

391 (Megjegyzés - Popup)

A mondák és a kapcsolódó vita leírását és összefoglalását lásd: Szentmihályi I.: Történeti események tükröződése a Fertő vidéki néphagyományokban. Arrabona 16. (1974) 213–230.

392 (Megjegyzés - Popup)

Stessel J.: Néhány történeti adat Sopron- és Moson-vármegyéből. Századok 31/1. (1897) 33. (a továbbiakban: Stessel, 1897.) A felfogás igazát látszik alátámasztani a katonai felmérések térképanyaga is (1. és 2. ábra). A témához további adalékokat szolgáltat: Stessel J.: Régi föld- és vízrajzi adatok. Századok 38. (1904) 240–258.; Stessel J.: Adalékok Sopron vármegye földrajzához. Századok 40. (1906) 239–252.

393 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Élő Dezső monográfiájában – valószínűleg a terepviszonyok és az általa is említett századeleji szakirodalom alapján – arra következtetésre jutott, hogy Urkony kiterjedt

határai Pomogytól egészen Sarród és Süttör határáig húzódhattak. Lásd: Élő D.: Sarród monográfiája. Országos Széchenyi Szövetség Könyvtára 2., Bp. 1937.

394 (Megjegyzés - Popup)

A határvonala védelmi szempontjai miatt az utóbbi évtizedig régészeti terepbejárások és ásatások a területen csak ritkán és kivételes esetekben folyhattak. A Kisalföld más részein a középkori falukutatás már jóval nagyobb eredményeket tudhat magáénak. Ezek összefoglalását és a kutatások jövőbeli perspektíváit lásd: Takács M.: A 10–14. századi falvak régészeti feltárása a Kisalföldön. (Kutatástörténet és perspektívák) Győri Tanulmányok 16. (1995) 5–50.

395 (Megjegyzés - Popup)

Mihály P.: Régészeti kutatások a nyugati Hanságban. SSz. 25. (1971) 114. Mihály Péter azt is megjegyzi, hogy véleménye szerint Urkony területének része lehetett a mai Feketebokor területe is, ahol szintén Árpád-kori nyomokat talált. Érdekes az is, hogy a helybeliek emlékeivel és a századeleji, később közölt leírással egybeesik Mihály Péter említése, amennyiben a nem is olyan régmúltban még létezett romokról beszéltek.

396 (Megjegyzés - Popup)

Az e témával foglalkozó szakirodalom jó áttekintő összefoglalását adja: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára.

II. kötet. Bp. 1988. 707.

397 (Megjegyzés - Popup)

Szentpétery I.: Scriptorum rerum Hungaricarum. Bp. 1937. 1. kötet. *Urcun*: 98. 100., 113. *Ircundium*: 112. (a továbbiakban: SRH 1.)

398 (Megjegyzés - Popup)

SRH 1. 116. A szó és a név nyelvészeti alapú eredetvizsgálatát lásd még például: Gombocz Z.: Örs és Örkény. Magyar Nyelv 22. (1936) 6–12. (a továbbiakban: Gombocz, 1936.)

399 (Megjegyzés - Popup)

Gombocz a 13. századi *Vrkun*, *Vrkund*, *Hurkund* említéseket is felsorolja: nemcsak személynévként jelenik meg az oklevelekben, hanem felbukkan családnévként is (Torda vármegye), sőt latinosított *Urkundinus* változatát még egyházi emberek is viselik. Lásd Gombocz, 1936. 8–9. A személynév elterjedtségével ugyancsak részletesen foglalkozott például: Györffy Gy.: Besenyők és magyarok. Bp. 1940. (a továbbiakban: Györffy, 1940.) 62. és Pais Dezső: Úr volt-e valóban Vrsuru? Magyar Nyelv 58. (1962) 169–175. (a továbbiakban: Pais, 1962.) Újabban az ismert Urkony személynévek további részletes felsorolását és elemzését adja: Herényi I.: Magyarország nyugati végvidéke (800–1242). Bp. 1997. 49., 129., 139., 170., 375., 422., 423. (a továbbiakban: Herényi, 1997.) Nagy kár, hogy utóbbi – egyébként igen nagy forrásanyagra épülő – feldolgozás számos történeti következtetése elszakadt az adatokkal még alátámasztható bizonyosságtól, így egyes megállapításai komoly történelmi kritikával illethetők.

400 (Megjegyzés - Popup)

Legkorábbi ismert említése: I. Lindeck-Pozza et al.: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. 1–4. kötet. Bécs–Graz–Köln: Verlag Hermann Böhlhaus Nachf., 1955–1985. (a továbbiakban: Bgl.) 1. kötet: 185.: 1238. A század második felére azonban jóval több Sopron vármegyei Vrcund említést ismerünk.

401 (Megjegyzés - Popup)

13 Herényi a falut magát – legalábbis a korai időkben – egyértelműen besenyő népességűnek, sőt harcálláspontnak állítja be. Herényi, 1997. 259–260. Közvetlen adatok, források hiányában azonban legfeljebb ezen valószínűség felvetéséről lehet szó, melyet azonban – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – megerősít Urkony stratégiai földrajzi elhelyezkedése.

Urkony településnévként Sopron vármegyén kívül Torda, Szolnok, Bihar (Györffy, 1940. 63.) illetve Szabolcs (Pais, 1962. 138.) vármegyékben, tehát döntően az ország keleti felében fordult elő.

402 (Megjegyzés - Popup)

Györffy, 1940. 63.; Gombocz, 1936. 9.

403 (Megjegyzés - Popup)

Örkény helynévként nemcsak az ország keleti, hanem annak középső és nyugati területein (így például Pest, Komárom és Győr megyében) is előfordult. Lásd például: Gombocz, 1936. 9.

404 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 1. 204.

405 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 2. 215–216. 1289. március 3.

406 (Megjegyzés - Popup)

Nagy I., Paur I. et al.: Hazai okmánytár 1–5. kötet. Győr, 1865–1873. (továbbiakban: Hazai) 1. kötet 187–188. Ez esetben nem érthetünk egyet Nagy I. azon állításával (Hazai 1. 188.), miszerint a szóban forgó „Egyházas-Örkény” a mai Oggau/Okka helység lenne, mivel az utóbbi helység neve egyértelműen a korábbi, a 14–15. században többször is említett *Scaka*, *Zaka*, *Oka* helységnévből alakult ki, s semmi nem támasztja alá bármikori kapcsolatát az Örkény névvel. Okka helynév középkori alakjára lásd például: Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp. 1897. 3. kötet. (a továbbiakban: Csánki, 1897) 622. Sopron vármegyében a Fertő tó partján a rendelkezésünkre álló középkori okleveles anyag, és a későbbi lehetséges terület-elnevezések alapján – a szokatlan magas hangrendű *wrken* elnevezés használata ellenére – nem ismerünk egyetlen olyan, a középkorban létezett birtokot vagy települést, melyre, Urkonyon kívül, ez a leírás ráillene.

407 (Megjegyzés - Popup)

Nagy 1. 289–290.

408 (Megjegyzés - Popup)

Nagy 1. 325–326. Érdekes adalék, hogy ez az egyik olyan oklevél, melyben Urkonyt (legalábbis a részbirtokot biztosan), mint a *fluvius* Fertew, tehát Fertő folyó melletti birtokot említik.

409 (Megjegyzés - Popup)

Hazai 1. 267.

410 (Megjegyzés - Popup)

Nagy 1. 517–518.

411 (Megjegyzés - Popup)

Csánki, 1897. 634.

412 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: Sopron vármegye története. 1. kötet. Bp. 1938. 777.

413 (Megjegyzés - Popup)

Nagy 2. 87–101. „..., *item prediorum vacuorum seu habitatoribus destituorum Vrkon iuxta stagnum Fertew, Pychlesdorff, Boldogazzonfalua et Gobornok nuncupatorum...*”

414 (Megjegyzés - Popup)

Nagy 2. 132–133.

415 (Megjegyzés - Popup)

A 19. század végén Belső- és Külső-Urkony dülő létezett Süttör falu határában. Lásd például: Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Bp.: MTA Történelmi Bizottsága. 1888. 1. kötet 404–405.

416 (Megjegyzés - Popup)

Stessel, 1897. 33.

417 (Megjegyzés - Popup)

Mező A.: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). METEM–Könyvek 15., Bp. 1996. (Mező, 1996.) 102–103.

418 (Megjegyzés - Popup)

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. III. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924. 27.

419 (Megjegyzés - Popup)

A község határában fennmaradt Szentjakab dűlőnév (Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982. 263) talán egy hasonló nevű templom patrocniumát őrizte meg. (Mező, 1996. 102.)

420 (Megjegyzés - Popup)

Lásd alább a lelőhely lehatárolását és leírását.

421 (Megjegyzés - Popup)

Kis J.: A' Fertő tavának geographiai, historiai, és természeti leírása. Pest, 1797. 403. 404.

422 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Kis József idéz egy olyan 1360-ra datált urbáriumot, melynek ő egy 17. századi átírását találta meg, s melyben szerepel a Jakabfalva településnév (Kis, 1797. 404.). Mivel azonban sem az 1360-ra keltezett urbárium, sem pedig annak állítólagos 17. századi másolata nem áll rendelkezésünkre, ezt az iratot egyelőre nem vehetjük figyelembe.

423 (Megjegyzés - Popup)

Mikó Sándor: Az 1597. évi kapuvári urbárium II. SSz. 46. (1992) (a továbbiakban Mikó, 1992). 230. OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/II. Süttör: 1587.

35 OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/III. Süttör: 1597. A nem publikált összeírásokban és urbáriumokban, a teljesség igénye nélkül, lásd: OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/VII. Süttör: 1660, 1663. Ezzel a kérdéssel és a kapuvári uradalom gazdálkodásával illetve az urbáriumokkal kapcsolatban lásd még: Tholt J.: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Bp, 1934.

424 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a lelőhelyleírást az alábbiakban.

425 (Megjegyzés - Popup)

Valter, Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Burgenland Mosaik, Eisenstadt, 1985. (Valter, 1985.) 120.

426 (Megjegyzés - Popup)

Mikó, 1992. 137–138.

427 (Megjegyzés - Popup)

A kapuvári uradalom összeírása. 1584. Magyar Országos Levéltár (OL): U. et C. 56/33–36.

428 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például: Mikó, 1992. 136.; OL. U et C Fasc. 156/No. 1–2./I. 67.

429 (Megjegyzés - Popup)

Marác, 1983.

430 (Megjegyzés - Popup)

Vizsgálataink támogatásáért a dolgozat szerzői köszönettel tartoznak a sarródi Fertő-Hanság Nemzeti Park vezetőinek és szakembereinek. Ugyancsak hálával tartozunk Takács Miklósnak, Figler Andrásnak, Gömöri Jánosnak, Takács Károlynak és Szende Katalinnak dolgozatunk anyaggyűjtéséhez nyújtott tanácsaikért és segítségükért.

431 (Megjegyzés - Popup)

A Győr-Moson-Sopron megyei honfoglalás- és korai Árpád-kori temetők leletkorpuszának előkészítő munkálatai Kovács László és Révész László szerkesztők irányításával jelenleg is folynak. A volt Sopron megyei területek fenti korú lelőhelyeit a készülő kötetben Gömöri János dolgozza majd fel.

432 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló XI. évf. (1907) 1. szám, január 3., 2.

433 (Megjegyzés - Popup)

Sopron Vármegye és Sopron Szabad Királyi Város Régészeti Társulatáról van szó.

434 (Megjegyzés - Popup)

Bella L.: Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulatáról. ArchÉrt új folyam XXIX. (1909) 181–186. (a továbbiakban: Bella, 1909.) 181.

435 (Megjegyzés - Popup)

E helyen is szeretnénk köszönetet mondani Horváth Dori Nándornak és családjának fertődi munkánkhoz nyújtott lelkes és igen hasznos segítségükért.

436 (Megjegyzés - Popup)

A maga nemében kortörténeti emlékek (is) számít Marác László Károly névanyagában egyébként kitűnő fertődi helynévgyűjtése (Marác, 1983). Ismerve a szerző „nyugati” kapcsolatait, illetve a „létező szocializmusban” a vasfüggöny menti „határörközségek” esetében kötelező szigorú „éberséget”, nem meglepő, hogy a műhöz mellékelt – a Magyar Névtani Dolgozatokban egyébként gyakran megtalálható – térképes illusztráció Fertőd esetében szándékosan eltorzított oly mértékig, hogy azon egyetlen fix tájékozódási pontot sem találhatunk helyesen feltüntetve.

437 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: Sopron és környéke műemlékei. – Kunstdenkmäler des Komitates Ödenburg. Sopron, I: 1932, II: 1935, III: 1937. (a továbbiakban: Csatkai, 1932–1937.) 2. füzet 15.

438 (Megjegyzés - Popup)

Valter, 1985. 120.; Dercsényi D. – Csatkai E.: Művészettörténeti áttekintés. In: Sopron és környéke műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája II., Bp, 1956. 113–154. (a továbbiakban: Dercsényi–Csatkai, 1956.) 113.; Gömöri J.: Fertőrákos Árpád-kori temploma. Die Arpadenzeitliche Kirche von Fertőrákos (Kroisbach). In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk.: Környei A. – G. Szende K., Sopron, 1996., 27–42. (a továbbiakban: Gömöri, 1996.)

439 (Megjegyzés - Popup)

V.ö. például: Marosi E.: A középkor művészete I. 1000–1250. Bp., 1996.; Dobos L. – Kriszt Gy.: Középkori templomaink. Bp. 1990.; Valter I.: Középkori egyházi épületeink kutatása. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai, Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L., Bp, 1985. 317–341. A hajdani Sopron megye keleti részének román kori templomairól jó összefoglaló: Gömöri, 1996.

440 (Megjegyzés - Popup)

Bella, 1909. 181.

441 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi–Csatkai, 1956. 113.

442 (Megjegyzés - Popup)

A Kisalföld 10–14. századi kerámiájának tipológiája és kronológiája az ország más régióihoz képest viszonylag jól kidolgozotttnak mondható. Az utóbbi évszázad leleteit az újabb településásatások anyaga alapján feldolgozta és rendszerezte: Takács M.: A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére). – Die präzisere Chronologie der Árpadenzeitlichen Tonkessel der Kleinen Tiefebene (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials). HOMÉ 30–31/2. (1993) 478. 13. ábra.; illetve későbbi más, 1994–1996-ban közölt munkáiban. A témában publikálendő legfrissebb eredmények:

Takács M. – Paszternák I.: A Győr-homokgyödröki 10–11. századi temetőrészletek és középkori település. Eger, 2000, sajtó alatt.

A régió középkori kerámiájának pontosabb ismerete szempontjából fontos adatokat szolgáltatott továbbá az Északnyugat-Dunántúl Árpád-kori földvárakban és városi településeiben folytatott ásatások eredményei, például: Gömöri J.: Die Erforschung der Burg der Gespanschaft von Sopron und ihrer Umgebung in den Jahren 1971–74. Acta Arch Hung 28. (1976) 411–424.; Holl I.: Sopron középkori városfalai. I–IV., ArchÉrt 94 (1967) 155–183.; 98 (1971) 24–44., 100 (1973) 180–207.; Holl I.: Kőszeg vára

a középkorban. Fontes Archaeologici Hungariae, Bp. 1992; Szőke B. M. – T. Szőnyi E. – Tomka P.: Sondierungsgrabung in Győr-Káptalándomb. Mitt Arch Inst 6., 1976., (1977) 107–113.; Tomka P.: A soproni vörös-sánc kutatása. Magyar Műemlékvédelem 1971–1972. 65–86.; Tomka P.: Die Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. Acta Arch Hung 28. (1976) 391–410.; Tomka P.: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárok történetéhez. SSz. 41. (1987) 147–155.

443 (Megjegyzés - Popup)

Takács, 1993. 478. 13. ábra.

444 (Megjegyzés - Popup)

Hiba lenne, ha az e területről múzeumba jutott leletanyag hiányát „negatív adatként” használnánk következtetéseinkben, hiszen a jól ismert politikai okokból az államhatár ill. a „vasfüggöny” közelsége Fertőd régészeti régészeti kutatását az 1989 előtti fél évszázadban igen erősen visszavetette.

445 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszentmiklós.

446 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A Dunántúli evangélikus egyházkerület története I. köt. Sopron 1924.

447 (Megjegyzés - Popup)

Payr: i.m. 94. o.

448 (Megjegyzés - Popup)

Payr: i.m. 637. o.

449 (Megjegyzés - Popup)

Fertőendréd.

450 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: A reformáció, az ellenreformáció Csapodon és környékén. SSz. 1993. 3. sz. 220. o.

451 (Megjegyzés - Popup)

Katona: i.m. 221.o.

452 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron Vármegye levéltárából. Sopron 1996. 30. o.

453 (Megjegyzés - Popup)

Payr: i.m. 637. o.

454 (Megjegyzés - Popup)

Katona: i.m. 220 o.

455 (Megjegyzés - Popup)

A dolgozatban az eredeti, levéltári iratokból vett idézeteket, valamint neveket betűhíven, tehát az előforduló helyesírási és esetleg egyéb, a megértést zavaró hibákkal együtt mutatjuk be, azzal az egyetlen eltéréssel,

hogy az e betű helyett akkoriban esetenként írt y betűt, a könnyebb érthetőség érdekében mindenütt e betűvel írjuk. Ahol a hiányzó szövegrész egyértelműen pótolható, a hiányzó betűt vagy betűket [ ]-be írva pótoljuk.

456 (Megjegyzés - Popup)

MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nádasdy (továbbiakban: Nádasdy levéltár) E 185 ; mikrofilm dobozsám: 31988.

457 (Megjegyzés - Popup)

Kapuvár.

458 (Megjegyzés - Popup)

olvashatatlan szövegrész.

459 (Megjegyzés - Popup)

MOL Nádasdy levéltár E 185 ; mikrofilm dobozsám: 31990.

460 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits: i.m. 58. o.

461 (Megjegyzés - Popup)

A régi naptár szerint: 1590. ápr. 8., az új naptár szerint: 1590. ápr. 11.

462 (Megjegyzés - Popup)

SL XIII. 21/3 Zeke család Fasc. 3. No 2.

463 (Megjegyzés - Popup)

SL XIII. 21/1 Zeke család Fasc. 2. No 29. Itt mondok köszönetet Dominkovits Péter főlevéltáros úrnak, aki felhívta a figyelmemet erre az anyagra.

464 (Megjegyzés - Popup)

Sopronkövesd.

465 (Megjegyzés - Popup)

köböl=65 kg.

466 (Megjegyzés - Popup)

Szerdahelynek a szentmiklósi prédikátorsághoz való tartozását támasztja alá a tanúk között szereplő "Terniak Peter" és "Terniak Mihal" (Ternyák) két Megyeri-jobbágy neve is, akiket a per leírás tévesen tüntet fel szentmiklósiként. Az 1608. évben felvett urbárium (MOL Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones Fasc. 12. No. 42/II.) szerint ugyanis Ternyák Péter és Ternyák Mihály Szerdahelyen lakó

Megyeri-zsellérek voltak. Ez idő tájt egyébként Szentmiklós és Szerdahely közül csak az utóbbiban laktak Megyeri-úrbéresei. (Ma már Szerdahely Fertőszentmiklóshoz tartozik.)

467 (Megjegyzés - Popup)

Erről lásd Horváth László: Volt-e önálló elöljárósága Szerdahely községnek? c. kéziratot (Bp., 2000.)

468 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanerről az 1631. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már árnyaltabban ír: *“A petőházi határon is két hold földnek mondanak lenni.”* Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évf. 12. o.

469 (Megjegyzés - Popup)

Az egyházközség azon választott világi tisztségviselője, akinek feladata volt – többek között – a prédikátor járandóságának beszedése is. Itt jegyezzük meg, hogy Fertőszentmiklóson még napjainkban is működnek hasonló feladattal megbízott (r.kat.) egyházközségi tisztségviselők, akiket a faluban ma is céhmestereknek neveznek.

470 (Megjegyzés - Popup)

Actor = felperes.

471 (Megjegyzés - Popup)

Fertőendréd.

472 (Megjegyzés - Popup)

Az általában több települést magában foglaló egyházközség korabeli megnevezése.

473 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: Tíz éves a Széchenyi István Emlékmúzeum. SSz. 1983. 169-170. p.

474 (Megjegyzés - Popup)

Környei: i.m. 173. p. A megemlékezés a 2000/3. számból technikai okok miatt kimaradt; a szerző és az olvasók elnézését kérjük.

475 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága, in: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Turbuly Éva – Dominkovits Péter, Sopron, 1993. 9–17., itt: 17.

476 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza, Műhely 9 (1986) 53–55.

477 (Megjegyzés - Popup)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V., Bp. 1890–1913.

478 (Megjegyzés - Popup)

Herzog József hagyatéka a Magyar Országos Levéltárban, Házi Jenő a Soproni Levéltárban található, az utóbbira ld. Varga Imréné: Dr. Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban, in: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Turbuly Éva – Dominkovits Péter, Sopron, 1993. 27–61, különösen 6. tétel (kutatási jegyzetek, cédulaanyag) Pozsony megyére vonatkozó tételei, 55. p.) valamint a Herzog Józseffel folytatott levelezés (38. p.).

479 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény, CD-ROM, szerk Rácz György, Arcanum kiadó, Bp. 1999.

480 (Megjegyzés - Popup)

Ld. pl. Püspöki Nagy Péter: A Csallóköz vízrajzi képének története Strabón Geographiájától IV. Béla koráig, 1985., Uő: A Csallóköz neveiről, 1991.